

12. ÉVFOLYAM 4. SZÁM (2022)

TARTALOM

Albert Fruzsina: Előszó <i>A Covid19-járvány társadalmi hatásai</i> című tematikus blokkhoz	1–3
A Covid19-járvány társadalmi hatásai Tanulmányok	
Geambaşu Réka – Gergely Orsolya – Nagy Beáta – Somogyi Nikolett: Alapvető anyaság. Az anyai szerep felértékelődése középosztálybeli magyar nők körében az első Covid19-lezárások idején	4–29
Kökény László – Kenesei Zsófia: A turisztikai fogyasztók magatartásának vizsgálata a Covid19-pandémia első hullámának árnyékában	30–53
Fekete Mariann: Járvány által formált jelen és jövőkép A Covid19 hatása a szegedi egyetemisták élethelyzetére, jövőbeli kilátásaira	54–79
Vit Eszter: Érettségi eredmények poszt-Covid tünetei avagy a rendkívüli érettségi időszakok és az oktatási egyenlőtlenségek összefüggései	80–103
Boelens Dóra – Huszti Éva: Nehezített pályán. Akkultúrációs stratégiák változásai magasan képzett migráns fiatalok körében a pandémia árnyékában	104–139
Albert Fruzsina – Brys Zoltán – Czermann Márton – Gerdán Mercédesz: A közeli kapcsolathálózatok mintázatai a Covid19-járvány idején a magyar aktív korú felnőtt lakosság körében	140–161
Albert Fruzsina – Herke Boglárka: Baráti kapcsolatok változása a Covid19-járvány alatt	162–190
Tanulmányok	
Reisinger Adrienn – Dános Zsolt: Az egyetemi társadalmi felelősségvállalás kommunikációja A Széchenyi István Egyetemről megjelenő hírek vizsgálata a helyi online sajtóban	191–212
Recenzió	
Sipos Alexandra: A jobboldali szexuálpolitikák ellentmondásai Európában	213–225

A Socio.hu Társadalomtudományi Szemle a Társadalomtudományi Kutatóközpont Szociológiai Intézet, Magyar Tudományos Akadémia Kiváló Kutatóhely, Eötvös Loránd Kutatási Hálózat szabadon hozzáférhető (open access) online lektorált (double blind peer-reviewed) folyóirata.

Szerkesztőség: Csizmady Adrienne, Csurgó Bernadett, Dupcsik Csaba, Hajdu Gábor (főszerkesztő), Kovács Éva, Kovács Mariann, Kristóf Luca, Megyesi Boldizsár, P. Tóth Tamás, Takács Judit

*Székhely: 1097 Budapest, Tóth Kálmán u. 4.
Megjelenik: évente négy magyar nyelvű szám
Felelős kiadó: a TK főigazgatója
Olvasószerkesztés: P.Tóth Tamás
Arculat és tördelés: Kovács Mariann
ISSN: 2063-0468
Kapcsolat: socio.hu@tk.hu*

ELŐSZÓ A COVID19-JÁRVÁNY TÁRSADALMI HATÁSAI CÍMŰ TEMATIKUS BLOKKHOZ

<https://doi.org/10.18030/socio.hu.2022.4.1>

A Covid19-járvány globális szinten ütött léket az emberek biztonságérzetén, és sajnos – legalábbis Európában bizonyosan – a tömeges oltakozást követő fellélegzésnek hamar vége szakadt. Az Ukrajnában zajló háború, annak potenciális eszkalációja, széles körű és valójában jelenleg még beláthatatlan, de már a mindennapokban is közvetlenül megtapasztalható gazdasági következményei (pl. élelmiszer- és energiaválság) a közelmúltban még elképzelhetetlen újabb krízishelyzetekbe sodort mindnyájunkat. A fenyegető és már a bőrünkön érezhető klímaválság (a katasztrófa szót írnám szívesebben) szintén Damoklész kardjaként lebeg a fejünk felett. Különösen sok szó esik ezen változások mentális egészséget illető negatív következményeiről, ami az eddigi adatok alapján legnagyobb mértékben pont a fiatalokat érinti (Eurofound 2021, 2022).

2022 novemberének utolsó napjáig a hivatalos adatközlés alapján összesen 48287 honfitársunk halálát okozta a Covid19-járvány,² ugyanakkor a felnőtt lakosság elenyésző hányada (6%) tudja nagyságrendileg pontosan, hányan is haltak meg valójában (Bíró-Nagy–Szászi–Antal 2022). Az emberek nagyobb része egyre kevésbé tart konkrétan ettől a járványtól, ugyanakkor a háborúval és a klímaválsággal kapcsolatos szorongásnál jelentősebb egy újabb pandémiától való félelem. Ennek ellenére a járványügyi intézkedések támogatottsága folyamatosan csökken. Noha a megkérdezettek egyre növekvő többsége érzi úgy, hogy zökkenőmentesen tudott visszatérni a lezárások nélküli életbe, 2022 szeptemberében a megkérdezettek 18%-a saját bevallása szerint még mindig feszengett nagyobb társaságban, és 16% lelki segítségre tartott volna igényt (Bíró-Nagy–Szászi 2021, Bíró-Nagy–Szászi–Antal 2022). Magyarországon sajnos a felnőtt lakosságot reprezentáló panel-adatfelvétel nem történt a Covid19-járvány időszakában, így keresztmetszeti vizsgálatokból próbáljuk rekonstruálni a társadalomban zajló folyamatokat, a változások mibenlétét, irányát, mértékét, tartósságát. Mindenképp kiemelkedően fontos eleme ezen vizsgálatoknak az egyenlőtlenségek különféle dimenziókban tetten érhető növekedése, a járvány hatásainak egyenlőtlen „eloszlása” a társadalom különböző csoportjaiban (pl. nők, alacsonyabb, eleve hátrányos helyzetű társadalmi státuszúak).

A *Socio.hu Társadalomtudományi Szemle* a Covid19-járvány kitörése óta folyamatosan közöl annak társadalmi hatásairól szóló tanulmányokat. 2020-ban, még az első hullám csúcán intéztek a szerkesztők *Látjuk-e, mi jön?* címmel körkérdést a hazai társadalomkutatókhoz (Kovács–Takács 2020) és a beérkezett több tucat válaszból kiderült, hogy a járvány (aminek időtartamát akkor még nem sejtettük, bár biztosan még most sem tudjuk) mind módszertani vonatkozásait, mind az életünkre gyakorolt hatásait tekintve a legkülönbélebb területeken szolgáltat terepet a szociológiai vizsgálatokhoz. A 2021. évi 1. szám külön tematikus blokkot is tartalmazott e témában.

¹ Társadalomtudományi Kutatóközpont Szociológiai Intézet és Semmelweis Egyetem EKK Mentálhigiéné Intézet

² <https://koronavirus.gov.hu/cikkek/6-millio-420-ezer-beoltott-4-259-az-uj-fertozott-es-elhunyt-42-beteg> [Letöltve: 2022-12-08].

A Covid19-járvány társadalmi hatásait az azokat elemző kutatók sorra a hasonló krízishelyzetekhez, gyakran természeti katasztrófákhoz hasonlítják. Beate Völker (2022) kiemelte, hogy ez a járvány abban különbözött más krízisektől, természeti katasztrófáktól, hogy egyrészt az emberek (nagyraoszt legalábbis) nem veszítették el az otthonaikat, a kommunikációs lehetőségeiket, ugyanakkor a fertőzés veszélye egy jó ideig mindenhol fennállt, bárki fertőzhető – ez ma is így van, csak az oltás nagyobb védetségét élvezik sokan, és az újabb mutációk egyelőre nem a súlyosbodó megbetegedések irányába mutatnak. Ugyanakkor nem lehetünk biztosak abban, hogy ez így is marad, sőt, szinte minden hozzáértő kiemeli, hogy a jövőben nagy eséllyel várható hasonló, lehet, hogy sokkal súlyosabb járványok is. A krízishelyzet kezelését célzó kormányzati lépések a társadalmi intézményeket és a lakosságot érintő hatásai szintén elemzésre várnak.

2022 tavaszán tematikus felhívásunkban elsősorban az első hullámot követő időszakra vonatkozó, empirikusan megalapozott, saját kutatómunkára épülő, eredeti tanulmányok beküldésére kértük az érdeklődő kutatókat, hisz az újabb és újabb hullámok idején újabb és újabb problémákkal, dilemmákkal szembesülhetnek az emberek. Az eredeti célkitűzés ellenére végül a mostani tematikus blokkba is került az első hullámban gyűjtött adatokon alapuló írás is (Geambaşu et al., Kökény–Kenesei). A jelen szám tematikus blokkjába került cikkek is sokféle területet érintenek és változatos módszerek felhasználásával készültek.

Geambaşu Réka, Gergely Orsolya, Nagy Beáta és Somogyi Nikolett tanulmánya a koronavírus-járvány és a lezárások nők helyzetére gyakorolt hatását vizsgálja magyarországi és erdélyi, otthonról dolgozó és gyermeket nevelő középosztálybeli anyák körében 2020. májusában készített félig strukturált interjúkkal, és bemutatja, hogy az anyák többsége szinte minden mást alárendelve igyekezett támogatást nyújtani gyermekének. Elemzik, mely különféle társadalmi elvárásokhoz való igazodás játszhatott ebben szerepet, nem függetlenül a munka és a magánélet összeegyeztetésének a járványt megelőző időszakban is megélt nehézségeitől, lehetetlenségétől.

Kökény László és Kenesei Zsófia egy finom elemzést lehetővé tevő kvalitatív adatgyűjtés alapján az vizsgálta, hogy a Covid19-pandémia első hulláma milyen hatást gyakorolt a magyar társadalom veszélyérzetére a 2020. évi nyaralásuk tervezésével és megvalósításával kapcsolatosan, részletesen bemutatva az észlelt kockázatok (ami tágabb kontextusban, az egészségmagatartást befolyásoló mechanizmusként kiemelten releváns), azok elkerülésének/csökkentésének mértékét, illetve ezzel összefüggésben az utazás helyszínének kiválasztását.

A bizonytalanság, kiszámíthatatlanság, a szabadidős, társas terek drámai beszűkülése minden bizonnyal életkori sajátosságai miatt a többi társadalmi csoporthoz képest fokozottan sújtja a fiatalokat. *Fekete Mariann* írásában 2021 tavaszán végzett online adatgyűjtés alapján mutatja be a szegedi egyetemisták életmódját, problémaészlelését, jövőbeli kilátásait. Az adatok alátámasztják a bizonytalanság és kilátástalanság kiemelt problematikáját és az info-kommunikációs eszközök használatának korlátozott képességét a személyes kapcsolattartás pótlására. Nagyon érdekes a megnövekedett szabadidő és az elégedettség között kimutatott összefüggés is.

Vit Eszter elemzése a Covid19-járvány érettségi eredményekre gyakorolt hatásait vizsgálja három kötelező érettségi tárgyból a 2018–2021 május-júniusi vizsgaidőszakok középszintű írásbeli pontszámaira és érdemjegyeire vonatkozóan, és az első ránézésre romlást nem mutató adatok mögé nézve kimutatja a szakgimnáziumi/technikumi képzés keretei között érettségizők hátrányát, ami valószínűsíthetően a feladatellátási helyek és képzéseik családi háttér szerinti szelektivitásából adódik, azaz egy újabb adalék arra nézve, hogy a hátrányosabb összetételű környezetben tanuló diákok teljesítményére nézve járt inkább káros hatásokkal a járvány.

A járvány személyes kapcsolatokat megbolygató hatását, a reziliens kapcsolatok iránti érdeklődést jól mutatja, hogy a tematikus blokkban olvasható 7 tanulmány közül 3 kifejezetten ezzel foglalkozik. *Boelens Dóra* és *Husztai Éva* tanulmánya Magyarországon élő, magasan képzett fiatal bevándorlók akkulturációs stratégiáit

mutatja be, két hullámban vizsgálva személyes kapcsolathálózati térkép segítségével a célcsoport 30 tagjának kapcsolathálózatait a járvány megjelenése előtt, illetve egy évvel később, és kimutatja a befogadó társadalomhoz tartozó, elsősorban gyengébb, de az integrációt segítő kapcsolatok arányának csökkenését. *Albert Fruzsina, Brys Zoltán, Czermann Márton és Gerdán Mercedesz* írása a magyar aktív korú internethasználó felnőtt lakosság legfontosabbnak tartott kapcsolatait mutatja be, és a járvány kitörése előtti és a 2021 végén történt adatfelvétel közti időszakban próbálja feltérképezni ezen kapcsolatok minőségének, a kapcsolattartás módjának és gyakoriságának a változásait. *Albert Fruzsina és Herke Boglárka* kitüntetetten egy kapcsolattípussal, a legfontosabbnak tartott személyek közé sorolt barátságokkal, azok pandémiás időszak alatti alakulásával foglalkoznak. A baráti kapcsolatok sérülékenységét is bemutatják, ami meghatározott csoportokat (pl. nők, fiatalok) fokozottabban jellemez.

Reméljük, hogy a tematikus blokk írásai elősegítik a pandémia következményeinek mélyebb megértését.

HIVATKOZÁSOK

- Bíró-Nagy A. – Szászi Á. (2021) *Lélekben a járványon túl. A magyar társadalom a koronavírus-járvány negyedik hullámában*. Budapest: Friedrich-Ebert-Stiftung – Policy Solutions.
- Bíró-Nagy A. – Szászi Á. – Antal B. (2022) *Poszt-Covid Magyarország*. Budapest: Friedrich-Ebert-Stiftung – Policy Solutions.
- Eurofound (2021) *Living, working and COVID-19 (Update April 2021) Mental health and trust decline across EU as pandemic enters another year*. Luxembourg: Publications Office of the European Union.
- Eurofound (2022) *Fifth round of the Living, working and COVID-19 e-survey: Living in a new era of uncertainty*. Luxembourg: Publications Office of the European Union.
- Kovács É. – Takács J. (2020) Látjuk-e, mi jön? A koronavírus-járvány hatása a magyar társadalomra és társadalomkutatásra. *Socio.hu Társadalomtudományi Szemle*, 10(2), 95–211.
- Völker, B. (2023) Networks in lockdown: The consequences of COVID-19 for social relationships and feelings of loneliness. *Social Networks*, 72, 1–12. <https://doi.org/10.1016/j.socnet.2022.08.001>.

ALAPVETŐ ANYASÁG

Az anyai szerep felértékelődése középosztálybeli magyar nők körében az első Covid19-lezárások idején

<https://doi.org/10.18030/socio.hu.2022.4.4>

ABSZTRAKT

A koronavírus-járvány és a lezárások nők helyzetére gyakorolt hatását az elmúlt két évben egyre több kutatás vizsgálta világszerte, és mutatta ki mindazokat a költségeket – munkaerőpiaciakat és magánéletieket egyaránt –, amelyek nagyobb mértékben terhelték a nőket. A nők közül sokan dolgoztak a vírus által fenyegettebb ágazatokban vagy veszítették el munkájukat, otthon pedig megsokszorozódtak gondoskodási feladataik. A gyermekeket ellátó intézmények bezárása különösen megnehezítette az anyák helyzetét, akik az évtizedek óta kibontakozó gondoskodási válságban szerzett tapasztalataik ellenére is nehezen tudták munka mellett a hiányzó intézményeket pótolni. Korábbi vizsgálatok szerint az anyáknak, különösen a középosztálybelieknek, elsősorban a gyermekeikkel kapcsolatos feladataik szaporodtak meg.

Tanulmányunkban arra a kérdésre keressük a választ, hogy miként írható le az anyák munkája az első karantén idején, és hogyan értelmezik maguk az érintettek azokat a változásokat és felelőségeket, amelyekkel a járvány során meg kellett küzdeniük. Kvalitatív vizsgálatunk 2020. májusában zajlott, amikor 52 félig strukturált interjút készítettünk javarészt középosztálybeli, otthonról dolgozó és legalább egy, 2–14 éves gyermeket nevelő anyákkal Magyarországon és erdélyi magyarok körében.

Kutatásunk egyik fő megállapítása, hogy bár mindnyájan megtartották munkájukat, az anyák jelentős része kiemelten fontosnak az anyaszerepét érezte, és annak szinte mindent alárendelve igyekezett támogatást nyújtani gyermekének. A korábbi munka-magánélet egyensúlyra törekvést tehát felváltotta az anyaság előnyben részesítése. Tanulmányunkban arra törekszünk, hogy erre magyarázattal szolgáljunk, és azt állítjuk: maga a társadalom négyféle ösztönzőt közvetített az anyák felé, hogy figyelmüket elsősorban gyermekeikre irányítsák. Ezzel párhuzamosan viszont a narratívákból jól körvonalazható egyfajta ellenállás is a korábbi munka-család egyensúly elvárásaival szemben.

Kulcsszavak: intenzív anyaság, gondoskodási válság, időszegénység, rugalmasság, Covid19-járvány

1 Babeş-Bolyai Tudományegyetem, Kolozsvár; Közgazdaság- és Regionális Tudományi Kutatóközpont, Budapest.

2 Sapientia – Erdélyi Magyar Tudományegyetem.

3 Budapesti Corvinus Egyetem.

4 Wirtschaftsuniversität Wien.

MOTHERHOOD TAKEN FOR GRANTED

The increased salience of the maternal role among middle class Hungarian mothers during the first COVID-lockdown

ABSTRACT

During the past two years an increasing number of studies have analyzed the impact of the COVID-pandemic and the lockdown on women's circumstances and has found women bearing larger financial, labor market or personal costs compared to men. Women were more likely to be employed in sectors more powerfully affected by the pandemic or to lose employment due to the lockdown. Meanwhile, they also shouldered the bulk of the caring duties resulting from the closure of educational, social and childcare institutions. For mothers it was especially challenging to compensate for all institutions that ceased to provide educational and childcare services, even though the worsening care crisis during the past few decades has taught them how to replace missing or poor quality services. According to previous COVID-related studies, mothers' and particularly middle class mothers' efforts were directed primarily towards caring for and assisting their children in their school tasks.

In our paper we aim to describe the complexity of mothers' care work during the first lockdown and to explore their own interpretations regarding the changes and responsibilities they had to cope with during the pandemic. Our qualitative research was carried out in May 2020 and involved 52 semi-structured interviews with predominantly middle class working women living in heterosexual partnerships. The families were raising at least one child between 2 and 14 years and both mothers and their partners were working full time remotely, from their homes. The interviews were conducted via phone or online in Hungary and among ethnic Hungarian women living in Romania.

One of the central findings of the research is that while all our interviewees have maintained their employment, the majority of the mothers we studied prioritized their maternal roles and tasks over other duties. In their narratives their previous, pre-pandemic efforts to achieve work-life balance was replaced by prioritizing motherhood. In our paper we strive to explain this strategy and argue that society itself has determined and encouraged mothers in at least four ways to concentrate on their children at the expense of paid work or personal leisure. In parallel, however, we also claim that the emphasis put on motherhood in our interviewees' narratives is at the same time a form of resistance against the promise and ideology of work-life balance for working mothers.

Keywords: COVID pandemic, intensive motherhood, care crisis, time poverty, flexibility

ALAPVETŐ ANYASÁG

AZ ANYAI SZEREP FELÉRTÉKELŐDÉSE KÖZÉPOSZTÁLYBELI MAGYAR NŐK KÖRÉBEN AZ ELSŐ COVID19-LEZÁRÁSOK IDEJÉN

BEVEZETŐ

Több mint két év távlatából nehéz felidézni mindazokat az értelmezéseket és várakozásokat, amelyeket a társadalom vagy egyes csoportjai a kibontakozóban levő koronavírus-járvány első heteiben-hónapjaiban megfogalmaztak. A vírust sokan jelentős egészségügyi fenyegetésként élték meg; míg egyesek az állami kontroll kiteljesedésére figyelmeztettek (Eck–Hatz 2020, Poenaru 2021), egy másik interpretáció inkább lehetőséget látott a járványban: szembenézni mindazokkal a régóta fennálló egyenlőtlenségekkel, a fogyasztói társadalommal, a társadalmi-gazdasági rendszer korlátaival, amelyek akár a válsággal való megküzdést is meghatározhatták (Chung et al. 2020, Fortier 2020). A járvány sokakat érzékenyvé tett a környezeti problémák iránt és rámutatott a korábban „magától értetődő”, létfontosságú munkák jelentőségére a formális és informális gazdaságban vagy a háztartásokban (Stevano et al. 2021, Whiley–Sayer–Juanchich 2021). Cikkek sora mutatta be például azt, hogy miként zajlott a romániai vendégmunkások soron kívüli kiutaztatása külföldi munkahelyeikre, elsősorban a mezőgazdaságba vagy a szociális ellátásba. Az idő előrehaladtával azonban azok hangja vált egyre hallhatóbbá, akik úgy ítélték meg, a járvány tovább fogja mélyíteni a korábbi társadalmi egyenlőtlenségeket (Fisher et al. 2020, Fortier 2020).

A járvány nők helyzetére gyakorolt hatása szintén jelentős figyelmet kapott. A vírus terjedésével gyorsan egyértelművé vált, hogy a korábban sok helyütt alulfinanszírozott egészségügyi és szociális ellátás, és az ezen ágazatokban, valamint a helyi és transznacionális gondozási migrációban dolgozó nők nélkülözhetetlen szerepet játszanak a járványkezelésben (Utzet–Bacigalupe–Navarro 2022, Leiblfinger et al. 2021). Mindeközben az oktatási és nevelési intézmények lezárása megsokszorozta a háztartásokban a gondoskodási feladatokat.

A korábbiaknál nagyobb láthatóság, a gondoskodásra irányuló váratlan társadalmi figyelem néhányban optimizmust keltett a nemi szerepek átalakulására,⁵ a munkamegosztás újratárgyalhatóságára vagy akár a gondoskodás jobb megbecsülésére vonatkozóan (Lim et al., 2020). Azonban több szakértő is a nemi egyenlőtlenségek mélyülésére (EC JRC 2020, OECD 2020), a nők társadalmi-gazdasági pozíciójának várható romlására (Petts–Carlson–Pepin 2021) figyelmeztetett, vagy éppen arra, hogy a magánszférában a nők egyfajta pufferként (Cohen–van der Meulen Rodgers 2021) vagy a járvány el nem ismert frontvonalbeli dolgozóiként (Zolondek 2022) fogják mérsékelni a családokat érő kihívásokat. Az elmúlt két évben megjelent tanulmányok többsége azt igazolta, hogy a járvány nemcsak a munkaerőpiacon érintette hátrányosan a nőket (Dias–Chance–Buchanan 2020, Petts–Carlson–Pepin 2021, Whiley–Sayer–Juanchich 2021), hanem a családi munkamegosztásban is főleg rájuk, különösen az anyákra hárultak a megnövekedett terhek (Fodor et al. 2021, Hjalmsdóttir–Bjarnadóttir 2021, Nagy et al. 2022, Parlak–Celebi Cakiroglu–Oksuz Gul 2021, Somogyi et al. 2022).

⁵ Lásd például https://hvg.hu/elet/20210928_A_koronavirus_orokre_megvaltoztatta_az_ahogyan_az_apasagrol_gondolkodunk

A háztartáson belüli munkamegosztás nemi egyenlőtlenségeinek mélyülése még a nők helyzetében kiemelkedően „teljesítő” izlandi társadalomban sem volt másként (Hjálmstöttir–Bjarnadóttir 2021), ámbr egy brit kutatás azt találta, hogy azokban az esetekben, amikor maguk is otthonról dolgoztak, az apák növelték a családi feladatokban való részvételüket, különösen a gyermekekkel való foglalkozás terén (Chung et al. 2021, 2022, Szalma–Takács 2022).

E tanulmány célja kvalitatív adatok segítségével feltárni azt, hogy miként is sokszorozódott meg az otthonról dolgozó anyák gondoskodási munkája, elsősorban mely feladatok és miért váltak a legégetőbbé, és minderről hogyan gondolkodtak, milyen helyzetértelmezést alakítottak ki maguk az érintettek. Tanulmányunk fő kérdése a következő: hogyan írják le anyaságukat a megkérdezett nők, miért sorolták egyéb vállalásaik elé anyai teendőiket, mely feladatokat ölelt fel ez a szerep, milyen megfontolások, és főleg milyen társadalmi-gazdasági tényezők formálták ezt az anyákban.

Az első karantén időszaka sokak számára az intenzív munkavégzést, másoknak kulturális élmények vagy a sportolás periódusát jelentette, vagy éppenséggel egyéb tevékenységek előnyben részesítését, mint a lakás rendben tartása, önkénteskedés és így tovább. A gyermeket nevelő és otthonról dolgozó nők számára azonban, interjú tapasztalataink alapján, a gyermekekkel kapcsolatos feladatok mind mennyiségben, mind jelentőségben minden egyebet felülírtak. A megkérdezett nők anyai szerepüket érezték az első karantén idején a legrelevánsabb szerepüknek, és esetleges anyai mulasztásuk okozta a legjelentősebb büntudatot nekik.

Interjú vizsgálatunk alapján azt állítjuk – összhangban egy, az azonos időszakban végzett magyarországi survey eredményeivel (Fodor et al. 2021) –, hogy a középosztálybeli anyáknak elsősorban anyai teendők szaporodtak meg. Ez nem csak a tevékenységre fordított időben mérhető, hanem az anyai feladatok és a fizetett munka egymáshoz viszonyított arányában is. Az anyák tipikusan legalább két, lényegében inkompatibilis szerepvárásnak igyekeznek megfelelni: az ideális munkavállaló neoliberális normájának, amely mindenekelőtt a munkaórák számával azonosítja a dolgozó elkötelezettségét, valamint az intenzív anyaság eszméjének, amely szintén állandó rendelkezésre állást feltételez az anyák részéről (Hays 1996). A karantén idején ezzel szemben nem az egyensúly megteremtése, hanem a gondoskodás előtérbe helyezése történt.

E helyzet megértését egy 2020. május-júniusban végzett kvalitatív, interjú kutatás alapján kíséreljük meg, amelyet Magyarországon és Erdélyben, óvodás- vagy általános iskoláskorú gyermeket nevelő, de partnerrel együtt otthonról dolgozó, emiatt szinte kizárólag középosztálybeli anyákkal készítettünk telefonon vagy online. A tanulmány első részében vázoljuk azokat az elméleti kereteket, amelyek fontos támpontot adhatnak a középosztálybeli anyaság szerepének értelmezéséhez. Ezt követi a módszertani fejezet, majd az empirikus eredmények áttekintése.

ELMÉLETI KERET

A 2020. március-június időszak egyik legmeghatározóbb változása, az oktatási, a szociális és a közintézmények bezárása, mindenki életét jelentősen korlátozta vagy átalakította. Bár ez radikális változás volt, a társadalom tagjai bizonyos szempontból már rendelkeztek korábbi tapasztalatokkal a „kivonuló”, hiányzó, nem megfelelően működő intézményrendszerekkel kapcsolatban. A lezárások miatt elérhetetlenné vált szolgáltatások hatása jobban megérthető tehát, ha vázoljuk az általánossá vált gondoskodási válság kontextusát, majd ebben a keretben ismertetjük az intenzív anyaság jellemzőit, az oktatási rendszer helyzetét és az ahhoz való viszonyulásokat, valamint az anyai rugalmas foglalkoztatás következményeit. Ezek azok a tágabb társadalmi feltételek, amelyek állításunk szerint alakították és magyarázzák az anyai szerep felértékelődését az első karantén idején.

Gondoskodási válság a járvány előtt és közben

A gondoskodási deficit korunk pénzügyi, neoliberális kapitalizmusának egyik fontos válsága, amely Nancy Fraser (2016) szerint abból fakad, hogy a tőke nem vállalja fel a kapitalizmus működése szempontjából nélkülözhetetlen társadalmi reprodukció feladatait, és az állam is erőforrásokat von ki ezekről a területekről. Mindközben a privatizált gondoskodási munkát viszont maguk a családok is csak nagy nehézségek árán tudják elvégezni, hiszen a kétkeresős családmódel anyagi szükségesség. Az állam és a munkáltatók által hárított reprodukív munka így lényegében a dolgozó nők vállát nyomja, akik közül csak a középosztálybeliek számára járható út a gondoskodás kommodifikációja és kiszervezése más, alacsonyabb státusú vagy bevándorló nőknek (Fraser 2016). Mindenki más számára marad az állandósult időszegénység és időnyomás tapasztalata (Hochschild 2001).

Ahogy korábbi tanulmányok már összefoglalták, a neoliberalizmus egyszerre gazdasági berendezkedés és ideológia (Ban 2016, Jessop 2013). Meghatározó jellemzői a gazdaság deregularizációja, a jóléti állam átalakulása és általában az állam szerepének visszaszorulása a piac javára. E makroszintű folyamatok a kockázatok egyénre hárítása révén bizonytalansághoz, mélyülő társadalmi egyenlőtlenségekhez vezetnek. Mindezeknek az átalakulásoknak a legitimálásában fontos szerepet játszik a rendszer alapját képező individualizmus, az egyéni autonómia, szabadság, a kompetitív és vállalkozói szellem felértékelődése, valamint az egyéni boldogulásért vállalt felelősség individualizálása (Ban 2016, Güney-Frahm 2020, Jessop 2013).

Az individualizmus ideológiája mellett hasonlóan erős a familizmus a közép- és kelet-európai társadalmakban, az ellentmondás azonban csak látszólagos. A familizmus vagy „re-familiarizáció” nem csak a család normatív felértékelődését jelenti, hanem azt a központi szerepet is, amelyet a család (más intézmények helyett) az egyén boldogulásában játszik (Dupcsik–Tóth 2008, Dohotariu 2015, Kovács 2018, Saxonberg 2013). A „domesztikált neoliberális gender rezsim” körülményei között viszont a nők körében általánosnak mondható a konszenzus, hogy a gondoskodás az ő dolguk, (nagyobb) részvételt pedig sem az államtól, sem a férfiktól nem várnak el (Gregor–Kovács 2019).

A 2020 márciusában életbe lépett lezárások időszakába tehát a gyermekes nők az állandósult időszegénység és a fizetett és nem fizetett munka közötti feszültség tapasztalataival léptek be. Mint a korábbi válságok általában, a mostani veszélyeztetettség is felértékelte a magánszférát, a családi közeget, és ez voltaképpen a hagyományos nemi szerepek, az intenzív gondoskodás és szülőiség megerősítése irányába is hatott, különös tekintettel az anyaságra (Faludi 2008, Gentile 2011, Palomeque Recio 2020).

Intenzív anyaság

Az intenzív anyaság az elmúlt évtizedekben a nyugati világ meghatározó – a szülőiséget, de főként az anyaságot szabályozó – normájává vált, amely egyik első kutatója, Sharon Hays (1996) szerint érzelmileg igénybe vevő és munkaintenzív, az anya nagyfokú, önzetlen és feltétlen rendelkezésre állását feltételezi, erőteljesen gyermekközpontú, anyagi erőforrásigényes, professzionizált és szakértőkre támaszkodó nevelési ideológia, amelynek alapköve az úgynevezett anyai, szülői determinizmus és felelősség, vagyis az a gondolat, hogy a gyermek későbbi boldogulása nagy mértékben az anyai nevelésen múlik.

Hays könyvének megjelenése után növekvő tudományos figyelem irányult a „jóanyaság”-normára, amelyet más szerzők neoliberális vagy posztfeminista anyaságnak (Güney-Frahm 2020, Palomeque Recio 2020), „összehangolt/tudatos művelésnek” (*concerted cultivation*) (Lareau 2003) vagy új szülőiségi kultúrának (Faircloth–Murray 2015) is nevezték. Alapvető jellemzője ennek az anyaságideológiának, hogy kockázattudatos, vagyis az

anyák érzékelik a szerepük betöltéséből fakadó veszélyeket és téteteket. Ez természetesen nem választható el az elmúlt évtizedekben általánossá vált beruházásszemlélettől, amely a gyermeknevelésre később megtérülő befektetésként tekint (Hemerijck 2018), valamint ebből kifolyólag attól a (neoliberális) társadalmi, állami viszonyulásmódtól, amely alapvetően gyanakodva, szülői alkalmatlanságot feltételezve szemléli az anyai teljesítményt. A társadalom egyszerre tekint a szülőiségre privát, ugyanakkor viszont mint sokféle társadalmi probléma forrására, számonkérésre alkalmas vállalkozásként (Faircloth–Murray 2015, Fargion 2021, Peters 2012).

Az anyaság kortárs intenzív normája szinte az utolsó olyan területe az életnek, amelyet a személytelen, racionális piaci logika, a haszonmaximalizálás érintetlenül hagyott (Hays 1996). Hays könyvének (1996) központi állítása, hogy bár az anyaság mint társadalmi konstrukció az idők során sokféle formát öltött, annak tartalma a történelemben először van ellentmondásban a kor domináns gazdasági és társadalmi berendezkedésével és ideológiájával. Az anyák gazdasági és egyéni érdekeikkel szemben, időt és anyagi erőforrást nem sajnálva szorítják háttérbe éveikig saját szükségleteiket. Miközben ez az elvárásrendszer alapvetően középosztálybeli tudás- és anyagi tőkékre kalibrált norma, kötelező jellegét a középosztálynál kevesebb lehetőséggel rendelkező anyák is elfogadják, illetve azok az anyák sem kérdőjelezik meg a legitimitását, akik nem tudnak vagy nem akarnak megfelelni e komplex norma valamely elvárásának, például a fizetett munkáról való lemondásnak (Collins 2021).

Az intenzív anyaság normatív hegemóniájára sokféle magyarázat van. Hays szerint nem vitatható azok álláspontja, akik azzal érvelnek, hogy az egyrészt fenntartja a patriarchátust a nők elsődleges gondoskodói szerepének hangsúlyozásával, mi több, a kapitalizmus újratermeléséhez is hozzájárul (vö. Csányi–Kerényi 2018), amennyiben olyan törekvésként tekintünk rá, amely végső soron a gyermek későbbi (középosztálybeli) osztályhovatartozását biztosítja. Mégis, ha maguknak az anyáknak az interpretációjából indulunk ki, akkor az intenzív anyaság egyfajta ellenállásnak is tekinthető az elszemélytelenedő, versenyelvű társadalommal szemben (Hays 1996). Ennek ellenére Hays könyve után több kutatás is rámutatott arra a Rizzo és szerzőtársai (2013) által „szülőiségi paradoxonnak” nevezett feszültségre, amely a szülővé válás általános pozitív megítélése és a vele járó negatív érzelmek – bűntudat, felelősségérzet, tanácstalanság, ellentmondásos szakértői útmutatásokban való eligazodás nehézsége – között húzódik. Az anyák körében gyakori a szorongás vagy a kiégés (Faircloth–Murray 2015, Meeussen–Van Laar 2018, Whiley–Sayer–Juanchich 2021), de nem általában az anyai szerep, hanem az intenzív anyaság és főként az esszencializmus normájának interiorizálása rontja a mentális egészséget (Rizzo–Schiffirin–Liss 2013).

Az anyai feladatok között kitüntetett jelentőséggel bír a gyermek oktatásának menedzsmentje és sikerre juttatása mint olyan stratégia, amely leginkább képes a gyermek társadalmi mobilitását biztosítani. Aligha lehetett meglepetés, hogy az óvodák és iskolák bezárásával, még a digitális oktatásra való áttérés ellenére is, a korábbinál nagyobb teher hárult a szülőkre, közülük pedig, tekintettel az aktív apai törődés nem túl széleskörű elterjedtségére (Sztáray Kézdy–Drjenovszky 2021, Takács 2020), inkább az anyákra.

Oktatási rendszerek és az iskola-szülő viszonyrendszer

Az oktatási rendszert Romániában csakúgy, mint Magyarországon a fokozatos forráselvonás, az állam kivonulása és a nem megfelelő szakpolitikai irányítás következtében rosszul teljesítő, romló színvonalú, a nagyfokú egyenlőtlenséget újratermelő alrendszerként szokás megközelíteni (Berényi 2021, Mitulescu 2017). A Világbank által rendelkezésre bocsátott legfrissebb nemzetközi összehasonlító adatok szerint 2018-ban Magyarország a kiadásai 4,6%-át, Románia pedig mindössze 3,3%-át fordította oktatással kapcsolatos célokra (az EU-s átlag 4,6% volt) (WB 2022). Romániában a rendszer diszfunkcionalitásait a közbeszéd gyakorta tulajdonítja a múlt rendszer rossz örökségének, a szakértők szerint pedig a rendszerváltás óta életbe léptetett oktatási refor-

mok jobbra korrekívek és reaktívak voltak, szerényebb célokat igyekeztek kis ráfordítással megvalósítani, és jellemzően külső, EU-s nyomásra születtek meg. Jól jelzi a folyamat nehézkességét az, hogy 1990 és 2017 között átlagosan kilenckhavonta cserélődtek az oktatási miniszterek (Mitulescu 2017). Hasonló következetlenség, választási ciklusonként bekövetkező irányváltások és átpolitizáltság, valamint a hosszú távú politikai konszenzus hiánya jellemzik a magyar oktatásügyet is (Berényi 2016). Akárcsak a magyarországi oktatás esetében, a román rendszernek is kiemelt, részben az előzőekből is következő problémája annak egyenlőtlensége.

Mindkét társadalmat az iskolával szembeni erős bizalmatlanság jellemzi, ami a középosztálybeli szülők körében többféle stratégia alkalmazásához vezethet: az iskola életében való nagyfokú részvételhez, aminek a gyermek iskolai boldogulásának egyengetése a célja (Barg 2019), vagy szélsőségesebb esetben a teljes kivonulás, a *home schooling* (Kopasz–Boda 2018). A középosztálybeli szülők aktívabbak gyermekeik iskolai életében, mint az alacsonyabb státusúak, ebben egyszerre működik a hasonló kulturális logika (amelynek a szülők osztályspecifikus tudása, iskoláival megegyező kultúrája és nyelvi kompetenciái ágyaznak meg), valamint a státusmegtartási törekvés (Barg 2019). Brown (1990) szerint ez egy komplexebb jelenség, az oktatás úgynevezett „parentifikációja”, melynek lényege, hogy az oktatás nagyfokú privatizációja következtében az iskolai szelekcióban megnő a családi háttér szerepe. Ez nem egyenértékű az oktatás szülők általi tartalmi befolyásolásával, sokkal inkább azt jelenti, hogy egy erősen szegregálódó oktatásban a szülők nyújtotta háttér, a szülői támogatásnak a gyermek „minőségére” és készségeire gyakorolt hatása válik meghatározóvá (Brown 1990).

Az elmúlt két évben egyre több tanulmány foglalkozott a szubjektív jóllét átörökítésének mechanizmusával, azon belül a szülőiség minőségének fontosságával (Nagy et al. 2022), illetve a szülők – főként az anyák – otthoni oktatásban való szerepvállalásával. Magyar vonatkozásban Berényi Eszter (2021) abból indult ki, hogy minél erősebb az iskola kivonulása, annál jobban felértékelődik a társadalmi háttér szerepe a gyermek boldogulásában. Ilyen értelemben, a tanárok hiányos digitális kompetenciái miatt is, a járvány során nagy szükség volt mind Romániában, mind pedig Magyarországon a szülők részvételére a gyermekek iskolai feladatainak támogatásában. Berényi magyarországi interjúalanyai az első lezárások hónapjait egyfajta „különleges időszaként” élték meg, amely leginkább a felvételre felkészülésre hasonlított a szülői bevonódás, az erős és főleg negatív érzelmi megélések szempontjából. Ezek az adatok is azt mutatták, hogy az anyák átlagosan háromszor több időt fordítottak az együtt tanulásra, mint az apák. Egy Berényi által is idézett vizsgálat az Egyesült Államokban azt mutatta ki, hogy az anya társadalmi státusának növekedésével fokozódott az afölötti aggodalom is, hogy a gyermek lemarad a tanulásban (Chen et al. 2021).

Egy izraeli interjú kutatás nem csak közép-, hanem alsóbb osztálybeli anyák bevonódását is elemezte, és azt állapította meg, hogy a korábban sokkal kritikusabb magasabb státusú anyák most nem csak aktívabbak, hanem együttműködőbbek is voltak a tanárokkal, míg alacsonyabb iskolázott társaik kisebb hangsúlyt fektettek a tanulásra (mint például a strukturálatlan szabadidő, a kikapcsolódás biztosítására), és nagyobb elvárásokat is fogalmaztak meg a tanárokkal szemben (Addi-Racah–Seeberger Tamir 2022). Mindkét stratégia összhangban van Lareau (2003) kettős modelljének megállapításával: míg a középosztály tagjai nevelési gyakorlataik révén a gyermekek „kultiválására” törekuszenek, az alacsonyabb státusú szülők a gyermek adottságainak természetes kibontakoztatását szeretnék megvalósítani.

Középosztálybeli anyák rugalmas foglalkoztatása

Bár volt egy tendencia a közbeszédben, hogy az első karantén időszakában teljes lezárásról beszéljünk és általánosnak tekintsük a fizetett munka magánszférába költöztetését (Suckert 2021), társadalmi léptékkal mérve ez közletről sem volt általános. A KSH adatai szerint Magyarországon az első hullámban 4,2%-ról 18%-ra nőtt az otthonról dolgozók aránya, és ebben a csoportban felülreprezentáltak voltak a fehérgalléros munkát végző, magasan képzett, 25–44 év közötti nők (KSH 2021). Hasonló eredményt mutatott a szintén az első lezárások idején végzett magyarországi survey vizsgálat, amelynek adatai szerint a megkérdezettek 17%-a dolgozott *home office*-ban (Fodor et al. 2021). Erdélyben, egy nagymintás (7000 fölötti válaszadó bevonásával készült) online kutatás szerint a dolgozók 19,6%-a kizárólag, további 8,3%-a részben otthonról végezte fizetett tevékenységét 2020 tavaszán (Barna–Kapitány 2020).

Mindkét társadalomban a Covid19-járványt megelőzően inkább rugalmatlannak volt mondható a foglalkoztatás, legalábbis ami a részmunkaidős és otthoni munkavégzési formákat illeti. Mindez pedig sok szakértő – közgazdász, kutató, döntéshozó – szerint azért is problémás, mert a rugalmas munkavégzési formáknak pozitív lehetne a hatása különböző társadalmi csoportok – így például a kisgyermekes anyák, de akár a diákok vagy a nyugdíjaskorúak – foglalkoztatására, és javíthatná a dolgozók munka-magánélet egyensúlyát. A rugalmasság a dolgozók, különösen a magasan képzett munkavállalók számára is hiányolt és vonzó alternatíva: ugyanis főleg a nők úgy ítélték meg, hogy a merev munkaidő nem teszi lehetővé a fizetett és fizetetlen munka integrációját. A gondoskodási feladatokat is végző munkavállalók tehát leginkább az úgynevezett megtartó (*retention*) típusú, önkéntes rugalmasságot (részmunkaidőt és otthoni munkavégzést) hiányolták, ami egyfajta privilégium, melyet a munkáltatók átmeneti jelleggel kínálnak fel magasabb beosztásban dolgozó munkavállalóknak (Tilly 1992).

Ilyen körülmények között a karantén a sokak által hiányolt rugalmasság ígéretét hozta különösen a fehérgalléros munkavégzők és azon belül is a gyermekes nők számára, akik az utazás kiiktatásától az időszegénység megszűnését vagy javulását várhatták, és azt, hogy képesek lesznek akár szimultán is a fizetett és nem fizetett munkát végezni. Ez a várakozás – a régóta hiányolt rugalmasság váratlan megvalósulása – minden bizonnyal elfedte valamelyest a rugalmasság hátrányait, „költségeit”. A szociológiai irodalom általában egyfajta „*trade-off-ként*” elemzi a rugalmas munkavégzést, amely egyrészt lehetővé teszi elsősorban a korábban inaktív munkavállalók (diákok, kisgyermekes nők, bevándorlók stb.) számára a munkaerőpiacra való belépést, viszont nagyon sok esetben utóbbiak foglalkoztatása prekárúrá válik, és főleg az úgynevezett másodlagos munkaerőpiacon koncentrálódik. A rugalmasan dolgozók státusa, karrierkilátásai, a foglalkoztatás biztosítékai nagy mértékben függnak attól, hogy az adott társadalomban vagy szervezetben milyen mértékben normalizálódott a rugalmas munkavégzés (ha kivételes, akkor ez nagyobb valószínűséggel jár a rugalmasság stigmájával), és az is rontja a munkavállaló kilátásait, ha az atipikus foglalkoztatás kényszerűen, jobb lehetőségek hiányában kötött kompromisszum (Chung 2020, Delsen 1998, Webber–Williams 2008).

A rugalmas munkavégzés magánéleti hatásai is összetettek, adott esetben akár ellentmondásosnak is tekinthetők. Chung és munkatársai (2020) ezt úgy fogalmazták meg, hogy a karrierre gyakorolt hatással együtt a magánéletre, a munka-család egyensúlyra is nemileg meghatározott módon (*gendered impact*) hat, azokat a normákat, elvárásokat erősítve fel, amelyeket a társadalom a nőkkel és a férfiakkal szemben támaszt. Olyan nemi rezsimekben, amelyeknek alappillére a gondoskodásért elsődlegesen felelő nő és az elkötelezetten dolgozó férfi, a rugalmas foglalkoztatás is javarészt ezeknek a szerepeknek rendelődik alá. Maga a társadalom is azt várja el, hogy a nők és a férfiak arra használják a rugalmas munkavégzést, hogy e szerepeiknek megfeleljenek (Sullivan–Lewis 2001). Következésképpen, a gyermekes nők vonatkozásában nagy valószínűséggel minden ru-

galmas forma a hagyományos családon belüli munkamegosztás újratermelését eredményezi (Chung–van der Lippe 2018).

Az otthoni munkavégzéssel élni tudó fehérgalléros munkavállalók a Covid19-járvány idején minden korábbi szemponton túl is lényegesen privilegizáltabb helyzetben voltak, mint az akár egészségügyi kockázatokat vállaló (és eközben gyermekeiket otthon hagyni kényszerülő) bejáró dolgozók, vagy mint azok, akik a lezárások miatt elveszítették munkahelyüket. Egy az első hullám idején végzett litván kutatás szerint a korábbi *home office* tapasztalattal is rendelkező, egyedülálló nők éltek meg legpozitívabban az otthoni munkavégzést, míg legrosszabbul az idősebb diplomás férfiakra hatott saját értékelésük szerint (Raišienė et al. 2020). Azzal ellentétben, hogy még a járvány idején Chung és munkatársai (2021) arra számítottak, hogy a tömeges lezárásoknak köszönhetően lazulni fog a rugalmasság- és nőiesség-stigma, Fodor és munkatársai (2021) Magyarországon azt találták, hogy a *home office* nem hozott a családon belüli munkamegosztás terén kiegyenlítődést, ellenkezőleg, mélyítette a szakadékokat a gyermekekkel kapcsolatos feladatok terén.

A magyar és a román társadalom számos makroszintű jellemzője – a női foglalkoztatottság és a részmunkaidős munkavállalás aránya, az oktatási rendszer elemei, illetve a gender rezsim egyéb, normatív jellemzői – sok tekintetben hasonlóságot mutat. Mindkettő neoliberais elvek szerint szervezett társadalom: az állam egyre erőteljesebb kivonulása figyelhető meg nem csak a gazdasági életből, hanem a szociális, az oktatási és az egyéb reprodukív területekről, amelyhez a kétkeresős családmódel elterjedtsége, ám ugyanakkor hagyományos nemi szerepek társulnak. A két társadalom munkaerőpiaca kevés térbeni és munkaidőbeli rugalmasságot kínál azoknak a munkavállalóknak, akik ezt gondoskodási feladataik elvégzése érdekében igényelnék.

Az első hullám utolsó heteiben végzett interjúk kutatásunk adatainak értelmezését többféle elméleti és fogalmi keretbe ágyazottan kíséreljük meg. Ehhez előbb áttekintettük a gondoskodási válság tágabb kontextusát, tekintve, hogy a lezárások lényegében az állam, a közösség kivonulásának egyfajta radikális, szélsőséges megnyilvánulása voltak, amely a korábbi állapotoktól csak intenzitásában különbözött. Ezt követően három társadalmi jelenséget, folyamatot mutattunk be, amelyek meghatározó szerepet játszottak magyarországi és erdélyi magyar középosztálybeli anyák karanténstratégiáinak alakításában. Az első ezek közül az intenzív anyaság normája, amely az anya elsődleges felelősségvállalását jelenti a gyermek boldogulásáért, és amely egyúttal éppen a hiányzó vagy gyenge minőségű állami szolgáltatások hagyta űrt is betölti. Ehhez kapcsolódva a második tényező az oktatási rendszer működésének elégtelensége: az oktatási rendszerek szegregáltsága, „parentifikációja”, és az ezek talaján kialakult szülői bizalmatlanság. Végül, nagy mértékben alakította az anyák stratégiáit a váratlan és felértékelődött rugalmasság, és annak nemileg átítatott jelentései.

MÓDSZERTAN

A családokban kialakított gyakorlatok, valamint az azokat megalapozó és értelmező női narratívák feltárására a félig strukturált interjúk bizonyultak a legalkalmasabbnak, melyeket az első hullám feltételeihez igazodva telefonon vagy online készítettünk el. Az adatfelvétel 2020. május 13. és június 3. között zajlott, a kutatás alapsokaságát pedig olyan magyarországi és erdélyi magyar anyák alkották, akik együtt éltek partnerükkel, legalább egy 2–14 év közötti gyermeket neveltek, és akik partnerükhöz hasonlóan teljes állásban, de *home office*-ben dolgoztak a lezárások idején. Az anyák mindannyian alkalmazottak voltak. Az interjúalanyok toborzása különféle online felületeken, különösen a Facebookon, azon belül is sajátos, anyákat is megcélzó csoportokban történt, illetve a kutatók személyes kapcsolathálója is kiindulópontul szolgált. Így a mintavételben voltak hólabdaelemek is, de jellemzően a hirdetések, a megosztások és a nyomukban kitöltött szűrőkérdőívek segítségével választottuk ki a megkérdezetteket (a szűrőkérdőívet a Függelék 1. Függelékében közöljük). A kutatás során kiemelt figyelmet fordítottunk arra, hogy egy kutató se készítsen interjút saját ismerősével. Az interjúk hossza változó volt: a legrövidebb fél órát, a leghosszabb másfél-két órát tartott. A beszélgetések hanganyagát rögzítettük. Az interjúalanyok előzetes tájékoztatást követően beleegyező nyilatkozatot tölthettek ki, az interjúk elemzése és belőlük részletek idézése teljesen anonimizáltan történik.

Bár eredetileg tudatosan is törekedtünk a tematikus reprezentativitásra, és így a legrelevánsabb változók szerinti diverzitás biztosítására, ez osztályhelyzet szempontjából bizonyult a legnehezebben megvalósíthatónak. A mintába 52 interjúalany került – közülük 19-en Erdélyben éltek –, de egyrészt a különféle (intenzív) anyasággal kapcsolatos Facebook-csoportokban való jelenlét, egyáltalán az online világban való elérhetőség, másrészt – és sokkal inkább – az otthonról dolgozás lehetősége olyan nem szándékolt torzítást eredményezett, amely 2 alany kivételével kizárólag középosztálybeli, diplomás, fehérgalléros munkát végző anyák bevonását eredményezte, akik a beszélgetésre is munkájuk rugalmassága folytán tudtak időt szakítani. Életkor szempontjából interjúalanyaink azonos arányban tartoztak a 31–40 és a 41–50-es korcsoportokba; 26-an éltek Budapesten, 7-en más magyarországi településen, a 19 erdélyi interjúalany közül pedig 12-en városban, 7-en vidéken éltek. 50-en rendelkeztek egyetemi vagy posztgraduális végzettséggel. Ami a családi helyzetet illeti, 16-an egy, 28-an két, 8-an pedig 3 vagy több gyermeket neveltek és mindannyian házasok voltak.

A módszertani fejezetekben némileg szokatlan módon, de szeretnénk az interjúkészítés színterét mögé is bepillantást nyújtani. Az online interjúkészítés 2020 tavaszán még tanulandó és módszertani fenntartásoktól sem mentes adatfelvételi technikának számított, amelynek korlátain kívül előnyeit is megtapasztalhattuk. Előbbiek közé nyilvánvalóan a személyes kapcsolat hiánya, a nem-verbális jelzések nehéz értelmezhetősége, az interjú helyzet dekontextualizáltsága sorolható, az előnyök viszont felülírták a nehézségeket. A nagy távolságok áthidalásának lehetősége, az utazás idejének és költségeinek eltűnése a legnyilvánvalóbb hozadéka az online technikának. Miközben minden interjúalanyunk szabadon választhatta meg a számára ismerős felületet, és arról is dönthetett, kíván-e kamerát kapcsolni vagy sem, május-júniusra a szellemi munkát végző emberek számára annyira ismerős közzé váltak az úgynevezett videokonferencia-platformok, hogy előzetes aggodalmainkkal ellentétben sokszor ugyanannyira beleláttunk a beszélgetőtársak magánéletébe – az íróasztalra, az anya ölébe felkérezkedő gyermek vagy a bekopogó házastárs révén –, mintha személyes látogatást tettünk volna. Végül, további fontos eleme a „terepmunkánk” kontextusának interjúalanyaink általános attitűdje, válaszkészsége: kutatóként nehéz dilemma volt az amúgy is nehéz helyzetben levő anyák idejének további lefoglalása, amit spontán módon oldott fel alanyaink lelkesedése és az az általános viszonyulásuk, hogy gyakran inkább egyfajta lehetőségként, „szelepként” vagy éppen kvázi-terápiás beszélgetésként tekintettek az interjúkra.

Az interjúk hanganyagainak szó szerinti átírása és ellenőrzése után NVivo-szoftverrel elemeztük őket. Mindegyik interjút párban kódoltuk a vizsgálat érvényességének javítása céljából. Braun és Clarke (2006) tematikus elemzési módszerét követve, az eredeti kutatási kérdések operacionalizációjából kiinduló kódlistát egy második lépésben további, induktív módon beazonosított kódokkal egészítettük ki. Így végül 34 kóddal dolgoztunk az elemzés során (a kódlistát a Függelék 2. Függelékeként közöljük).

Az alábbiakban ismertetjük a kutatás eredményeit. Előbb röviden leírjuk az anyák főbb karanténstratégiáit és azon belül az anyaság prioritizálásának mikéntjét, majd magyarázattal próbálunk szolgálni arra, hogy a tágabb társadalom miként tette elkerülhetetlenné és támaszkodott elsősorban arra, hogy az anyai szerep töltse be a felfüggesztett intézmények és szolgáltatások okozta űrt: az oktatási rendszer működésével, a korábbi időszegénységgel, az intenzív anyaság normájával és annak normatív megjelenítésével, valamint a rugalmas munkavégzés révén.

ELEMZÉS

Az anyák megküzdési stratégiái a karantén idején

A 2020. márciusi lezárásokat követő hetekre mindenki rendkívüli időszakként tekintett nem csak egészségügyi szempontból, hanem a fizetett munkavégzés, az iskoláztatás vagy a munka-magánélet egyensúly szempontjából is. Az interjúk minden esetben úgy indultak, hogy arra kértük az anyákat, idézzék fel azt a napot, amikor kiderült számukra a lezárás, és meséljék el, milyen várakozásaik, elképzeléseik és stratégiáik voltak, és mindabból az időszak végéig mi és hogyan valósult meg. Főként ezekből, illetve az ezt követő beszámolókból körvonalazható, hogy milyen jelentéseket hordozott a karantén időszaka a középosztálybeli anyák számára, milyen várakozásaik voltak, és hogy miként módosultak ezek a jelentéstulajdonítási gyakorlatok a konkrét események és felmerült helyzetek tükrében.

2020 tavaszának kollektív tapasztalatát meghatározta az első hetekre jellemző egészségügyi, vírus kiváltotta szorongás, valamint az, hogy az otthonról dolgozás lehetőségével élni tudók erre mindvégig privilégiumként, az otthonukra pedig a biztonság szinonimájaként tekintettek. Általánosságban is elmondható, hogy válságos időszakokban felértékelődik a védelmet nyújtó magánszféra, benne a hagyományos nemi szerepekkel (Palomeque Recio 2020). A május-júniusban készült interjúk visszatérő eleme volt az is, hogy az anyák fokozatosan döbrentek csak rá, hogy a lezárások nem néhány hétig fognak tartani – azzal ellentétben, amire eleinte a legtöbbet számítottunk.

Bár közel sem az egyetlen értelmezési keret, a megkérdezett anyák egy jelentős csoportja valamilyen szempontból *lehetőségként* tekintett a lezárások időszakára, és jellemző volt az is, hogy ezt a jelentést az sem kérdőjelezte meg, hogy májusban sokan negatív mérleget voltak kénytelenek vonni, immár egyfajta *elszalasztott lehetőségként* utalva rá. A karanténidőszak mint lehetőség rímelt mindazokra a közéleti megközelítésekre, amelyek nem-normatív, rendkívüli korszakként a korábbi társadalmi diszfunkcionalitások kiigazításának, korrekciójának időszakát látták a lezárásokban. Magánéleti síkon az anyák mindenekelőtt egy újfajta egyensúly megteremtését tűzték ki célul (sokan tekintettek rá váratlan „vakációként”), de ez sokkal kevésbé vonatkozott a fizetett és nem fizetett munka egyensúlyára, mint a korábban elmulasztottnak érzett gondoskodás „bepótlására”. A gondoskodásra fektetett hangsúly sok nő narratívájában ugyanakkor egyfajta ellenállás is volt a nőktől elvárt, de valójában alig megvalósítható munka-család egyensúllyal szemben. A márciusi tervek sarokkövét a gyermekekre, a háztartásra, a lakásszépítésre allokált idő jelentette, amelyre az egy csapásra megoldódó „időszegénység”, a váratlan és rég remélt rugalmas munkavégzés teremtett (volna) lehetőséget:

„Érdekes, hogy az első gondolatom az egy ilyen pozitív, egy öröm volt, hogy jaj, vakáció, jaj, nem kell 6-kor kelni. Mi nem a városban élünk, mi elég korán kelünk, hogy bejussunk a városba, munkába, iskolába, és az első gondolatom az volt, de jó, akkor most nem kell rohanni, nem kell autóba ülni, itthon leszünk, a család sok időt együtt tölt, majd úgy osztjuk be az időnket, ahogy akarjuk, ez volt az első gondolatom” (41–50 éves, 2 gyerek, pszichológus, Erdély).

A karantén viszont az anyák nagy része számára arra nem kínált lehetőséget, hogy a családi feladatok elosztását újratárgyalja és egalitáriusabb alapokra helyezze. A három hónap során előállt nehézségek, az új egyensúly kialakításának (részleges) kudarca ritkán generáltak olyan elégedetlenséget interjúalanyainkban, melyeknek célpontja az állam, annak intézkedései, esetleg a feladatokban kisebb mértékben osztozó férjek lettek volna. Ha megfogalmaztak bírálatot, az ritkábban az egyes tanároknak, az iskolának szólt, de leginkább önmagukat okolták a nem megfelelő időmenedzsment-készségeik miatt:

„Igen, az elején egyébként én nagyon meg voltam magammal elégedve, mert az elején én nagyon komolyan vettem ezt az egészséget, én hetekre megterveztem, hogy mit fogok főzni, rendet raktunk a hűtőben, a mélyhűtőben, a kamrában a férjemmel, van egy szekrény a konyhában, ahol ilyen szárazárut tartunk, csináltunk egy leltárt, piperéből is, mindenhol írták, hogy borotvahabot meg szappant is vegyenek, mind-egy, felkészültünk egy 3–4 hetes valamire, és akkor én hetekre előre megrendeltem, amikor lehetett, ugye nem mindig volt rá lehetőség ilyen házhozszállítást. Ez a része, ez a feltámadt ősi ösztön, hogy mindent hasznosítunk, nem dobunk ki semmit, szépen megtervezzük előre, hogy teljes értékűen táplálkozunk, vásároltam gyógyszercsomagot is köptetőtől Normafloré-ig mindent. Ami nem vált be, ami nem úgy alakult, az igazából a mi fegyelmezetlenségünkön múlt. Az ember nekidurálja magát, vesz egy nagy levegőt, hogy most kirámolom a garázst, rendbe rakom a gardrób, leporolom a könyveket, hát ez gyakorlatilag 2 hétig tartott a lendület, bevallom, ez így gyorsan elenyészett, ezt mondjuk, sajnálom, de ezért igazából magunkon kívül másra nemigen tudok haragudni, ennyi volt” (41–50 éves, 2 gyerek, HR-es, Magyarország).

A legjellemzőbb „karanténstratégia” az anyai gondoskodás privilegizálása volt. Ennek sokféle megnyilvánulásával találkoztunk az interjúkban, noha a mi mintánkban egyetlen esetben sem került sor akár ideiglenesen sem a munkaerőpiacról való kilépésre. Már márciusban sokan elsődlegesen a gyermekek igényeire terveztek figyelni, és nagyon sokan „önként zárták” a munkavégzést az arra kevésbé alkalmas terekbe és időszávokba: az étkezőasztalhoz a zoomoló gyermekeik mellé, hajnalban, éjszaka, vagy „lopott időkbé”. A nők rugalmas munkavégzése így bizonyos mértékig hozzájárult a munka háttérbe szorításához:

„A nehézségek igazából menet közben jöttek, pont a digitális oktatással kapcsolatban, miután mind a kettő, az egyik ugye még önállóan és stabilan egyáltalán sem írni, sem olvasni nem tud, tehát, ami feladatot ő kap, az 100%-ig mellette kell lenni, a harmadiknál pedig az írásbeli osztást vagy bármi olyasmi témakört nem tud önállóan megtanulni, tehát önállóan el tudná végezni, vele szintén kell. Tehát a munkavégzés innentől kezdve úgy korlátozódott, hogy én keltem vagy kelek hajnal 4-kor vagy csinálom este 9-kor, tehát igazából a munka mennyisége nem lett kevesebb, viszont úgy kellett alakítanunk a rendszert, hogy napközben a gyermekek taníttatása az megoldott legyen, közben meg a munkánk is el legyen végezve” (41–50 éves, 2 gyerek, elemző, Magyarország).

„De én saját magam azt tudom mondani, hogy a gyermekek, a család, a háztartás és önmagam, én ebben élem ki a karantént, úgyhogy én ennek örülök kimondottan, jót tett nekem ez, hogy volt egy ilyen kiesésem” (41–50 éves, 2 gyerek, kutató, Magyarország).

Az interjúkban használt megfogalmazások arról tanúskodnak, hogy ilyen kiélezett helyzetben, mint amit a karantén jelentett, a munka és a gondoskodás konfliktusának megélése olyan feszültséget, lelki terhet jelentett volna, amelyet már nem szerettek volna vállalni, és amelynél jobb stratégia volt hátrébb sorolni a fizetett munkavégzést. Tanulmányunkban – megfelelő információ hiányában – természetesen nem azt állítjuk, hogy az anyák kevesebbet dolgoztak vagy csökkentették munkaóráik számát. Az interjúk csak annak a megállapítására adnak lehetőséget, hogy a karanténidőszakról szóló beszámolóiban, narratív szinten nagyobb hangsúly, több aggodalom és nagyobb tét került a gyermekek ellátására, mint a fizetett munka elvégzésére. A munkavégzésben felhalmozódott esetleges elmaradások sokszor nehézséget jelentettek, ám mégis legtöbbször be kellett érniük a nem megfelelő térben és időszavokban végzett munkával.

Az anyaság „priorizálása” tehát általános, elterjedt stratégia volt, és a társadalom irányából is számtalan ösztönző érkezett arra, hogy a nők elsősorban gyermekeik felé működjenek „pufferként”. Az alábbiakban azt vizsgáljuk meg, hogyan melyek voltak e társadalmi ösztönzők, és ezek hogyan alakították és tartották fenn ezt a helyzetet: az oktatási rendszert, az intenzív anyasági normát, valamint a rugalmas munkavégzés nemileg differenciált jelentéseit, annak hatásait elemezzük.

Az iskola „eltűnése” és az oktatással szembeni szülői bizalmatlanság

A járvány idején végzett magyarországi felmérések egyikének adataiból tudjuk, hogy a nagyvárosi diplomás nők a korábbi, a járványt megelőző időszakhoz képest átlagosan heti 23,5 órával foglalkoztak többet gyermekeikkel a járvány első hullámában, míg ugyanez a növekmény az apák esetén átlagosan 7 óra volt (Fodor et al. 2021). Interjúk vizsgálatunk lehetőséget nyújtott arra, hogy feltárjuk, mit is fed valójában ez a megnövekedett idő. A karantén idején a gyermekekről való gondoskodás számtalan feladatot ölelt fel: a tanulás infrastrukturális feltételeinek biztosítását, az eszközök beszerzését, beállítását, az órarend észben tartását, a gyermekek térben és időben való elosztását a lakásban, a határidőkre való figyelmeztetést, egyeztetést, alkudozást, viszszejelzést szülőtársaknak, tanároknak, tájékozódást, az online kapcsolódás és számítógépezés megtanítását, felügyeletét, a feladatok elkészítésének ellenőrzését, a házi feladatok fotózását és visszaküldését; ritkábban együtt tanulást, akár az anyag megtanítását is; az online magánórák, fejlesztések megszervezését és lebonyolítását; emellett pedig aggodalmat az egészséges táplálkozás, az esetleges lemaradás, a túlzott képernyőhasználat, az elmagányosodás vagy az elégséges mozgás elmaradása miatt. A járvány miatt sem a nagyszülőkre, sem dadák vagy háztartási segítők munkájára nem számíthattak:

„Tehát ez volt még egy stresszfaktor nekem, hogy ezt is kellett menedzselni, hogy nem az van, mint az iskolában, hogy megszólal a csengő, a tanár számonkéri a feladatot, az az ő dolga, satöbbi, hanem hogy így a gyermekeim tanára is lettem hirtelen, és ebben még nincs benne az ugye, amikor jöttek és kértek, hogy segítsék mondjuk, a románban vagy a matekban, ez csak a menedzselése, hogy elkészüljenek a dolgok” (41–50 éves, 2 gyerek, pszichológus, Erdély)

Sokszor része volt a feladatoknak az is, hogy az anyáknak idejében gondoskodniuk kellett önmaguk helyettesítéséről gyermekeik mellett, valahányszor halaszthatatlan megbeszélés vagy óra miatt maguk nem tudtak jelen lenni. A nehéz helyettesíthetőség egyik oka, hogy a fentiek elvégzéséhez elengedhetetlenek voltak mindazok a jártasságok, amelyeket az anyák még a karantén előtti időszakokban szereztek meg, és amelyeknek sokszor híján voltak az apák: ismerni kellett a tanárokat és szülőtársakat, jelen lenni a levelezőlistákon, vagy tisztában lenni a gyermek esetleges nehézségeivel:

„Abszolút az enyém [a gyermek segítésének feladata – a szerzők], ez egyértelmű, voltak próbálkozásaink, hogy az ő [az apa] két úgynevezett meeting-mentes napjára átadom a stafétát, és én meg teleteszem meetinggel azokat a napokat, ez abszolút kudarcba fulladt, mert nem lehet hirtelen szerdáról csütörtökre felkészülni; abban igen, hogy fiam, megcsináltad, elkezdted, tehát a keretekben, de a kérdésekben nem; úgyhogy ez az én dolgom volt” (41–50 éves, 2 gyerek, menedzser, Magyarország).

A gyermekek oktatására való odafigyelés középosztálybeli családokban a járvány idején bizonyos mértékig útfüggőnek is tekinthető. A szülők számára az elmúlt években annyira magától értetődővé vált az oktatásba való bevonódásuk, hogy az már nem is mindig szorítkozik az iskolai feladatok teljesítésére. Sokszor maguk a szülők kezdeményezik a gyermek tanítását és fejlesztését. Jól jelzi ezt az erdélyi almintába tartozó anyák attitűdje és magatartása: miután Romániában a digitális oktatásra való átállás nem azonnal, hanem csak hetek múltán, a húsvéti szünet után következett be, azelőtt pedig rendkívüli vakáció volt, a szülők akár fel is függeszthették volna erre az időszakra a tanulást. Az intézkedések közé tartozott az is Romániában, kifejezetten az oktatás szereplőit tehermentesítendő, hogy a tanárok nem zárhattak le az első félévinél alacsonyabb jeggyel egyetlen gyermeket sem. Magyarországon ezzel szemben a digitális oktatásnak más jelentései voltak: egy nap alatt kellett áttérni erre a formára, és az oktatásvezetés mindenki számára egyértelművé tette, hogy a tantermi oktatáshoz hasonlóan komolyan kell venni⁶. Ezekről a különbségektől azt vártuk, hogy hatásuk megmutatkozzék az anyai viszonyulásokban, kisebb nyomást jelentve a romániai nőknél, de ezt vagy másmilyen eltérést sem tudtunk kimutatni (nem mellesleg a mintaelemszám és a mintavétel jellegétől sem függetlenül). Sok erdélyi magyar anya a „lazítás” heteit szerette volna a gyermek fejlesztésére használni:

„Az eleje volt nagyon-nagyon nehéz, amíg kialakultak a rutinok, hogy ki, mikor tud, mivel foglalkozni. Mi ketten voltunk rászállva például [a lányomra], mindenkinek az ötletei jöttek, elvárásai, én is, [az édesapja is]. Az nagyon nehéz lehetett neki is, ő sem értette, hogy most mi van, de tényleg, mikor kialakult egy órarend az iskolában, akkor sokkal könnyebb lett. És ő is, amíg beleszokott ebbe” (31–40, 2 gyerek, projektmenedzser, Erdély).

Az iskolai boldogulás tétjét jól szemlélteti az az ambivalens helyzet, amelybe ezekben a hónapokban azok a bölcsődés- és óvodáskorú gyermekek kerültek, akiknek nagyobb, iskoláskorú testvére is volt. A karantén általános időszűkössége miatt rájuk már akkor sem irányult célzott (*concerted*), „fejlesztő” figyelem, de még strukturálatlan együttlét is kevés, ha eredetileg erre kifejezetten törekedtek is az anyák. Mindez nagyfokú anyai bűntudatot eredményezett. Találkoztunk olyan, lelkiismeretfurdalással terhes megfogalmazással is, amely szerint iskolás testvérei mellett a legkisebbnek állami gondozásban is jobb sora lett volna:

„Mivel ugye ez a felállás, hogy két iskolás, egy óvodás, hát, az én óvodás gyerekem szerencsétlen úgy, ahogy, nem úgy, ahogy van, le van tojva, ezt nagyon csúnyán fogalmaztam, bocsánat, de sokszor érzem ezt” (31–40 éves, 3 gyerek, fejlesztő pedagógus, Magyarország).

A kutatásba bevont anyák kiemelt iskolai bevonódásának meghatározó mozzanatúja az iskolával szembeni bizalmatlanság is, melyet a járvány láthatóbbá tett és fel is erősített. Több anya érvelésében is megjelent, hogy a karantén ebből a szempontból is lehetőség volt: alkalom arra, hogy maguk vehessék át az iskola szerepét, jobban, gyermekcentrikusabban és hatékonyabban oktathassanak, vagy legalábbis hogy tájékozódni tudjanak gyermekük helyzetéről, képességeiről, nehézségeiről. Mindez a részvétel idő- és munkaiigényes, valamint

⁶ Magyarországon egy nap alatt kellett megszervezni a digitális oktatásra való áttérést, és a kormányzati intézkedések értelmében annak a tantermmel azonos vagy azt megközelítő határfokon kellett zajlania: <https://www.kormanyhivatal.hu/hu/hirek/marcius-16-tol-bezarnak-az-oktatasi-intezmenyek>

számtalan olyan feladatot is magába foglal, amely önként vállalt, de a gyermek későbbi boldogulásába való befektetésnek minősül:

„Tökéletes. Én ezt így abszolút bírnám, ha így lenne az egész év is. Mármint lehet, hogy saját magunknak ez így megterhelő vagy nem tudnánk munkába járni, kicsit át kellene rendeznem a napomat, de én azt látom a gyerekemnél, hogy sokkal jobban tud figyelni, én csak vele foglalkozom a matekórában, geometria vagy bármi, és mondja is, hogy az iskolában mondjuk vannak olyan diákok, aki az órán beszélnek vagy úgy viselkednek, hogy őt az zavarja, nem tud figyelni, van neki egy kicsit ilyen figyelemzavara, de itthon pedig, ahol tényleg csak azzal foglalkozunk 30 perccel, 40 perccel, vagy 20 perccel, aszerint, hogy mennyit igényel, jobban megérti az anyagot, én meg el is tudom neki magyarázni, nem mindenkinél működhet ez szerintem így, de mi abszolút ráálltunk erre, nekünk tetszik” (41–50 éves, 2 gyerek, kutató, Magyarország).

Az iskolával, az ott alkalmazott oktatási módszerekkel szembeni bizalmatlanság az első hullámban kiegészült az online módszerekkel kapcsolatos elégedetlenséggel. Az 52 interjúban megfogalmazott kifogás sokféle volt, és jól tükrözte azt az ellentmondásos elvárásrendszert, amelyet a társadalom általában is támasztott a tanárokkal szemben. Az online órátartás egyszerre számított veszélyforrásnak és lehetőségnek a szülő számára, hogy azalatt saját dolgát végezhesse, de jól érzékelték a szülők azt is, hogy a tanárok online jártassága nem volt megfelelő a karanténidőszak kezdetén:

„Matekból nincs online óra, pedig ott kéne igazából, mert elég bonyolult dolgokat is vesznek, és magyar-órájuk sincs online. Egy környezetóránk van, és angolból felelés van, nincs angolóránk, de felelés van, az úgy azért igencsak csípi a csőrömet, mert az nem normális szerintem. Ne legyen sok, az rendben van, de nyelvórából, matekból azért nagyon-nagyon kellene és nincs. És azért ennek érezzük a hiányát, mert az angolt abszolút nem tanulja, frusztrálja, mert csak felelés van, nagyon utálja az egészet, és a matekot meg hát, ő nagyon szereti a matekot meg jól is megy neki, de hát azért nem mindig motivált ő se így. És tudom, hogy sokaknak ez így probléma” (41–50 éves, 3 gyerek, gimnáziumi tanár, Magyarország).

Az iskola a digitális oktatás idején különösen, de voltaképpen már a járvány előtt is erőteljesen támaszkodott a szülők munkájára mind technikai, mind pedig tartalmi vonatkozásban:

„Hát, segíteni neki, ahol elakad a házi feladatban, emlékeztetni, hogy még ezt is meg kell csinálni, még azt is meg kell csinálni, azért szerintem neki ez nem volt olyan könnyű, ehhez alkalmazkodni, ehhez az új rendhez, és ebben őt jobban segíteni” (41–50 éves, 3 gyerek, általános iskolai tanár, Magyarország).

Végül, az anyai szerep központba kerülését a gyermekek nagy téttel bíró és halaszthatatlannak érzett oktatásának és fejlesztésének tartalmi és szervezési vonatkozásán túl olyan technikai korlátok is fenntartották és újratermelték, mint a sokszor szükséges bizonyuló eszközök, tér vagy idő. Bár a közbeszéd és a kutatások is az alacsonyabb státussal együtt járó kockázatként kezelték a nem megfelelő eszközök kérdését és az ebből fakadó online iskolai nehézségeket, interjúk kutatásunk rámutatott, hogy bár más léptékkal, de ez akár a közép-osztályban is probléma lehetett. Többen is beszámoltak arról, hogy 4–5 géphasználó számára nem volt elég eszköz, és ami végképp sokak számára megoldhatatlannak bizonyult, az a szimultán online kapcsolódás több személy számára. Az ilyen helyzetek sokszor az anyai szerep hangsúlyozását, és a dolgozó nő háttérbe vonulását, a munkavégzés éjszakára halasztását eredményezték.

Az otthonról dolgozó anyáknak tehát azért kellett narratíváikban is, törekvéseikben is minden más elé sorolniuk gyermekeik segítségét, fejlesztését, mert az oktatás lényegében – már a járvány előtt sem, de ezúttal végképp – nem működött volna a szülők részvétele nélkül. Ez a bevonódás nagyon sokrétű és összetett, egy-

szere tényleges és mentális munka, és nem csak az anyák, hanem a teljes társadalom is magasra helyezi e munka tétjét. A tét a gyermek későbbi boldogulása, középosztályi helyzete – a feladat elsődleges felelősségét viselő iskola pedig egyre rosszabb és kiszámíthatatlanabb minőségű. A tanulás segítését mindkét szülő egyformán felvállalhatta volna, ám az interjúkból kiderült, hogy az apák, ha szerettek is volna részt venni, legtöbbször nem rendelkeztek azokkal a tapasztalatokkal és ismeretekkel a gyermekek iskoláját illetően, amelyek érdemivé tehetnék volna a segítést, a karantén pedig nem volt alkalmas arra, hogy ezt a lemaradásukat bepótolják. Ezek alapján azt állítjuk, hogy a társadalomnak nagy szerepe volt az anyaszerep prioritizálásában, hiszen egy teljes alrendszerének, az oktatásnak a működéséhez bizonyult ez elengedhetetlennek.

Az anyai felelősség, időszegénység és kompenzálás

A gyermekek jóllétére való koncentráció következő mozgatórugóját a kortárs anyasági normák képezik, vagyis mindaz, amit a társadalom az anyákkal szemben elvárásaként támaszt, és amely normákat értelemszerűen az anyák a legtöbb esetben interiorizálnak és magukra nézve érvényesnek tartanak. Az intenzív anyaság normája sokféle elvárást foglal magában, többek között a gyermekek iskolai előmenetelének közeli támogatását is. Az interjúk rávilágítottak arra, hogy az anyák a saját felelősségükre és tevékenységük tétjére az iskolai feladatok nyomán követésénél sokkal komplexebben és szerteágazóbban tekintettek. Az alábbiakban ennek a jellemzőit és dimenzióit bontjuk ki.

A (jó)anyaság alapját a gyermek jelenbeni jólétéért, de leginkább a jövőbeni boldogulásáért vállalt felelősség jelenti, amit nagyrészt az a meggyőződés táplál, amit szülői determinizmusnak, vagyis a szülői szerepvállalás meghatározó tétjének nevezünk. Rövid távon az anyák befolyásolni tudták gyermekeik karanténélményeit, beleértve annak materiális, lelki, tanulmányi vagy szabadidős aspektusait, ám az interjúk tanúsága szerint a felelősségérzet nagyon sokszor túlmutatott a jelenen. A beruházásszemléletnek megfelelően az anyák sok döntést és cselekvést valamiféle jövőbeni remélt megtérülésnek rendeltek alá, legyen szó tanulásról vagy a szociális igények kielégítéséről:

„Tehát, ha nincs mellettük most a szülő, legalább egy, aki folyamatosan felügyeli, akkor az a gyerek szerintem elveszik most. Akármennyire kötelességtudó is. Tehát nekünk most nagyon mellettük kell lenni, nekünk is ez volt a cél, hogy haladni és fölvenni a fonalat” (41–50 éves, 3 gyerek, kollégiumi vezető, Magyarország).

E törekvések és szempontok nagy részét meg tudták férjükkel beszélni, ám a tervezés és megvalósítás legtöbbször kizárólag rájuk maradt. Ez alól kivételt jelentettek azok a viszonylag ritka esetek, amikor az apa korábbi bevonódása folytán eleve jelen volt a gyermek életében, vagy amikor egyfajta „végrehajtóként” az anyai indikációknak megfelelően vállalt át valamilyen feladatot (pl. a matekozást, kikérdezést vagy biciklizést). Ebben a sajátos munkamegosztásban tipikus nemi szegregáció is érvényesült, amely mintázat sajátja, hogy a férfiak a mentális munka alól mentesülnek, inkább „végrehajtának”, és jobbra a kültéri, ritkább, élvezetesebb szabadidős feladatokban vesznek részt – sokszor az anyával együtt, ha annak éppen nem kell a háztartást rendbe hoznia (vö. Takács 2017).

Az intenzív anyaság normájának szerves részét képezi a gyermekcentrikus szemlélet, a nevelési tevékenység nagyfokú igazodása a gyermek vélt vagy valós szükségleteihez, ez pedig leginkább egy professzionizált, kompetenciáját szakértőktől származtató anyaságszerepben valósítható meg:

„Azt gondolom, hogy én talán jobban tudom rangsorolni azt, hogy melyik készségét, képességét kell most a gyereknek előtérbe helyezni és jobban fejleszteni, mi az, amiből le van maradva, és azokat veszem elő”

és azt csinálom vele. Tehát én ezt, hát nem végezzük el ezeket a feladatokat, amiket az óvónők ajánlanak, jelenleg azt gondolom, hogy járványügyi veszélyhelyzetben nem, tehát nem ez a legfontosabb, főleg úgy, hogy hál' istennek valamennyit azért én is tanultam ezekről a dolgokról és tudom koordinálni” (31–40 éves, 3 gyerek, fejlesztő pedagógus, Magyarország).

Bár a karantén során az anyák hiányérzettel küszködtek a nem megfelelően vagy időben elvégzett fizetett munka miatt is, a „cserben hagyott” gyermekeik miatti büntudatuk jóval nagyobb volt. Az óvodáskorúak, a tanulásban nem kellőképpen támogatott gyermekek, a nem eleget mozgó vagy túl sok időt képernyő előtt töltő gyermekek miatti lelkiismeretfurdalás általános volt, függetlenül attól, hogy valójában mennyi időt sikerült a gyermekekre fordítani:

„Ilyen hullámhegyek voltak, és volt egy idő, amikor ez okozta a legnagyobb, legtöbb ilyen negatív érzést, ez a lelkiismeret, ez a folyamatos lelkiismeret-furdalás, hogy a kislánnyal nem tudok foglalkozni rendszeren. És akkor ez még nem volt így, hogy mondjam, szerintem nem volt úgy alapja annyira, mert akkor még tök kiegyensúlyozott volt, viszont mostanra, hogy múlt az idő, mondom, látom, hogy ő is egy picit így lelkileg megzuhan, egy picit, de remélem, hogy ez nem tartós. Úgyhogy ez a legborzasztóbb benne szerintem” (31–40 éves, 1 gyerek, irodavezető, Magyarország).

Az intenzív anyaság normája szerint a jóanyaság egyik legfontosabb fokmérője a gyermekekre fordított, velük együtt töltött idő mennyisége. A mi interjúalanyaink a karantén legnagyobb előnyét éppen az együtt töltött időben látták:

„Pozitív például az, hogy a kisebbik fiam két hónapja még nem nagyon beszélt, és az elmúlt 2 hónapban szinte folyékonyan elkezdett beszélni, és ez egy hatalmas nagy élmény, hogy ebből nem maradtunk ki részlegesen sem, hanem minden egyes lépésnél ott tudtunk lenni, ezt mindenképpen. A nagyfiam is nagyon érzékeny, neki is ez egyértelműen jól tett” (31–40 éves, 2 gyerek, bérbeadási menedzser, Magyarország).

A családdal tölthető idő felértékelődése leginkább a minden interjúalanyunk életét meghatározó korábbi időszakgyénység folyamánya volt, amely témában lényegében összekapcsolódott az anyaszerep, az azzal kapcsolatos korábbi „mulasztások”, és ezek kompenzálásának vágya. Hochschild (2001) is leírta azt az általánosan megfigyelhető törekvést, hogy az anyák kárpótolják a családot a nem velük töltött idő miatt, fordítsák azt fizetett munkára vagy más tevékenységre. A kutatásunk során összegyűjtött narratívák egyik meghatározó szervezőelve a karanténban látott lehetőség gondolata, és ez a lehetőség az elmaradt gondoskodás kompenzálására vonatkozik:

„Bennem is volt, hogy majd együtt sütünk-főzünk a gyerekekkel, majd mennyi mindent tudunk csinálni együtt, amit eddig nem, és majd az évek óta elkészítendő fotóalbumot is megcsinálom, most már tudom, hogy ezekre biztos nem lesz időm. [...] Bármilyen barkácsolgatni, húsvétra dekorációkat készíteni, ilyenek” (31–40 éves, 4 gyerek, tanár, Erdély).

A karantén előtti várakozások, az anyák saját magukkal szemben támasztott gondoskodási, kompenzálási elvárásai eltérő mértékben valósultak meg. Miután mindannyian teljes állásban dolgoztak otthonról, saját és férjük munkájának rugalmassága, munkahelyi alkupozíciójuk, gyermekeik száma és életkora, mind hatással voltak arra, hogy májusra milyen mérleget tudtak megvonni, hogyan töltötték be anyaszerepüket. Legtöbben úgy tekintettek az első karanténra, mint olyan rendkívüli időszakra, amelyben sokat tehetnek gyermekeikért. Ebben a felelősségben megjelent a korábbi időszakgyénység miatti kompenzálási vágy csakúgy, mint a jövőorientáltság, a

befektetésszemlélet. Aki valamilyen mértékben kudarcként élte meg anyai szerepvállalását a március utáni időszakban, az lényegében teljesen egyéni mulasztásként, saját időmenedzsmentjének ügyetlenségeként könyvelte el – és fontos megjegyezni, hogy az egyéni felelősség szerves része magának az intenzív anyaság normájának. Visszatérő fordulat volt az interjúkban az öröm hangoztatása, amelyet az anyák a férjük pusztai fizikai jelenléte, láthatósága miatt éreztek. Ha nem is következett ebből semmilyen részvétel a családi feladatokban, megint csak a gyermekek későbbi fejlődésére tekintettel hangsúlyozták az apai jelenlét várható jótékony hatását.

A növekvő társadalmi nyomás

Az anyák megnövekedett szerepvállalására nem csak a – már korábban is jelentős mértékben a (középosztálybeli) szülői részvételt magától értetődőnek tekintő – iskolák és a családok támaszkodtak, és nem csak az interiorizált intenzív anyasági norma ágyazott meg neki. A járvány első hullámának legelejétől az anyák jelentős társadalmi nyomásnak voltak kitéve, a nyilvánosságban ugyanis erőteljessé vált a hagyományos, védelmező női szerepek és az intenzív, pozitív anyai gondoskodás megjelenítése. Természetesen a közösségi és hagyományos médiában, az anyablogok révén közvetített idealizált anyaságrepresentációk már a járvány előtt is nagy szerepet játszottak az anyai stratégiák kialakításában (Schoppe-Sullivan et al. 2017), a járvány idején azonban ezek a képek még erőteljesebbé váltak. Interjúalanyaink leginkább az óvónőktől és a különféle, közösségi médiában szerveződött anyacsoportokból érkező elvárásokról számoltak be, amelyek különféle kézműveskedési, meseolvasási, bábozási és egyéb programokat ajánlottak a szülők figyelmébe:

„Ők összeállítanak egy olyan heti tervet, amit meg lehet valósítani otthon jó eséllyel, tehát amit ők csinálnának, azt átültetik otthoni környezetbe, hogy aki tudja, abból válogathat ötleteket, hogy hogy kösse le a gyereket. És az elején még ment, de az a baj, hogy egy ilyen projekt az legalább egy óra” (21–30 éves, 2 gyerek, digitális tartalommenedzser, Magyarország).

Az anyák erre javaslatként tekintettek, rendszerint értékelték is őket, és tisztában voltak azzal, hogy az óvónők kényszerpályán mozogtak a családokkal való kommunikáció terén. Összességében kevés interjúalany érzékelte ezeket a tippeket, a belőlük kikerekedő jóanyaképet egyfajta társadalmi elvárásként, sokkal jellemzőbb volt az, hogy a feladatok teljesítésének elmulasztását egyéni kudarcuként élték meg:

„Az elején minden napra adtak feladatokat, ilyen kézműves feladatot is, verstanulást is, mozgásos feladatot is, és valószínűleg amiatt is, hogy én éppen akkor agyon voltam terhelve a munkával, nem állt össze a rendszer, azt se tudtam, mi van, iszonyú mérges voltam az egészre, mert ugye nem láttam mást, mintsem az összes anyuka posztolja a gyerekével az aznap festett hímestojást meg nem tudom micsodát, én meg örültem, ha túléljük ezt az egészet és kizárólag a frusztrációm vezényelt ebben az egészben. [...] De azért tényleg nyomasztó volt az, hogy nem elég, hogy van ez az egész, és akkor írják, hogy nagyon várjuk a képeket és videókat” (31–40 éves, 2 gyerek, kutató, Magyarország).

Az online fejlesztőtevékenységek akár a pedagógusoktól, akár egyéb csatornákon keresztül érkeztek, fontos erőforrást jelentettek azok számára, akik tudták – főleg óvodáskorú – gyermekeikkel használni. Ezen túlmenően azonban ezeknek a tartalmaknak volt egy jelentős normaközvetítő, akár fegyelmező funkciója is, amely révén kijelölte azokat a lényeges tevékenységeket, amelyeket az anyáknak gyermekeikkel végezniük kellett. Sokféle oka lehetett annak, ha valaki ezekkel nem tudott lépést tartani, többekben büntudatot is keltett a mulasztás, de mindazonáltal fontos viszonyítási pontot képezett sok anya számára a karantén hónapjai alatt.

Az anyák rugalmas foglalkoztatása

Az önkéntesen vállalt és a dolgozó érdekeit szolgáló rugalmas foglalkoztatást – elsősorban a részmunkaidőt és az otthoni munkavégzést – nagymértékben hiányolták az anyák a járvány előtti időszakban, ezért a gyors áttérést a *home office*-ra nagyon pozitívan értékelték, azt várva tőle, amit a nők és a társadalom általában, hogy gondoskodási feladataik jobb ellátását teszi majd lehetővé. A mintánkba került szinte összes nő munkahelye lehetővé tette az időbeni rugalmasságot, és ezzel tulajdonképpen ahhoz is hozzájárultak, hogy az iskolák és a családok számára kardinális jelentőségű anyai feladatokat elvégezzék. Az alábbiakban a rugalmasság megvalósulásának feltételeit és következményeit tekintjük át.

A rugalmasság a magyar és a romániai társadalomban is pozitív konnotációkkal bír, és sokan arról számoltak be, hogy az otthoni rugalmas munkavégzés tette lehetővé számukra azt, hogy a karanténban is folytathassák a kereső munkát:

„Vasárnap este már kaptam egy telefonhívást, hogy nekünk sem kell menni, hanem valószínűleg ilyen távmunka dologban oldjuk meg a fejlesztést, akkor már megkönnyebbültem, és tudtam, hogy nem lesz gond” (31–40 éves, 3 gyerek, pedagógus, Magyarország).

Az esetek egy részében a munkahelyek a járvány hatására tették lehetővé a rugalmas munkavégzést elsősorban az anyák számára, döntően azonban mégis az volt a meghatározó, hogy az anyák már korábban úgy választottak foglalkozást és/vagy munkahelyet, hogy az biztosítsa számukra a megfelelő munka-magánélet egyensúlyt, vagyis a gondoskodásra fordítható időt. Ez nagyon sokszor egyfajta *trade-off*, vagyis a jobban fizetett, versenyképesebb, a neoliberális munkavégzés normájához jobban igazodó állásokról való lemondás árán valósítható csak meg:

„De hát mondjuk, ehhez hozzá tartozik, hogy bevállaltam azt, hogy nem én építem a karrieremet, hanem csak úgy dolgozom, mert az ember dolgozik. Nem mondom, hogy nagyon unalmas, így csinálgatom, de nem, tehát ha most így megkérdezed, akkor így nem ez lenne az álmaid munkája” (41–50 éves, 2 gyerek, villamosmérnök, Erdély)

A rugalmas munkavégzés viszont ilyen módon tartósítja a családon belüli hierarchiát, gyengítve ezáltal a rosszabbul kereső nő alkupozícióit, például éppen a karanténban, amikor a szűkösen-végesen rendelkezésre álló időt és teret, valamint a korlátlan gondoskodási munkát kellett egymás között elosztani:

„Igazság szerint ez olyan természetes, mert az én munkám sokkal rugalmasabb, már így időbeosztás szempontjából, meg hát mindannyiunk érdeke, az egész család érdeke, hogy a férjem tudjon dolgozni, illetve a munkáját jól végezze, és akkor legyen mit aprítani a tejbe. Muszáj volt, és erre is oda kellett figyelni, hogy csendben legyünk, ne zavarjuk őt, tudjon dolgozni” (41–50 éves, 3 gyerek, gimnáziumi tanár, Erdély).

A rugalmasság a köztudatban erőteljesen kötődik a női nemhez, elég például a közvélekedésben nőiesnek gondolt „multitasking” populáris pszichológiai fogalmára gondolni. Azokban a családokban, ahol nem is éltek a nemi determinizmusnak ezzel a logikájával, ott is sokkal magától értetődőbb volt az, hogy a férfiak fognak rugalmatlanul, az úgynevezett törzsmunkaidőben dolgozni, a nők pedig – akiknek nagyobb jártasságuk volt a rugalmas „többfelé figyelésben” – kevésbé előnyös helyeken és időpontokban:

„Főleg az eleje volt sokkal nehezebb [...], de azért nőként jobban tudunk többfelé koncentrálni, még tovább fejlesztettem ezt” (41–50 éves, 2 gyerek, pénzügyi ellenőr, Magyarország).

A nők rugalmas munkavégzését a karanténban tehát egyszerre táplálta nem csak a családon belüli gyengébb alkupozíciójuk (amely alacsonyabb keresetükből és beosztásukból, kevesebb felelősségükből fakadt), hanem annak nemileg meghatározott jelentése is. Bőven volt arra is példa, hogy hasonló beosztásban dolgozó felek esetén is az apák élveztek előnyt a rögzített munkaidő és helyszín kiválasztásában.

A munkavégzés helye és ideje csak két dimenziója azoknak a hátrányoknak, amelyekkel a rugalmasan dolgozónak számolnia kell. A „lopva”, rövid ideig, szaggatottan, illetve a kevésbé hatékony időszakokban – hajnalban, este, hétvégén – dolgozás a fizetett munka szegregációját jelzik, de az alkupozíción túl akár a szűkösen rendelkezésre álló infrastruktúra – gépek és internet – következménye is:

„Ki kellett alakítani, hogy hol tanuljanak. Nyilván lent, ahol én is vagyok, meg főzök közben, meg odaülök melléjük, de akkor zavarták egymást, akkor közénk ültem, közben én is próbáltam dolgozni, akkor két oldalról lökdöstek, szóval így, egy állandó örültek háza és ilyen idegfeszültség, hogy ott van a munkám, csinálni kéne, jönnek az üzenetek, sürgősen válaszolni kéne, mert a gyerekek kétségbe vannak esve” (41–50 éves, 3 gyerek, gimnáziumi tanár, Erdély).

A rugalmas munkavégzés ára többszörös: interjú tapasztalataink szerint a munka és magánélet közötti határvonal elmosódása miatt romló életminőséghez vezet, de nem is teszi olyan munka elvállalását lehetővé, amely magasabb keresettel, szilárdabb pozícióval, nagyobb megbecsültséggel járhatna. Jól érzékeltetik ezeket a hátrányokat azok az esetek, amelyekben a feleségnek is rögzített időpontokban kell munkát végeznie: ilyenkor a férj igazodik és átvállal gondoskodási feladatokat:

„Na, most ez nekem ahhoz képest egy jó irányú változás, hogy napközben is van ilyen, hogyha nekem van egy gyűlésem, akkor teljesen egyértelmű, hogy a gyermeknek enni adjon, mert nem én vagyok egész nap, tehát nem én vagyok a felelős értük, tehát nálunk ez egy jó irányú változás, hogy kezdett megoszlan” (31–40 éves, 2 gyerek, általános iskolai tanár, Erdély).

A rugalmas otthoni munkavégzés a karantén alatt kiváltság és lehetőség volt, ám megannyi hátránya is volt. Emellett viszont az a fajta társadalmi konszenzus, amely az anyák számára lehetővé tett rugalmasságot övezte azzal a funkcióval is bírt, hogy fenntartotta, ösztönözte, magától értetődővé tette elsődleges gondoskodói, anyai szerepvállalásukat.

ÖSSZEGRÉS

A 2020 tavaszán Magyarországon és erdélyi magyarok körében végzett, középosztálybeli, otthonról teljes állásban dolgozó anyákra vonatkozó interjú kutatásunk során megállapítottuk, hogy az anyák olyan „karanténstratégiát” alkalmaztak, amely az anyai szerepet részesítette előnyben munkavállalói szerepükkel szemben vagy akár pihenési lehetőségeik kárára. Miközben azt természetesen nem állítjuk, hogy ténylegesen kevesebbet dolgoztak volna ebben az időszakban, az interjúkból az leszűrhető, hogy a karantén jelentette rendkívüli helyzetben a nők elsősorban anyai feladataikat érezték relevánsnak, akoré szervezték narratíváikat, és (vélt vagy valós) anyai mulasztásaik okozták számukra a komolyabb büntudatot. Kvalitatív eredményeink összhangban állnak egy, a kutatásunkkal hasonló időszakban végzett magyarországi survey eredményeivel is (Fodor et al. 2021). Tanulmányunkban arra kerestük a választ, hogy ez a karanténstratégia-választás milyen társadalmi tényezőkre vezethető vissza.

Elemzésünk legfőbb következtetése, hogy a nőknek az a törekvése, hogy elsősorban anyai minőségükben álljanak helyt, egyszerre *különféle társadalmi elvárásokhoz való igazodás, ám egyben egyfajta ellenállás*

kifejeződése is. Mindeközben anyai szerepükre változatlanul individuális vállal(koz)ásként, egyéni döntésként tekintettek, és jellemzően sem a tágabb társadalomtól, sem pedig férjüktől nem vártak el nagyobb mértékű részvételt. A karanténhelyzet bizonyos értelemben a gondoskodási válság drámai és váratlan kiteljesedése, ám a családjuk válságmenedzsmentjét magától értetődően magukra vállaló nők továbbra is azt tették, amit korábban: individuális választ próbáltak adni egy strukturális problémára; ha pedig kudarcot vallottak, azt büntudattal, egyéni mulasztásként élték meg.

Mindazonáltal ezek a nők nem voltak a társadalmi kényszerek foglyai, cselekvéseik nem voltak automatizmusok. A karantén idején, úgy tűnik, a középosztálybeli anyák egy jelentős része ideiglenesen felfüggesztette a korunkat (és társadalmi osztályukat) átszövő neoliberalis feminizmus ígéretéhez való igazodást, hogy „minden – azaz: munka és boldog család – a tied lehet” (*You can have it all!*), és a legtöbben legszívesebben a korábban elmulasztott gondoskodást pótolták volna. Attitűdjeik és cselekvéseik ellenállásukat fejezték ki, de nem a munkával szemben, amely iránt – még ha különböző intenzitással is – mindnyájan továbbra is elkötelezettek maradtak, azt lopott időkből, fáradtan is végezni próbálták; hanem a korábbi időszegénység, a soha meg nem valósuló munka-magánélet egyensúlyával szemben. Nem az anyák voltak az egyedüliek, akik a status quo felfüggesztéseként, „tisztá lapként” tekintettek a járvány időszakára; élve az otthonlét előnyeivel arra törekedtek, hogy zárójelbe tehessék az „ideális dolgozó” és az „ideális anya” feloldhatatlan ellentétét. A két helyen megfelelés kényszerét ezekre a hónapokra igyekeztek „elhalkítani”.

Eközben a társadalom számára még a korábbiaknál is nélkülözhetetlenebbé vált az anyai gondoskodás, az interjúk tanúsága szerint négyféle társadalmi ösztönző alakította a nők karanténstratégiáit.

Először is az iskolák esetében fokozódott az a korábbi elvárás, hogy a középosztálybeli anyák vegyenek részt gyermekük oktatásában. Technikai, szervezési és tartalmi részvételük nélkül a 12–14 évnél kisebb gyermekek oktatása nem működött volna. Mindezzel azonban a már amúgy is bizalmatlan szülők tisztában voltak, és hosszú távú befektetésként tekintve erre az időszakra, időt nem sajnálva támogatták gyermekeiket.

A második, ehhez szorosan kapcsolódó tényező az intenzív anyaság normája, amely leginkább a felelősség- és kockázattudaton, a korábbi időszegénységen és büntudaton keresztül ösztönözte az anyákat gondoskodó szerepük ellátására. A karantén az együttlét, az intenzív anyaság által kardinálisnak tekintett jelenlét (Orgad 2019) ígéretét hordozta, és a gyakran ráépülő büntudat kísért minden olyan mulasztást, amelyet az anyák önmaguknak felrőttak (Rizzo–Schiffrin–Liss 2013). Az apák részvételét csak közvetve tudtuk vizsgálni, és arról az derült ki, hogy egyrészt maguk az anyák is legitimnek tekintették a hagyományos munkamegosztást, másrészt pedig az apák tipikusan híján voltak azoknak a kompetenciáknak, amelyek a komolyabb iskolai részvételt és segítségnyújtást lehetővé tudták volna tenni (Auđardóttir–Rúdólfsdóttir 2021). Az általánosan is a hagyományos férfi- és női szerepeket mozgósító közbeszéd, azon belül is az anyai szerepeket idealizáló reprezentációk jelentették a harmadik tényezőt, melyek a nők döntéseit és stratégiáit szabályozták. Végül pedig a rugalmas munkavégzés váratlanul kialakított körülményei képezték az anyai gondoskodás előfeltételét és járultak hozzá annak újratermeléséhez.

Az első karanténidőszak végén készített interjúkból az szűrhető le tehát, hogy az egymással valójában nem vagy nehezen összeegyeztethető munkavállalás és gondoskodás feszültségébe belefáradt anyák a karantén során épp e konfliktust szerették volna önmaguk számára valamelyest csökkenteni. Az anyai szerep előnyben részesítése így egyszerre igazodás a négyféle társadalmi ösztönzőhöz, és egyúttal egyfajta ellenállás is azzal a munka-magánélet egyensúlyideállal szemben, amely nem valósult meg a karantén időszaka előtt sem.

HIVATKOZÁSOK

- Addi-Racah, A. – Seeberger Tamir, N. (2022) Mothers as teachers to their children: Lessons learned during the COVID-19 pandemic. *Journal of Family Studies*, 1–24. <https://doi.org/10.1080/13229400.2022.2048964>
- Auðardóttir, A. M. – Rúdólfssdóttir, A. G. (2021) Chaos ruined the children’s sleep, diet and behaviour: Gendered discourses on family life in pandemic times. *Gender, Work & Organization*, 28(S1), 168–182. <https://doi.org/10.1111/gwao.12519>
- Ban, C. (2016) *Ruling ideas: How global neoliberalism goes local*. Oxford University Press.
- Barg, K. (2019) Why are middle-class parents more involved in school than working-class parents? *Research in Social Stratification and Mobility*, 59, 14–24. <https://doi.org/10.1016/j.rssm.2018.12.002>
- Barna G. – Kapitány B. (2020) *A koronavírus Erdélyben felmérés: Pesszimista gazdasági és szociális jövőkép*. Erdélystat. Elérhető: <http://statisztikak.erdelystat.ro/cikkek/a-koronavirus-erdelyben-ii/49> [Letöltve: 2022-12-20].
- Berényi E. (2016) *Az autonómiától a szelekcióig. Az iskolaválasztás jelentése a rendszerváltásutáni időszak magyar közoktatásában*. Budapest: Gondolat.
- Berényi E. (2021) Különleges oktatási időszakok: Felvételizők és szülei tapasztalatai a digitális tanrendről. *Esély - Társadalom- és szociálpolitikai folyóirat*, 32(1), 112–131. <https://doi.org/10.48007/esely.2021.1.7>
- Braun, V. – Clarke, V. (2006) Using thematic analysis in psychology. *Qualitative Research in Psychology*, 3(2), 77–101. <https://doi.org/10.1191/1478088706qp063oa>
- Brown, P. (1990) The ‘Third Wave’: Education and the ideology of parentocracy. *British Journal of Sociology of Education*, 11(1), 65–86. <https://doi.org/10.1080/0142569900110105>
- Chen, C. Y.-C. – Byrne, E. – Vélez, T. (2021) Impact of the 2020 pandemic of COVID-19 on Families with School-aged Children in the United States: Roles of Income Level and Race. *Journal of Family Issues*, 43(3), 719–740. <https://doi.org/10.1177/0192513X21994153>
- Chung, H. (2020) Gender, Flexibility Stigma and the Perceived Negative Consequences of Flexible Working in the UK. *Social Indicators Research*, 151(2), 521–545. <https://doi.org/10.1007/s11205-018-2036-7>
- Chung, H., Birkett, H., Forbes, S., Seo, H. (2021) Covid-19, Flexible Working, and Implications for Gender Equality in the United Kingdom. *Gender & Society*, 35(2), 218–232. <https://doi.org/10.1177/08912432211001304>
- Chung, H., Seo, H., Birkett, H., & Forbes, S. (2022). Working from Home and the Division of Childcare and Housework among Dual-Earner Parents during the Pandemic in the UK. *Merits*, 2(4), 270–292. <https://doi.org/10.3390/merits2040019>
- Lim, Y., Park, H., Tessler, H., Choi, M., Jung, G., & Kao, G. (2020) Men and Women’s Different Dreams on the Future of the Gendered Division of Paid Work and Household Work after COVID-19 in South Korea. *Research in Social Stratification and Mobility*, 69, 100544. <https://doi.org/10.1016/j.rssm.2020.100544>
- Nagy, B., Róbert, P., Geszler, N. (2022) Like parent, like child? The intergenerational transmission of subjective well-being in Hungary. *Journal of Family Studies*, 1–21. <https://doi.org/10.1080/13229400.2022.2071164>
- Chung, H. – Seo, H. – Forbes, S. – Birkett, H. (2020) *Working from home during the COVID-19 lockdown: Changing preferences and the future of work* [Project report]. University of Kent. Elérhető: <https://kar.kent.ac.uk/id/eprint/83896> [Letöltve: 2022-12-20].
- Chung, H. – van der Lippe, T. (2018) Flexible Working, Work–Life Balance, and Gender Equality: Introduction. *Social Indicators Research*, 151, 365–381. <https://doi.org/10.1007/s11205-018-2025-x>
- Cohen, J. – van der Meulen Rodgers, Y. (2021) The feminist political economy of Covid-19: Capitalism, women, and work. *Global Public Health*, 16(8–9), 1381–1395. <https://doi.org/10.1080/17441692.2021.1920044>
- Collins, C. (2021) Is Maternal Guilt a Cross-National Experience? *Qualitative Sociology*, 44(1), 1–29. <https://doi.org/10.1007/s11133-020-09451-2>
- Csányi G. – Kerényi Sz. (2018) A „jó anya” mítosza Magyarországon a reprodukív munka és a piac globális történetének szempontjából. *Fordulat*, 2, 134–160.
- Delsen, L. (1998) When do men work part-time? In O’Reilly, J. – Fagan, C. (szerk.) *Part-Time Prospects. An international comparison of part-time work in Europe, North America and the Pacific Rim*. Routledge. 57–76.
- Dias, F. A. – Chance, J. – Buchanan, A. (2020) The motherhood penalty and The fatherhood premium in employment during covid-19: Evidence from The united states. *Research in Social Stratification and Mobility*, 69, 100542. <https://doi.org/10.1016/j.rssm.2020.100542>
- Dohotariu, A. (2015) Family Policies, Gendered Norms, and Cultural Meanings in Post-Communist Romania. *Analele Universităţii din Bucureşti. Seria Ştiinţe Politice*, XVII(1), 119–138.
- Dupcsik Cs. – Tóth O. (2008) Feminizmus helyett familizmus. *Demográfia*, 51(4), 307–328.

- Eck, K. – Hatz, S. (2020) State surveillance and the COVID-19 crisis. *Journal of Human Rights*, 19(5), 603–612. <https://doi.org/10.1080/14754835.2020.1816163>
- E. C. J. R. C. (2020) *How will the COVID-19 crisis affect existing gender divides in Europe?* Publications Office. Elérhető: <https://data.europa.eu/doi/10.2760/37511> [Letöltve: 2022-12-20].
- Faircloth, C. – Murray, M. (2015) Parenting: Kinship, Expertise, and Anxiety. *Journal of Family Issues*, 36(9), 1115–1129. <https://doi.org/10.1177/0192513X14533546>
- Faludi, S. (2008) *The terror dream: Myth and misogyny in an insecure America* (1. kiadás). Picador.
- Fargion, S. (2021) Representations of parenting and the neo-liberal discourse: Parents’ and professionals’ views on child-rearing practices in Italy. *Journal of Family Studies*, 1–17. <https://doi.org/10.1080/13229400.2021.1905049>
- Fisher, J. – Languilair, J.-C. – Lawthom, R. – Nieuwenhuis, R. – Petts, R. J. – Runswick-Cole, K. – Yerkes, M. A. (2020) Community, work, and family in times of COVID-19. *Community, Work & Family*, 23(3), 247–252. <https://doi.org/10.1080/13668803.2020.1756568>
- Fodor É. – Gregor A. – Koltai J. – Kovács E. (2021) The impact of COVID-19 on the gender division of childcare work in Hungary. *European Societies*, 23(sup1), S95–S110. <https://doi.org/10.1080/14616696.2020.1817522>
- Fortier, N. (2020) COVID-19, gender inequality, and the responsibility of the state. *International Journal of Wellbeing*, 10(3), 77–93. <https://doi.org/10.5502/ijw.v10i3.1305>
- Fraser, N. (2016) Contradictions of capital and care. *New Left Review*, 100, 99–117.
- Gentile, K. (2011) What About the Baby? The New Cult of Domesticity and Media Images of Pregnancy. *Studies in Gender and Sexuality*, 12(1), 38–58. <https://doi.org/10.1080/15240657.2011.536056>
- Gregor A. – Kovács E. (2019) Work–life: Balance? Tensions between care and paid work in the lives of Hungarian women. *Socio.hu Társadalomtudományi Szemle*, Special Issue, 9(7), 91–115. <https://doi.org/10.18030/socio.hu.2019en.91>
- Güney-Frahm, I. (2020) Neoliberal motherhood during the pandemic: Some reflections. *Gender, Work & Organization*, 27(5), 847–856. <https://doi.org/10.1111/gwao.12485>
- Hays, S. (1996) *The Cultural Contradictions of Motherhood*. Yale University Press.
- Hemerijck, A. (2018) Social investment as a policy paradigm. *Journal of European Public Policy*, 25(6), 810–827. <https://doi.org/10.1080/13501763.2017.1401111>
- Hjálmsdóttir, A. – Bjarnadóttir, V. S. (2021) “I have turned into a foreman here at home”: Families and work–life balance in times of COVID-19 in a gender equality paradise. *Gender, Work & Organization*, 28(1), 268–283. <https://doi.org/10.1111/gwao.12552>
- Hochschild, A. (2001) *The Time Bind. When Works Bcome Home and Home Becomes Work*. Henry Holt and Company.
- Jessop, B. (2013) Putting neoliberalism in its time and place: A response to the debate. *Social Anthropology*, 21(1), 65–74. <https://doi.org/10.1111/1469-8676.12003>
- Kopasz M. – Boda Zs. (2018) A közoktatás reformja és az oktatási rendszer iránti bizalom. *Educatio*, 27(4), 548–564. <https://doi.org/10.1556/2063.27.2018.002>
- Kovács B. (2018) *Family Policy and the Organisation of Childcare*. Springer International Publishing. <https://doi.org/10.1007/978-3-319-78661-2>
- Lareau, A. (2003) *Unequal childhoods: Class, race, and family life*. University of California Press.
- Leiblfinger, M., Prieler, V., Rogoz, M., & Sekulová, M. (2021). Confronted with COVID-19: Migrant live-in care during the pandemic. *Global Social Policy*, 21(3), 490-507. DOI: 10.1177/14680181211008340
- Lim, Y. – Park, H. – Tessler, H. – Choi, M. – Jung, G. – Kao, G. (2020) Men and Women’s Different Dreams on the Future of the Gendered Division of Paid Work and Household Work after COVID-19 in South Korea. *Research in Social Stratification and Mobility*, 69, 100544. <https://doi.org/10.1016/j.rssm.2020.100544>
- Meeussen, L. – Van Laar, C. (2018) Feeling Pressure to Be a Perfect Mother Relates to Parental Burnout and Career Ambitions. *Frontiers in Psychology*, 9, 2113. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2018.02113>
- Mitulescu, S. (2017) Schimbări în educația românească în perioada de tranziție postcomunistă. Efecte asupra tinerei generații. *Sociologie românească*, 15(1–2), 113–126.
- Nagy B. – Róbert P. – Geszler N. (2022) Like parent, like child? The intergenerational transmission of subjective well-being in Hungary. *Journal of Family Studies*, 1–21. <https://doi.org/10.1080/13229400.2022.2071164>
- Nagy B. – Geambaşu R. – Gergely O. – Somogyi N. (2022) “In This Together”? Gender (In)equality Associated With Home-Working Couples During the First COVID Lockdown. [Kézirat].
- OECD (2020) *Women at the core of the fight against COVID-19 crisis*. Elérhető: <https://www.oecd.org/coronavirus/policy-responses/women-at-the-core-of-the-fight-against-covid-19-crisis-553a8269/> [Letöltve: 2022-12-20].

- Orgad, S. (2019) *Heading home: Motherhood, work, and the failed promise of equality*. Columbia University Press.
- Palomeque Recio, R. (2020) Postfeminist performance of domesticity and motherhood during the COVID-19 global lockdown: The case of Chiara Ferragni. *Feminist Media Studies*, 1–22. <https://doi.org/10.1080/14680777.2020.1830147>
- Parlak, S. – Celebi Cakiroglu, O. – Oksuz Gul, F. (2021) Gender roles during COVID-19 pandemic: The experiences of Turkish female academics. *Gender, Work & Organization*, 28(S2), 461–483. <https://doi.org/10.1111/gwao.12655>
- Peters, E. (2012) I blame the mother: Educating parents and the gendered nature of parenting orders. *Gender and Education*, 24(1), 119–130. <https://doi.org/10.1080/09540253.2011.602332>
- Petts, R. J. – Carlson, D. L. – Pepin, J. R. (2021) A gendered pandemic: Childcare, homeschooling, and parents' employment during COVID-19. *Gender, Work & Organization*, 28(S2), 515–534. <https://doi.org/10.1111/gwao.12614>
- Poenaru, F. (2021) COVID-19 in Romania – The militarization of social life and the banality of death. *Dialectical Anthropology*, 45(4), 405–417. <https://doi.org/10.1007/s10624-021-09632-7>
- Raišienė, A. G. – Rapuano, V. – Varkulevičiūtė, K. – Stachová, K. (2020) Working from Home—Who Is Happy? A Survey of Lithuania's Employees during the COVID-19 Quarantine Period. *Sustainability*, 12(13), 5332. <https://doi.org/10.3390/su12135332>
- Rizzo, K. M. – Schiffrin, H. H. – Liss, M. (2013) Insight into the Parenthood Paradox: Mental Health Outcomes of Intensive Mothering. *Journal of Child and Family Studies*, 22(5), 614–620. <https://doi.org/10.1007/s10826-012-9615-z>
- Saxonberg, S. (2013) From Defamilialization to Degenderization: Toward a New Welfare Typology. From Defamilialization to Degenderization: Toward a New Welfare typology. *Social Policy & Administration*, 47(1), 26–49. <https://doi.org/10.1111/j.1467-9515.2012.00836.x>
- Schoppe-Sullivan, S. J. – Yavorsky, J. E. – Bartholomew, M. K. – Sullivan, J. M. – Lee, M. A. – Dush, C. M. K. – Glassman, M. (2017) Doing Gender Online: New Mothers' Psychological Characteristics, Facebook Use, and Depressive Symptoms. *Sex Roles*, 76(5–6), 276–289. <https://doi.org/10.1007/s11199-016-0640-z>
- Somogyi N. – Nagy B. – Geambaşu R. – Gergely O. (2022) 'The children, the family, the household, and myself, these made the quarantine up for me, and I was really happy with it' – positive evaluations of the first COVID-19 lockdown among middle-class Hungarian mothers. *Journal of Family Studies*, <https://doi.org/10.1080/13229400.2022.2103017>
- Szalma I. – Takács J. (2022) Hogyan hatott a COVID-19 pandémia a reprodukciós döntésekre Magyarországon? *Szociológiai Szemle*, 32(3), 84–112. <https://doi.org/10.51624/SzocSzemle.2022.3.4>
- Sztáray Kézdy É. – Drjenovszky, Zs. (2021) Gondoskodásviszonyok a gyermekükkel otthon lévő apák családjában Magyarországon. *Socio.hu Társadalomtudományi Szemle*, 11(4), 138–161. <https://doi.org/10.18030/socio.hu.2021.4.138>
- Stevano, S. – Franz, T. – Dafermos, Y. – Van Waeyenberge, E. (2021) COVID-19 and crises of capitalism: Intensifying inequalities and global responses. *Canadian Journal of Development Studies / Revue Canadienne d'études Du Développement*, 42(1–2), 1–17. <https://doi.org/10.1080/02255189.2021.1892606>
- Suckert, L. (2021) The coronavirus and the temporal order of capitalism: Sociological observations and the wisdom of a children's book. *The Sociological Review*, 69(6), 1162–1178. <https://doi.org/10.1177/00380261211024890>
- Sullivan, C. – Lewis, S. (2001) Home-based Telework, Gender, and the Synchronization of Work and Family: Perspectives of Teleworkers and their Co-residents. *Gender, Work & Organization*, 8(2), 123–145. <https://doi.org/10.1111/1468-0432.00125>
- Takács J. (2017) Aktívan törődő apák Magyarországon. *Szociológiai Szemle*, 27(3), 104–126.
- Takács J. (2020) How involved are involved fathers in Hungary? Exploring caring masculinities in a post-socialist context. *Families, Relationships and Societies*, 9(3), 487–502. <https://doi.org/10.1332/204674319X15592179267974>
- Tilly, C. (1992) Dualism in Part-Time Employment. *Industrial Relations*, 31(2), 330–347. <https://doi.org/10.1111/j.1468-232X.1992.tb00312.x>
- Utzet, M. – Bacigalupe, A. – Navarro, A. (2022) Occupational health, frontline workers and COVID-19 lockdown: New gender-related inequalities? *Journal of Epidemiology and Community Health*, 76(6), 537–543. <https://doi.org/10.1136/jech-2021-217692>
- Webber, G. – Williams, C. (2008) Part-Time Work and the Gender Division of Labor. *Qualitative Sociology*, 31(1), 15–36. <https://doi.org/10.1007/s11133-007-9088-3>
- Whiley, L. A. – Sayer, H. – Juanchich, M. (2021) Motherhood and guilt in a pandemic: Negotiating the “new” normal with a feminist identity. *Gender, Work & Organization*, 28(S2), 612–619. <https://doi.org/10.1111/gwao.12613>
- World Bank (2022) Government expenditure on education. Elérhető: <https://data.worldbank.org/indicator/SE.XPD.TOTL.GD.ZS> [Letöltve: 2022-12-20].
- Zolondek, C. (2022) Disruptions, Decisions and Discourses: Mothering in the Context of the COVID-19 Pandemic. *Canadian Journal of Family and Youth / Le Journal Canadien de Famille et de la Jeunesse*, 14(2), 346–431. <https://doi.org/10.29173/cjfy29850>

FÜGGELÉK

1. Függelék

Szűrőkérdőív

Kedves Jelentkező!

Köszönjük szépen, hogy regisztrációjával jelezte részvételi szándékát az anyák helyzetére vonatkozó kutatásunkban. Tudjuk, hogy ebben az időszakban a gyermeket nevelő és egyben otthonról dolgozó anyák számára nagy erőfeszítés időt szakítani egy ilyen interjúra.

Mint az interjúk szociológiai kutatások általában, a mi vizsgálatunk sem törekszik arra, hogy számszerűsíthető általánosításokat fogalmazzon meg, az azonban fontos, hogy a mintánkba minél változatosabb helyzetben levő nők kerüljenek. Ezért annak érdekében, hogy mindegyik, a kutatás szempontjából releváns csoportba megfelelő számú interjúalany kerüljön, kérjük, válaszoljon néhány kérdésünkre.

Ezek a kérdések teljesen anonimek és csak azt a célt szolgálják, hogy átláthassuk, van-e megfelelő számú jelentkező mindegyik csoportba.

1. Mi az Ön foglalkozása? _____
2. Mi az Ön legmagasabb iskolai végzettsége?
 - 1) Általános iskola vagy kevesebb
 - 2) Szakképzés
 - 3) Érettségi
 - 4) Főiskola, egyetem
 - 5) Posztgraduális képzés
3. Egyes munkakörökben több, másokkal kevesebb önállóság jár. Az Ön munkájára melyik jellemző az alábbiak közül?
 - 1) Inkább kevesebb vagy semennyi önállósággal nem jár a munkám.
 - 2) Inkább több vagy teljes önállósággal jár a munkám.
4. Jelenleg, a karantén idején milyen munkaidőben végzi munkáját?
 - 1) Teljes mértékben kötött munkaidőben.
 - 2) Részben kötetlen, rugalmas munkaidőben.
 - 3) Teljes mértékben kötetlen, rugalmas munkaidőben.
5. Hány gyerek él most Önnel egy háztartásban? _____
6. Gyerekei melyik alábbi csoportokba tartoznak (kérem, itt most a 2 és 14 év közötti gyerekeire gondoljon)?
 - Bölcsődés/óvodás
 - Alsó tagozatos általános iskolás
 - Felső tagozatos általános iskolás (kérjük, sorolja ide azokat a gyerekeit is, akik 8 vagy 6 osztályos gimnáziumba járnak)
7. Milyen településen él Ön jelenleg (vagy ha a karantén idejére átmenetileg elköltözött, hol élt addig életvitelszerűen)?
 - 1) Budapest és agglomerációja
 - 2) Megyei jogú város
 - 3) Egyéb város
 - 4) Község

8. Milyen módon keressük inkább az interjúhoz történő időpontegyeztetés végett?
- 1) Telefonon
 - 2) E-mailben
9. Melyik napszakban kereshetjük leginkább? _____

Köszönjük szépen a válaszokat! Rövidesen jelentkezünk.

2. Függelék

Kódlista

1. Alku a partnerrel
2. Anya munkája
3. Anyagi, munkahelyi biztonság
4. Anyaság
5. Családi terhek növekedése
6. Demográfia
7. Dinamika, szakaszok
8. Első gondolatok a karanténról
9. Férj munkája
10. Gyerek – iskola, óvoda
11. Gyerek a karanténban
12. Gyereknevelés – feladatmegosztás
13. Gyereknevelés – programok, lefoglalás
14. Gyereknevelés, tanulás
15. Háztartási munka
16. Idősgondozás
17. Kapcsolattartás másokkal
18. Karantén előtt – gyereknevelés
19. Karantén utólagos megítélése
20. Kütyühasználat
21. Másokkal való összehasonlítás
22. Munka – rugalmasság
23. Munka-magánélet
24. Negatív dolgok a karanténban
25. Nemek egyenlősége – reflexió
26. Nyáron hogy lesz
27. Pozitív dolgok a karanténban
28. Saját helyzet jellemzése
29. Stresszforrások
30. Stresszforrások – vírus
31. Stresszoldási technikák, jó stratégiák
32. Szülők közötti kapcsolat
33. Társadalomkritika
34. Térhasználat

KÖKÉNY LÁSZLÓ¹ – KENESEI ZSÓFIA¹

A TURISZTIKAI FOGYASZTÓK MAGATARTÁSÁNAK VIZSGÁLATA A COVID19-PANDÉMIA ELSŐ HULLÁMÁNAK ÁRNYÉKÁBAN

<https://doi.org/10.18030/socio.hu.2022.4.30>

ABSZTRAKT

2020 tavaszán a koronavírus-világjárvány korábban sosem látott társadalmi változást okozott. A korábban megszokott szabad mozgás és az utazási lehetőség korlátozásra került, mert egy újfajta veszéllyel kellett megküzdenie az államoknak és a lakosoknak. Sokak a nyári utazásukat a tavaszi időszakban foglalják le, véglegesítik, de a 2020-as tavaszi időszakot egészen a június elején történő nyitáig a teljes bizonytalanság jellemezte. A kutatás célja az volt, hogy feltárja: a Covid19-pandémia első hulláma milyen hatást gyakorolt a magyar társadalom veszélyérzetére a 2020. évi nyaralásuk tervezésével és megvalósításával kapcsolatosan. Ehhez kvalitatív adatgyűjtés végeztünk, 111 fő megkérdezésével, strukturált interjúk formájában. Az adatokat háromszintű dimenzióalkotással, illetve magnitudinális kódolással kvantifikáltan is feldolgoztuk. Az eredmények alapján megállapítható volt, hogy a koronavírushoz közvetlenül kapcsolódó egészségügyi és mentális félelmek, illetve a közvetetten kapcsolódó teljesítménybeli és pénzügyi kockázatészlelések voltak a leginkább dominánsak a veszélyek említése során. Az információgyűjtés mellett az úti cél kiválasztása jelentette a fő kockázatcsökkentési eszközt, azonban ez nem jelentette azt, hogy a belföldi utazók teljes mértékben biztonságban érezték magukat vagy kevésbé érezték magukat veszélyben, mint azok, akik külföldre utaztak. Az eredményeink között mind a társadalomtudomány akadémiai szereplői, mind a gyakorlati szereplők találhatnak hasznosítható következtetéseket.

Kulcsszavak: koronavírus, egyéni kockázatészlelés, egyéni kockázatkezelés, turisztikai célú nyaralástervezés

EXAMINING TOURIST CONSUMER BEHAVIOUR IN THE SHADOW OF THE FIRST WAVE OF THE COVID-19 PANDEMIC

ABSTRACT

In the spring of 2020, the COVID-19 pandemic caused an unprecedented social upheaval. The freedom of movement and travel that had previously been the norm was curtailed, and states and people faced a new threat. Many people book and finalise their summer travel in spring, but in 2020 the spring period was marked by total uncertainty until the opening in early June. This research aims to explore the impact of the first wave of the COVID-19 pandemic on Hungarian society's perception of risk when planning and implementing summer holidays in 2020. To this end, qualitative data was collected by interviewing 111 people through structured interviews. The data were also quantified using three-level dimension construction and magnitude coding. The results showed that health and mental fears directly related to coronavirus and performance and financial risk perceptions indirectly related to coronavirus were the most dominant among the threats mentioned. In addition to information gathering, destination choice was the primary risk reduction tool, but this did not mean that domestic travellers felt utterly safe or less at risk than those who travelled abroad. Our findings include implications for both academics in the social sciences and practitioners.

Keywords: coronavirus, individual risk perception, individual risk management, travel planning

¹ Budapesti Corvinus Egyetem.

A TURISZTIKAI FOGYASZTÓK MAGATARTÁSÁNAK VIZSGÁLATA A COVID19-PANDÉMIA ELSŐ HULLÁMÁNAK ÁRNYÉKÁBAN

BEVEZETÉS

Kialakulásának módja szerint turisztikai szempontból három típusú válságot különít el a szakirodalom (Jászberényi et al. 2020): az adott desztinációból vagy desztinációban kialakuló, a versenytársaknál megjelenő, valamint a látogatók generálta válságokat. A járványokat jellemzően az utóbbi kategóriába soroljuk, miszerint az utazóknak köszönhetően (is) terjed el a válság, és így okozzák aztán a súlyosabb lefolyást. A Covid19-pandémia földrajzi kiterjedtsége alapján egy nemzetközi, globális válság. Időbeliségét tekintve pedig mostanra már a hosszú ideig tartó válságok közé lehet besorolni. Bár ez egy relatív fogalom, az igazán pontos megnevezés az elhúzódó, tartós, több mint egy éves krízis (Kökény 2022). Negatív következményeinek nagysága szerint pedig egy állandó, de fokozatosan intenzív és rendszertelenül ismétlődő válság. Az előzőek okán a koronavírus-járvány kitörésétől számított két év során azok az emberek észleltek alacsonyabb kockázatot – és így nagyobb valószínűséggel utaztak –, akikben jelentős volt a reziliencia szintje, azaz a mentális ellenállóképesség (Zheng et al. 2021). Köszönhetően a mentális jellemzőkkel foglalkozó tanulmányoknak, a kvalitatív jellegű adatgyűjtés is egyre inkább a kutatások fókuszába kerülhet.

A koronavírus-járvány 2020-ban világszerte körülbelül 75%-kal vetette vissza a nemzetközi turistaérkezések számát, és körülbelül 50%-kal a belföldi utazásokat (UNWTO 2021). Európában a nemzetközi érkezések 70%-kal, Magyarországon 74,9%-kal zuhantak vissza 2020-ban az egy évvel korábbi adatokhoz képest (MTÜ 2021). A bevételek szintjén is hasonló visszaeséseket regisztrálhattunk, amely 2021-re sem állt vissza a 2019-es szintre. Az európai emberek körülbelül harmada tervezett belföldi utazást 2021-ben, míg kétharmaduk külföldit. Ez a belföldre utazói arány körülbelül 10%-kal magasabb, mint 2019-ben volt (Statista 2022). A turisztikai költségviszonylatában minden harmadik elköltött pénz nemzetközi turistától érkezett 2019-ben, míg 2020-ban csak minden ötödik. A szabadidős turisták költési aránya a 2019-es 80%-ról, 82%-ra nőtt a hivatásturistáktól befolyó összegekhez képest, amely magyarázhatja szintén ezt az előző eltérést. Az eredményekből jól látszik, hogy a belföldi turizmus ugyancsak jelentősen visszaesett a pandémia miatt, de a nemzetközihez képest kevésbé (Statista 2022).

Kutatásunkban azt vizsgáltuk, hogy a Covid19-pandémia első hullámának idején a magyar utazni vágyó egyének milyen kockázatokat észleltek és ezeket hogyan kezelték a 2020-as nyári nyaralástervezéssel kapcsolatosan előzetesen, majd milyen kockázatokat észleltek és csökkentettek a nyaralásuk során. Összesen 111 főt kérdeztünk meg kvalitatív kutatási technikával, strukturált személyes interjúkkal. A végső mintába bekerülő alanyok fele-fele arányban jutottak el belföldi vagy külföldi helyszínekre. Az eredmények feldolgozása során azt láttuk, hogy a koronavírushoz közvetlenül kapcsolódó kockázateszlelések, úgy mint az egészségügyi és a mentális félelmek, valamint a közvetetten kapcsolódó kockázateszlelések, úgy mint a teljesítménybeli és a pénzügyi dominálták az utazni vágyók félelmeit. A felmerülő veszélyeket pedig nem mindig tudták megfelelően mérsékelni a megkérdezettek. A következtetéseinket a tanulmány végén részleteztük.

A tanulmány a bevezetés után a szakirodalmi áttekintéssel folytatódik három altémán keresztül. Ezt követi a kutatómódszertani rész, amelyben bemutatjuk a kutatás fő kérdéseit, a kutatás lebonyolításának és az adatok elemzésének menetét. A negyedik részben az eredményeket mutatjuk be a négy vizsgált dimenzió mentén. Végül az ötödik részben összegezzük a kutatás eredményeit és konklúzióit.

SZAKIRODALMI ÁTTEKINTÉS

Egészségügyi válságok és a turizmus

2020. január és április között az új koronavírus világméretű járványt okozott, nagyon erős, akut légzőszervi szindróma panaszokkal. A vírust a kínai Wuhan tartományban azonosították 2019. december 31-én, de előtte, már december elején is voltak hasonló megbetegedések. 2020. január 30-án az Egészségügyi Világszervezet (WHO) bejelentette, hogy mi okozza ezt a járványt, majd március 13-án ismertették, hogy a pandémia központja már Európában található. Március közepére a legtöbb európai desztináció lezárta a határait. Március elején már az ázsiai országokba történő utazásokat nem ajánlották a turistáknak, de ez nem tarthatott sokáig, hiszen március 19-én a teljes légit forgalmat felfüggesztették a turisták számára Európában (Neuburger–Egger 2021). Az európai tőzsdéken korábban, már február 24-én látható volt a hatalmas értékvesztés a légitársaságok pénzügyi eredményeiben (Kökény et al. 2022a). Így összességében már februárban is látható jelei voltak a turizmus gazdasági visszaesésének, majd márciusban teljesen le is állt a szektor Európában.

Koronavírus nem most először jelent veszélyt világunkra (Neuburger–Egger 2021). A 2000-es évek elején súlyos, akut légzőszervi szindrómát (SARS) okozó koronavírus-járvány tört ki, szűk 10 évvel később pedig egy másik koronavírus, a közel-keleti légzőszervi szindróma (MERS) jelent meg. A jelenlegi pandémia mellett másik két aktív járvány veszélyezteti az emberiséget. Az egyik a 2014 óta zajló Ebola, míg a másik a 2012 óta jelen lévő MERS-CoV. A nemzetközi turizmus szempontjából a kutatók a SARS (2003), a H1N1 (2009), az Ebola (2014) és a Zika (2015–2016) vírusokkal foglalkoztak (Jászberényi et al. 2020). Jellemzően minden esetben a regionális lezárások és az Egészségügyi Világszervezet (WHO) ajánlásai és javaslatjai jelentek meg az egy-egy desztinációt vizsgáló kutatásokban.

Mindezen jelenségek a turizmusra is jelentősen kihatnak. A turizmus létezésének hármasszempontjai közé a biztonságot, a fogadóképességet és a fogadókészséget sorolja a szakirodalom (Michalkó 2016). Ha ezek közül valamelyik hiányzik vagy megsérül akkor nem alakulhat ki tényleges (tömeg)turizmus. A turizmusban, amely a jólét iparágaként is értelmezhető – az emberek a nyugalmat, a békét, a feltöltődést, a biztonságot és a stabilitást keresik (Csapó–Törőcsik 2019, Garg 2015, Irimiás et al. 2019, Jászberényi 2022). E szektor különösen érzékeny akkor, amikor az előbb felsorolt jóléti elemek közül az egyik veszélybe kerül. Ez egy egészségügyi helyzetben megmutatkozhat abban, hogy az egyes kormányok egy esetleges komolyabb pandémia elkerülése érdekében, társadalmi távolságtartási intézkedéseket vezethetnek be, amelyek a magas személyes interakciókon alapuló turisztikai ipar számára jelentős kihívást jelentenek, elsősorban a kiszolgálás terén. Továbbá ajánlást tehetnek a kormányzatok arra vonatkozóan, hogy melyik országot érdemes elkerülni (Lee et al. 2012). Nemzetközi tapasztalat, hogy az egyes régiók karanténba helyezése, bezárása nagymértékben csökkenti a világjárvány kialakulását.

Egészségügyi veszélyek hatása az egyének turisztikai kockázatészlelésére

A turisztikai ágazat sikerességének egyik legfontosabb kritériuma az utazók, azaz a fogyasztók biztonságérzete. A turizmusbiztonság, ahogy Michalkó (2020) fogalmaz, két definíció házasítását jelenti. A turizmus az emberek átmeneti, de nem tartós mobilitását feltételezi a lakó és állandó munkakörnyezetén túlra. A biztonság pedig egy olyan elengedhetetlen alapvető szükséglet, ami az egyént vagy a közösséget ért fenyegetettség minimalizálását jelenti. Így a biztonság az a tényező, amely a turizmusbiztonság fogalmában a turisztikai piac garantált működését teszi lehetővé. Az utazni vágyók azokat a desztinációkat keresik, ahol kikapcsolódhatnak, nem kell aggódalmaskodniuk, önfeledten jól érezhetik magukat, és így megbízhatnak a helyszínen (Garg 2015).

Az egészségügyi veszély esetén Floyd et al. (2000) úgy azonosítja a kockázatészlelést, hogy az észlelt kockázat a betegségre történő érzékelt fogékonyságból és annak észlelt súlyosságából áll. Az egészségügyi észlelt kockázati tényezőt is lehet differenciálni. Ahogy Tokodi és Ritecz (2020) az egészségbiztonság esetében megjelölt két fő dimenziót (járványhelyzet és higiéniai szempontok), addig Peric et al. (2021) négy különböző szegmenst állapít meg az észlelt egészségügyi kockázat taglalása során. Ezek közül kettő, a desztináció és az utazás egészségügyi biztonsága (járványhelyzet) és a szálláshelyeken tapasztalt higiénias körülmények (higiénia), nagyon hasonló az egészségbiztonság kérdéskörénél leírtakkal. Megjelenik azonban további két elem, az utazás helyének egészségügyi rendszere, valamint az egészségbiztosítás, amelyek főleg az ellátási lehetőséget és a rendszerszintű személyes biztonságérzetet hozzák be az interpretációba. Ez utóbbiaknak köszönhetően írják a szerzők, hogy az egészségügyi észlelt kockázat elég hasonló a fizikai kockázatészleléshez. Ezt korábban Kozak et al. (2007) is definiálta, miszerint az egészségügyi kockázat az ember fizikai valójának sérülésveszélyét rejt magában. Így ők ezt érezték a legfontosabb rizikó faktornak az utazási szándék kapcsán, hiszen ki szeretne megsérülni pont az idő alatt, miközben kikapcsolódnia megy.

Ezzel párhuzamosan az egészségügyi kockázatot van, aki kiterjesztve értékeli a testi épségre vonatkoztatva, így a terrorfenyegetettség, a politikai helyzet vagy a természeti katasztrófák is befolyásolhatják az emberek egészségügyi kockázatészlelését (Bentley–Page 2008). Szükséges az egészségügyi kockázatról árnyaltabban gondolkodni, továbbá fontos lehet a megbetegedésre való fogékonyságot és a betegség esetleges súlyosságát is tárgyalni a fogalom használatakor, ha a pandémiára fókuszálunk (Gupta et al. 2021). A strukturált biztonságérzetet és a belső rászorultságot is érdemes külön vizsgálni (Sik–Zakariás 2021), mert könnyen előfordulhat, hogy egy egészségügyi válság is máshogy jelent fenyegetést az egyénekre.

Más szerzők (Chua et al. 2021) olyan felosztást alkalmaznak, melyet az előzőekben kifejtettünk a pandémia jelentette egészségügyi rizikó mentén: azaz a negatív következményt a betegség súlyosságával, míg a bekövetkezés valószínűségét a megbetegedésre való fogékonysággal magyarázzák. Hozzáadnak azonban egy olyan harmadik dimenziót, amely a megbetegedéstől történő mentális félelmet, szorongást foglalja magában, pszichológiai észlelt kockázatnak megnevezve. Azzal, hogy a szerzők a pszichológiai észlelt kockázatot az egészségügyi kockázaton belül kezelik, egy új elképzelést nyitnak meg, mert behozzák az emberek pszichológiai és a fizikai állapotát, adottságát, helyzetét. Ahorsu et al. (2020) ezt fejti ki, amikor azt mondja, hogy akinek magasabb a mentális szorongás értéke vagy depressziósabb hajlamú a HADS-skálán (*Hospital Anxiety and Depression Scale*) – amelyet gyakran alkalmaznak a szorongás és a depresszió mérésére –, akkor az szignifikánsan jobban is tart pszichológiai értelemben a koronavírusról, zárkózottabban viselkedik és stresszessé válik, ha ez szóba kerül. Taylor et al. (2020) ezt úgy finomította tovább, hogy a mentális szorongásnak is több területe lehet, úgy mint a félelem a fertőzéstől, félelem az esetlegesen fertőzött tárgyakkal vagy felületekkel való érintkezéstől, félelem az esetlegesen fertőzést hordozó külföldiektől (ami definiálható a betegséggel kapcsolatos ideggyűlöletként is),

félelem a világjárvány társadalmi-gazdasági következményeitől, kényszeres ellenőrzés és megnyugtatóskérés a világjárvánnyal kapcsolatos esetleges veszélyekkel kapcsolatban, valamint a világjárvánnyal kapcsolatos traumatikus stressztünetek megjelenése (pl. rémálmok, nyomó gondolatok).

Magyarországon egy nagy mintás (N=736 fő) kutatásban azt vizsgálták az első hullám során, hogy milyen módon változtak a lakosok turisztikai szokásai, hozzáállása (Végi et al. 2020). Ekkor arra a következtetésre jutottak a szerzők, hogy nemcsak az utazásokra, hanem a mindennapokra vonatkozó asszociációk is jelentősen negatívak voltak, így ennek következtében a megkérdezetteknek is nagyobb igénye volt a biztonságos és kiszámítható utazásra vonatkozóan. Arra nem született egyértelmű eredmény, hogy az utazásokat teljesen el fogják-e halasztani az alanyok az első hullám lejárta után, de az elővigyázatosság növekedése és az utazási kedv csökkenése kimutatható volt a megkérdezetteknél. Mindebből úgy tűnik, hogy a megkérdezettek ebben az időszakban jobban odafigyeltek utazási paramétereikre, de nem történt drasztikus elfordulás az utazásoktól.

Az egészségügyi veszélyek egyéni kezelése

A turizmusban a kockázatcsökkentés alapvető két stratégiájának (fogyasztói magatartás módosítása és információkeresés, Hales–Smith 1991) turisztikai értelmezése jelent meg az aktuális kutatásokban (Adam 2015, Michalkó 2004). A fogyasztói magatartás változása egy esetleges (negatív) hatás elkerülése vagy annak minimalizálása céljából (helyi idegenvezetők igénybevétele, zsúfolt helyek elkerülése, helyi szokásokhoz alkalmazkodás, késő esti sétálás minimalizálása, szélesebb körű biztosításkötés) jelenik meg (Kökény et al. 2022b). Az információkeresés pedig a leghitelesebbnek tartott – döntően a közeli rokon, barát, ismerős – véleményének kikérésén alapul jellemzően. Mellettük azonban megjelenhetnek az utazási szakértők, irodák vagy internetes releváns és sok ajánlással rendelkező hozzászólások keresése is vagy a – nemcsak online – szájreklám (Adam 2015). A szolgáltatók weboldalain található információk (Lin et al. 2009), illetve a vásárlási lehetőségekről szóló pontos és könnyen értelmezhető tájékoztatók (Pappas 2016) is csökkenthetik a kockázatészlelést. Azonban biztonsági címkék és adatvédelmi irányelvek nem feltétlen jelentenek egyértelmű kockázatcsökkentést (Lin et al. 2009), ugyanis nincsen hatásuk, a kutatás alapján. A szolgáltatások megfoghatatlanságából adódó kockázatészlelést pedig a képek tudják jól csökkenteni (Tasci–Garner 2007).

Az utazási döntés meghozatalának egyik jelentős befolyásoló tényezője a média. Az észlelt kockázat is információhiányon, vagy negatív értékű híreken alapszik (Chemli et al. 2020, Csapó–Törőcsik 2019). A kockázatkezelés új vagy további információfeldolgozást kíván meg, hasonlóan így van ez a kockázatcsökkentésnél. A végső döntés meghozatalában pedig jelentős szerep jut az információknak, a forrásoknak és a hitelességnek. A közvéleményt jelentősen tudják formálni az elérhető információk, legyen az pozitív irányba, mint a reziliencia vagy a bizalom, illetve negatív irányba, mint a kockázatészlelés (Page et al. 2006). Ideális esetben megfelelően kerülnek menedzselésre az eljuttatott információk, és rajtuk keresztül realiztikus képet szerezhetnek az emberek, de ez az internet korában szinte lehetetlen. A médiának komoly hatása van egy turisztikai desztináció imázsára is (Toanoglou et al. 2021).

A média előidézője lehet a fogyasztók összezavarásának, ami aztán hozza magával a kockázatészlelést. Különösen igaz ez a televízió és az általános tartalmakat közlő közösségi média esetében (Chemli et al. 2020). Összegezve, fontos a média kezelése során az, hogy az utazni vágyó egyén kockázatcsökkentő eszközt lásson az információban és ne azt növelőt. Azonban az internet korában ennek menedzselése nagyon nehéz, és sokszor a fogyasztó magában dönti el, hogy kinek hisz vagy kinek akar hinni. Ez utóbbira reflektál Rather (2021) kutatási eredménye, amely a közösségi média esetében, egyfajta pozitívumként emeli azt ki, hogy a márka iránti elköteleződés egyik fontos terepe lehet ez a kommunikációs csatorna.

Fontos, hogy a média közvetítőként is fellépjen a szakmai tanácsok továbbításakor, ugyanis fel kell készíteni az egyéneket egészségügyileg is az utazásra (Felkai 2021). Az egyes védőeszközök szakszerű használatáról szóló tájékoztatás ugyanolyan fontos, mint a pandémia alakulásáról szóló jelentések. Jó példák az olyan megoldások is, amelyek az utazási illúzió látszatát keltik, ám mégis találkoznak az utazni vágyók a kipróbált szolgáltatás során az egészségügyi intézkedésekkel, még az utazási lehetőségek kihasználása előtt (Kökény–Kökény 2021). A technológiai innovációk, amelyek akár az adott szolgáltató üzemeltetését is megreformálhatják – így enyhítve az új típusú, Covid19-pandémia által előidézett veszélyeket –, szintén fontos kockázatcsökkentők lehetnek (Shin–Kang 2020). A fertőtlenítés és tisztaság fontossága a fizikai környezet oldaláról egy szolgáltatás esetében szintén jelentősen csökkentheti a kockázatészlelést (Zemke et al. 2015). Ez utóbbira a leginkább az online értékelések során keresnek információt az utazók (Xie et al. 2014). Kim et al. (2021) kimutatta, hogy a robotok által üzemeltetett szállodákra nagyobb volt a kereslet, mint a személyes üzemeltetésű és kiszolgáló egységekre, a pandémia idején.

A média mellett a kormányok viselkedése és rátermettsége is csökkentheti vagy éppen növelheti az észlelt kockázatot (Abraham et al. 2020). A kutatók megállapították, hogy egyes emberek a kormányokat okolják a vírus terjedése miatt, amely befolyásolhatja a turizmusban, a jövőbeli úti célok kiválasztásában az egyéneket. Ha tartósan nem sikerül enyhíteni egy adott desztinációban történő fenyegetettséget, akkor különböző okokból kifolyólag hosszútávon is elkerülhetik azt a turisták (Agyeiwaah et al. 2021). Ilyen például a H1N1 vírus vagy a terrorizmus, amelyek jelenléte teljesen ellehetetlenített adott területeket a turisták fogadásától. A kormányzattól független működésképtelenséget vagy negatív imázst és ezáltal a visszaeső nemzetközi turistaérkezéseket, kompenzálni lehet a belföldi turizmus népszerűsítésével, de ez csak akkor lehet eredményes, ha a fenyegetettséget kompetensnek tűnően próbálja a kormányzat kezelni (Agyeiwaah et al. 2021). Az észlelt kockázatot pedig ez esetben az adott fenyegetettség észlelt pozitív vagy negatív hatása is alakíthatja, így növelve vagy csökkentve a kockázatészlelést. Ez a hatás pedig igen széles spektrumú lehet (gazdasági, társadalmi, technológiai, munkahely elvesztés stb.), amelyet nehezen tud egy kormányzat teljesen lefedni (Agyeiwaah et al. 2021). A kormányzati segítség nemcsak a kommunikációban segíthet a turizmus megítélésén, hanem a szolgáltatók kárpótlásának támogatásában, a szektort támogató politikai hozzáállásban (Kovács et al. 2021), vagy az új, belföldi desztinációk megismertetésében is megjelenhet (Page et al. 2006).

KUTATÁSMÓDSZERTAN ÉS KUTATÁSI KÉRDÉSEK

A kutatás célja és fő kérdései

A kutatás célja feltárni, hogy a Covid19-pandémia első hulláma milyen hatást gyakorolt a magyar társadalom veszélyérzetére a 2020. évi nyaralásuk tervezésével és megvalósításával kapcsolatban. A kutatást nagy mintás, kvalitatív kutatással valósítottuk meg. Összesen három fő kutatási kérdésünk volt. Az első kutatási kérdés esetében azt vizsgáltuk, hogy mi jellemzi a fogyasztók kockázatészleléseit. Ezzel arra a szakirodalmi (Cui et al. 2016) felvetésre is válaszolunk – amely a gyakorlati megoldások szempontjából is hasznos lehet –, hogy melyik kockázatészlelés mikor és mennyire fontos a nyaralás-vásárlási folyamatban.

K1. Milyen kockázatokat észlelt a fogyasztó az utazásfoglalása során?

A második kutatási kérdés esetében a kockázatcsökkentési stratégiák hatását, illetve a kockázatcsökkentési stratégiák faktorának alapjait vizsgáltuk. A szakirodalmi eredményekből jól látható volt (Adam 2015, Chemli et al. 2020), hogy az információ szerzése a központi eleme a kockázatcsökkentésnek, legyen az a megbízható márkához, a kontrollérzet növeléséhez vagy összességében a tájékozódáshoz kapcsolódó. A kapcsolódásokat és a különbségeket a kvalitatív kutatásban és a kvalitatív kutatás kvantifikálásának módszerével elemezzük.

K2. A fogyasztó milyen kockázatcsökkentési és -kezelési eszközöket használt a nyaralás-vásárlása és -megvalósítása során?

Az egész elemzés kulcskérdése a kockázatészlelés és a kockázatkezelés tárgyköre körül alakul. Azonban a kutatás egészének alapvető kapcsolódása a gyakorlathoz, az utazási szándék mérésén keresztül valósul meg. A harmadik fő kutatási kérdés így arra vonatkozik, hogy maga az a teljes folyamat, amely a kockázatészlelés és a kockázatkezelés eredményéből alakul, hogyan és milyen összefüggés rendszerben befolyásolja az utazási szándékot. Ezt a kérdést Karl és Schmude (2017), valamint Csapó és Törőcsik (2019) kutatására alapoztuk.

K3. Hogyan jelenik meg az utazási szándék az utazók biztonságérzetében?

Kutatás lebonyolítása

Kutatási kérdések megválaszolásához a szekunder irodalom feltárása után kvalitatív adatgyűjtést alkalmaztunk. A kvalitatív technikák közül a strukturált mélyinterjúkat választottuk. Összesen 111 főt kérdeztünk meg egyetemi hallgatók bevonásával 2020 októberében, kényelmi mintavétellel. Mind a 111 fő olyan volt, aki 2020 nyarán elutazott valahová nyaralás céljából. Megkértük az interjúalanyokat, hogy emlékezzenek vissza a 2020-as nyári élményeikre és értékeljék az utazás előtti gondolataikat, és az utazás során tapasztaltakat. Ha valaki többször is utazott, megkértük, hogy egyet válasszon ki közülük. A mintában törekedtünk a nemek és a kor szerinti heterogenitásra, valamint fele-fele arányban találhatóak belföldi és külföldi úti célú nyaralások. Az interjúk átlagosan 20-55 percesek voltak és a Budapesti Corvinus Egyetem hallgatói végezték előre pontosan meghatározott interjú guide (34 darab kérdés) alapján személyesen, különböző helyszíneken.

Az interjú guide három fő részt tartalmazott. Az elsőben az utazási információkra vonatkozó kérdések voltak, amelyek az utazás általános bemutatására vonatkoztak. A második blokkban voltak az információgyűjtésre vonatkozó kérdések, amelyek jellemzően az utazás előtti szakaszt vizsgálták. A harmadik tömbben található a vásárlásra és a megvalósításra utaló kérdéseket, amelyek a konkrét foglalásra vonatkoztak már. A három fő rész mellett voltak még a demográfiai jellemzőket vizsgáló kérdések, valamint egy olyan kérdés, ahol be kellett mutatnia a válaszadónak, hogy mennyiben változtatott a nyaralás foglalás és megvalósítás közbeni szokásain a koronavírus hatására, volt-e a vírusnak bármilyen befolyása az utazására. Azonban az interjúk egy előre pontosan meghatározott, merev és jól fókuszált struktúrát követtek. Ezzel is minimalizálásra került a különböző alanyoktól kapott válaszokban fellelhető esetleges torzítás lehetősége (Corley–Goia 2004).

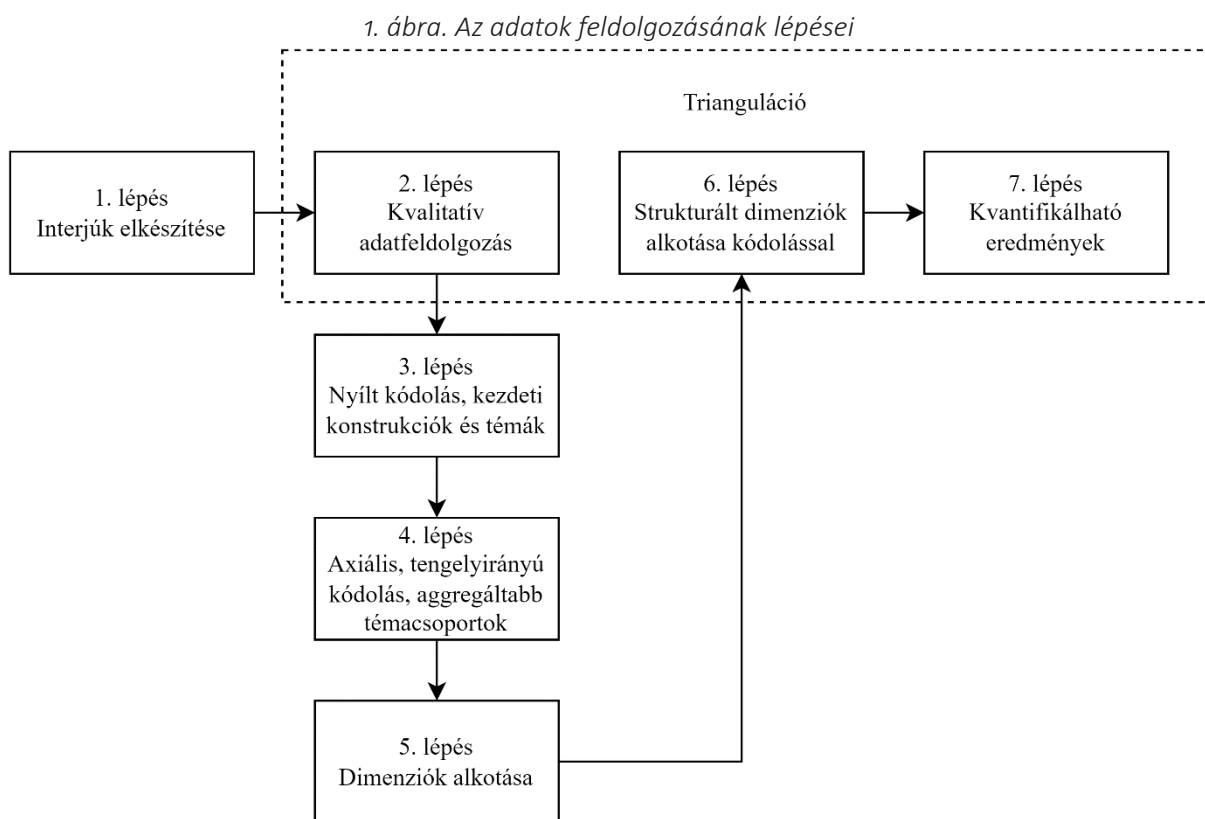
Az adatok elemzésének módszere

A strukturált interjúkat magnitudinális kódolási technikával elemeztük. Ez a technika hasonlít a kvantitatív, statisztikai tartalomelemzés megközelítéséhez (Gyulavári et al. 2014). A kódolás során a kevert módszerrel dolgozó kutatások is támogathatók, oly módon, hogy egytől háromig, egytől ötig és így tovább, adunk egy értéket az adott kulcsszónak attól függően, hogy mennyire erősen, intenzíven vagy gyakran jelent meg az adott szövegrészben („*magnitude coding*”) (Saldana 2013). Az interjúk során nemcsak a kulcsszavakat szerettük volna fellelni, hanem azok megjelenésének vagy az azokra utalásnak gyakoriságát és intenzitását is mérni. A minta nagysága megengedi, hogy statisztikai elemzésnek vessük alá az eredményeket. Emellett a kódolási technikával mélyebb értelmezést is tudunk majd tenni. A szakirodalom azonban megjegyzi, hogy ez korántsem lesz olyan pontos számszerű eredménnyel bíró analízis, mint egy kvantitatív kutatás (Saldana 2013).

Az eredmények elemzése három lépcsőben történt (Corley–Goia 2004). Az első szinten a nyílt kódolás után kezdeti konstrukciókat, témákat azonosítottuk. Ekkor frázisokat, kulcsszavakat kódoltunk a meglévő szö-

vegből. Ezt követően a második körben axiális, tengelyirányú kódolással kapcsolódásokat kerestünk a meglévő témákban, konstrukciókban, hogy egy magasabb szintű, aggregáltabb faktor csoportot, kategóriát tudjunk alkotni. Ez már a második szint. Ekkor már a fő kulcsszavak a témákba kerülnek. Végezetül ennél még eggyel magasabb rendű volt az, amikor a másodrendű faktorokból, konstrukciókból sikerült fő dimenziókat alkotni szintén valamilyen tematikus összefüggés alapján. Ezek a dimenziók később segíthetnek egy strukturális modell kialakításában is (Corley–Goia 2004).

Azonban fontos megjegyezni, hogy ez a dimenzió-szűkítési megközelítés korántsem lineáris jellegű, inkább kétirányú összefüggések, mintsem egyirányú hatások azonosíthatóak vele (Corley–Goia 2004). Egyszerre alkotható olyan dimenzió, amely megtalálható valamilyen formában a meglévő elméletekben is, valamint olyan új csoport is, amely a kutatás eredményei alapján került újszerűen definiálásra. Az interjúk hanganyagainak leírásában asszisztenseket vettünk igénybe, de a kódolást, a csoportképzést és a teljes elemzést két körben, mi magunk végeztük el. Az adatok más jellegű kvantifikált elemzéséhez az „IBM SPSS Statistics 27”-be történő adatbevitelben szintén részben asszisztáltak a kutatáshoz, de a kódolási technikát, illetve az elemzést szintén két körben mi végeztük el. Összességében a kvalitatív adatokat feldolgoztuk feltáró jelleggel, strukturált dimenziókban kódolás után, illetve kvantifikált eredményekkel, teljesen leíró módon (1. ábra). Ez a trianguláció nagymértékben segítette az adatok megbízhatóságát és az eredmények validációját. Szoftveres segítséget (IBM SPSS Statistics 27) csak az adatok kvantifikált módon történő leíró elemzéséhez használtunk.

Forrás: Saját szerkesztés

EREDMÉNYEK

Az interjúk feldolgozása során három szinten lehetett a strukturális csoportosításokat elvégezni. Az első szinten, az elsőrendű faktorok esetében összesen 21 témát és hozzájuk 81 jellemzőt lehetett azonosítani. Ezt követően a 21 elsőrendű témához tartozó 81 jellemzőt 9 másodrendű faktorba lehetett szűkíteni. Ezt a 9 másodrendű faktort is össze lehetett vonni, egymástól tartalmában többnyire eltérő, de belül homogén jellegű, négy fő dimenzióba. Ez a négy fő dimenzió feleltethető meg egy magasabb rendű látens változónak és közelíthet egy kapcsolatrendszeren és viszonyrendszeren alapuló modellhez; még ha a kvalitatív kutatás jellege miatt nem is lehet pontosan megmondani a dimenziók közötti pontos sorrendiséget, illetve a kapcsolatok irányait és a hatások mértékét. A kvalitatív eredmény-prezentálást kontextusba helyező kvantifikált eredmények helyenként leíró módon, egyszerű megoszlásokként, máskor – ahol lehetséges volt – tesztstatisztikával, szignifikáns összefüggésekre rámutatva kerülnek megjelenítésre. A kvalitatív részen kódutasítás alapján hárman végeztük a kódolást, míg a kódolás után három lépcsőben dolgoztuk fel az eredményeket.

A 111 válaszadó 51,4%-a (57 fő) külföldre, míg 48,6%-a (54 fő) belföldre tett utazásáról nyilatkozott a kutatásban. Szomszédos külföldi országba 59,6% (34 fő), míg távolabbi külföldi országba 40,4% (23 fő) utazott. A megkérdezettek átlagéletkora 29,4 év (10,4 év szórással) volt. A nők és a férfiak közel azonos arányban képviselték magukat, (50,4% nő, 56 fő, 49,6% férfi, 55 fő). A minta közel egyharmada tanuló (36 fő), míg majdnem kétharmada alkalmazott volt (71 fő). A belföldi és a külföldi úti cél tekintetében is arányos volt a megoszlás, nem voltak szignifikáns eltérések a megfigyelt demográfiai szegmensekben. Kutatási mintánk elsősorban kvalitatív célokat szolgált, nem törekedtünk a reprezentativitásra, sokkal inkább az utazók, úti célok és utazási stratégiák sokféleségét próbáltuk elérni. Elemzésünk tehát sokkal inkább feltáró jellegű, nem az általánosítást, hanem a kockázatkezelési stratégiák hátterét kívánja feltárni. Eredményei segítik a megértést, és a későbbiekben egy nagyobb mintás, reprezentatív adatfelvétel hipotéziseinek kialakításához szolgálhatnak alapul.

A kockázatészlelés dimenziója

A kockázatészlelés közvetlenül nehezen volt kimutatható az alanyoknál. Ennek okai között első helyen a járványhelyzet 2020 nyári kedvező állapota jelent meg, illetve az, hogy sokan az utazás célpontjának éppen azért választották azt, ahová utaztak (belföldi út vagy autóval megközelíthető szomszédos ország), mert azt már nem tartották kockázatosnak. Bár ennek ellentmond, hogy a belföldre utazók érezték a legtöbb kockázatot, de nem a saját, végül megvalósult utazásukkal kapcsolatban, hanem általánosan a nyári utazástól tartottak, főleg a külföldi iránytól. Közvetett módon a kockázatcsökkentésen, a mérlegelési tényezők számbavételén, az információgyűjtési szokások alakulásán, az utazási paraméter változtatásán, az összértélem megítélésén, valamint némileg az ajánlási szándékon keresztül voltak kimutathatóak a félelmek.

„Végül a nyugodt járványhelyzet miatt olyan volt az idej nyalalás, mint egy szokásos nyári utazásunk, csak kicsit figyelni kellett a szabályokra” (egy belföldre utazó alany).

Az, hogy a kockázatészlelés konkrét megkérdezése nem vezetett számszakilag kimutatható eredményre, jól magyarázza az elemzés során észlelt általános tapasztalásainkat is. Az eredmények feldolgozása során erre három választ kaptunk. Az első, hogy az alanyok úgy vélekedtek, azért utaztak el végül, mert abban az utazásban már nem találtak kivétlenül, fenyegetettséget vagy esetleg az észlelt rizikó már a biztonságos toleranciazónán belülrre került és vállalhatóvá vált. A másik magyarázat abban jelent meg, hogy a válaszadók máshol számoltak be a kockázatészlelésükről. Végül a kockázatészlelés értelmezése nehézkes volt jó pár alanynál, többen még a kérdést sem értették, nem tudták értelmezni, hogy mi az, hogy kockázatészlelés. Azonban a fenyegetettségér-

zet, a félelemérzet vagy a veszélyérzet aspektusaira jobban reagáltak, értelmezhető válaszokat tudtak adni az interjúk során.

„Nem volt bennem különösebb félsz, mert minden eshetőségre felkészültem, jobban, mint máskor” (egy külföldre utazó alany).

A kockázatészlelés fő dimenzió alatt három másodrendű faktor, és 30 elsőrendű jellemző került elkülönítésre kilenc témában. A három másodrendű faktor közül kettő teljes mértékben a koronavírus-járványhoz volt kapcsolható közvetlen és közvetett módon, míg egy faktor szinte teljesen független volt tőle, és magához az online módon történő foglalás és vásárlás aggályaihoz volt sorolható. Ez volt az online technológiához kapcsolható kockázatészlelés szegmense.

A legerősebb félelemérzet a koronavírushoz közvetlenül kapcsolódó egészségügyi aggályokhoz, illetve a koronavírus-járványhoz közvetetten kapcsolódó teljesítménybeli és pénzügyi kockázatészlelésekhez kapcsolódtak. Az ezeket észlelők szignifikánsan nagyobb észlelt teljes kockázattal jellemezhetőek. Ugyanez igaz a belföldre utazóknál a külföldre utazókhöz képest, vagy a szomszédos országba utazók esetében a nem szomszédos országokba utazókhöz képest. Ráadásul a külföldre utazók szignifikánsan (p -érték=0,004; eta-négyzet=0,086; $df=110$; F -próba=8,627) nagyobb arányban terveztek a megkérdezés idejére is egy belföldi vagy külföldi utazást (átlag 4,6, szórás 1,84), mint a belföldre utazók (átlag 3,4, szórás 1,95). Így látható, hogy a kockázat észlelésében észrevehető különbségek e két csoportban a további utazástervezéssel kapcsolatos óvatosságban is megjelentek. Emellett érdemes még megemlíteni, hogy azok, akiknek volt lemondott korábbi nyaralásuk a 2020. márciustól 2020. június elejéig tartó időszakban, 2,3-as átlagú teljes kockázatot észleltek (szórás 1,34), míg akiknek nem volt ilyen lemondásuk 2,1-es átlagút (szórás 1,06). A koronavírushoz közvetlenül kapcsolódó mentális félelmek és szorongás, illetve a közvetetten kapcsolódó idő és társadalmi észlelt kockázat jelent még meg a kutatás során. Az online térhez, technológiához kapcsolódtak a csalástól, az átveréstől és a hamis információktól való félelmek, valamint a személyes és pénzügyi, fizetési adatok elvesztéséhez kapcsolódó aggályok.

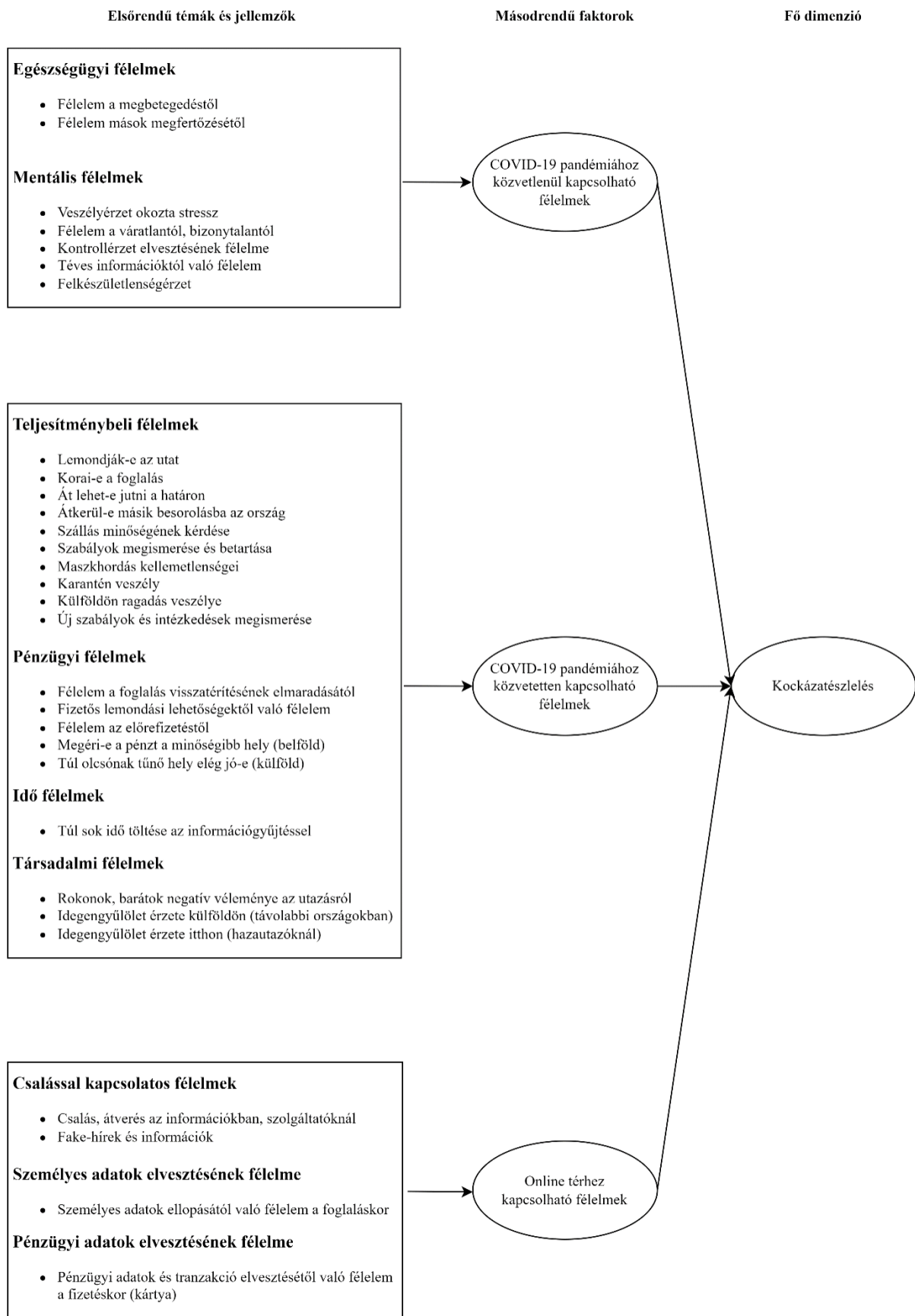
„A végén már mindent is olvastam a neten, főleg a Facebook-on, hogy bármi megtörténhet. Akkor éreztem úgy, hogy ennyi információ elég is volt” (egy külföldre utazó alany).

„Az utca másik oldaláról üvöltöttek rám, hogy vegyem fel a maszkot, miközben az utcán nem is kötelező, de eléggé turistának néztem ki” (egy külföldre utazó alany).

Úgy tűnik, hogy a három másodrendű faktor (Covid19-pandémiához közvetlenül kapcsolódó kockázatészlelés, Covid19-pandémiához közvetetten kapcsolódó kockázatészlelés, online térhez kapcsolódó kockázatészlelés) együttesen jelenik meg a nyaraláshoz köthető teljes kockázatészlelés kialakítása során, azonban nem egyenlő súlyban. Ezen súlyok közötti eltérő eredmények alapján képezhetőek szegmensek az alanyok között. Végezetül a klasszikus kockázatészlelés-típusok közül a fizikai és a pszichológiai annyira dominánsan kapcsolódnak a koronavírushoz, hogy őket érdemes külön kiemelni és elemezni, mint a koronavírushoz közvetlenül kapcsolódó kockázatészleléseket. A Covid19-pandémiához közvetetten kapcsolódó másik négy kockázatészlelés (teljesítménybeli, pénzügyi, idő és társadalmi) esetében egy kicsit bővebb az értelmezési keret, amiben megjelentek a koronavírus-járványon túlmutató észlelések is. Látható azonban, hogy a koronavírushoz kapcsolódó, főleg egészségügyi és teljesítménybeli félelmek dominálták a kockázatészlelési folyamatot.

A 2. ábrán foglaltuk össze a kockázatészlelés fő dimenziójának részleteit. A kockázatészlelés dimenziójában 3 másodrendű faktor és 9 elsőrendű témában összesen 30 jellemző került jól elkülöníthetően megállapításra.

2. ábra. A kockázatesztelés dimenziójának részletei

Forrás: Saját szerkesztés.

A kockázatcsökkentés dimenziója

A kockázatcsökkentés lefedi a kockázateszlelés előbb bemutatott minden dimenzióját és faktorát. A kockázatcsökkentés három fő eszköz használatában jelent meg az interjúalanyoknál: az információgyűjtés és-forrás kérdése, az úti cél kiválasztása és az egészség megővése. Ez a három tényező erősen hatott egymásra is, mint mögöttes indokok. Ez azt jelenti, hogy az úti cél kiválasztásában is szerepet játszott az egészség megővése, mint ahogy az információgyűjtés is nagyrészt az úti cél biztonságával és az egészségügyi helyzettel volt kapcsolatos. Azonban voltak más felhajtó erők és eltérések a három tényező tekintetében.

„Azokat az oldalakat, amiket használtam, mindenki használja, így nincs okom bennük kételkedni, megbízhatóak” (egy külföldre utazó alany).

Az alapvető kockázatcsökkentő eszköz az információgyűjtés volt, amihez szorosan kapcsolódott a megbízható információforrások keresése. Az információgyűjtés központi eleme a járványgörbe állapotáról és a járványhelyzet alakulásáról történő tájékozódás volt. Ez a fajta információszükséglet egyszerre jött az egészségügyi félelmekből, de főleg a teljesítményhez kapcsolódóan, ugyanis az alanyok úgy érezték, hogy a járványhelyzet alakulása az, ami a leginkább befolyásolta az utazási terveiket és az utazás sikeres megvalósításának lehetőségét.

Információs igény merült még fel számos adminisztratív szemponttal kapcsolatban, különösen a szállás minőségéről, azon belül annak higiéniai feltételeiről. Ez az információ tűnt a második legfontosabb tényezőnek (45,8%-a a válaszadóknak ezt tartotta a elsődleges szükséges információnak). Ebben már inkább az egyéni egészségügyi szempontok domináltak. Az egyén egészségének közvetlen biztosítása céljából (mekkora az esély megbetegedni, milyen súlyosságú a betegség) a válaszadók 15,6%-a keresett információkat. Dominált még a(z) (be)utazási feltételekkel kapcsolatos információk keresése (30,3%) és a helyszínhez kötődő hírek és feltételek megismerése (25,0%). Többen említették a programokkal kapcsolatos információszükségletet is (28,1%), mint az utazási döntést meghatározó kritikus pontot oly módon, hogy egyrésztől ne beltérik, hanem lehetőség szerint inkább kültérik vagy természetbe szervezettek legyenek, másrészt ne legyenek annyira népszerűek, nehogy túl sokan legyenek rajta. Igyekeztek a megszokotthoz képest kevesebb programot szervezni egy napra, vagy éppen akár kerültek is (főleg a szervezett) a programokat. Végezetül az információk között szerepelt még az árak mértékéről való tájékozódás (21,9%), nehogy túl drága legyen egy szolgáltatás ahhoz képest, hogy az ténylegesen mennyit ér. A külföldre utazók esetében az alacsony árazás még előny is volt, ugyanis többen elmondták, hogy *„ilyen olcsó árakkal és egyben ilyen kevés turistával még nem találkoztam, de valószínűleg nem is lesz már ilyen soha”* (egy külföldre utazó alany).

A másik fő kockázatcsökkentő eszköz az úti cél kiválasztása volt. A legtöbb esetben látható, hogy a megkérdezettek leginkább azért utaztak belföldre – vagy ha külföldre, akkor többségében egy szomszédos országba –, mert ezeket a helyszíneket kevésbé érezték veszélyesnek, illetve úgy vélték, hogy a nyaralásuk során az esetleg ott felmerülő kockázatokat jobban tudják kezelni, mérsékelni vagy teljesen eltüntetni. Az eredmények feldolgozása során világossá vált, hogy a kulcsfogalom a biztonságérzet megteremtése. Úgy tűnik, hogy az alanyok kellően biztonságosnak azt a helyszínt érezték, amelyre végül elutaztak. Ezzel párhuzamosan érdekes eredmény, hogy egyébként a belföldre utazók észlelték a legtöbb kockázatot, őket követték a szomszédos országba utazók, végül a távolabbi országba nyaralni menők észlelték a legkevesebb kockázatot. Így azt lehet állítani, hogy az utazási cél kiválasztása nem csökkentette le teljesen a kockázatokat, de azt a célterületet érezték a legkevésbé veszélyesnek. Ez azért fontos, mert a kutatásban olyan alanyokat vizsgáltunk, akiknek az utazási szándéka pozitív volt, és az előzőek alapján a kockázat észlelése nem vette el a kedvüket magától az utazástól,

azonban a helyszín kiválasztásában fontos szerepet játszott már a biztonságérzet megteremtése (kockázatészlelés és kockázatcsökkentés kombinációja). Mindezek alapján soroltuk a kockázatcsökkentő eszközök közé az úti cél kiválasztását is.

„Végül a belföldi utazás tűnt a legbiztonságosabbnak és a legkiszámíthatóbbnak” (egy belföldre utazó alany).

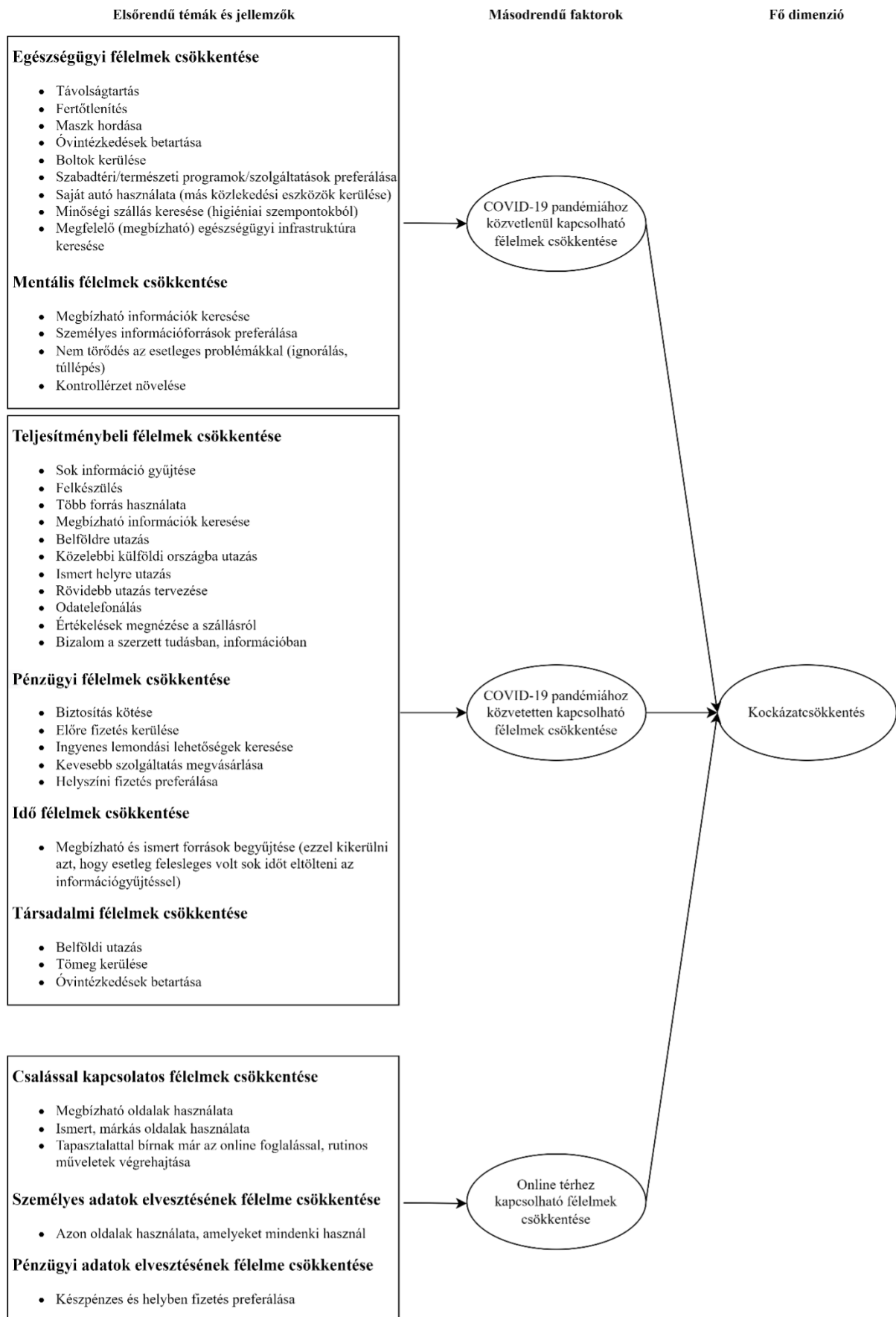
A harmadik nagyobb terület a fő kockázatcsökkentő eszközök között, leginkább az egészség közvetlen megóvásával volt kapcsolatos. A nyaralás során (és nem előtte) történtek az idetartozó elővigyázatosságok, kockázatcsökkentések. Ez pedig az óvintézkedések betartásában, sőt, a kötelező elemeken túli elővigyázatosságban nyilvánult meg. A legtöbb helyen az óvintézkedés a kötelező maszkhasználat volt, jellemzően a szolgáltatók telephelyein (szállás, étterem, programok, zárt terek, közlekedési eszközök). Voltak alanyok, akik használták a maszkot az utcán, a strandon, a természetben is, főleg az egészségügyi megfontolások miatt. Egy-két olyan alany volt, aki félt attól, hogy nem ismeri pontosan a helyi szabályokat, így emiatt mindenhol hordta a maszkot, legyen az külföldre tett látogatás vagy belföldi utazás. Egy-két távolabbi külföldi desztinációban kértek tesztet vagy kötelező kézfertőtlenítést. Azonban az alanyok sok esetben elővigyázatosságból használtak kézfertőtlenítőt és tartották a megfelelő távolságot az emberektől. Kerülték a tömegrendezvényeket vagy az olyan zárt tereket, amelyekben többen zsúfolódhattak volna össze. A saját autót is sok esetben egészségügyi megfontolások miatt használták, az ilyen válaszadók a repüléstől, a buszozástól és a vonatozástól ódzkodtak is.

Az ilyen kockázatcsökkentőknél nagyon erős egészségügyi félelmeket azonosítottunk. Sokan a szállást is az alapján választották ki, hogy rendszeresen takarítják-e vagy fertőtlenítik-e ott a szobákat. A szállásválasztásnál a tömeg kerülése is fontos szempont volt, ezért mentek többen is magánszálláshelyre vagy apartmanházba. A boltokat és a helyben vásárlást is azért kerülték az alanyok, mert félték, hogy sokan lesznek egy helyen és esetleg elkapják a vírust. Ha mentek is boltba, akkor a családból csak egy fő. Kerülték a zárt térben rendezett programokat, de összességében is inkább saját szervezésű, független és kötetlen programokat terveztek maguknak az ilyen alanyok.

„Rossz érzés volt, hogy sok mindenre kell figyelni – fertőtlenítés, maszkhordás, szabályok –, bár így érzetem magamat biztonságban” (egy belföldre utazó alany).

A kockázatcsökkentésre való törekvésnek árnyoldalai is voltak. Egyrésztől növelhették is a kockázatot, mind tartalmi szinten (kimenetel bizonytalansága), mind a források hitelessége, illetve hiteltelensége miatt is. Ez főleg azoknál jelent meg, akik több információt kerestek, így könnyebben futottak bele egymásnak ellentmondó vagy kétes eredetű információba, információforrásba. Másrésztől pedig a túlzott kockázatcsökkentési szándék (amit némileg a helyzet okozott is) az utazási élmény rovására is mehetett, folyamatosan lebegtetve a veszély lehetőségét. A legtöbben a maszkhordást, a tömeg kerülését (és vele együtt az élel, a nyüzsgés és a zsongás hiányát) és az állandó fertőtlenítést hozták fel olyan elemként, amelyek miatt nem voltak teljesen megelégedve a nyaralásukkal, vagy a nyaralási élmény nem volt teljes és hiányérzetet okozott a számukra. Harmadszor, aki kevésbé bízott egy-egy forrás hitelességében, kevésbé tekintette hitelesnek a megszerzett információkat is. Végezetül, olyan paradox helyzetek is kialakulhattak, amikor kockázatcsökkentés céljával futottak bele kockázatészlelésbe az alanyok, mint például azok a belföldi utazók, akik vízpartra, strandra, fürdőkhöz látogattak, ahol végül nagy tömeg fogadta őket. A kockázatcsökkentés abban a formában is növelhette a kockázatot és így annak észlelését is, hogy a váratlan helyzetbe került alanyok már nem tudták vagy nem is akarták csökkenteni a kockázatot. A váratlan helyzetet olykor maga a kockázatcsökkentő eszköz használata idézte elő. Az eredményekből jól látható, hogy a kockázatcsökkentő eszköz használata több módon is lehet kontraproduktív.

3. ábra. A kockázatcsökkentés dimenziójának részletei

Forrás: Saját szerkesztés.

A kockázatcsökkentés dimenziójában ugyancsak 3 másodrendű faktor került elkülönítésre (3. ábra). Ezen belül pedig 9 elsőrendű témában összesen 38 tényező jelent meg.

A kockázatészlelést növelő elemek dimenziója

Alapesetben, ahogy a szakirodalomban is láthattuk, az előbb bemutatott kockázatcsökkentő eszközök használata csökkentette a kockázatészlelést vagy a kockázatészlelés csökkentése céljából került alkalmazásra. Ahogy az előző fejezetben is rámutattunk, mégis voltak olyan kockázatcsökkentő eszközök, amelyek (túlzott) használata végül vagy a bizonytalanságot, vagy a negatív következmény súlyosságát (azaz a kockázatot) növelték. Ezen folyamatot nevezhetjük kontraproduktív kockázatcsökkentésnek is, amely elsősorban az információgyűjtésből fakadt. Az információgyűjtésnek pedig két eleme is befolyásolta ezt a jelenséget: az információk tartalma és az információ forrása. Az előbbi befolyását inkább a kvalitatív elemzésben elhangzottakkal tudjuk igazolni, például többen jelezték, hogy *„egy idő után már azt éreztem, hogy az információk ellentmondanak egymásnak”*. A kockázatészlelést növelő elemek dimenziójában jelent meg a bizalom is az információ tartalmával kapcsolatosan, amelyet egyesek intuitívan, belső megérzésből alakítottak ki, míg mások az információ forrásában bíztak meg. Másrésztől azok, akik a televízióból, a koronavírus portálokról és a közösségi oldalakról tájékoztak kicsivel magasabb kockázatot észleltek az utazás előtt, illetve az utazás ideje alatt a helyszínen is.

„A közösségi médiában is már írtak mindent, a televízióról meg nem is beszélve” (egy belföldre utazó alany).

Kérdés ilyenkor, hogy mi volt előbb: a kockázat észlelése és annak sikertelen csökkentési szándéka vagy a kockázatcsökkentési kísérlet és az abból fakadó magasabb (vagy további) kockázatészlelés. Ezt két oldalról lehet megközelíteni. Az egyik, hogy a válaszokból úgy tűnt, ha nem is növekedett meg a kockázatészlelés mértéke a kockázatcsökkentő eszköz használatával, az akkor sem csökkent az alanyoknál, tehát nem csökkentette az észlelt kockázatot a kockázatcsökkentő eszköz. Ez jelentheti azt is, hogy nem sikerült megtalálni a legjobb, legalkalmasabb rizikócsökkentési stratégiát, de azt is jelentheti, hogy ezek a információforrások új veszélyekre mutattak rá (bizonytalanság növelése) vagy a meglévő veszélyek mértékét kicsit fokozták (negatív következmény súlyának növekedése). Továbbá a kockázatcsökkentés hatékonyságát támasztja alá az is, hogy az utazás ideje alatt a helyszínen is nagyobb fokú kockázatot észleltek, illetve nagyobb stresszt éltek át ezek az alanyok. Azonban meg kell említeni, hogy a kutatás kvantifikált eredményei ezt csak nem szignifikánsan támasztják alá.

A másik oldal, ami véleményünk szerint jobban prezentálja a kockázatcsökkentés kontraproduktív hatását, az az információ tartalmából eredő kockázatészlelés szintjének direkt növekedése. Erre példa leginkább, amikor az *„ellentmondásos információk”*-ra hivatkoztak az alanyok, illetve a negatív tapasztalatok felnagyítása jelent meg, főleg a külföldre utazók esetében (határátlépéssel, szabályok betartásával kapcsolatosan leginkább). Maguk a tartalmi problémák is inkább a külföldre utazóknál jelentek meg jobban, és közülük is inkább a szomszédos országba utazók vették ezt jobban észre. Olykor a koronavírus-fertőzés veszélyességével kapcsolatban láttak még ellentmondásos információkat, illetve a különböző óvintézkedések hasznosságával is, amely az egészségügyi kockázatészleléseiket növelte némileg. Összességében azoknál, akik hosszabb ideje követték a híreket, eseményeket és gyűjtöttek információkat, nagyobb mértékben (nagyobb is volt rá az esély) jelentkezett ez a jelenség.

A másik nagyobb témakör, ami a kockázatészlelést növelte, az a helyzet okozta változó környezet. Azt is lehet mondani, hogy nehéz volt felmérni a negatív kimenetek súlyosságát, illetve azok bekövetkezésének esélyét. Ezt különösen a járványhelyzet változása, romlása, majd a nyár eleji javulása okozta. Augusztustól a járványhelyzet ismételt romlása azt eredményezte, hogy volt olyan alany, aki lerövidítette úgy a külföldi nyaralását,

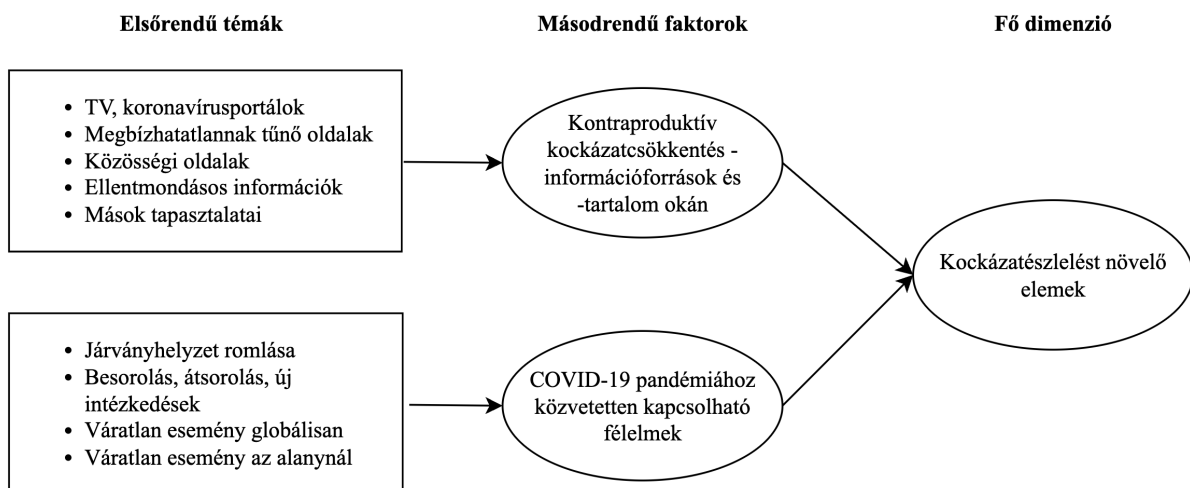
hogy augusztus 31-re már hazaérjen, és ne lógjon túl az adott hónapon, „mert ki tudja, mi lesz szeptembertől”. A járványhelyzet az egészségügyi kockázatok mellett a teljesítménybeli és pénzügyi kockázatokat növelte jelentősen, ugyanis az alanyok féltek az új intézkedések bevezetésétől, illetve az adott célszág vagy Magyarország romló („más színű”) besorolásától. Ráadásul azt láttuk, hogy a váratlan események bekövetkezése ezen külső, társadalmi tényezőkből fakadó elemek mellett, egyéni is. Az alanyok közül többen is féltek attól, hogy nehogy ők legyenek betegek, koronavírusal fertőzöttek, vagy nehogy valamelyik teszt olyan eredményt mutasson ki, amelynek köszönhetően nem tudtak volna beutazni az adott országba. Így tehát a váratlan nemcsak külső tényezőkből jöhettek, hanem egyéni hatásokból is fakadhattak (persze erre külső elemek is hatottak). Ráadásul sokan nem tudták azt sem, hogy milyen tünetei lehetnek a betegségnek, így még attól is féltek, hogy észre sem veszik magukon azt, „csak produkálnak egy pozitív tesztet”. Az alanyok 91,6%-ának még a távoli ismeretségében sem volt (vagy nem tudott róla, hogy lett volna) olyan ismerőse, aki megfertőződött volna koronavírusal az utazás kezdetéig.

„Úgy éreztem, hogy nem kapom el a betegséget, ha nem gondolok rá, de azért erre alapozni nem egy életbiztosítás, így tudatosan kerültem is itthon a tömeget az utazás előtt” (egy külföldre utazó alany).

Összességében a változékony helyzet a kockázateszlelés mindkét területét negatívan érintette, azaz növelte a bizonytalanságot és/vagy a negatív kimenetelek súlyosságának mértékét is. Továbbá a váratlan esemény bekövetkezése végig ott lebegett a fejük felett, így az egészségügyi, teljesítménybeli és pénzügyi kockázateszlelések mellett a szorongást is növelte. Ezen túlmenően pedig az összelményre is negatívan hatott a folyamatos bizonytalanságérzet egy-egy alanynál. Végezetül olyan szempontból is problémát jelentett a váratlan esemény kontrollálásának nehézsége, hogy nemcsak a külső feltételeket volt nehéz kezelni, hanem az egyéni hozzáállás megváltozása okán is lehetett mitől félni. A váratlan helyzet abból is fakadhatott, hogy az adott helyszínen történt egy olyan esemény, amelyre nem voltak felkészülve az alanyok (belföldi utazásnál a vízparti helyeken lévő nagy tömegek), emiatt visszagondolva is kockázatosnak vélték az ott-tartózkodásukat. Így alakulhatott az ki, hogy a kockázatcsökkentés céljából meghozott döntés, végül a váratlan esemény bekövetkezése után még kockázatosabb helyzetet okozott, mint az eredetileg észlelt kockázati szint (külföldi versus belföldi úti cél választása).

A harmadik dimenzióban a kockázateszlelés és a kockázatcsökkentési eszközök közötti kapcsolatot árnyaló terület kerül megjelenítésre két másodrendű faktoron és kilenc elsőrendű témán keresztül (4. ábra). Ebben a dimenzióban nehezen lehetett az eredményeket kvantifikálni.

4. ábra. A kockázateszlelést növelő elemek dimenziójának részletei

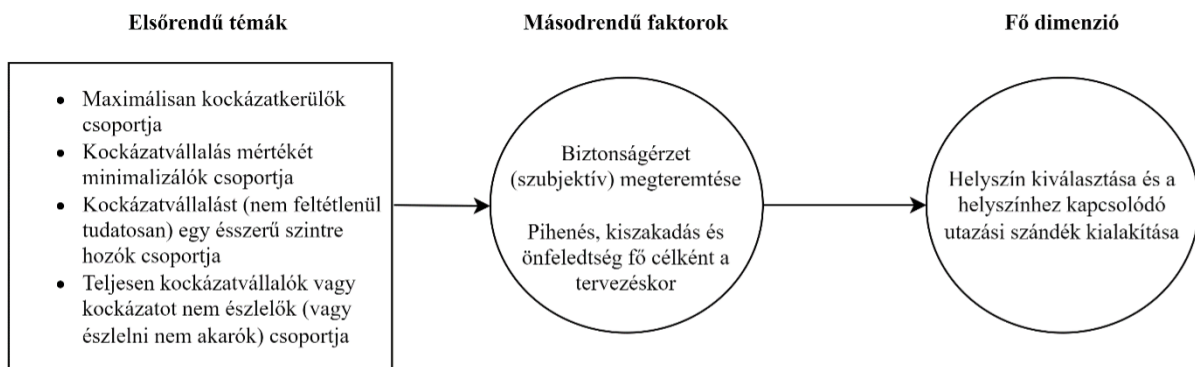

Forrás: Saját szerkesztés

A helyszín kiválasztásának dimenziója

Ahogy a korábbi dimenziókban kifejtettük, a megkérdezettek nyaralással kapcsolatos fő eredmény változó nem egy általános utazási szándék volt. Ez két okból történhetett így. Egyrészt olyan alanyok kerültek a mintába, akik el akartak valahová utazni nyaralni, másrészt az utazási szándék inkább specifikusan (a biztonságos pihenésre vágyakozás szempontjából) volt kérdéses az utazás helyszínének kiválasztása szempontjából. Tehát az utazási szándék külön kerülhet értelmezésre a belföldi utazásra, a szomszédos külföldi utazásra és a távolabbi országba történő külföldi utazásra vonatkozóan. Az eredményeink alapján a legjobban a biztonságérzet megítélése (másodrendű faktorként) függött össze azzal, hogy végül melyik úti céllal kapcsolatosan kellett a végső utazási szándékot nézni (5. ábra). A szubjektív biztonságérzet leginkább a kockázatészlelés és kockázatcsökkentés viszonyrendszerének megítéléséből fakadt. A viszonyrendszer alakulását, a szubjektivitás mellett – amely biztonságosnak vagy kevésbé biztonságosnak ítél meg egy adott helyzetet –, a kockázatvállalási szándék befolyásolta.

5. ábra. A helyszínkiválasztás dimenziójának részletei

Forrás: Saját szerkesztés

A végső cél az önfelelt kikapcsolódás, pihenés és az utazáshoz kapcsolódó öröm átélése volt. Ennek fényében, illetve a kockázatvállaló attitűddel hozták meg a végső döntésüket, alakították ki az utazási szándékukat az alanyok.

„Úgy éreztem, hogy már nincsen semmi veszélyes abban, hogy belföldre utazok. Persze felmerültek lehetséges negatív következmények (megbetegedés, karantén kötelezettség, zárt terek használata), de azok szerintem nem voltak ránk nézve veszélyesek” (egy belföldre utazó alany).

A kockázatvállalással kapcsolatban a korábban taglaltak alapján az alany aszerint, hogy éppen az adott kockázatokat feltérképezte és elkerülte (első csoport), a kockázatokat feltérképezte, kezelte és vállalta/kerülte (második csoport), a kockázatokat kismértékben feltérképezte, kisebb mértékben kezelte és (nem tudatosan) vállalta teljesen vagy részben (harmadik csoport), vagy a kockázatokat fel sem térképezte vagy feltérképezte, de nem ítélte kockázatosnak a kezelésük során (negyedik csoport), alakította ki az álláspontját, és így választott helyszínt. A helyszín választásához pedig az előbb felsoroltak alapján súlyozta utazási szándékát az alany.

Az első csoport (maximálisan kockázatkerülők) esetében a külföldi utazással kapcsolatos utazási szándék „nulla” volt, fel sem merült bennük. Jellemzően a belföldi utazással kapcsolatos volt a legpozitívabb az utazási szándékuk. A második csoport (kockázatvállalás mértékét minimalizálók) esetében a távolabbi külföldi országokkal kapcsolatos volt „nulla” az utazási szándék, a szomszédos külföldi országokra vonatkozóan volt a legmagasabb, illetve a belföldi utazás gondolatát sem vetették el. A harmadik csoport (kockázatvállalást [nem feltétlenül tudatosan] egy ésszerű szintre hozók) esetében már mindegyik úti cél leírható volt valamekkora

mértékű utazási szándékkal. A legkisebb súlyt a belföldi utazás kapta, leginkább szomszédos külföldi országba terveztek utazni ezek az alanyok. Aki belföldre ment, azt jóval kevésbé jellemezte a váratlan eseményekkel kapcsolatos szorongás, mint azt, aki külföldre utazott: „Lehet végül nyugodtabb lettem volna, ha itthon nyaralunk egyet” (egy szomszédos külföldi országba utazó alany). Végezetül a negyedik csoport (teljesen kockázatvállalók vagy kockázatot nem észlelők [vagy észlelni nem akarók]) tagjai elsődleges preferenciája a külföldi utazás volt, különösen távolabbi országokba. A szomszédos országokkal szemben is viszonylag nagyobb volt az utazási szándékuk, azonban a belföldi úti célokkal kapcsolatban már korántsem voltak olyan pozitív hozzáállással jellemezhetőek ezek az alanyok. Érdekes ez utóbbi csoportnál a belföldi úti célhoz való hozzáállás negatívabb iránya, amely alapját a kockázatészlelésük adta. Ez is rámutat arra, hogy ez a csoport, ha a saját szemszögéből nézve kockázatvállaló lett volna – bár társadalmilag így ők tűntek kockázatvállalónak –, akkor a belföldi úti célt preferálta volna. Így azonban csak az általános vélekedés szerint tűnnek ők kockázatvállalónak, mert ők utaztak azon távoli helyszínekre, amiket a legtöbben a leginkább kockázatosnak észleltek. Tehát összességében azt is lehet mondani, hogy mindegyik csoport a maga szintjén annak ellenére, hogy elutazott nyaralni, mégis kockázatke-rülő volt, mintsem kockázatvállaló.

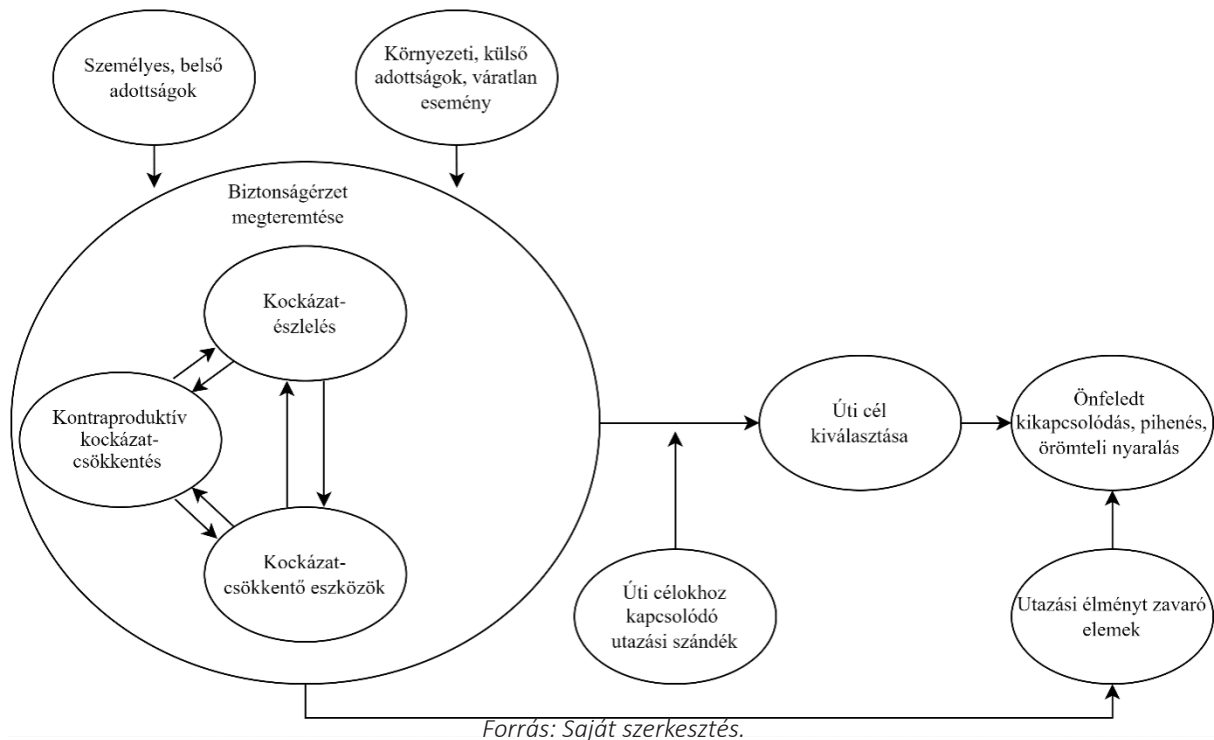
ÖSSZEZÉS

A kutatás eredményei alapján a legrészletesebben a kutatás alapvető fókuszát jelentő kockázatészlelés és kockázatcsökkentés dimenzióit lehetett feltárni. Ezekon kívül még két további dimenziót tártunk fel. Ezek a szakirodalmi találatokon túlmutató kérdéskört fedtek le, de ezekben rejlik a kutatás igazi hozzáadott értéke és ezen dimenziók segítenek megérteni a teljes nyaralás-vásárlási és-megvalósítási folyamatot a kockázatészlelés és a kockázatcsökkentés szemszögéből. A két további dimenzió a kockázatészlelést növelő elemek dimenziója és a helyszín kiválasztásának dimenziója, amelyek magukba foglalják a kockázatészlelés utazási élményt csökkentő hatásának dimenzióját (6. ábra).

A kutatási eredmények alapján jól látható, hogy a turisztikai célú nyaralásfoglalás és--megvalósítás menedzselése a fogyasztó és a szolgáltató részéről komoly kihívást jelent, amire a pandémia jelensége még rá is erősített. A vizsgált kérdéskörrel vevőorientált módon foglalkoztunk, így a fogyasztói oldalt vizsgáltuk. Az egészségügyi kockázatészlelés középpontba helyezése hozzáadott értékkel bír a meglévő társadalomtudományi modellekre és értelmezésekre.

Annak ellenére, hogy a veszélyekkel, kockázatokkal foglalkoztunk elemzésünkben, kiemelt eredménye feltáró kutatásunknak, hogy a kockázatcsökkentés dimenzióját lehetett a leginkább megtalálni és jól felismerhetően értelmezni a kutatás során. Ebből sok helyen közvetlenül, de sokszor közvetetten sikerült feltárni a kockázatészlelések területeit is. A két fő dimenzió (kockázatészlelés és kockázatcsökkentés) kapcsolatából (és a rájuk ható – olykor zavaró – környezeti és/vagy társadalmi és egyéni tényezőkkel együtt) alakult ki a legfontosabb terület, a biztonságérzet megteremtése, melynek kialakítása alá rendelték mindent az alanyok. A megkérdezettek fő célja a biztonságos, nyugodt és önfeledt nyári pihenés volt. Az utazási szándék inkább a helyszín kiválasztásában játszott szerepet. Mindenkire jellemző volt az általános utazási szándék. Úgy tűnik, hogy ha az utazás előtti biztonságérzet alacsonyabb volt, akkor az könnyen vezethetett stresszhez vagy éppen ellenkezőleg, a kockázatok (akár tudatos) nem észleléséhez, így rontva vagy javítva a nyugodt, önfeledt pihenés élményét (Csapó–Törőcsik 2019). Azonban, ha az utazás közben sérült a biztonságérzet (váratlan esemény, kockázatészlelés), akkor az szintén rontotta az átélt kikapcsolódás élményét. A kockázatészleléshez szorosan nem kapcsolódó elemek (nyüzsgés hiánya) esetenként hiányérzetet okozhattak az összkép tekintetében az alanyoknál, amely szintén egy újszerű elem a szakirodalomhoz képest (Taylor et al. 2020).

6. ábra. Az eredmények összegzése

További érdekes eredmény az elméleti felvezetőben is érintett, de a nemzetközi szakirodalomban konkrétan – csak a kontrolléret elvesztésével kapcsolatosan figyelhető meg pár kutatásban hasonlóra utalás – szinte egyáltalán nem taglalt strukturális problémát jelenít meg. Ezt pedig nevezhetjük a kockázatészlelést a maga folyamatában növelő dimenzióknak. Ez egyrészt a kontraproduktív kockázatcsökkentésből adódik, amely különösen az információgyűjtésből fakadó kockázatészlelést növelő faktor. Azaz, amikor az észlelt kockázatot csökkenteni szándékozó eszközök mégis növelik a kockázat észlelését, akár fogékonyra is téve az alanyt a kockázat észlelésére (magnövelve a kockázat észlelésének véletlen vagy önkaratból fakadó esélyét). Mindez pedig azt is alátámasztja, hogy az információgyűjtés önmagában még nem feltétlenül elégséges a kockázatészlelés csökkentéséhez, sőt lehet, hogy növeli is azt (Kökény et al. 2022b, Kah–Lee 2016). Azonban, kiegészülve más kockázatcsökkentő eszközökkel csökkenti az észlelt kockázatokat.

A másik része a kockázatészlelést növelő dimenzióknak a változó negatív kimenetek veszélye (váratlan események bekövetkezése). Ez szintén arra világít rá, hogy egyrészt a koronavírus-járvány során nem kezelhetjük a negatív kimenetel mértékét egy biztos állandónak, ugyanis az elmúlt két évben különböző intenzitással alakult a járványgörbe (bár láttuk, hogy keresztmetszetében lehet adni neki egy valószínűséget vagy egy súlyosságot, így könnyebben kezelhető a hatása). Másfelől arra is rámutat, hogy így egyes kockázatcsökkentő eszközök egy bizonyos időpontban még csökkentik a kockázatot, máskor meg már inkább növelik az észlelést vagy az észlelés esélyét (fogékonyságát). Továbbá a végső eredmény szempontjából akár pozitív hatással is bírhatnak az átélt élményre, ugyanis könnyen lehet, hogy így az alany tudott végül olyan kockázatokat is észlelni, amelyeket előtte nem, és így előre fel tudott rá készülni, vállalni azt vagy együtt élni vele.

Tehát ez a dimenzió a vizsgált komplett struktúrára hatással van, befolyással bír rá a koronavírus és a korlátozó intézkedések a változó körülmények okán. Így pedig felillantja olyan, az elméletben korábban nem taglalt kapcsolódási irányokat (kockázatcsökkentő eszközök kontraproduktív hatása a kockázatészlelésre) és újszerű értelmezési lehetőségeket (negatív kimenetek változékonysága, a kockázatészlelésre történő tudatos vagy

tudattalan fogékonyság, a kockázatcsökkentés hatásának változékonysága) dimenzióit, amelyek szintén érdekes perspektívákat adhatnak a kutatóknak és dinamikájában mutatják be az egyes kapcsolódási pontokat a biztonságérzeten keresztül, reflektálva arra is, hogy ki milyen desztinációt választ magának az elvonuláshoz (Csurgó 2014). Fontosnak tartjuk megemlíteni, hogy az első hullámot még további hullámok követték 2020-ban és 2021-ben. Kutatásunk, azonban csak az első hullámban tapasztaltakra fókuszált, ami olyan szempontból jelent még hasznosítható eredményeket, hogy ekkor még tapasztalatok és korábbi ismeretek nélkül határozták meg magatartásukat az alanyok.

A kutatási eredmények alapján elmondható, hogy a gyakorlat oldaláról a legkritikusabb központi elem a szolgáltatás teljesülése volt. Erre hathatnak a nyaralás vásárlásából fakadó, az online technológiából eredő vagy valamilyen peremfeltétel (koronavírus-válság, egyéb krízis, személyes problémák, szolgáltatás vis maior helyzetei) változásából jövő kockázateszlelések. A rengeteg információval megtöltött online térben a fogyasztók pontos és egyértelmű tájékoztatása, illetve a megbízható és hiteles informálása kiemelt figyelmet igényel a szolgáltatók részéről. Fontos, hogy ezek az információk egyszerűen értelmezhetőek legyenek, de több mindenre terjedjenek ki, és lehetőleg készítsék fel az utazót előre. A felkészítés oly módon is történhet, hogy definiálásra kerül, hogy a fogyasztó mit kap és kaphat, mi múlik a szolgáltatón és mi az egyénen.

Véleményünk szerint hasznos lenne egy honlapra kihelyezett olyan folyamatábra, ami bemutatja, hogy az alany mennyire felkészült, ha már átnézett bizonyos pontokat, ismerteti, hogy milyen teendői vannak a foglalás elkészítésében, illetve milyenek lesznek esetleg a szolgáltatás fogyasztásban. Érdekes lehet előre megismertetni a fogyasztókkal a váratlan események forgatókönyvét, legyen ez a váratlan esemény a szolgáltató részéről, a fogyasztó részéről vagy egy külső környezeti feltétel változásából (pandémiás, háborús időszakok) fakadó. Ha éppen egy Covid19-pandémiához hasonló krízis érinti közvetetten vagy közvetlenül a szolgáltatót, akkor érdemes specifikus és jól kidolgozott információkat nyújtani az alanyoknak. Érdekes egy alaposan kidolgozott gyakori kérdések blokkot is fenntartani, vagy akár odairányítani a fogyasztókat az esetleges foglalásuk véglegesítése előtt. Érdekes lehet a személyes elérhetőséget is garantálni a chat vagy az élőben elérhető robotok mellett, jelölve (vagy árázva), hogy mikor elérhető a személyes kapcsolatteremtés lehetősége.

Ezen tájékoztatási kritériumok nemcsak a szolgáltatóra vonatkozhatnak, hanem a desztináció promóciós vagy a hatóságok hivatalos csatornáira is. A szolgáltatás garantálásáról és biztonságáról szóló üzenetek, illetve ezek gyakorlati kivitelezése a kiszolgálásban és az árázásban is megjelenhetnek. A rugalmas feltételek, a lemondási lehetőségek, a szolgáltatás teljesülésének garantálása és az e bekezdésben felsoroltakról szóló további tájékoztató elemek használata a szolgáltató részéről egy magasabb minőségű pozíciót, versenyelőnyt vagy hozzáadott értéket is jelenthetnek, amelyek az árakban is megjelenhetnek.

A kutatás korlátjai, illetve jövőbeli lehetőségei kapcsán elmondható, hogy érdemes lenne szűrni és összehasonlítani a mintát az átoltottsági szint és a korábbi évek utazási tapasztalatai szerint is a jövőbeli kutatásoknál. A mintavétel az irányú bővítésén is érdemes lehet elgondolkodni, hogy a nem utazókat is megkérdezzük, ugyanis megfontolandó, hogy azokra is fókuszáljunk, akik félelmük miatt egyáltalán nem utaznak. Vizsgálatra érdemes lenne, hogy a félelmük miatt nem utazók miért nem rendelkeznek megküzdési stratégiával, őket hogyan lehetne bevonni a turisztikai körforgásba. A hasonló kutatásoknál érdemes lehet megnézni az utazási szándékot befolyásoló további faktorokat, mint a biztonsági elemek fontosságának megítélését vagy a helyi kultúra és intézményrendszer ismeretét és a beléjük vetett bizalmat (Zou–Meng 2020). Az egyéni különbségeket is fontos lenne megismerni, mint például a demográfiai jellemzők szerinti eltéréseket vagy a személyiségtípusból adódókat, mert látható a szakirodalomból, hogy ezek fontos szempontok, de jelen kutatásban ezeket nem vizs-

gáltuk (Karl et al. 2020). Jelen kutatásunk alapvetően az utazás foglalására vonatkozó konkrét döntést vizsgálta, de érdemes lenne a jövőben a viselkedésemelletek alapján történő mélyebb megértést is célozni, valamint az álhírek és az információfeldolgozás nehézségeivel is foglalkozni. Mindezek az általunk feltárt szempontok további megértését is segítenék. Az elemzési lehetőségek is bővíthetők oly módon, hogy a jelen kutatásban feltárt eredmények nagymintás, reprezentatív, kvantitatív adatgyűjtéssel is kiegészíthetők. Ez a módszertan segítené tesztelni azokat a feltételezéseket, amelyekre eredményeinkkel mi is rámutattunk.

A kutatás célja volt megérteni a nyaralás-vásárlási és-megvalósítási folyamatban rejlő veszélyekhez való fogyasztói hozzáállást és ezek menedzselését a Covid19-pandémia árnyékában. Úgy gondoljuk, hogy a kapott eredmények a jövőben előforduló, bármilyen okból bekövetkező válságok, veszélyhelyzetek esetén is felhasználhatóak lesznek egyrészt az utazni vágyók és az utazásszervezők, másrészt az utazási helyszín szereplői és szolgáltatói részére egyaránt. Az eredmények tükrében fontosnak tartjuk hangsúlyozni, hogy a kínálati szektor szereplői számára fontos, hogy megismerjék és megértsék azt, hogy a fogyasztók mi alapján döntenek az egyes kérdésekben, és ezen ismeretek alapján hatékonyan csökkenteni tudják azok esetleges aggályait, és ezzel párhuzamosan az utazási szándékukat növelve. Amelyik szolgáltató ezt előbb megteszi és eredményesen tudja majd menedzselni a fogyasztó viselkedését, az fogja megnyerni a versenyt a fogyasztó pénzéért. Vélhetően a pandémia jelentette nehézségek és az ezekhez kapcsolódó fogyasztói tapasztalások még pár évig velünk lesznek, a hatásait még érezni fogjuk a jövőben is a különböző utazási percepciók vizsgálata során. Így a jelen kutatás eredménye olyan válaszokat adhat a társadalomtudománnyal foglalkozó kutatóknak és a turisztikai ágazat szereplőinek, amelyekkel a felmerülő nehézségeket, megváltozott fogyasztói igényeket könnyebben tudják kielégíteni és mérni.

HIVATKOZÁSOK

- Abraham, V. – Bremser, K. – Carreno, M. – Crowley-Cyr, L. – Moreno, M. (2020) Exploring the consequences of COVID-19 on tourist behaviors: perceived travel risk, animosity and intentions to travel. *Tourism Review*, 17. <https://doi.org/10.1108/tr-07-2020-0344>
- Adam, I. (2015) Backpackers' risk perceptions and risk reduction strategies in Ghana. *Tourism Management*, 49, 99–108. <https://doi.org/10.1016/j.tourman.2015.02.016>
- Ageyiwaah, E. – Adam, I. – Dayour, F. – Badu Baiden, F. (2021) Perceived impacts of COVID-19 on risk perceptions, emotions, and travel intentions: Evidence from Macau higher educational institutions. *Tourism Recreation Research*, 46(2), 195–211. <https://doi.org/10.1080/02508281.2021.1872263>
- Ahorsu, D. K. – Lin C.Y. – Imani, V. – Saffari, M. – Griffiths, M.D. – Pakpour, A.H. – (2020) The Fear of COVID-19 Scale: Development and Initial Validation. *International Journal of Mental Health and Addiction*, 9.
- Bae, S. Y. – Chang, P.-J. (2021) The effect of coronavirus disease-19 (COVID-19) risk perception on behavioural intention towards 'untact' tourism in South Korea during the first wave of the pandemic (March 2020). *Current Issues in Tourism*, 24(7), 1017–1035. <https://doi.org/10.1080/13683500.2020.1798895>
- Bentley, T. A. – Page, S. J. (2008) A decade of injury monitoring in the New Zealand adventure tourism sector: A summary risk analysis. *Tourism Management*, 29(5), 857–869. <https://doi.org/10.1016/j.tourman.2007.10.003>
- Chemli, S. – Toanoglou, M. – Valeri, M. (2020) The impact of Covid-19 media coverage on tourist's awareness for future travelling. *Current Issues in Tourism*, 1–8. <https://doi.org/10.1080/13683500.2020.1846502>
- Chua, B. L. – Al-Ansi, A. – Lee, M. J. – Han, H. (2021) Impact of health risk perception on avoidance of international travel in the wake of a pandemic. *Current Issues in Tourism*, 24(7), 985–1002. <https://doi.org/10.1080/13683500.2020.1829570>
- Corley, K. G. – Gioia, D. A. (2004) Identity Ambiguity and Change in the Wake of a Corporate Spin-off. *Administrative Science Quarterly*, 49(2), 173–208. <https://doi.org/10.2307/4131471>
- Csapó J. – Törőcsik M. (2019) Turizmus és biztonság: A magyar lakosság utazási szokásaihoz köthető, biztonsággal kapcsolatos attitűdök reprezentatív vizsgálata. *Turizmus Bulletin*, 19(3), 13–20. <https://doi.org/10.14267/TURBULL.2019v19n3.2>
- Csurgó B. (2014) A vidék nosztalgijája. *Socio.hu Társadalomtudományi Szemle*, (2), 1–20. <https://doi.org/10.18030/SOCIO.HU.2014.2.1>
- Cui, F. – Liu, Y. – Chang, Y. – Duan, J. – Li, J. (2016) An overview of tourism risk perception. *Natural Hazards*, 82(1), 643–658. <https://doi.org/10.1007/s11069-016-2208-1>
- Felkai, P. (2021) How can we travel after the COVID-19 pandemic? *Turizmus Bulletin*, 21(1), 44–48. <https://doi.org/10.14267/TURBULL.2021v21n1.5>
- Floyd, D. L. – Prentice-Dunn, S. – Rogers, R. W. (2000) A meta-analysis of research on protection motivation theory. *Journal of applied social psychology*, 30(2), 407–429.
- Garg, A. (2015) Green marketing for sustainable development: an industry perspective. *Sustainable Development*, 23(5), 301–316.
- Gupta, V. – Cahyanto, I. – Sajjani, M. – Shah, C. (2021): Changing dynamics and travel evading: A case of Indian tourists amidst the COVID 19 pandemic. *Journal of Tourism Futures*, ahead-of-print(ahead-of-print). <https://doi.org/10.1108/JTF-04-2020-0061>
- Gyulavári T. – Mitev A. – Neulinger Á. – Neumann-Bódi E. – Simon J. – Szűcs K. (2014) *A marketingkutatók alapjai*, 1. kiadás. Budapest: Akadémiai.
- Hales, C. – Shams, H. (1991) Cautious Incremental Consumption: A Neglected Consumer Risk Reduction Strategy. *European Journal of Marketing*, 25(7), 7–21. <https://doi.org/10.1108/03090569110144197>
- Irimiás A. – Jászberényi M. – Michalkó G. (2018) Az innováció szerepe az innovatív termékfejlesztésben. In Irimiás A. – Jászberényi M. – Michalkó G. (szerk.) *A turisztikai termékek innovatív fejlesztése*. Budapest: Akadémiai. 1–204.
- Jászberényi M. – Ásványi K. – Kökény L. – Kovács B. – Simon A. (2020) *Válságkezelés a turizmusban*. Budapest: Turizmus Kft.
- Jászberényi M. (2022) Új perspektívák a kulturális turizmusban: az innovatív vonzerőfejlesztés lehetőségei. In Jászberényi M. – Boros K. – Miskolczi M. (szerk.) *Vonzerőfejlesztés a kulturális és aktív turizmusban*. Budapest: Akadémiai.
- Kah, J. A. – Lee, S. H. (2016) A new approach to travel information sources and travel behaviour based on cognitive dissonance theory. *Current Issues in Tourism*, 19(4), 373–393. <https://doi.org/10.1080/13683500.2015.1043246>
- Karl, M. – Schmude, J. (2017) Understanding the role of risk (perception) in destination choice: A literature review and synthesis. *Tourism Review*, 65(2), 18.
- Karl, M. – Muskat, B. – Ritchie, B. W. (2020) Which travel risks are more salient for destination choice? An examination of the tourist's decision-making process. *Journal of Destination Marketing & Management*, 18, 100487. <https://doi.org/10.1016/j.jdmm.2020.100487>

- Kim, M. – Choi, K. H. – Leopkey, B. (2021) The influence of tourist risk perceptions on travel intention to mega sporting event destinations with different levels of risk. *Tourism Economics*, 27(3), 419–435. <https://doi.org/10.1177/1354816619879031>
- Kökény L. – Kenesei Zs. – Neszedva G. (2022a) Impact of COVID-19 on different business models of European airlines. *Current Issues in Tourism*, 25(3), 458–474. <https://doi.org/10.1080/13683500.2021.1960284>
- Kökény L. – Kenesei Zs. – Marton Z. – Birkner Z. – Michalkó G. (2022b) Counterproductive risk-reduction strategy in travel-related decision-making. *Anatolia*, 1–4. <https://doi.org/10.1080/13032917.2022.2142251>
- Kökény L. (2022) Fogyasztói kockázatzéslés vizsgálata a turisztikai célú utazásvásárlás során a COVID-19 pandémia árnyékában. PhD disszertáció, Budapesti Corvinus Egyetem. Elérhető: <http://phd.lib.uni-corvinus.hu/1241/> [Letöltve: 2022-12-01].
- Kökény L. – Kökény L. (2021) Fogyasztói magatartás vizsgálata egy új típusú turisztikai szolgáltatáson keresztül. *Turizmus Bulletin*, 21(3), 14–23. <https://doi.org/10.14267/TURBULL.2021v21n3.2>
- Kovács L. – Keller K. – Tóth-Kaszás N. – Szőke V. (2021) A Covid19-járvány hatása egyes turisztikai szolgáltatók működésére: Azonnali válaszok és megoldások. *Turisztikai és Vidékfejlesztési Tanulmányok*, 6(2), 6–24. <https://doi.org/10.15170/TVT.2021.06.02.01>
- Kozak, M. – Crotts, J. C. – Law, R. (2007) The impact of the perception of risk on international travellers. *International Journal of Tourism Research*, 9(4), 233–242. <https://doi.org/10.1002/jtr.607>
- Lee, C. K. – Song, H. J. – Bendle, L. J. – Kim, M. J. – Han, H. (2012) The impact of non-pharmaceutical interventions for 2009 H1N1 influenza on travel intentions: A model of goal-directed behavior. *Tourism Management*, 33(1), 89–99. <https://doi.org/10.1016/j.tourman.2011.02.006>
- Lin, P. J. – Jones, E. – Westwood, S. (2009): Perceived Risk and Risk-Relievers in Online Travel Purchase Intentions. *Journal of Hospitality Marketing & Management*, 18(8), 782–810. <https://doi.org/10.1080/19368620903235803>
- Magyar Turisztikai Ügynökség – MTÜ (2021) Nemzeti Turizmusfejlesztési Stratégia 2.0. Elérhető: https://mtu.gov.hu/documents/prod/NTS2030_Turizmus2.0-Strategia.pdf [Letöltve: 2022-01-31].
- Michalkó G. (2004) Tourism Eclipsed by Crime: The Vulnerability of Foreign Tourists in Hungary. *Journal of Travel & Tourism Marketing*, 15(2–3), 159–172. https://doi.org/10.1300/J073v15n02_09
- Michalkó G. (2016) *Turizmológia*. Budapest: Akadémiai.
- Michalkó G. (2020) A biztonság szerepe a turizmus rendszerében. In Michalkó G. – Németh J. – Ritecz Gy. (szerk.) *Turizmusbiztonság*. Budapest: Dialóg Campus.
- Neuburger, L. – Egger, R. (2021) Travel risk perception and travel behaviour during the COVID-19 pandemic 2020: A case study of the DACH region. *Current Issues in Tourism*, 24(7), 1003–1016. <https://doi.org/10.1080/13683500.2020.1803807>
- Page, S. – Yeoman, I. – Munro, C. – Connell, J. – Walker, L. (2006) A case study of best practice—Visit Scotland’s prepared response to an influenza pandemic. *Tourism Management*, 27(3), 361–393. <https://doi.org/10.1016/j.tourman.2006.01.001>
- Pappas, N. (2016) Marketing strategies, perceived risks, and consumer trust in online buying behaviour. *Journal of Retailing and Consumer Services*, 29, 92–103. <https://doi.org/10.1016/j.jretconser.2015.11.007>
- Park, O. J. – Kim, M. G. – Ryu, J. (2019) Interface effects of online media on tourists’ attitude changes. *Tourism Management Perspectives*, 30, 262–274. <https://doi.org/10.1016/j.tmp.2019.03.005>
- Perić, G. – Dramićanin, S. – Conić, M. (2021) The impact of Serbian tourists’ risk perception on their travel intentions during the COVID-19 pandemic. *European Journal of Tourism Research*, 27(2705), 22.
- Rather, R. A. (2021) Demystifying the effects of perceived risk and fear on customer engagement, co-creation and revisit intention during COVID-19: A protection motivation theory approach. *Journal of Destination Marketing & Management*, 20, 100564. <https://doi.org/10.1016/j.jdmm.2021.100564>
- Saldaña, J. (2013) *The coding manual for qualitative researchers*, 2. kiadás. Los Angeles: SAGE.
- Shin, H. – Kang, J. (2020) Reducing perceived health risk to attract hotel customers in the COVID-19 pandemic era: Focused on technology innovation for social distancing and cleanliness. *International Journal of Hospitality Management*, 91, 102664. <https://doi.org/10.1016/j.ijhm.2020.102664>
- Sik D. – Zakariás I. (2021) A szolidaritási mező – járvány idején. *Socio.hu Társadalomtudományi Szemle*, 11(1), 1–30. <https://doi.org/10.18030/socio.hu.2021.1.1>
- Statista 2022. eCommerce- Worldwide, Europe, EU-27. Retrieved January 07, 2022. Elérhető: [https://www.statista.com/outlook/dmo/e-commerce/worldwide?comparison\[\]=europe&comparison\[\]=eu-27](https://www.statista.com/outlook/dmo/e-commerce/worldwide?comparison[]=europe&comparison[]=eu-27) [Letöltve: 2022-05-03].
- Tasci, A. D. A. – Gartner, W. C. (2007) Destination Image and Its Functional Relationships. *Journal of Travel Research*, 45(4), 413–425. <https://doi.org/10.1177/0047287507299569>
- Taylor, S. – Landry, C.A. – Paluszek, M.M. – Fergus, T.A. – McKay, D. – Asmundson, G.J.G. (2020) Development and initial validation of the COVID Stress Scales. *Journal of Anxiety Disorders* 72, 102232. <https://doi.org/10.1016/j.janxdis.2020.102232>

- Toanoglou, M. – Chemli, S. – Valeri, M. (2021) The organizational impact of Covid-19 crisis on travel perceived risk across four continents. *Journal of Organizational Change Management*, ahead-of-print(ahead-of-print). <https://doi.org/10.1108/JOCM-12-2020-0369>
- Tokodi P. – Ritecz Gy. (2020) Turizmus és egészségügyi biztonság. In Michalkó G. – Németh J. – Ritecz Gy. (szerk.) *Turizmusbiztonság*. Budapest: Dialóg Campus.
- UNWTO.org (2021) Digital tools to revitalise tourism. Elérhető: <https://www.unwto.org/news/digital-tools-to-revitalize-tourism> [Letöltve: 2021-10-22].
- Végi Sz. – Csapó J. – Törőcsik M. (2020) Az új koronavírus (COVID-19) megjelenésének hatása a magyar lakosság turisztikai fogyasztói szokásaira – egy online felmérés elsődleges eredményei. In Ercsey I. (szerk.) *Marketing a digitalizáció korában*. Győr: Széchenyi István Egyetem.
- Xie, K. L. – Zhang, Z. – Zhang, Z. (2014) The business value of online consumer reviews and management response to hotel performance. *International Journal of Hospitality Management*, 43, 1–12. <https://doi.org/10.1016/j.ijhm.2014.07.007>
- Zemke, D. M. V. – Neal, J. – Shoemaker, S. – Kirsch, K. (2015) Hotel cleanliness: Will guests pay for enhanced disinfection? *International Journal of Contemporary Hospitality Management*, 27(4), 690–710. <https://doi.org/10.1108/IJCHM-01-2014-0020>
- Zheng, D. – Luo, Q. – Ritchie, B. W. (2021) Afraid to travel after COVID-19? Self-protection, coping and resilience against pandemic 'travel fear'. *Tourism Management*, 83, 104261. <https://doi.org/10.1016/j.tourman.2020.104261>
- Zou, Y. – Meng, F. (2020) Chinese tourists' sense of safety: Perceptions of expected and experienced destination safety. *Current Issues in Tourism*, 23(15), 1886–1899. <https://doi.org/10.1080/13683500.2019.1681382>

FEKETE MARIANN¹

JÁRVÁNY ÁLTAL FORMÁLT JELEN ÉS JÖVŐKÉP

A Covid19 hatása a szegedi egyetemisták élethelyzetére, jövőbeli kilátásaira

<https://doi.org/10.18030/socio.hu.2022.4.54>

ABSZTRAKT

A 2020 tavaszán megjelenő koronavírus-járvány korábban nem ismert tapasztalatok, események, élethelyzetek sorát hozta el a világ számára. Az ismeretlentől való félelem, a bizonytalanság, a kiszámíthatatlanság és a drámai változások a társadalom minden rétegére, minden szegmensére erős hatást gyakoroltak. 2021 tavaszán, a járvány harmadik hullámában a szegedi egyetemistákra nem, kar és képzési szint szerint reprezentatív (n=1195) online kutatásunkban arra tettünk kísérletet, hogy felderítsük, vajon az elérhető magasabb társadalmi státuszokra jó eséllyel pályázó, felsőoktatásban tanuló fiatalok hogyan birkóznak meg az új, a járvány által generált, és a régi, az életkorukból, ifjúsági státuszukból fakadó kihívásokkal. Kíváncsiak voltunk arra, hogy a járvány – mint kollektív tapasztalat, manheimi² értelemben vett kohorszélmény – miként formálta a Szegedi Tudományegyetem hallgatóinak mindennapjait, problémaészlelését, jövőbeli kilátásait. Az online adatfelvétel eredményei alapján megállapítottuk, hogy az ifjúsági sebezhetőség alapvető dimenzióiban, az oktatás, a szabadidő és az anyagi helyzet terén a legalacsonyabb a felmérésben részt vevő hallgatók személyes elégedettsége. Az online kommunikáció és a közösségi média-használat nem tudta pótolni a személyes kapcsolatokat, ami a közös szabadidőtöltés, a face to face kommunikáció felértékelődését eredményezte. Az egyetemisták figyelme a politika, a globális jelenségek és a gazdasági problémák felé irányult elsősorban, a koronavírus-járványt kevésbé tekintették súlyos problémának.

Kulcsszavak: ifjúságkutatás, Covid19, szegedi egyetemisták

1 Szegedi Tudományegyetem.

2 Mannheim meghatározása szerint a generációk a történelem menetét alakító születési rétegek. Konceptiója szerint ahhoz, hogy nemzedéki összefüggésről beszélhessünk, szükség van még az adott történelmi-társadalmi egység közös sorsában való részvételnek az élményére. A nemzedéki összefüggés azáltal jön létre, hogy az azonos nemzedéki elhelyezkedésű egyének közös sorsban részesednek (Mannheim 2000:235).

PRESENT AND FUTURE VISION SHAPED BY THE EPIDEMIC

The impact of Covid-19 on the life situation and future prospects of the students of the University of Szeged

ABSTRACT

The coronavirus epidemic which appeared in the spring of 2020 brought a series of previously unknown experiences, events and life situations to the world. Fear of the unknown, uncertainty, unpredictability and dramatic changes have had a strong impact on all strata and segments of society. In the spring of 2021, in the third wave of the epidemic, we conducted online research among a representative sample of Szeged students by faculty and level of education (n=1195). We attempted to explore how young people in higher education, who have a good chance of achieving higher social status, can cope with the new epidemic-generated challenges and the old ones originating from their youth status. We wanted to understand how the epidemic as a collective experience, a cohort experience in the Mannheim sense, shaped the everyday life, problem perception and future prospects of the students of the University of Szeged. Based on the results of the online data collection, we determined that the personal satisfaction of university students is the lowest in the basic dimensions of youth vulnerability, in terms of education, free time and financial situation. Online communication and the use of social media could not replace personal relationships, which resulted in an increase in the value of offline spending time together and face-to-face communication. The university students' attention was primarily directed towards politics, global phenomena and economic problems, the coronavirus epidemic was considered less of a serious problem.

Keywords: youth research, COVID-19, University of Szeged students

JÁRVÁNY ÁLTAL FORMÁLT JELEN ÉS JÖVŐKÉP

A COVID19 HATÁSA A SZEGEDI EGYETEMISTÁK ÉLETHELYZETÉRE, JÖVŐBELI KILÁTÁSAINA

BEVEZETÉS

A 2020 tavaszán Magyarországon is megjelent Covid19-járvány óriási terheket rótt a társadalom minden szegmensére, az egészségügyre, az oktatásra, a gazdaságra, a politikai döntéshozókra, a lakosság egészére. A pandémia gazdasági, társadalmi, mentálhigiénés stb. hatásairól számos tanulmány született (Sik–Zakariás 2021, Mihalik 2020, Tóth–Hudácskó 2020, Palócz–Matheika 2020), néhány kifejezetten az ifjúság, azon belül is az egyetemi hallgatók élethelyzetével foglalkozik (Fekete 2021, Guld 2020, Bugyi–Varga 2020).

Miért tartjuk fontosnak vizsgálni az ifjúság élethelyzetét? Véleményünk szerint az ifjúságkutatás hozzájárul a társadalomértelmezésünkhöz, a fiatalok vizsgálatán keresztül feltárható az a társadalmi valóság, amelyben élünk. Az ifjúsági korosztály megismeréséhez nagymértékben járult hozzá az ifjúsági korszakváltás (Jancsák 2013, Gábor 2004, Zinnecker 1986) és a sebezhető ifjúság elmélete (Frulong et. al. 2000), továbbá azok az újabb megközelítések, melyek a magyarországi helyzetre reflektálva születtek, mint az ifjúságügy narratívája³ (Nagy 2013) vagy a generációs logikát alkalmazó új csendes generáció paradigmája (Fekete–Nagy 2020, Székely 2014). A magyar ifjúságszociológiában hagyománya van az egyetemista fiatalok vizsgálatának, akik referenciacsoportként jelennek meg a fiatalabb korosztályok (elsősorban a tizenévesek) számára (vö. Szabó 2019, Fényes–Szabó 2014, Bocsi 2013, Gábor 2012, Jancsák 2012, Murányi 2012).

Tanulmányunkban a fentebb hivatkozott elméletekre alapozva próbáljuk feltárni, hogy miként formálta a Szegedi Tudományegyetem hallgatóinak életmódját, világlátását, jövőbeli kilátásait a pandémia. Azt vizsgáljuk, hogy a „radikális bizonytalanság”, a bizonytalan jövő és megjósolhatatlan következmények (Kay-King 2020, idézi Molnár 2020) világának megélése milyen hatást gyakorol az egyetemista fiatalok életmódjára, gondolkodására, jövőképre. Az egyetemre felvételt nyert, tanulmányaikat sikeresen folytató fiatalok joggal érezhették úgy, hogy sínen vannak, életük tervezhető, rendezett, meghatározott keretek között zajlik – ez a minden rendben van és lesz érzés szívárgott el 2020 márciusa óta. *„Néhány nap leforgása alatt elveszítettük az irányítást az események felett, a sorsunk felett, a mobilitásunk és az integritásunk felett. Elveszítettük a kontrollt a prioritások megválasztása, az időbeosztás, a folyamatok irányítása, a kommunikációs tér felett, de főképp az információk elérhetősége felett. Az emberiség megtapasztalta, mit jelent az igazi illékonyság, összetettség és kétértelműség, de minden túl és minden felül: az igazi, radikális bizonytalanság”* (Molnár 2020:58). Hipotézisünk szerint a radikális bizonytalanság megélése negatív hatást gyakorolt a szegedi egyetemisták jövőképre, figyelmüket a globális jelenségekre és veszélyekre irányította, átstrukturálva problémaészlelésüket, felerősítve közéleti, politikai érdeklődésüket. A Covid19 kapcsán bevezetett korlátozó intézkedések számottevő hatást gyakoroltak az egyetemisták elégedettségére az életük különböző területein, kiemelten – a sebezhetőséggel szoros kapcsolatban álló – az oktatás, a szabadidő és a munka dimenziójában.

³ Az ifjúságügy szerint nem definiálható pusztán életkor alapján az ifjúsági életszakasz, illetve azok részei, e megközelítés szerint az egyén fejlődésének szakaszai a lényegesek (Nagy 2013).

Elméleti alapok: az ifjúsági életszakasz szociológusszemmel

Zinnecker elmélete két ifjúsági korszakot határoz meg: az ipari társadalmakra jellemző átmeneti, illetve a posztipari társadalmakra jellemző iskolai ifjúsági korszakot. A modern társadalmak fiataljai ez utóbbi szakaszban úgynevezett professzionális ifjúsági státuszt alakítanak ki, melynek fő jellemzője, hogy az iskolai út, az oktatási rendszerben töltött idő meghosszabbodik, a társadalom és a gazdaság számára pedig rendkívüli módon felértékelődik az ifjúsági szintér, a fiatalok moratóriumot kapnak a felnőtté válás kötelezettségeinek teljesítése alól (Gábor 1992, Jancsák 2013). Magyarországon – a nyugati társadalmakhoz viszonyítva – megkésett, csak a rendszerváltás után bontakozott ki ez a folyamat.

Szorosan kapcsolódik a korszakváltás-elmélethez a posztadoleszcencia jelensége: a modern társadalmakban eltávolodik egymástól a biológiai értelemben vett és a társadalmi értelemben vett felnőtté válás ideje. A fiatalok életében egyes tényezők (fogyasztói társadalom tagjává válás, IKT és szórakoztató elektronikai cikkek birtoklása, önálló döntés a szabadidő eltöltésével kapcsolatban stb.) egyre korábbi életszakaszban következnek be, ugyanakkor a felnőtté válás hagyományos tényezői (teljes munkaidős állás vállalása, háztartásváltás, gyermekvállalás) egyre későbbi életszakaszra, a fiatalok harmincas éveire is kitolódik (Jancsák 2013:24).

Az ifjúsági életszakaszt általában úgy tekintjük, mint a sebezhetőség korszakát. Sebezhetőségen⁴ az egyén súlyosan korlátozott lehetőségét értjük a biztos munkára, társadalmi és gazdasági előmenetelre, a személyes elégedettségre, mely rányomja bélyegét a leggyakrabban említett sebezhetőségi szinterek, azaz az oktatás, a munkaerőpiac és a szabadidő szegmenseire. A fiatalok erőfeszítéseket tesznek annak érdekében, hogy növeljék képzettségi szintjüket, mely révén jobb eséllyel tudnak belépni és bent maradni a munkaerőpiacon; ebben az időszakban építik ki a felnőtt identitásukat és az új életstílusukat; fontos baráti, munkahelyi és intim kapcsolatokat alakítanak ki; megalapozzák anyagi függetlenségüket és adott esetben elköltöznek otthonról, a szülői házból (Furlong et al. 2000:9).

A 2000-es évek elején a társadalomkutatók megállapították, hogy a magyar fiatalok ugyanazokkal a kihívásokkal szembesülnek, mint nyugat-európai társaik, s mindez nemcsak az oktatási rendszerben és a fiatalok munkaerőpiaci helyzetében, hanem a szabadidős tevékenységek változásaiban is megfigyelhető. Akárcsak a nyugat-európai fiataloknak, a magyaroknak is szembe kellett nézni a flexibilis alulfoglalkoztatottság, a részmunkaidős állás, az alkalmi munka, a határozott idejű, rugalmas munkaszerződés jelentette kockázatokkal, a munka bizonytalanságával, a munkanélküliség fenyegetésével (Gábor 2004:63).

A két évtizeddel később jelentkező Covid19-járvány egy globális tapasztalat, melyet közel egyformán élünk meg a világ minden részén. A pandémia által generált drasztikus változások azonban aránytalanul nagy hatást gyakorolnak fiatalokra, amelyek új, minden korábbinál szélsőségesebben jelentkező sebezhetőségeket jelentenek a 15–29 évesek számára, miközben a régiek is tovább élnek (Fekete 2021). Az említett globális hatás következtében az eddig kevésbé vagy egyáltalán nem érintett, magasan iskolázott, nyelveket beszélő, kiterjedt társadalmi kapcsolatokkal rendelkező fiatalok, így az egyetemi hallgatók is sebezhetővé váltak, sebezhetőségük megmutatkozik az oktatás (egyetemek bezárása, digitális oktatás), a munka (állásvesztés, a munka bizonytalansága) és a szabadidő szférájában is (a személyes kapcsolatok korlátozása, beszűkülés a képernyők elé, magány fokozódása).

4 Hagyományosan a kiemelkedően sebezhető fiatalok csoportjába tartozónak tekintjük az iskolázatlan és szegény szülői családból származó fiatalokat, a különböző etnikai csoportba tartozó fiatalokat, a hajléktalan, a mozgáskorlátozott és az állami gondoskodásban felnövő fiatalokat, a leszakadt régiókban élőket.

Székely Levente (2014) a Magyar Ifjúság 2012 kutatás adatai alapján megállapította, hogy a mai Y és kisebb részben a Z generáció fiataljai karakterükben emlékeztetnek a Csendes generációra,⁵ vagyis új csendes generációként definiálhatók. A 15–29 éves fiatalokra mind az elsődleges szocializációs közegre (család és családi értékek), mind a másodlagos (iskola és munkahely), mind a harmadlagos szocializációs közegre (szabadidős terek és tevékenységek, ezen belül média- és kultúrafogyasztás, digitális terek és tevékenységek, sport és kockázati magatartások, civil aktivitás) egyaránt a csendesség jellemző. Székely rámutatott, hogy a fiatalok fő jellemzője a konformitás, többségükben elfogadják a szülei életeszményét. Általánosan tapasztalható körökben a bizonytalanság, sok esetben hiányzik belőlük az elkötelezettség, céltalanok, amit maguk is problémaként érzékelnek nemzedékükben, miközben vágnak a rendezettségre. Többségük életéből hiányzik a civil aktivitás, apolitikusak, közéleti kérdésekhez visszahúzódozó attitűddel közelítenek. Szabadidejüket zömmel otthon a képernyők előtt töltik, mozgásszegény életmód és stagnáló deviáns magatartások jellemzik őket.

Az új csendes generáció gondolatának kritikai megközelítése (Fekete–Nagy 2020) felhívja a figyelmet arra, hogy nincs igazolás arra, hogy egy amerikai modell egy az egyben átültethető a magyar viszonyokra is, továbbá hogy a Strauss-Howe-i logika alkalmazható minden náció vagy makrorégió esetében. A generációs elméletek kortárs kritikái további négy területre koncentrálnak: technicizálás, technológiai determinizmus, amely a generációk meghatározásában és leírásában kizárólag a technológiai változásra koncentrálnak és figyelmen kívül hagyja a társadalmi és történeti kontextust. A módszertani megalapozatlanság mellett a generacionalizmus és a szükségszerű ciklikusság feltételezése áll a kritikai megközelítések középpontjában (Déri–Szabó 2021).

Krémer (2020) szerint Székely fentebb idézett felvetése fogalmilag nem helytálló. A csendesség, a konformitás, a bizonytalanság és a passzivitás nem feltétlenül a fiatal generációk jellemzője, hanem különböző formában és mértékben – globális és hazai szinten is – az egész társadalomra jellemző sajátosság. Leggyakoribb kritikája továbbá a generációkutatásnak, hogy nem tesz vagy nem tud különbséget tenni a kifejezetten generációs, a kizárólag életkorfüggő, illetve egy kutatás konkrét időpontjából adódó hatások között (Csutorás 2021). A legáltalánosabb kritika rámutat arra, hogy pusztán a születési évnél számtalan – nagyobb súllyal latba eső – tényező határozza meg a gondolkodásmódot, a viselkedést, a döntéseket. A feltételezett „generációs sajátosságok” nem illeszkedhetnek egy generáció minden egyes tagjára. Az egy generációhoz tartozás vizsgálatakor nem hagyható figyelmen kívül a társadalmi környezet, a földrajzi elhelyezkedés, hogy városban vagy vidéken él a fiatal, továbbá a család szocioökonómiai státusza, az iskolai végzettség szintje, a jövedelmi viszonyok. Bármilyen generációs ismérv ezek kontextusában értelmezhető megfelelően.

Keresztmetszeti felvételek alapján nem lehet eldönteni, hogy mi a különbségek oka két, nem azonos korú személy esetén: az eltérő életkor vagy az eltérő szocializáció. Ehhez követéses vizsgálatokra lenne szükség, ugyanazon személyek többszöri (ugyanolyan módon történő) megkérdezése adhatna támpontot, de erre az ifjúságkutatás módszertana nem biztosít lehetőséget (Róbert–Valuch 2013). Fekete és Nagy (2020) mindazonáltal a fiatalok – Székely által definiált – csendességének radikális csökkenését feltételezik a globalitás kapcsán: a globális helyzetek, globális problémák hatnak a fiatalok világlátására, melyek aktív cselekvésre, kollektív felelősségvállalásra ösztönözhetik őket.

⁵ Howe–Strauss (1991) által definiált generációs kategória, az 1925–1942 között születettek tartoznak ide, akik ifjúkori szocializációjára a nagy gazdasági világválság és a II. világháború nyomta rá a bélyegét. Jellemzőjük a status quo fenntartása, a biztonságra törekvés, a családcentrikusság és a társadalmi intézményekbe vetett bizalom.

A KUTATÁSI EREDMÉNYEK BEMUTATÁSA

Az online adatfelvétel⁶ 2021. március 5. és április 12. között zajlott, az alapsokaságot a Szegedi Tudományegyetem 2020/2021. tanév tavaszi félévében aktív hallgatói jogviszonnal rendelkező hallgatói alkották. A minta elemszáma 1195, a súlyozást követően reprezentálja a Szegedi Tudományegyetem hallgatóit nem, kar és képzési szint szerint. Ennek megfelelően a tanulmány kizárólag a SZTE nappali tagozatos hallgatóinak alapsokaságára érvényes következtetéseket von le. A válaszadó hallgatók kar szerinti megoszlását a Függelék 6. ábrája mutatja. A felmérésben részt vevő hallgatók 43%-a férfi, 57%-a nő; legnagyobb arányban alapszakos hallgatók, illetve döntően államilag finanszírozott formában tanulók töltötték ki a kérdőívet (Függelék 7. és 8. ábra).

Ifjúsági sebezhetőségek

Oktatás – digitálisan

A szegedi egyetemisták társadalmilag kötött tevékenységekre⁷ fordított időmennyiségét vizsgáló megkértük a felmérésben részt vevő hallgatókat, becsülik meg, átlagosan hány órát töltenek hetente hagyományos és online kurzuson való részvétellel, tanulással és fizetett munkavégzéssel. A Szegedi Tudományegyetem 2020. november 14-én újra visszatért a digitális munkarendre, ez tükröződik az adatokban is (1. táblázat). Az egyetemisták közel egyforma időt töltöttek online órákon való részvétellel és önálló tanulással, felkészüléssel.

1. táblázat.

„Heti szinten hány órát tölt online kurzusokon való részvétellel, egyéni tanulással, fizetett munkával?”

	elemszám	átlag	szórás
Online kurzusokon való részvétel	1177	14,5	10,517
Egyéni tanulással töltött idő	1177	14,0	12,702
Fizetett munka	439	7,9	16,237

A vírus megjelenését követő lezárások idején, vagyis 2020 tavaszán a szegedi egyetemisták online kurzusokon töltött ideje átlagosan heti 7 óra volt, míg egyéni tanulással 20,7 órát töltöttek.⁸ A két adatsor összevetése arra enged következtetni, hogy az online oktatásra való hirtelen és előzmények nélküli áttérés kezdeti nehézségeit az egyetemi oktatásban részt vevők leküzdötték, kialakult az online órartartás gyakorlata a legin-

6 A Szegedi Tudományegyetem Bölcsész- és Társadalomtudományi Kar Szociológia Tanszéke 2000 óta végez szakmai, tudományos célú kutatást Szeged város lakosságának körében. A kutatás keretében évről évre kitűzött cél megbízható képet kapni arról, hogyan élnek a szegediek és hogyan vélekednek az élet egyes aktuális, fontos kérdéseiről. Az évente ismétlődő kutatássorozatnak külön jelentőséget ad, hogy integráns részét képezi a tanszéken zajló kutatómódszertani képzésnek, a szociológia szakos egyetemi hallgatók e kutatómunka során sajátítják el a kérdőíves adatgyűjtés szakmai alapjait. 2021-ben a pandémia következtében lehetetlenné vált a Szeged Studies városi adatfelvétele, így a kutatást az egyetemi hallgatók körében végeztük el, a szegedi egyetemisták élethelyzetét állítva a kutatás fókuszába. Az aktív hallgatói jogviszonnal rendelkező egyetemisták a Neptun.NET Egységes Tanulmányi Rendszeren keresztül kaptak felhívást a felmérésben való részvételre. A kutatásban kérdezőbiztosként vettek részt a Szegedi Tudományegyetem első és másodéves szociológus hallgatói. A kérdezőbiztosok által online felületen (Skype, Zoom, Google Meet, Facebook Messenger) személyesen lekérdezett kérdőívek száma 469; a tanszéki szerveren elérhető online kérdőívet 726 fő töltötte ki.

7 A társadalmi idő hármas felosztása: társadalmilag kötött tevékenységek, fiziológiai szükségletek kielégítése és szabadon végzett tevékenységek. Társadalmilag kötött tevékenységek azok, melyek végzése vagy nem végzése között nincs igazán szabad választásunk. Ide tartozik az összes kereső munka és a tanulás is. Fiziológiai szükségletek kielégítése: evés, alvás, tisztálkodás, fürdőszobai tevékenységek, öltözködés stb. Szabadon végzett tevékenységek: szabadidő eltöltése (Falussy 2004).

8 Az Antwerpeni Egyetem által kezdeményezett és vezetett COVID-19 International Student Well-being Study kérdőívét a SZTE 1808 hallgatója töltötte ki, az adatok nem reprezentálják a SZTE hallgatóit, azonban következtetések levonására alkalmasak lehetnek. Az eredményekről lásd bővebben: Arnold et al. 2021, Fekete 2021.

kább bevált platformokon, ennek eredményeként kiegyenlítődt az online órai részvétel és az egyéni felkészülés időtartama. Ez azonban korántsem jelenti azt, hogy a digitális oktatásban részt vevők sikertörténetként könyvelnék el az online oktatást. Ezt támasztja alá többek között egy a Luzerni Egyetemen végzett kutatás is⁹ (Schwegler 2021), melyben az egyetemi hallgatók jelentős hányada koncentrációs problémákról számolt be a digitális oktatás ideje alatt. Az online oktatás értelemszerűen kidomborította az infrastruktúra jelentőségét, a különböző IKT-eszközök és egyéb feltételek meglétét, mint például a megfelelően működő laptop, stabil internetkapcsolat, erős sávszélesség. Ezen feltételek hiánya az oktatási folyamatból való kizáródást eredményezett. A szegedi egyetemisták oktatással, jelenlegi tanulmányi helyzetükkel való elégedettségét a tanulmány egy későbbi fejezetében vizsgáljuk.

Munka – optimistán

Gábor Kálmán az ifjúsági korszakváltás vizsgálata során megállapította, hogy Európa-szerte a fiatalok különböző feltételekkel szembesülnek, amelyek befolyásolják a munkaerőpiaci sebezhetőségi formákat. Néhány országban a magas munkanélküliség és annak következményei határozzák meg a fiatalok munkaerőpiaci tapasztalatait, más országokban ugyan van elegendő számban munkahely, ahol azonban az alulfoglalkoztatottság, a képzettségi szint alatti munka jelenti a fő problémát (Gábor 2004). Alapvető összefüggés, hogy a magasabb iskolai végzettség nagyobb eséllyel párosul biztos munkahellyel, magasabb fizetéssel. Ezzel összefüggésben a teljes populációhoz hasonlóan, a 15–29 évesek között is a felsőfokú végzettséggel rendelkezők körében a legmagasabb a foglalkoztatási arány, mind a KSH, mind pedig a Magyar Ifjúságkutatás adatai alapján (Bene et al. 2018). 2020 tavaszán a Covid19-járvány következtében bevezetett korlátozó intézkedések hatására számos szektor (turisztikai, szolgáltató- és vendéglátóipari) állt le egyik napról a másikra, ezáltal a munkavállalók – akik között nagy számban található fiatalok – elveszítették állásukat. Mindez azt is jelentette, hogy a régi sebezhetőségek és kiszolgáltatottságok mellett újak jelentek meg a fiatalok életében (Fekete 2021). Mindezt alátámasztja a HÉTFA Kutatóintézet¹⁰ gyorselemzése is, mely szerint az Európai Unió országaiban a 25 év alatti fiatalok körében regisztrálták a legnagyobb arányú növekedést az álláskeresők között a vizsgált periódusban.

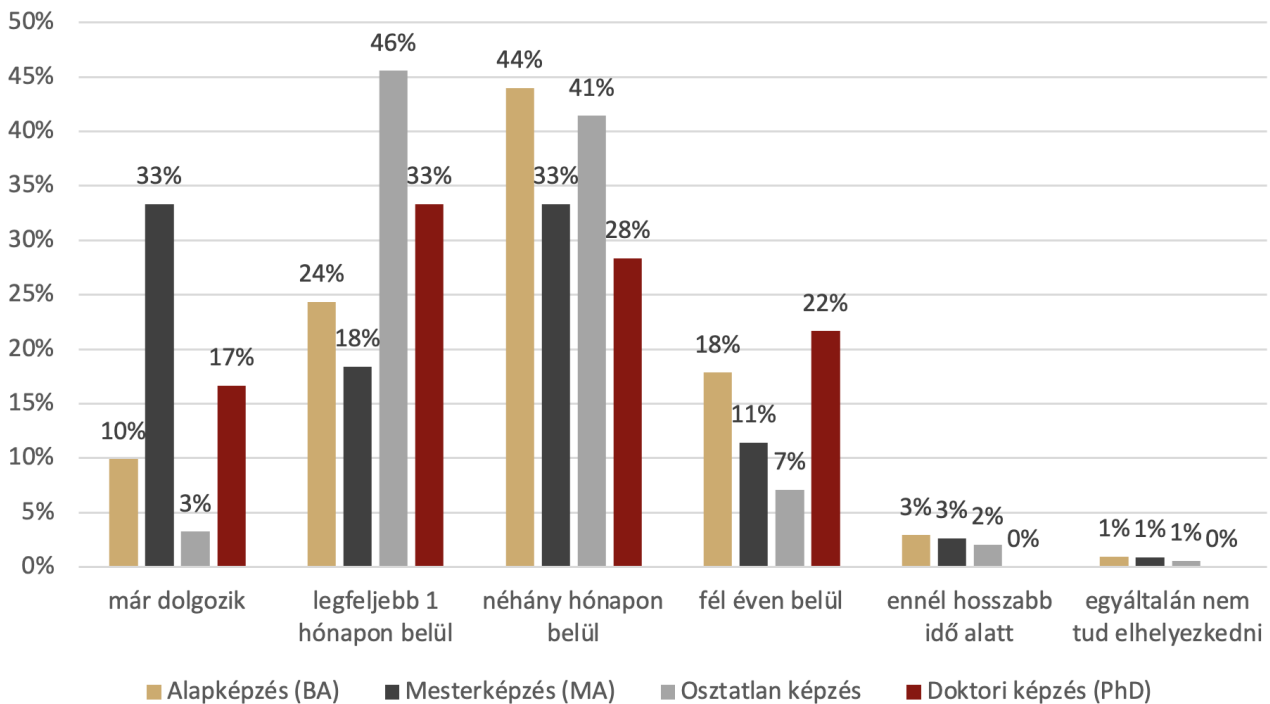
2021 tavaszán a szegedi egyetemisták 38%-a dolgozott tanulmányai mellett, átlagosan heti 7,9 órát töltöttek fizetett munkával (1. táblázat), csaknem háromnegyedük (72%) olyan jogviszony keretében, amelyik a leginkább összeegyeztethető a nappali tagozatos hallgatói jogviszonnyal, s mely jogviszonyt sérülékenynek tekintjük, vagyis alkalmi munkavállalóként (31%), illetve részmunkaidőben (41%). A munkavállaló egyetemisták 28%-a dolgozott teljes munkaidőben. A sérülékenynek tekintett munkaformában foglalkoztatott fiatalok könnyebben veszíthetik el állásukat, mint a teljes munkaidőben, munkaszerződéssel foglalkoztatott munkavállalók. Az ILO (*International Labour Organization*) globális felmérése¹¹ szerint azon fiatalok körében is drasztikusan csökkent a fizetett munkaórák száma a pandémia alatt, akik meg tudták őrizni a munkahelyüket (globális átlagban 23%). 2021 tavaszán a felmérésben résztvevő SZTE hallgatók 11%-a nyilatkozott úgy, hogy a koronavírus időszakában (2020 márciusától számítva) elveszítette a munkáját.

9 A kutatást egy 15 főből álló szemináriumi csoport végezte oktatójuk, Guy Schwegler vezetésével, 2020 tavaszán. Kvótás mintavétellel 25 egyetemi hallgatóból álló mintát hoztak létre. A vizsgálat elején az egyetemisták élethelyzetére a bourdieui értelemben vett kulturális tőke hatását kívánták felmérni, ám a koronavírus-járvány európai megjelenésével párhuzamosan módosították céljaikat, s a pandémiás helyzet életmódra, időbeosztásra, tanulási módszerekre gyakorolt hatásával foglalkoztak. A kutatás módszertana két alappillérből állt, egyrészt a résztvevők digitális naplót vezettek a napi időfelhasználásukról, másrészt strukturálatlan interjú keretében beszélgettek a kutatás vezetőivel az online térben.

10 Forrás: https://hetfa.hu/wp-content/uploads/2020/07/fiatalok-%C3%A1ll%C3%A1sveszt%C3%A9se_H%C3%89TFA.pdf [Letöltve: 2021-05-12].

11 Forrás: https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---dgreports/---dcomm/documents/briefingnote/wcms_745963.pdf (Letöltés: 2021.05.22.)

1. ábra. Végzés utáni elhelyezkedési esélyek képzési szint szerinti megoszlása (n=1128)

Forrás: Saját szerkesztés

A tanulás melletti munkavégzés leginkább a mesterképzésben (MA) és a doktori programban tanuló egyetemistákra volt jellemző, legkevésbé pedig az osztatlan képzésben résztvevőkre, az összefüggés szignifikáns.¹² Szintén szignifikáns összefüggés¹³ mutatkozik a tanulás melletti munkavégzés és a szülő iskolázottsága között: a középfokú végzettségnél alacsonyabban iskolázott szülői családból származó egyetemisták körében jellemzőbb a munkavállalás.

A radikális bizonytalanság keretei között megélt egy év nem tudta megtörni az egyetemisták hitét a diplomaszerezés utáni sikeres és gyors munkába állást illetően, a hallgatók döntő többsége optimista volt a munkaerőpiaci perspektíváit illetően. Háromnegyedük (74%) úgy vélte, talál majd olyan munkát, amire vágyik, a válaszadók 5%-a már meg is találta és jelenleg is ott dolgozik. Ötfokú skálán értékelve a munkaerőpiaci reményeket¹⁴ az átlag 4.05, a módusz értéke 4. Szintén optimisták voltak az egyetemisták a diplomaszerezést követő munkába állás, az álláskeresés időtartamának megbecsülésében: csaknem harmaduk (31%) úgy vélte, hogy egy hónapon belül állást talál magának, míg négytizedük (41%) maximum néhány hónapon belüli álláskeresési idővel számolt (1. ábra).

Szignifikáns összefüggés¹⁵ mutatkozik a képzési szint és az álláskeresés becsült ideje között, az osztatlan képzésben tanulók 87%-a maximum néhány hónapos álláskeresést valószínűsít, míg a mesterképzésen (MA) tanulóknak csak a fele (52%) feltételez ilyen rövid időtartamot.

¹² p=0,000, F=4.640

¹³ p=0,013

¹⁴ „Véleménye szerint lesz-e valaha olyan munkája, amely megközelíti azt, amire vágyik? Értékeljen egy 1-től 5-ig tartó skálán, ahol az 1 azt jelenti, hogy biztosan nem, az 5 pedig azt, hogy biztosan igen.”

¹⁵ p=0,000 Cramer's V=0,204.

Szabadidő – képernyősen

Az ifjúsági korszakváltás következtében a szabadidő felértékelődött a fiatalok számára, az oktatás és a munka színteréhez hasonlóan magában rejt a sebezhetőség és a kockázatok lehetőségét. A fiatalok által nagyon kedvelt, élményorientált fogyasztás és szabadidős tevékenységek (pl. fesztiválok), illetve a pénzzel megvásárolható státuszszimbólumok (pl. autó, IKT és szórakoztató elektronikai eszközök) különösen kidomborítják a korosztályn belüli gazdasági egyenlőtlenségeket, mely generáción belüli feszültségek és kirekesztődés forrása is lehet.

A koronavírus-járvány kapcsán bevezetett korlátozó intézkedések felforgatták a fiatalok szabadidő-töltési szokásait. Elvesztették a megszokott társas környezetüket, a barátokkal történő kapcsolattartás és a szabadidőtöltés – az oktatáshoz hasonlóan – az online térbe szorult, radikálisan lecsökkent a szabadidős programok lehetősége. A mindennapokat a kiszámíthatatlanság, a tervezhetetlenség, a bizonytalanságok jellemzik. Mindezek kezelése pszichésen megterhelő, nagyfokú feszültség uralkodik el az egyénen, melynek levezetésére kézenfekvő opciónak tűnhet a közösségi média és az internet minden korábbi mértékét meghaladó használata. A pandémia által teremtett káoszt azonban csak fokozta a hamis és félrevezető információk, spekulációk és elhamarkodott állásfoglalások által kirobbantott infodémia.¹⁶Az új média tartalmait a járvány, a válságok irracionális irányokba terelték, ami tovább fokozhatja a szorongást és a feszültséget, ez pedig a túlhasználattal párosulva az önkéntes *digitális detox*¹⁷ választását is eredményezheti.

A járvány okozta elszigeteltség hatása és a közösségi média, az internet mint a világgal és a barátokkal való kapcsolattartás, az információszerzés és a szabadidőtöltés legfőbb eszközének központi szerepe megmutatkozik a szegedi egyetemisták szabadidős tevékenységszerkezetének alakulásában (2. táblázat). Átlagosan naponta a legtöbb időt a közösségimédia-oldalokon töltik a fiatalok (105 perc), ezt alig lemaradva követi az internetes böngészés (102,4 perc), vagyis a digitális detox tömeges választása nem volt jellemző körökben a tavaszi harmadik hullám idején. A 2020 tavaszi karantén idején végzett C19 ISWS felmérés adataihoz képest történt némi visszaesés: egy évvel korábban a szegedi egyetemisták átlagosan naponta 116 perc közösségimédia-használatról és 93,4 perc internetes böngészésről számoltak be.

2. táblázat. Szabadidőben végzett tevékenységek a vizsgált időszakban (átlagos perc naponta)

Szabadidős tevékenységek	elemszám	átlag	szórás
Közösségi oldalakon való chatelés, beszélgetés vagy böngészés	1178	105,0	97,280
Interneten olvasás, szörfölés, információkeresés	1184	102,4	96,756
Könyvolvasás	1169	51,5	74,848
Online játékokkal való játék	1176	42,1	76,177
Tévénézés	1172	33,5	54,852
Játékok, könyvek egyéb dolgok keresése, vásárlása, eladása	1169	11,9	21,781
Pénznyerő játékokkal online játék	1172	0,6	6,973

Az egyetemi hallgatói státusz, a magasabb kulturális tőke eredményezheti a könyvolvasás dobogós helyezését (51,5 perc átlagosan naponta), megelőzve a tévénézést. Szintén népszerű szabadidős választás az online

¹⁶ Az információ és az epidémia/pandémia szavak összevonásából képzett infodémia jelentése: információs pandémia, fertőzött információáramlás. A tények, talmi híresztelések, interpretáció és propaganda átláthatatlan keveredése. Forrás: <https://iask.hu/hu/infodemia-egy-kifejezes-ujjaszuletese-es-dimenzioi-z-karvalics-laszlo-irasa/> [Letöltve: 2021-05-17].

¹⁷ Önkéntes kiszakadás a digitális világból.

játék (42,1 perc), ettől számottevően kevesebb időt töltöttek online kereskedelemmel foglalkozó oldalakon (11,9 perc), legkevésbé pedig az online szerencsejáték érdekelte a szegedi egyetemistákat. Az adatok alapján megállapítható, hogy a felmérésben részt vevő hallgatók szabadidejének fő szervezőereje a média, átlagosan napi csaknem 6 órát töltenek valamilyen képernyő/monitor előtt. A média a karantén során a hétköznapok központi tényezőjévé vált, sok esetben a napi rutin alakítójaként funkcionált, az ébredés pillanatától késő estig jelen volt a felhasználók életében (Guld 2020).

Elégedettség az élet különböző területeivel

Mintegy a fentebb elvégzett elemzések összegzéseként megvizsgáltuk a hallgatók elégedettségét az életük különböző területeivel kapcsolatban.¹⁸ Legmagasabbra értékelt tényezők a baráti kapcsolatok (7,96), az egészségi állapot (7,82), illetve a családon belüli kapcsolatok (7,76), ezekkel elégedettebbek leginkább a hallgatók (3. táblázat).

3. táblázat. Elégedettség az élet különböző területeivel (n=1195)

	Átlag	Szórás
Baráti kapcsolataimmal	7,96	2,196
Egészségi állapotommal	7,82	2,112
Családon belüli kapcsolataimmal	7,76	2,339
Életszínvonalammal	7,71	2,051
Lakókörnyezetemmel	7,69	2,251
Lakáshelyzetemmel	7,38	2,602
Életem eddigi alakulásával	7,36	1,982
Az életemmel általában	7,25	2,062
Jövőbeli kilátásaimmal	7,00	2,197
Tanulmányaimmal	6,94	2,217
Anyagi helyzetemmel	6,42	2,657
Szabadidőm mennyiségével	6,04	2,873

A megkérdezettek közepes mértékű elégedettségét tükrözik a szűkebb és tágabb életfeltételekre és körülményeikre, az eddig megélt életükre és a jövőbeli perspektíváikra adott átlagos pontszámaik. Az ifjúsági sebezhetőség alapvető dimenzióiban, az oktatás (6,94), a szabadidő (6,04), ill. az anyagi helyzet (6,42) terén a legalacsonyabb a felmérésben részt vevő hallgatók elégedettsége. Véleményünk szerint ez szoros összefüggésben áll a Covid19-fertőzésveszély csökkentése érdekében az egyetemek online oktatásra történő átállásával, a pandémiával összefüggő gazdasági válság elhúzódó hatásaival, valamint a társas élet szigorú korlátozásával. Ahogy már korábban is utaltunk rá, a digitális oktatás nem volt sikertörténet a témában világszerte végzett empirikus kutatások szerint;¹⁹ a vizsgálatok kiemelték, hogy minél magasabb az online oktatásban részt vevő fiatal életkora, annál jobban teljesített a távoktatás időszakában. Ez azonban nem jelenti azt, hogy hatékony-

18 „Mennyire elégedett az élete következő területeivel? Értékeljen egy 0-tól 10-ig terjedő skálán, ahol 0 azt jelenti, hogy egyáltalán nem elégedett, a 10 pedig azt, hogy teljesen elégedett.”

19 Forrás: <https://www.mtaki.hu/wp-content/uploads/2020/11/CERSIEWP202049.pdf>
<https://www.ifs.org.uk/uploads/publications/wps/WP202026-Inequalities-childrens-experiences-home-learning-during-COVID-19-lockdown-England.pdf>
<https://voxeu.org/article/collateral-damage-children-s-education-during-lockdown> [Letöltve: 2021-01-15].

nak, az egyetemista életérzéssel kompatibilisnek tartanak a „képernyős” oktatást, a szak- és csoporttársaiktól való elszigeteltséget. A megváltozott oktatási forma magával hozta a hagyományos oktatási keretek (előadás, szeminárium, gyakorlat rögzült keretei, módszerei) átalakulását, ami a hallgatói rutinok változási kényszerét is jelentette (jegyzetelés, koncentráció otthoni környezetben).

Leginkább a rendelkezésre álló diszkrécionális idő mennyiségével elégedetlenek az egyetemisták, ami felvethet néhány kérdést. Mi állhat a háttérben ennek a nagyfokú elégedetlenségnek, miközben egy világjárvány sújtotta időszakban élve, az életükkel és jövőbeli kilátásaikkal jóval elégedettebbek a válaszadók? Feltételezésünk szerint az online oktatásra való átállással az egyetemisták társadalmilag kötött tevékenységekre fordított ideje lecsökkent, a korábban közlekedésre, egyetemre bejárásra fordított időmennyiség felszabadult; hasonlóképp a fiziológiai szükségletekre fordított időmennyiség is csökkent, például a megjelenésre, a kinézet-re, öltözködésre fordított kevesebb erőfeszítés révén.²⁰ Az egyetemisták által kedvelt szabadidős terek és intézmények látogatására korábban fordított időmennyiség is felszabadult – ezek elméletileg mind a diszkrécionális idő mennyiségét növelhetik. A kérdésre a választ a rendelkezésre álló szabadidő mennyisége és az étellel való elégedettség mértéke között megfigyelt fordított U-alakú összefüggés adhatja meg (Sharif et. al. 2018). A nagyobb mennyiségű diszkrécionális idő birtoklása nem jelent automatikusan növekvő elégedettséget. Ha nagy mennyiségben áll rendelkezésre szabadidő, de hiányzik az időfelhasználásból a produktivitás és a céltudatosság, az alacsonyabb szintű elégedettséget eredményez. Körülbelül 2 óra az a töréspont a kutatók szerint, ameddig ha emelkedik a rendelkezésre álló szabadidő mennyisége, az étellel való elégedettség is növekszik, azonban ezt a pontot meghaladva a növekvő szabadidőmennyiség már nem okoz növekvő elégedettséget. Jelen esetben inkább a diszkrécionális idő minőségi kitöltésével kapcsolatos elégedetlenség manifesztálódhat mennyiségi problémaként.

A szabadidővel való elégedetlenség nem csupán szegedi sajátosság, a már korábban említett luzerni kutatásban (Schwegler 2021) részt vevő egyetemisták arról számoltak be, hogy a digitális oktatási tanrend által újonnan keletkezett „szabadság” miatt át kellett alakítaniuk az életüket, a tanulással töltött idő és a szabadidő, a hétköznapok és a hétvége határai tulajdonképpen elmosódtak. Az addig megszokott életük drasztikus változásokon ment át, s mindezt egyfajta frusztráltsággként élték meg. Guld (2020) pécsi egyetemisták beszámolója alapján azt emelte ki, hogy az „*always on*” üzemmód jelentős feszültségforrást jelentett a digitális oktatás alatt, vagyis az állandó elérhetőség és online jelenlét miatt egy idő után teljesen összemosódott a tanulásra és munkára szánt idő a szabadidővel.

A stabil párokban élők szignifikánsan elégedettebbek az életük eddigi alakulásával²¹ (7,75), mint a szinglik (7,05), továbbá a jövőbeli kilátásaikkal,²² a családon belüli kapcsolataikkal,²³ az életszínvonalukkal²⁴ és általában véve az életükkel.²⁵ A pártpreferencia alapján is különbség mutatkozik az elégedettség mértékében: egy a kérdés időpontjához legközelebbi (a kérdés szerint: most) vasárnap tartandó országgyűlési választáson a FIDESZ-KDNP listára szavazó egyetemisták szignifikánsan elégedettebbek voltak a jövőbeli kilátásaikkal,²⁶ az

20 Az online kurzusokon kikapcsolt kamerával való részvételre való előkészület nem igényel annyi időt, mint az egyetemen való fizikális megjelenés.

21 $p=0,001$

22 $p=0,010$, párokban élők: 7,28, szinglik: 6,81

23 $p=0,003$, párokban élők: 7,91, szinglik: 7,68

24 $p=0,018$, párokban élők: 7,83, szinglik: 7,65

25 $p=0,001$, párokban élők: 7,64, szinglik: 6,95

26 $p=0,002$, FIDESZ-KDNP szavazók:7,59, ellenzéki szavazók: 6,80 egyik listára sem szavazók:6,86

anyagi helyzetükkel²⁷ és az életszínvonalukkal,²⁸ mint az ellenzéki listát választó, illetve az egyik listára sem szavazó hallgatók.

Az élet különböző területeivel való elégedettségre adott értékelések alapján megállapítható, hogy a járvány kapcsán bevezetett korlátozó intézkedéseket nem sínylették meg az elsődleges fontosságú kapcsolatok, a többnyire online térbe szorult barátságok jól tudtak működni, illetve a kényszerű összezártság, a visszaköltözés a gyerekszobába, a szülői háztartásba, a családi kapcsolatokra vélhetően nem gyakorolt negatív hatást (a korlátozások előtt a hallgatók 32%-a élt szülői háztartásban, az adatfelvétel idején 56%-uk). A kapott eredményeink egybecsengenek a Magyar Ifjúságkutatás 2016-os adataival,²⁹ amely arról számolt be, hogy a fiatalok a legkevésbé elégedettek az anyagi helyzetükkel és a jövőbeli kilátásaikkal, míg a baráti és partnerkapcsolataikkal vannak leginkább kibékülve (Fazekas–Nagy–Monostori 2018:319).

Figyelemre érdemes az egészségügyi állapottal való elégedettség (7,82 átlagérték), ami összefüggésben állhat azzal, hogy a hallgatók csupán 28%-a volt érintett a Covid19 által saját bevallásuk alapján.³⁰ A pandémia egy olyan sajtáságos helyzetet generált, amelyben az egészségügyi állapot megítélésének fokmérője a koronavírus fertőzés lett, a többi betegség, egészségügyi státusz jelentősége csökkent az elmúlt év során megélt események hatására.

Jövőkép – az érvényesülés lehetséges útjai a mai magyar társadalomban

Fontosnak tartottuk figyelmet szentelni annak, hogyan látják a szegedi egyetemisták, a jövő egyik értelmiségi rétege az érvényesülés lehetséges útjait, eszközeit a mai magyar társadalomban. Gábor Kálmán és Balog Iván (1989) már az 1980-as évek végén megpróbálták feltárni a szegedi egyetemi hallgatók aspirációit, céljait és cselekvési mintáit, illetve Dahrendorf (1979) alapján a mögöttes ideológiákat, az egyéni vagy csoportkarrierhez szükséges, a cselekvéseket meghatározó értékek és normák együttesét is. Az egyetemi hallgatók céljai, aspirációi két dimenzió mentén kristályosodtak ki: a családközpontúság és az anyagi karrier a gazdasági frakció követőinek sajátja, míg a másik dimenzióban a tudományos, művészi ambíciók egy alternatív mentalitáshoz kapcsolódnak, ami a kulturális frakciót jellemzi. Mindezek alapján négy típus rajzolódott ki: egy burzsoá-citoyen csoport, mely az anyagi karriert szorosán összekapcsolja a szabadságot hangsúlyozó alternatív magatartással, ami egy hagyományos értelmiség-felfogással párosul. A második csoport a dzsentroid, amely az anyagi sikert és karriert az intézmények kihasználásával próbálja elérni. A harmadik, az alternatív csoport távol tartja magát a hagyományos közéleti magatartástól és bármiféle „ideologikus” értelmiségi felfogástól. A negyedik csoport az elutasító: számára sem a polgár, sem a dzsentri, sem a művész vagy tudós nem jelent mintát. Az, hogy az egyetemi hallgatók melyik csoportba tartoznak, leginkább azzal mutatott összefüggést, hogy a materiális, illetve a posztmateriális értékrendet vallják-e (Gábor–Balog 1989).

Az érvényesülés, a mások általi elismerés és megbecsülés vágya, a képességek minél eredményesebb kiteljesítése és elismertetése alapvető hajtóerő az egyén számára, mely a fejlett ipari társadalmakban gyakran együtt jár a karrier, az anyagi értelemben vett siker, a hatalom elérésével. Robert Merton (1980) anómia elmélete óta tudjuk, hogy a társadalomban az elérendő célok (elismertség, siker) és a mellérendelt eszközök között

27 p=0,016, FIDESZ-KDNP szavazók:7,08, ellenzéki szavazók: 6,37 egyik listára sem szavazók:6,32

28 p=0,026, FIDESZ-KDNP szavazók:8,03, ellenzéki szavazók: 7,78 egyik listára sem szavazók:7,39

29 A Magyar Ifjúságkutatás 8000 fő megkérdezésével végzett reprezentatív kutatássorozat, mely a magyarországi 15–29 éves fiatalokat vizsgálja. Az országos és a szegedi egyetemi kutatás alapsokasága nem azonos, az adatok egymással való összevetése csak az olvasói ismeretek bővítését szolgálja.

30 10% az „igen, teszteltek” és 18% a „valószínűleg igen, de nem teszteltek” választ adók aránya.

feszültség, ellentmondás van. A hivatalos rendszer funkcionális hiányosságai alternatív, nem hivatalos struktúrát hoznak létre a létező igények hatékonyabb kielégítésére.

A felmérésben részt vevő egyetemistákat arra kértük, hogy egy ötfokú skálán³¹ értékeljék a felsorolt tényezőket, véleményük szerint milyen mértékben szükségesek a társadalmi érvényesüléshez, szükségesek-e egyáltalán (4. táblázat). Előzetes várakozásunk az volt, hogy az iskolának, a megszerzett tudásnak, az intézményesült és inkorporált kulturális tőkének (Bourdieu 2004) tulajdonítanak majd elsődleges fontosságot, egyrészt az egyetemi hallgatói státuszukkal, felsőfokú tanulmányaikkal összefüggésben, melyet feltételezésünk szerint az érdeklődés mellett az önmegvalósítás, a jobb munkaerőpiaci lehetőségek, a karrier, a társadalmi előrejutás érdekében is folytatnak. Másrészt nem meglepő, hogy számos nemzetközi empirikus vizsgálat is alátámasztotta az iskola státuszkijelölő funkcióját, igazolva az iskolai teljesítmény, az egyéni képességek és az elért végzettség elsődleges hatását a felnőttkori státuszra, mely erősebb, mint a származás közvetlen hatása (vö. Sewell 2003, Tóth 1999, Saunders 1977).

Várakozásunktól eltérően az iskola, a tudás, a diploma csupán a 11. helyre került az értékelésben. Ma Magyarországon a társadalmi érvényesüléshez a szegedi egyetemisták szerint elsősorban összeköttetésre, jó kapcsolatokra, ismeretségre (4,67), vagyis társadalmi tőkére van szükség, nem pedig intézményesült tőkére, a kulturális kompetencia bizonyítékaira, diplomára, az iskolában megszerzett tudásra. A társadalmi tőkét kissé lemaradva a gazdasági tőke követi (4,36 átlag), a dobogó harmadik fokára az ügyeskedés, leleményesség került, alig megelőzve a digitális technológia használatát. Figyelemre érdemes a becsület és erkölcs leértékelődése (3,32), valamint a törvénybe ütköző módszerek (2,19) utolsó helyre sorolása.

4. táblázat. A társadalmi érvényesüléshez szükséges tényezők (n=1.104)

	Átlag	Szórás
Összeköttetés, jó kapcsolatok, ismeretség	4,67	0,577
Pénz, anyagiak	4,36	0,693
Ügyeskedés, leleményesség	4,28	0,831
Digitális technológia ismerete	4,22	0,894
Biztos (jó) munkahely	4,07	0,937
Nyelvtudás	4,07	1,027
Szakma, jó szakma	4,06	0,832
Vállalkozószellem	4,03	0,904
Egészség	3,95	1,072
Személyes tulajdonságok	3,94	1,012
Tudás, iskola, diploma, felkészültség	3,92	0,963
Egyéni szerencse	3,89	1,023
Kemény munka	3,82	1,1
Jó modor	3,61	1,149
Jómódú szülők	3,50	1,04
Becsület, erkölcs	3,32	1,279
Könyöklés, pofátlanság	2,94	1,363
Tisztességtelen út, rablás	2,19	1,302

³¹ A skála 1-től 5-ig terjed, ahol az 1 azt jelenti, hogy egyáltalán nem szükséges, az 5 pedig azt jelenti, hogy feltétlenül szükséges.

Izgalmas kérdés, hogy a különböző tényezők milyen érvényesülési utakat, eszközöket tartalmazó mintázatokat rajzolnak ki. Többváltozós elemzés alkalmazásával a fenti 18 tényező révén kialakított eszközcsoportokat, illetve érvényesüléstratégia-csoportokat mutatjuk be a következőkben. Elsőként faktoranalízissel,³² majd ezt követően főkomponens-elemzéssel különítettük el a 18 felsorolt tényező által létrehozott eszközdimenziókat. Az elemzés tesztstatistikája jó,³³ a magyarázott variancia 59,82%. A 18 item adatredukciójának eredményeképpen három faktort azonosítottunk, mely három eltérő mintázatot tartalmaz (5. táblázat).

5. táblázat. A társadalmi érvényesüléshez vezető eszközök dimenziói (n=1.149)

főkomponens	tényezők	kommunalitás	faktorsúly	magyarázott variancia (%)
Társadalmilag elfogadott eszközök	tudás, iskola, diploma, felkészültség	0,381	0,618	38,42
	szakma (jó szakma)	0,339	0,583	
	személyes tulajdonságok	0,341	0,584	
	biztos (jó) munkahely	0,258	0,508	
	kemény munka	0,420	0,648	
	becsület, erkölcs	0,553	0,743	
	egészség	0,316	0,562	
	nyelvtudás	0,413	0,643	
	digitális technológia ismerete	0,308	0,555	
	jó modor	0,513	0,716	
Alternatív eszközök	pénz, anyagiak	0,323	0,569	48,30
	összeköttetés, jó kapcsolatok, ismeretség	0,310	0,556	
	könyöklés, pofátlanság	0,602	0,776	
	tisztességtelen út	0,670	0,819	
	jómódú szülők	0,464	0,681	
Kreatív eszközök	ügyeskedés, leleményesség	0,334	0,578	59,82
	vállalkozószellem	0,584	0,764	
	egyéni szerencse	0,531	0,729	

Az első mintázat a Merton által is *társadalmilag elfogadottnak tekintett eszközöket* tartalmazza, melyek a társadalmi konszenzussal elfogadott és magasra értékelt utakat jelentik az elérendő cél, a társadalmi elismertség megszerzése és a társadalmi érvényesülés érdekében. A legfontosabb tényezők ebben az érvényesülési mintázatban a becsület és az erkölcs (0,743 faktorsúly), valamint a jó modor (0,716). Kisebb súllyal, de szintén fontos elemet képeznek a kemény munka (0,648), a nyelvtudás (0,643), a tudás, az iskola, a diploma és a felkészültség (0,618). Legkisebb súllyal a biztos (jó) munkahely jelenik meg a mintázatban (0,508).

A második mintázat az *alternatív eszközöket* foglalja magába, amelyek a gazdasági és társadalmi tőke elemeit (anyagi forrásokat, kapcsolatháló), továbbá kevésbé vonzó emberi tulajdonságokat és törvénytelen utat is tartalmaznak. Ebben az érvényesülési mintázatban a tisztességtelen út a legerősebb elem (0,819 faktor-

32 A faktor- és főkomponens-elemzésekkel arra vállalkozunk, hogy matematikai statisztikai eszközökkel találjuk meg azokat a rejtett dimenziókat, amelyek az egyes feltett kérdésekre adott válaszokat egy-egy mintázatba foglalják. Az elemzések révén gondolko-dási, érték-, attitűdmintázatok tárthatók fel.

33 KMO=0,859; p<0,000

súly), amelyet a könyöklés, pofátlanság (0,776) valamint a jómódú szülők (0,681) követnek. A mintázatban a legkisebb súlya az összeköttetéseknek van (0,556).

A harmadik eszközcsoport (*kreatív eszközök*) empirikusan nehezen mérhető tényezőket foglal magába: a szerencsét (vö. Kolosi 2006), a jó időben jó helyen lenni lehetőségét, továbbá a rendszerváltás óta felértékelődött vállalkozói szellemet, amelyhez az elmúlt évtizedekben sajnálatos módon negatív konnotáció is tapadt („susogós melegítő vállalkozók”), továbbá az ügyeskedést, ami az okosba’ elintézés, a mutyizás, a simliskezés szalonképebb megfogalmazása. Ebben a dimenzióban legnagyobb súllyal a vállalkozószellem bír (0,764), amelyet az egyéni szerencse (0,764) és az ügyeskedés követ (0,578).

Az érvényesülési mintázatok további vizsgálata során regressziós modelleket futtattunk, melyekben a függő változók a fentebb azonosított faktorok voltak, független változóként pedig a szociokulturális háttérre és a képzésre vonatkozó mutatókat használtuk. A kérdezett neme és a szülők iskolai végzettsége dichotóm változó, a képzés típusát és a tudományterületeket dummy kódolással illesztettük a modellbe (referenciakategória: alapképzés, természettudomány). A kapott eredményeket a 6. táblázat tartalmazza.

6. táblázat. Eszköztválasztást magyarázó tényezők (lineáris regressziós modellek béta értékei, $N = 1135$, $p \leq 0,05$, sig. = 0,000: ***, sig. 0,001 és 0,01 között = **, sig. 0,01 és 0,05 között = *)

	Társadalmilag elfogadott eszközök	Alternatív eszközök	Kreatív eszközök
	β	β	β
konstans	-0,241	0,083	-0,250
tudományterület (referencia: természettudomány)			
jogtudomány	0,050	0,008	0,056
orvostudomány	0,116*	-0,121*	0,076
zeneművészet	0,078**	0,034	-0,017
bölcsészettudomány	0,001	0,050	0,056
egészségtudomány	0,087**	0,011	0,045
fogorvostudomány	-0,004	0,012	-0,024
gazdaságtudomány	0,075*	-0,013	0,056
gyógyszerésztudomány	0,024	-0,023	0,020
tanárképzés	0,128***	-0,036	0,057
mérnöki	0,072*	-0,069*	0,020
mezőgazdasági	-0,052	-0,056	-0,007
nem (0=férfi, 1=nő)	0,143***	-0,005	0,083**
anya iskolázottsága (0=diplomás 1=nem diplomás)	-0,045	-0,028	-0,061
apa iskolázottsága (0=diplomás 1=nem diplomás)	-0,013	-0,008	0,022
képzés típusa (referencia: BA képzés)			
MA képzés	-0,021	-0,005	-0,008
Osztatlan képzés	-0,002	0,089	0,047
Doktori képzés (PhD)	-0,072**	0,170**	0,178**
R2	0,74	0,53	0,54

A társadalmilag elfogadott eszközök esetében szignifikáns hatása van a kérdezett nemének, a tudományterületnek és a képzés típusának. Ez az eszközcsoport a nők, a tanárképzésben, a zeneművészeti, az egészség-tudományi, az orvosi, a gazdaságtudományi és a mérnöki képzésben tanulók körében a leginkább elfogadott. Legalacsonyabb átlagokat a doktori iskolában tanulók adták erre az eszközcsoportra. A második és harmadik dimenziót az általunk felhasznált magyarázó változók kisebb mértékben formálták, mint az elsőt. Az alternatív érvényesülési eszközök választására szignifikáns hatást gyakorolt a tudományterület és a képzés típusa, az orvosi karon tanulók körében a legalacsonyabb ennek a dimenzióknak az elfogadottsága, valamint a mérnökképzésben és a doktori képzésben részt vevők is alacsony átlagokkal értékelték. A kreatív érvényesülési eszközök elfogadottsága a nők és a doktori iskolában tanulók körében volt a legmagasabb. A szociokulturális háttér egyik faktor esetében sem bírt szignifikáns magyarázóerővel.

Az érvényesülési stratégiacsoportok feltérképezése érdekében K-Means klaszterelemzést végeztünk, melynek eredményeként három érvényesülési csoport rajzolódott ki (7. táblázat).

7. táblázat. Érvényesüléstratégia-csoportok (stabil klaszterközpontok)

	Érvényesüléstratégia-csoportok		
	Klasszikus	Materiális	Célorientált
Társadalmilag elfogadott eszközök	,51571	-,87687	3,33110
Kreatív eszközök	,05578	-,11476	5,29232
Alternatív eszközök	-,50139	,78307	5,80108
mintán belüli arány	62%	37%	1%

A minta jóval több mint felét teszi ki a *klasszikus csoport* (62%), akik a társadalmilag elfogadott eszközöket tekintik elsődlegesnek az érvényesüléshez (0,51571), de kisebb mértékben célravezetőnek tartják a kreatív eszközök alkalmazását is (0,05578), azonban elutasítják az alternatív eszközöket (-0,50139). A csoportba tartozók között felülreprezentáltak a nők, a mérnöki, az egészségtudományi és szociális, valamint a gazdaságtudományi képzésben tanuló hallgatók. A minta több mint harmadát alkotja a *materiális csoport*, melynek jellemzője, hogy határozottan tagadja a társadalmilag magasra értékelt eszközök (-0,87687) sikerességét az érvényesülés útjának bejárásához, valamint a kreatív eszközöket (-0,11476) sem tartják járható útnak, kizárólag az alternatív eszközök (0,78307) alkalmazásának hatékonyságában hisznek. A csoportban felülreprezentáltak a férfiak, a doktori programban részt vevők és a Fogorvostudományi Kar hallgatói.

A legkisebb csoportot³⁴ (1%) a *célorientáltak* alkotják, akik a társadalmi érvényesülés és elismertség érdekében mindhárom eszközcsoportot nagyon határozottan eredményesnek tartják, kiemelten az alternatív eszközcsoportot (5,80108), tehát a társadalmi és gazdasági tőkét, az arcátlan viselkedést és a törvénytelen megoldásokat is. A csoportot kizárólag nők alkotják, akik az orvosi és egészségtudományi képzésben vesznek részt. A három érvényesüléstratégia-csoport megoszlását nem, képzési szint és kar szerint a Függelék 9., 10. és 11. táblázata mutatja.

34 Ilyen alacsony elemszámú csoportot nem szokás bent tartani az elemzésben, azonban az ideális struktúra feltárása érdekében futtatott valamennyi változat esetében ez a csoport stabilan szerepelt, ezért a modellben tartása mellett döntöttünk.

Problémaészlelés

A 15–29 évesek élethelyzetével foglalkozó nagymintás ifjúságkutatások valamennyi hulláma tartalmazott a fiatalok problémaészlelését vizsgáló kérdést azzal a céllal, hogy feltárja azokat a tényezőket, melyek leginkább aggodalommal töltik el a fiatalokat. Az objektív jellegű egzisztenciális problémák (munkanélküliség, anyagi gondok, lakásproblémák) változó súllyal bírtak a vizsgált időszakban, a szubjektív jellegű egzisztenciális instabilitás (célталanság, kilátástalanság) azonban egyre markánsabb problémaként körvonalazódott (Fazekas–Nagy–Monostori 2018:324).

Kutatásunkban mi is vizsgáltuk, hogyan látják a világot az SZTE hallgatói, mely tényezőket tekintik jelenleg a fiatalság legégetőbb problémáinak. Egy 10 fokozatú skála³⁵ segítségével kellett értékelniük a felsorolt tényezőket, melyek közül az inkompetens kormányzat miatti aggodalom emelkedik ki (8. táblázat). A szegedi egyetemisták leginkább amiatt aggódtak, hogy a politikusok rosszul kormányozzák az országot (7,41 átlagérték), majd ezt követi a globális klímaváltozás (7,1), a képzeletbeli dobogó harmadik helyére pedig a bizonytalanság és kilátástalanság (6,42) került.

8. táblázat. A szegedi egyetemisták problémaészlelése (n=1091)

	átlag	szórás
A politikusok rosszul kormányozzák az országot	7,41	2,765
Globális klímaváltozás	7,10	2,603
Bizonytalanság, kilátástalanság	6,42	3,019
Gazdasági válság	6,34	2,507
Jövedelmi egyenlőtlenségek	5,96	2,800
Munkanélküliség	5,84	2,892
Világjárvány	5,69	2,741
Bűnözés/a személyes biztonságom	5,25	2,673
Európába irányuló migráció	4,05	2,975
Mesterséges intelligencia	3,07	2,949
A robotok elveszik az ember munkáját	3,00	3,004

A bizonytalanságot és a kilátástalanságot követően a gazdasági válságot érzékelték jelentős problémának a hallgatók, ezt némileg lemaradva követik a jövedelmi egyenlőtlenségek és a munkanélküliség, feltételezésünk szerint összefüggésben a pandémia elhúzódó gazdasági következményeivel.

Érdeemesnek tűnt összevetni eredményeinket a Deloitte által 2020 tavaszán végzett nemzetközi felmérés adataival.³⁶ Az elmúlt évekhez hasonlóan a nemzetközi adatfelvételben részt vevő fiatalok a legégetőbb problémának a globális klímaváltozást tartották, az egészségügy 2020-ban a második helyre került, megelőzve a munkanélküliséget és a jövedelmi egyenlőtlenségeket, amelyek a korábbi adatfelvételek alkalmával közvetlenül a környezetvédelem után szerepeltek. A nemzetközi mérés eredményétől eltérően az SZTE hallgatói a világjárványt kevésbé tartották súlyos problémának (5,69), melyre magyarázat lehet a két adatfelvétel között eltelt

35 „Kérem, mondja meg, hogy mennyire aggódik az alább felsoroltak miatt? Kérem, értékeljen egy 1-től 10-ig terjedő skálán, ahol az 1 azt jelenti egyáltalán nem, a 10 pedig azt, hogy nagyon aggódom.”

36 Forrás: <https://www2.deloitte.com/global/en/pages/about-deloitte/articles/millennialsurvey.html> [Letöltve: 2021-04-22]. A kutatásban 43 ország Y és Z generációs fiataljai vettek részt, a minta elemszáma 27518. A felmérés azt vizsgálta, hogyan hatott a Covid19-járvány a fiatalok problémaészlelésére.

egy év, mely során megszűnt a pandémiás helyzet újszerűsége, a fiatalok megtanultak együtt élni a jelenséggel, ezáltal csökkent az aggodalmuk mértéke is, továbbá a koronavírus-fertőzés enyhébb ifjúkori lefolyásról szóló információk is ehhez járulhattak hozzá.

Az Európába irányuló migrációt nem tartották jelentős problémának az egyetemisták (4,05 átlag), legkevésbé pedig a mesterséges intelligencia (3,07) és a robotok munkaerőpiaci helyzetet befolyásoló képességétől tartottak (3,0). Alapfeltevésünk az, hogy jellemzően az alacsonyabban iskolázottakat töltik el aggodalommal a mesterséges intelligencia fejlődésének következményei, az automatizálás, ezáltal a munkahelyek lehetséges elvesztése, a feleslegesség érzete. Az egyetemisták ezzel szemben vélhetően úgy gondolkodnak, hogy a felsőfokú végzettségüknek megfelelő munkakör betöltéséhez a magas színvonalú szaktudás mellett elengedhetetlen az emberi kreativitás is, amit nem lehet kiváltani robottechnológiával, így kevésbé szoronganak az Ipar 4.0³⁷ munkaerőpiacot érintő lehetséges hatásaitól.

A felmérésben részt vevő hallgatók elégedettsége az élet különböző területeivel szignifikáns összefüggést³⁸ mutat a problémaérzésselükkel. Minél több területen minél inkább elégedett a válaszadó, annál kevésbé komor a problémaérzélete. A válaszadó egyetemisták problémaérzéletében szignifikáns különbségek mutatkoznak pártpreferencia alapján is. Egy a kérdéshez legközelebbi vasárnap tartandó országgyűlési választáson a FIDESZ–KDNP listájára szavazók kevésbé tartják súlyos problémának a globális klímaváltozást,³⁹ a jövedelmi egyenlőtlenségeket⁴⁰ és a munkanélküliséget,⁴¹ mint az ellenzéki listára szavazók, illetve azok a hallgatók, akik egyik listára sem szavaznának. Legjelentősebb különbség a politikusok munkájának megítélésében⁴² és az Európába irányuló migráció⁴³ kérdésében mutatkozik pártszimpátia alapján.

Közéleti, politikai érdeklődés

A fiatalok közügyek iránti érdeklődéséről, társadalmi intézményekhez, politikai rendszerekhez, politikai szereplőkhöz való viszonyáról, a 15–29 évesek politikai, közéleti kultúrájáról számos empirikus elemzés és elmélet született (vö. Szabó 2019, Csákó–Sik 2018, Szabó–Oross 2017, Murányi 2013, Oross 2012, Gázsó–Laki 2004). A nagymintás ifjúságkutatások adatai rendre azt mutatták, hogy a magyar fiatalok politikai érdeklődése tartósan alacsony szinten rögzült. Valamennyi kiemeli a fiatalok körében tapasztalható politikától való elfordulást, a passzivitást, a pártokra vonatkozó negatív vélemények és értékelések erősödését, a közéleti, társadalmi aktivitás rendkívül alacsony szintjét. Jancsák (2012)⁴⁴ *közösségi, közéleti és civil szervezeti részvétel szempontjából* vizsgálta a szegedi egyetemistákat, adatai szerint *többségük* inaktív, a közéleti-politikai aktivitás (emberi jogi, érdekvédelmi, politikai szervezeti tagság) a hallgatók csekély részét jellemzi csupán.

37 Az Európai Parlament 2016-ban megfogalmazott állásfoglalása szerint az ipar 4.0 a termelési folyamatok olyan szervezését írja le, melynek keretében az eszközök önállóan kommunikálnak egymással az értéklánc mentén: a jövő egy olyan „okos” gyárat hozva létre ezzel, amelyben a számítógép-vezérelt rendszerek nyomon követik a fizikai folyamatokat, létrehozzák a fizikai valóság virtuális mását és decentralizált döntéseket hoznak önszervező mechanizmusok alapján.

Forrás: [https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2016/570007/IPOL_STU\(2016\)570007_EN.pdf](https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2016/570007/IPOL_STU(2016)570007_EN.pdf) [Letöltve: 2021-05-30].

38 $p < 0,001$ Pearson korreláció = - 0,115

39 $p = 0,001$, FIDESZ-KDNP szavazók: 6,50, ellenzéki szavazók: 7,46 egyik listára sem szavazók: 6,91

40 $p = 0,001$, FIDESZ-KDNP szavazók: 5,18, ellenzéki szavazók: 6,29 egyik listára sem szavazók: 5,75

41 $p = 0,003$, FIDESZ-KDNP szavazók: 5,13, ellenzéki szavazók: 6,07 egyik listára sem szavazók: 5,68

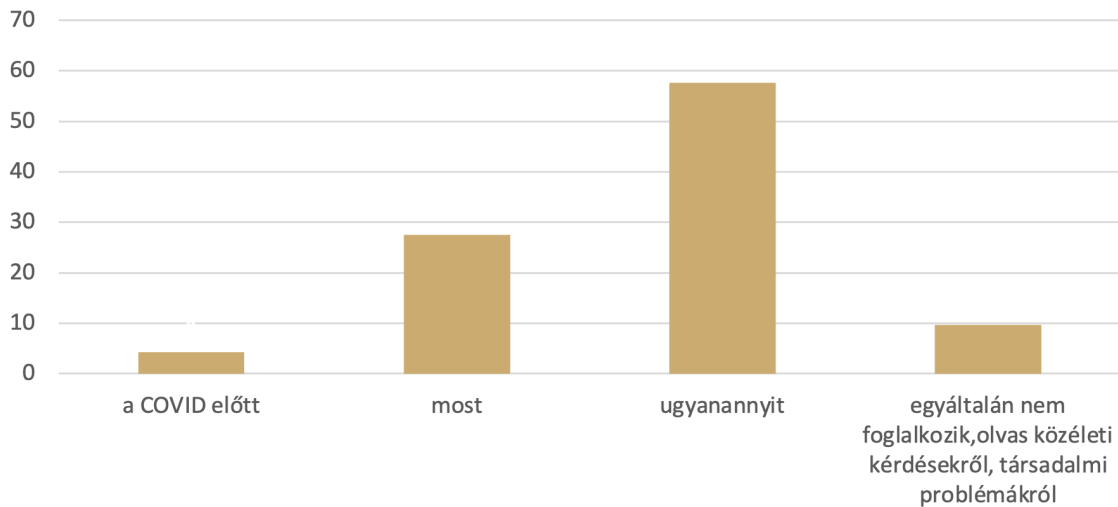
42 $p = 0,001$, FIDESZ-KDNP szavazók: 5,27, ellenzéki szavazók: 8,43 egyik listára sem szavazók: 6,95

43 $p = 0,026$, FIDESZ-KDNP szavazók: 6,16, ellenzéki szavazók: 3,19 egyik listára sem szavazók: 3,97

44 Az adatfelvétel időpontja: 2010. október 11–22., a minta elemszáma 467, a vizsgált alapsokaságot a nappali tagozatos hallgatók jelentik.

2. ábra. Közéleti-társadalmi kérdések iránti érdeklődés megoszlása (n=1195)

A koronavírus-járvány előtt vagy most foglalkozik, olvas többet közéleti kérdésekről, társadalmi problémákról? (%)

Forrás: Saját szerkesztés

A 2010-es években a témában végzett kutatások megállapítása szerint a felsőoktatásban tanuló hallgatók érdeklődése azonban országos szinten is kiemelkedő volt, kiváltképp, ha a saját kortársaikkal vetjük össze őket. A magyar egyetemisták és főiskolások politikai integrációját négyévente vizsgáló Aktív Fialok kutatás 2019-es adatai szerint az egyetemisták és főiskolások politika iránti érdeklődése 2011/2012 óta nem volt ilyen magas. Míg 2015-ben a magyar egyetemisták és főiskolások 53%-a jelezte, hogy valamilyen mértékben érdeklődik a közéleti kérdések, társadalmi problémák iránt, addig 2019-ben 55% volt az érdeklődők aránya. Ezzel párhuzamosan 4 év alatt 12%-ról 10%-ra csökkent a nem érdeklődők aránya (Szabó 2019:33).

Az Aktív Fialok kutatás keretében 2015-ben lekérdezett szegedi egyetemisták⁴⁵ fele (49%) érdeklődött közéleti kérdések, társadalmi problémák iránt, majd 2019-re⁴⁶ 40%-ra mérséklődött az arányuk. A politikával kapcsolatos érdeklődés alacsonyabb mértékű volt a mintába került szegedi hallgatók körében, 2015-ben a megkérdezettek több mint fele (55%) egyáltalán nem érdeklődött a politika iránt,⁴⁷ 29% mutatott valamilyen szintű érdeklődést politikai kérdések iránt. 2019-re⁴⁸ nőtt az érdeklődők és csökkent az elzárkózók aránya, a mintába kerültek 37%-a mutatott érdeklődést a politika iránt, illetve 40%-ra csökkent az elutasítók aránya (egyáltalán vagy inkább nem érdeklődik).

2021-ben a SZTE hallgatóinak közéleti érdeklődését vizsgálva azt tapasztaltuk, hogy a felmérésben részt vevők csupán tizedét nem foglalkoztatják közéleti, társadalmi kérdések (2. ábra). Az erre vonatkozó kérdésünket a kérdőívben a világvárványhoz igazítottuk, feltételezésünk szerint a Covid19 megjelenése, majd egyre súlyosabbá válása azok figyelmét is a közélet, a társadalmi problémák felé fordította, akik idáig kevésbé vagy egyáltalán nem érdeklődtek a téma iránt. Adataink azt mutatják, hogy az egyetemisták közéleti érdeklődését befolyásolta némiképp a koronavírus-járvány kitörése, valamivel több mint negyedük (28%) azóta fordul nagyobb érdeklődéssel a társadalmi problémákról szóló hírek felé; míg a hallgatók több mint fele (58%) ugyanannyit fordít az idejéből tájékozódásra jelenleg is, mint 2020 márciusa előtt.

45 SZTE hallgatók N=67

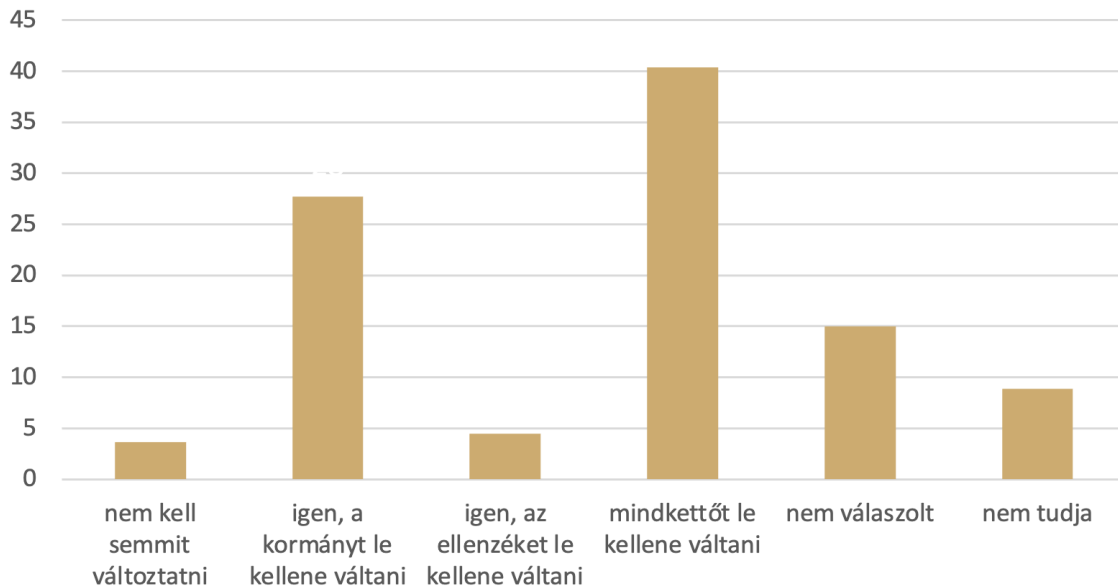
46 SZTE hallgatók N=65

47 Ötfokú skálán értékelve, ahol 1=egyáltalán nem érdekel, 5= nagyon érdekel, átlag=2,54, módusz=1

48 Ötfokú skálán értékelve, ahol 1=egyáltalán nem érdekel, 5= nagyon érdekel, átlag=2,95, módusz=2

3. ábra. Változtatások szükséges formája a magyar politikai életben (n=1195)

Ön szerint a magyar politikai életben kellene-e valamit változtatni? (%)

Forrás: Saját szerkesztés

Fentebb már láthattuk, hogy a szegedi egyetemistákat az töltötte el leginkább aggodalommal, hogy a politikusok rosszul kormányozzák az országot, amiből arra következtethetünk, hogy véleményük szerint reformokra szorulna a magyar politikai élet, továbbá hogy magas körökben az országgyűlési választáson való részvételi hajlandóság. Várakozásainkat igazolták az adatok, a megkérdezettek mindössze 4%-a volt azon a véleményen, hogy a magyar politikai életben nincs szükség jelenleg semmilyen változtatásra (3. ábra).

A döntő többség ezzel ellentétes álláspontot képviselt, azonban a változtatás célra vezető módját illetően megoszlottak az elképzelések. A válaszadó hallgatók négytizede azon az állásponton volt, hogy mind a kormány, mind az ellenzék leváltása lenne a megfelelő megoldás. A hallgatók több mint negyede (28%) elegendőnek tartaná a kormány leváltását, míg 4%-uk szerint a szükséges lépés az ellenzék leváltása lenne.

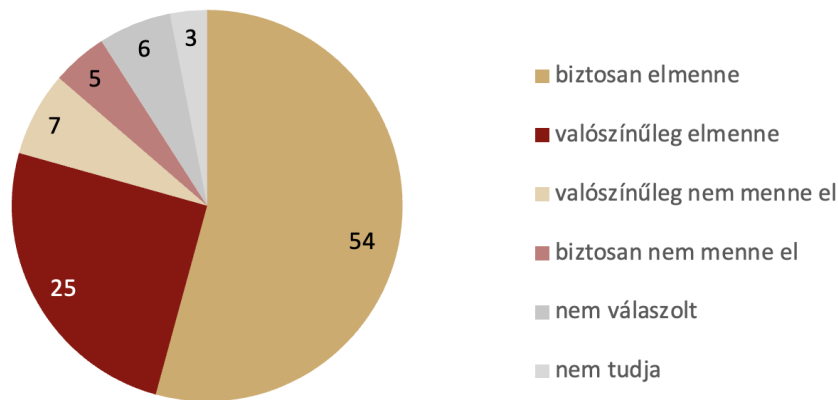
A politikai közvéleménykutatások szokásosan alkalmazott szituatív kérdésére („Ha most vasárnap országgyűlési választások lennének, elmenne-e Ön szavazni?”) az adatfelvételben részt vevők több mint háromnegyede (79%) pozitív választ adott, valószínűsítve a szavazáson való részvételét (4. ábra). A hallgatók több mint tizede (12%) biztosan vagy valószínűleg nem venne részt egy vasárnapi választáson; ettől némileg alacsonyabb a rejtőzködők és bizonytalanok aránya (nem válaszolt, nem tudja 9%). Szignifikáns összefüggés mutatkozik a változtatások szükségességének megítélése és a választásokon való részvétel között.⁴⁹ A legaktívabbak azok a hallgatók voltak, akik szerint kormányváltás szükséges, 97%-uk biztosan vagy valószínűleg részt venne a választáson. Akik szerint nincs szükség semmilyen változtatásra, azok 83%-a biztosan vagy valószínűleg elmenne szavazni, de körökben a legmagasabb a biztosan távolmaradók aránya is: tizedük nyilatkozott így. Az ellenzék leváltását szorgalmazók 84%-a ígérte a választáson való részvételét, csakúgy, mint az ellenzék és a kormány leváltását sürgetők.

Az Aktív Fiatalok kutatássorozat utolsó hulláma arról számolt be, hogy a sztereotípiákkal ellentétben az egyetemisták és főiskolások preferenciái nagyon gyorsan követik a teljes népességben bekövetkező változásokat, a hallgatók kifejezetten politikaérzékenyek (Szabó 2019:37). 2021 tavaszán a felmérésben részt vevő szegedi

49 p<0,0001 N=897

4. ábra. Választási részvételi hajlandóság (N=1195)

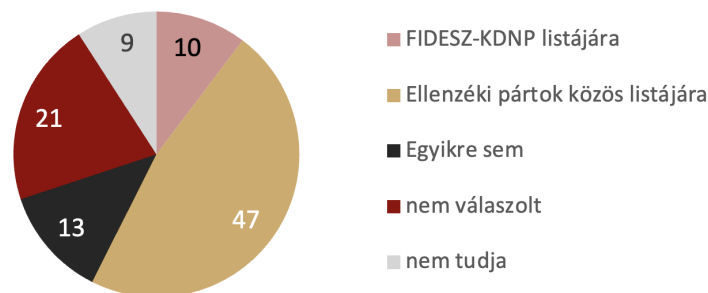
Ha most vasárnap országgyűlési választások lennének, akkor elmenne-e Ön szavazni? (%)

Forrás: Saját szerkesztés

5. ábra. Pártpreferenciák a felmérésben részt vevő egyetemi hallgatók körében (n=1091)

"Ha a választáson csak két lista közül lehetne választani, melyikre szavazna?" (%)

egyetemisták preferenciái jelentősen eltértek a teljes népesség körében mért adatoktól,⁵⁰ aminek hátterében egy erősödő politikaérzékenység állhat, feltehetően az adatfelvételt megelőző hónapok egyetemi polgárokat érintő, valamint szegedi vonatkozású eseményei.⁵¹ A válaszadó szegedi hallgatók körében az ellenzéki pártok közös listája volt a legnépszerűbb, a megkérdezettek csaknem fele (47%) rájuk szavazna, a kormánypártra a tizedük, 13%-uk pedig egyik listára sem adná a voksát (5. ábra). A válaszadók csaknem harmada tartozik a bizonytalanok, illetve a rejtőzködők táborába, vagyis nem tudta, vagy nem akarta megválaszolni a feltett kérdést.

Tehát erős részvételi hajlandóság jellemezte az egyetemista fiatalokat 2021 tavaszán, azonban ehhez egy bizonytalanabb preferenciavilágítás társult, összesen több mint négytizedük (43%) elutasító (nem szavazna egyik listára sem), rejtőzködő és bizonytalan volt. Ezt a megállapítást támasztja alá az is, hogy a hallgatók fele nyilatkozott úgy, hogy nincs a jelenlegi pártok, szerveződések között olyan, amelyik jelenleg közel állna hozzá.

50 Forrás: <https://kozvelemenymutato.hu/havipartpreferenciak/> [Letöltve: 2021-05-31].

51 Gondolunk itt a kormányhoz az akadémiai életet és a felsőoktatást centralizálni kívánó törekvéseire („modellváltás”), mely 2020 őszén erőteljes ellenállást váltott ki a SZFE (Színház- és Filmművészeti Egyetem) hallgatói körében, és nagyon gyorsan országos ismertségre, támogatottságra tett szert, továbbá mozgósító erővel bírt. 2021 januárjában világhíressé vált, hogy a Szegedi Tudományegyetem is a modellváltó egyetemek közé tartozik, a tervezet támogatását, elfogadását azonban nem övezte konszenzus.

ÖSSZEGZÉS

Tanulmányunkban arra tettünk kísérletet, hogy egy globális, kollektív tapasztalat, a koronavírus-járvány hatását vizsgáljuk a szegedi egyetemisták körében. Arra voltunk kíváncsiak, hogy az elmúlt időszak tapasztalata hogyan formálta életmódjukat, világlátásukat, problémaészlelésüket, életesélyeiket. Az ifjúsági korosztály megismeréséhez nagymértékben hozzájáruló elméletekre alapozva vizsgáltuk a Szegedi Tudományegyetem hallgatóinak életkörülményeit, az életük különböző területeivel való elégedettségüket, közéleti, politikai érdeklődésüket. Az aktív hallgatói jogviszonnal rendelkező szegedi egyetemisták körében 2021 tavaszán végzett online adatfelvétel eredményei alapján megállapítottuk, hogy az ifjúsági sebezhetőség alapvető dimenzióiban, az oktatás, a szabadidő és az anyagi helyzet terén a legalacsonyabb a felmérésben részt vevő hallgatók elégedettsége. Véleményünk szerint ez szoros kapcsolatban áll az egyetem online oktatásra történő átállásával, a pandémiával összefüggő gazdasági válság elhúzódó hatásaival, továbbá a fiatalok számára rendkívül fontos baráti, társas kapcsolatok korlátozásával, a szabadidős programlehetőségek beszűkülésével. A fertőzésveszély csökkentése érdekében hozott korlátozó intézkedések rávilágítottak arra, hogy az IKT eszközök, az online kommunikáció és a közösségimédia-használat – amelyek a fiatal generációk jellemzőiként általában elfogadottak (vö. „kütyüzés”) – nem tudja pótolni a személyes kapcsolatokat, a közös szabadidőtöltés, a *face to face* kommunikáció felértékelődését eredményezve. Ennek megfelelően a tanulmány bevezetőjében az ezzel kapcsolatban megfogalmazott hipotézisünket megtartjuk.

A szegedi egyetemisták problémaészlelését vizsgálva megállapítottuk, hogy figyelmük a politika, a globális jelenségek és a gazdasági problémák felé irányult elsősorban; aggodalmuk amiatt volt a legerősebb, hogy a politikusok rosszul kormányozzák az országot, majd ezt követi a globális klímaváltozás, illetve a bizonytalanság és a kilátástalanság. Feltételezésünktől eltérően a SZTE hallgatói a világválságot kevésbé tartották súlyos problémának, inkább a nyomában járó gazdasági nehézségekre, a bizonytalanságra koncentráltak. A szegedi egyetemisták közéleti, politikai érdeklődésének alakulását vizsgálva – összevetve az Aktív Fiatalok kutatásorozat adataival is – megállapítható, hogy a szegedi egyetemista fiatalokra nem a csendesség, az apolitikusság, sokkal inkább egy növekvő, erőteljes közéleti, politikai érdeklődés és a globális problémák iránti fokozott érzékenység jellemző, vagyis a második hipotézisünket is igazolva látjuk.

Tanulmányunkban szintén vizsgáltuk, hogy az egyetemisták, a jövő értelmiségi rétege hogyan látja a társadalmi érvényesülés lehetséges útjait, eszközeit a mai magyar társadalomban. A válaszok alapján az intézményesült kulturális tőke szimbolikus leértékelődésére és a társadalmi, valamint a gazdasági tőke erőteljes felértékelődésére következtethetünk az érvényesülés és a karriercélok elérését illetően, melyre szignifikáns hatása van a kérdezett nemének, a képzés szintjének és a választott tudományterületnek.

Kutatási kérdéseink alaposabb körüljárásához, részletesebb elemzésekhez további munkára, összehasonító elemzésekre van szükség. Reményeink szerint ez megvalósítható lesz a Magyar Ifjúság 2020 adatbázisának felhasználásával, illetve esetlegesen más egyetem hallgatói körében végzett felmérések révén.

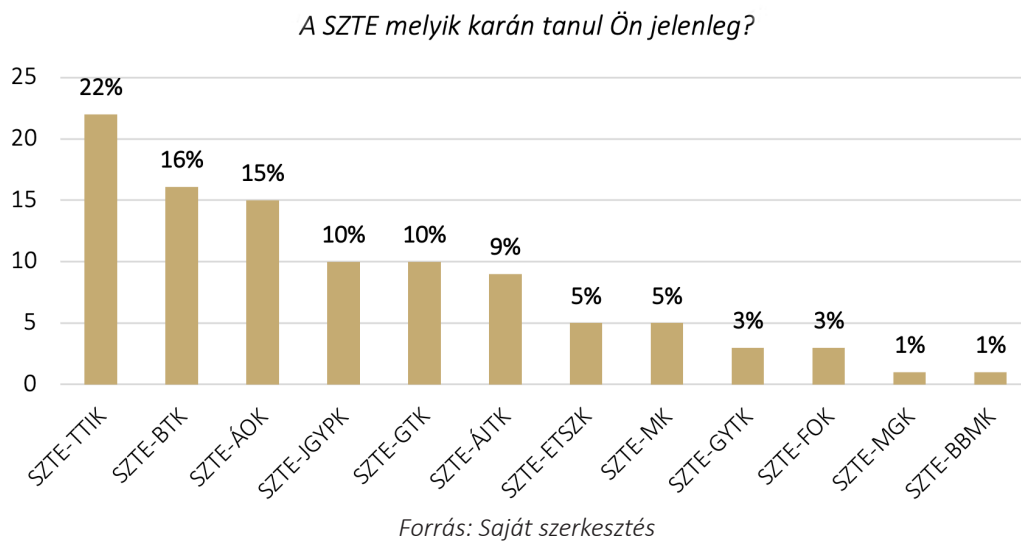
HIVATKOZÁSOK

- Arnold P. et al. (2021) COVID19 International Student Well-Being Study (C19 ISWS) in Hungary. *Corvinus Journal of Sociology and Social Policy*, 11(2), 163–170. <https://doi.org/10.14267/CJSSP.2020.2.13>
- Bene V. – Krémer B. – Pintye Zs. (2018) A 15–29 éves korosztály foglalkoztatásáról és munkaerőpiaci perspektíváiról – a Magyar Ifjúság Kutatás 2016 adatainak tükrében. In Nagy Á. (szerk.) *Margón kívül – magyar ifjúságkutatás 2016*. Budapest: Excenter Kutatóközpont, 98–153.
- Bocsi V. (2013) *Az idő a campusokon*. Szeged: Belvedere Meridionale.
- Bourdieu, P. (2004) Gazdasági tőke, kulturális tőke, társadalmi tőke. In Angelusz R. (szerk.) *A társadalmi rétegződés komponensei*. Budapest: Új Mandátum, 122–137.
- Bugyi A. – Varga Zs. (2020): Online oktatás és tapasztalatai a Szegedi Tudományegyetemen. *Kultúra és közösség*, 11(4), 21–32. <https://doi.org/10.35402/kek.2020.4.3>
- Csákó M. – Sik D. (2018) Állampolgári szocializáció a kivándorlás árnyékában. In Nagy Á. (szerk.) *Margón kívül – magyar ifjúságkutatás 2016*. Budapest: Excenter Kutatóközpont, 237–258.
- Csutorás G. Á. (2021) „Ratio Generationis” – Szempontok a felelős generációkutatáshoz. *Metszetek*, 10(2), 104–126. <https://doi.org/10.18392/metsz/2021/2/6>
- Déri A. – Szabó A. (2021) Generációs kihívás a poszt-Covid időszakban. *Szociológiai Szemle*, 31(4), 4–27. <https://doi.org/10.51624/SzocSzemle.2021.4.1>
- Falussy B. (2004) *Az időfelhasználás metszetei*. Budapest: Új Mandátum.
- Fazekas A. - Nagy Á. – Monostori K. (2018) „Bú, baj, bánat messze szalad!” – Életesemények, problémák, mobilitás, migráció. In Nagy Á. (szerk.) *Margón kívül. Magyar Ifjúságkutatás 2016*. Budapest: Excenter Kutatóközpont, 315–350.
- Fekete M. (2021) Megkoronázott sebezhetőségek. *Iskolakultúra*, 31(2), 54–75. <https://doi.org/10.14232/ISKKULT.2021.02.54>
- Fekete M. – Nagy Á. (2020) Megszólal-e az új csendes generáció? Avagy mit várhatunk az Ifjúság 2020 adatfelvétel eredményeképp. *Szociológiai Szemle*, 30(1), 98–106.
- Fényes H. – Szabó I. (szerk.) (2014) *Campus-lét a Debreceni Egyetemen. Ifjúságszociológiai tanulmányok*. Debrecen: Debreceni Egyetemi Kiadó.
- Jancsák Cs. (2012) A Szegedi Tudományegyetem hallgatóinak értékpreferenciái. In Dusa Á. – Kovács K. – Márkus Zs. – Nyüsti Sz. – Sörös A. (szerk.) *Egyetemi élethelyzetek. Ifjúságszociológiai tanulmányok I*. Debrecen: Debreceni Egyetemi, 167–191.
- Jancsák Cs. (2013) *Ifjúsági korosztályok korszakváltásban*. Budapest: Új Mandátum.
- Gábor K. (2004) Ifjúsági korszakváltás. *Új Ifjúsági Szemle*, 2(4), 5–24.
- Gábor K. (2012) *Válogatott ifjúságszociológiai tanulmányok*. Szeged: Belvedere Meridionale. Gábor K. – Balog I. (1989) Értékek, orientációk, ideológiák az egyetemi hallgatók körében. *Társadalomtudományi Közlemények*, 1, 72–86.
- Gazsó F. – Laki L. (2004) *Fiatalok az Újkapitalizmusban*. Budapest: Napvilág.
- Guld Á. (2020) „A szociális életem digitálisan élem” – Z generációs fiatalok médiahasználatára pandémia idején: napi rutin, médiafogyasztás, hírfogyasztás, tanulás és munka, hatások. In *Szabad Piac 2020 (2)*. Budapest: Milton Friedman Egyetem, 80–99.
- Howe, N. – Strauss, W. (1991) *Generations: The History of America's Future, 1584 to 2069*. New York: William Morrow&Company.
- Kolosi T. (2006) Go ahead: A Complex approach to status attainment and inequality of opportunity. *Review of Sociology of the Hungarian Sociological Association*, 12(1), 5–14.
- Mannheim K. [1927] (2000) A nemzedékek problémája. In Szántó Z. – Wessely A. (szerk.) *Tudásszociológiai tanulmányok*. Budapest: Osiris, 201–255.
- Krémer B. (2020) Vajon az új generáció sajátja-e az, hogy „csendes”? *Szociológiai Szemle*, 30(1), 115–119.
- Merton, R. K. (1980) *Társadalomelmélet és társadalmi struktúra*. Budapest: Gondolat.
- Mihalik J. (2020) A bizonytalanság radikalizmusa: egy gondolati térkép a fogalom értelmezéséhez. In *Szabad Piac 2020 (2)*. Budapest: Milton Friedman Egyetem, 47–58.
- Murányi I. (2012) Egyetemisták szabadidős tevékenysége és mentális státusza. In Murányi I. (szerk.) *Ifjúságszociológiai szöveggyűjtemény*. Debrecen: a Debreceni Egyetem Szociológia és Szociálpolitika Tanszék, 133–146.
- Murányi I. (2013) Fiatalok és/vagy demokraták – Tizenévesek politikai kultúrájának jellemzői napjainkban. *Köz-Gazdaság*, 8(2), 119–138.
- Nagy Á. (2013) Az ifjúsági korosztályok meghatározásának egyéni életúton alapuló paradigmája. In Székely L. (szerk.) *Magyar Ifjúság 2012. Tanulmánykötet*. Budapest: Kutatópont, 38–53.

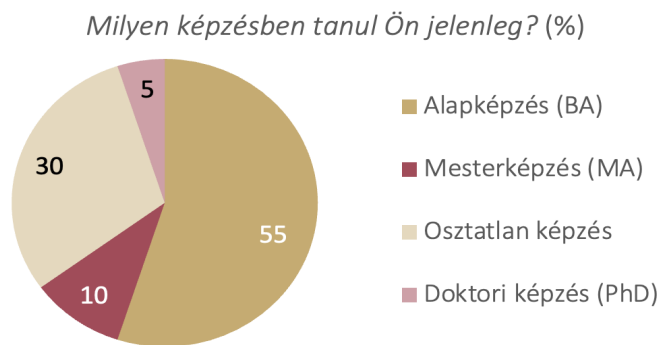
- Oross D. (2012) Társadalmi közérzet, politikához való viszony. In Székely L. (szerk.) *Magyar Ifjúság 2012*. Budapest: Kutatópont, 283–316.
- Palócz É. – Matheika Z. (2020) Dilemmák a Covid-19-válság magyarországi gazdasági hatásairól. In Kolosi T. – Szelényi I. – Tóth I. Gy. (szerk.) *Társadalmi Riport 2020*. Budapest: Társki, 573–590.
- Róbert P. – Valuch T. (2013) Generációk a történelemben és a társadalomban. *Politikatudományi Szemle*, XXII(4), 116–139.
- Tóth I. Gy. (1999) Előrejtás a társadalmi ranglétrán – egy magyarázat kísérlet. In Szivós P. – Tóth I. Gy. (szerk.) *Monitor, 1999*. Budapest: Társki, 42–47.
- Tóth I. Gy. – Hudácskó Sz. (2020) A koronavírus-járvány társadalmi hatásai a közvélemény-kutatások tükrében. In Kolosi T. – Szelényi I. – Tóth I. Gy. (szerk.) *Társadalmi Riport 2020*. Budapest: Társki, 553–572.
- Saunders, P. (1977) Social Mobility in Britain: an empirical evaluation of two competing explanations. *Sociology*, 31(2), 261–288.
- Schwegler, G. (2021) Shifting inequalities in student lifestyles during the COVID-19 pandemic. In *Bulletin 157*, Suisse Sociological Association, 31–35.
- Sewel, W.H. et al. (2003) As We Age: a review of the Wisconsin Longitudinal Study, 1957–2001. *Research in Social Stratification and Mobility*, 20, 3–111. [https://doi.org/10.1016/S0276-5624\(03\)20001-9](https://doi.org/10.1016/S0276-5624(03)20001-9)
- Sharif, M. – Mogilner, C. – Hershfield, H. (2018) The Effects of Being Time Poor and Time Rich on Life Satisfaction. *Advances in Consumer Research*, 46, 303–308.
- Sik D. – Zakariás I. (2021) A szolidaritási mező – járvány idején. *Socio.hu Társadalomtudományi Szemle*, 11(1), 1–30. <https://doi.org/10.18030/socio.hu.2021.1.1>
- Szabó A. (2019) *A magyar egyetemisták és főiskolások politikai integrációja 2019-ben*. Prága: Heinrich Böll Stiftung.
- Szabó A. – Oross D. (szerk.) (2017) *Csendesek vagy lázadók? – A hallgatók politikai orientációi Magyarországon (2011–2015)*. Szeged: Belvedere Meridionale.
- Székely L. (2014) Az új csendes generáció. In Nagy Á. – Székely L. (szerk.) *Másodkézből – Magyar Ifjúság 2012*. Budapest: ISZT Alapítvány – Kutatópont, 9–28.
- Zinnecker, J. (1986) A fiatalok a társadalmi osztályok terében. Új gondolatok egy régi témához. In Gábor K. – Jancsák Cs. (szerk.) *Ifjúságpszichológia*. Szeged: Belvedere, 69–94.

FÜGGELÉK

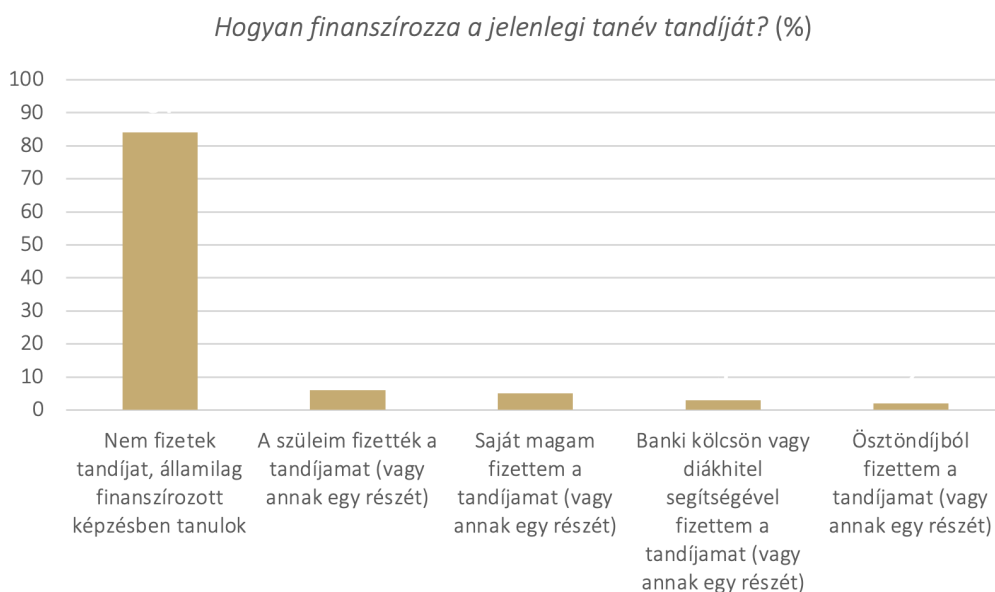
6. ábra. A felmérésben részt vevők egyetemi kar szerinti megoszlása (%) (n=1.195)

7. ábra. Képzési forma szerinti megoszlás (n=1.195)

8. ábra. Finanszírozási forma szerinti megoszlás (N=1.195)

9. táblázat. Az érvényesülésstratégia-csoportok nem szerinti megoszlása (N=1149)

	Érvényesülésstratégia-csoportok		
	Klasszikus	Materiális	Célorientált
férfi	55%	45%	0%
nő	67%	32%	1%

Forrás: Saját szerkesztés

10. táblázat. Az érvényesülésstratégia-csoportok képzési szint szerinti megoszlása (N=1149)

	Érvényesülésstratégia-csoportok		
	Klasszikus	Materiális	Célorientált
Alapképzés (BA)	66%	34%	0%
Mesterképzés (MA)	62%	38%	0%
Osztatlan képzés	61%	38%	1%
Doktori képzés (PhD)	34%	66%	0%

Forrás: Saját szerkesztés

11. táblázat. Az érvényesülésstratégia-csoportok karok szerinti megoszlása (N=1149)

	Érvényesülésstratégia-csoportok		
	Klasszikus	Materiális	Célorientált
SZTE-ÁJTK	63%	38%	0%
SZTE-ÁOK	65%	33%	1%
SZTE-BBMK	50%	50%	0%
SZTE-BTK	55%	45%	0%
SZTE-ETSZK	74%	24%	2%
SZTE-FOK	30%	70%	0%
SZTE-GTK	73%	27%	0%
SZTE-GYTK	63%	37%	0%
SZTE-JGYPK	69%	31%	0%
SZTE-MK	75%	25%	0%
SZTE-MGK	59%	41%	0%
SZTE-TTIK	56%	43%	0%

Forrás: Saját szerkesztés

VIT ESZTER¹

ÉRETTSÉGI EREDMÉNYEK POSZT-COVID TÜNETEI

avagy a rendkívüli érettségi időszakok és az oktatási egyenlőtlenségek összefüggései²

<https://doi.org/10.18030/socio.hu.2022.4.80>

ABSZTRAKT

A tanulmány a Covid19-hez kötődő iskolabezárások érettségi eredményekre gyakorolt hatásait vizsgálja regressziós elemzéssel három érettségi tárgyból a 2018–2021. május-júniusi vizsgaidőszakok középszintű és emelt szintű írásbeli pontszámaira vonatkozóan. Az eredmények alapján elmondható, hogy általánosságban nem születtek rosszabb írásbeli eredmények az iskolabezárások által érintett érettségi időszakokban. Azonban a képzéstípus és az érettségi időszak interakcióját is figyelembe véve, az érettségit adó szakképzés keretei között vizsgázók átlagosan rosszabb középszintű írásbeli érettségi eredményei további hátrányt könyvelhettek el a járvány által érintett mindkét évben a gimnazistákhoz képest (2020 és 2021) matematikából, továbbá a második évben (2021) történelemből. Az iskolák átlageredményeinek elemzése ugyanakkor rámutat, hogy ezek az összefüggések elsősorban az egyes iskolák és képzéseik családi háttér szerinti szelektivitásából fakadhatnak. A hátrányosabb tanulói összetételű képzések a rendkívüli oktatási helyzet által érintett időszakban sok esetben alulteljesítettek még a diákok családi háttere alapján várható eredményekhez képest is. Összességében az eredmények arra utalnak, hogy a Covid19-időszakhoz köthető rendkívüli oktatási helyzet hozzájárulhatott az oktatási egyenlőtlenségek növekedéséhez.

Kulcsszavak: Covid19, oktatási egyenlőtlenségek, érettségi

1 Budapesti Corvinus Egyetem Szociológia és Kommunikációtudomány Doktori Iskola; Társadalomtudományi Kutatóközpont Számítógépes Társadalomtudomány – CSS-RECENS.

2 A kutatás az Innovációs és Technológiai Minisztérium ÚNKP-21-3-II kódszámú Új Nemzeti Kiválóság Programjának Nemzeti Kutatási, Fejlesztési és Innovációs Alapból finanszírozott szakmai támogatásával készült.

POST-COVID SYMPTOMS OF SECONDARY SCHOOL LEAVING EXAMINATION RESULTS

Educational Inequalities under Extraordinary Circumstances

ABSTRACT

The study examines the effects of school closures related to Covid-19 on secondary school leaving examination results by applying fractional and beta regression models to the intermediate and advanced written examination scores in three school subjects for the 2018-2021 exam periods. In general, written examination scores did not decrease in the examination periods affected by the school closures. Nevertheless, on average, students graduating from the vocational secondary school track achieved lower intermediate-level written examination scores compared to grammar school graduates. Further, in both examination periods affected by the pandemic (2020 and 2021), the results of vocational secondary school track graduates suffered an additional decrease in mathematics and the same tendency could be observed in history in the second year of the pandemic (2021). Nonetheless, supplementary analysis regarding the average written examination scores of educational units indicates that these results may primarily stem from the selectivity of schools and tracks based on students' family backgrounds. Educational units with a more disadvantaged student body composition often underachieved in addition to the general effect of their SES composition in examination periods affected by the pandemic. Overall, the results suggest that the extraordinary educational circumstances related to Covid-19 may have contributed to the increase in educational inequalities.

Keywords: Covid-19, Educational Inequalities, Secondary School Leaving Examination

ÉRETTSÉGI EREDMÉNYEK POSZT-COVID TÜNETEI

AVAGY A RENDKÍVÜLI ÉRETTSÉGI IDŐSZAKOK ÉS AZ OKTATÁSI EGYENLŐTLENSÉGEK ÖSSZEFÜGGÉSEI

BEVEZETÉS

A Covid19-járvány következtében világszerte precedens nélküli iskolabezárások hatásaival kellett megküzdenie az iskoláknak, a szülőknek és nem utolsósorban a diákoknak. A bezárások egyes időszakokban egy országon belül a jelenléti oktatás általános felfüggesztésével jártak, máskor pedig csak bizonyos régiókra vagy képzési szintekre terjedtek ki (UNESCO 2021).

Magyarországon 2020. március 16-tól az oktatási intézmények digitális távoktatásra tértek át egészen a tavaszi félév végéig. A hirtelen átállás során az intézményekre hárult a digitális távoktatáshoz szükséges protokoll kidolgozása, valamint a megfelelő platformra szabott tananyagfejlesztés, amelyhez ráadásul az oktatók vagy intézményvezetők sok esetben egyáltalán nem kaptak segítséget (Holb et al. 2022, Kende–Messing–Fejes 2021, Proháczik 2020).

A 2020/2021-es tanév őszi félévében a diákok visszatérhettek a jelenléti oktatáshoz, azonban a középiskolás tanulók esetén ez nem tartott sokáig: a pandémia második hulláma alatt, november 10-től a középiskolai és a felsőoktatásban részt vevő tanulók ismét távoktatásra tértek át (484/2020. Korm. rendelet), bár az érettségiző évfolyamok esetén a harmadik hullám alatt ismét folytattak jelenléti oktatást. Mindez azzal járt, hogy a 2021 tavaszán végzős középiskolások az érettségi vizsga előtt összességében több mint egy éven keresztül csak hektikusan, a megszokottól eltérő körülmények között tudtak részt venni jelenléti oktatásban.

Az érettségi vizsgákat 2020-ban és 2021-ben is megtartották bizonyos korlátozások mellett. Szóbeli vizsgákat csak azon tárgyakból szerveztek, melyekből nincs írásbeli vizsgarész, valamint azokban az esetekben, amikor a vizsgázó az írásbeli rész alapján nem érte el az elégséges eredményt (119/2020. Korm. rendelet; 167/2021. Korm. rendelet).

A tanulmány a 2018–2021. május-júniusi érettségi időszakban nappali középiskolai tanulmányaik lezárásaként vizsgázó tanulók írásbeli érettségi eredményeit vizsgálja három kötelező tantárgy középszintű és ugyanezen tantárgyak emelt szintű írásbeli eredményei alapján. Az elemzés frakcionális és béta regressziós elemzéssel arra keresi a választ, hogy az eltérő középiskolai képzéstípusok érettségizőit, illetve az eltérő tanulói összetételű iskolák írásbeli érettségi eredményeit másként érintette-e a rendkívüli oktatási környezet, amivel a 2020-as és 2021-es tavaszi-nyári érettségi vizsgaidőszak előtt és alatt meg kellett küzdeniük.

Az eredmények arra utalnak, hogy általánosságban nem tulajdonítható teljesítményromlás a távoktatást követő vizsgaidőszakoknak. A képzéstípusokat és az oktatási intézmények tanulói összetételét figyelembe véve azonban elmondható, hogy az érettségit adó szakképzések keretében érettségizők körét, ezen belül pedig elsősorban a középszinten érettségizőket, a matematika és a történelem pontszámokat tekintve hátrányosan érintette a két, pandémiához köthető május-júniusi vizsgaidőszak. A rendelkezésre álló adatok nem teszik le-

hetővé az egyéni szintű eredmények összekapcsolását az oktatási intézmények eredményeivel. Ugyanakkor, az iskolák és képzéseik átlagos eredményei arra utalnak, hogy a képzéstípusok közt megfigyelhető egyenlőtlen hatások elsősorban az intézmények és képzéseik tanulói összetételéhez köthetők.

A tanulmány felépítése a következő: elsőként áttekintem, hogy a távoktatás és a járvány által terhelt időszak miként érinthette negatívan a diákok, ezen belül pedig az érettségizők teljesítményét, különös tekintettel a hátrányosabb családi helyzetű tanulóakra. Ezt követően bemutatom az adatokat és az alkalmazott módszertant, majd ismertetem az elemzés eredményeit, végül pedig összefoglalom a tanulmány főbb megállapításait.

AZ ISKOLABEZÁRÁSOK TANULÓI TELJESÍTMÉNYRE GYAKOROLT HATÁSA

A Covid19-járvány következtében elrendelt iskolabezárások nem csupán a fiatalok mentális egészségére gyakoroltak negatív hatást (Wang et al. 2020), hanem összességében negatívan befolyásolták a diákok teljesítményét is (Betthäuser–Bach–Mortensen–Engzell 2022, Donnelly–Patrinos 2021, Hammerstein et al. 2021, Zierer 2021), bár a bezárások és a diákok készségei közti összefüggések tantárgyak, alcsoportok és kontextus függvényében nagy variabilitást mutatnak.

Annak ellenére, hogy a Covid19-járványhoz kötődő iskolabezárások precedens nélküliek, a tanulási folyamatot megszakító események hatása széles körben kutatott jelenség. A nyári szünet és a diákok teljesítménye között kimutatott összefüggések alapján feltehető, hogy az iskolabezárások egyenlőtlenül érintik a különböző háttérű diákokat, növelve az előnyösebb és a hátrányosabb családi háttérű diákok teljesítménye közti különbségeket (Atteberry–McEachin 2021, Haeck–Lefebvre 2020). Fontos azonban kiemelni, hogy a nyári szünettel szemben a pandémia kapcsán bevezetett iskolabezárások digitális távoktatás révén a szervezett oktatás részét képezték.

A digitális távoktatásban való részvétel elsősorban megfelelő fizikai környezetet igényel, megbízható internetkapcsolattal és internetezésre alkalmas eszközökkel (Agostinelli et al. 2022; Wang et al. 2020), a hátrányosabb helyzetű diákok pedig gyakran nélkülözik otthonukban a tanulásra dedikált helyet vagy a megbízható internethozzáférést (Andrew et al. 2020, Frenette–Frank–Deng 2020, Szilveszter et al. 2021). Magyarországon előzetes becslések szerint a gimnazista korú diákok 7%-a otthoni internetkapcsolat vagy számítógép hiánya miatt automatikusan kimaradt a digitális távoktatásból, vagy csak különös erőfeszítések árán tudtak bekapcsolódni. A digitális oktatáshoz szükséges technikai feltételek hiánya pedig erőteljesen összefüggött a diákok családi háttérével és lakóhelyével (Hermann 2020).

Mivel az iskoláknak és a tanároknak az első bezárások előtt lényegében nem volt idejük átállni a digitális távoktatásra, továbbá nem állt rendelkezésre államilag biztosított digitális tananyag, a távoktatás minősége és hatékonysága jelentősen ingadozott az egyes iskolák és osztályok között a tanárok felkészültsége, digitális írástudása függvényében (Orlov et al. 2021, Proháczik 2020).

Bár a magas minőségű digitális oktatás kifejezetten előnyös lehet az egyébként gyengébben teljesítő diákok számára (Clark et al. 2021, Meeter 2021), gyakran épp az eleve előnyösebb helyzetben lévő, közismereti fókuszú középiskolai oktatásban részt vevő (van der Velde et al. 2021) vagy előnyösebb szocioökonómiai háttérű iskolák diákjai profitáltak a távoktatásból (Meeter 2021).

A digitális távoktatás alatt a diákoknak kevesebb lehetősége adódott segítséget kérni és kapni a tanáraitól vagy társaiktól (Agostinelli et al. 2022, Wang et al. 2020). A diákok interakciói – az online kapcsolattartáson felül – a távoktatás ideje alatt gyakran legközelebbi kapcsolataikra korlátozódtak, és amennyiben ezek a kapcsolatok szegényesek voltak tanulmányi sikerekhez szükséges erőforrásokban, kevesebb támogatást

kaphattak közvetlen környezetükben (Agostinelli et al. 2022), ráadásul az online elérhető kiegészítő tananyagokhoz való hozzáférés mértéke is összefüggést mutatott a család és a lakókörnyezet erőforrásaival (Bacher-Hicks–Goodman–Mulhern 2021, Jæger–Blaabæk 2020).

Mindebből következően az iskolabezárások rövid távú negatív hatásai jelentősebbnek bizonyultak a kevésbé iskolázott és alacsonyabb jövedelmű szülőkkel rendelkező diákok esetén (Engzell–Frey–Verhagen 2021, Haelermans et al. 2022), és az egyébként jól teljesítő, de alacsony iskolázottságú családi háttérű diákok különös hátrányokat szenvedhettek el (Contini et al. 2021). Továbbá, az iskolabezárások negatív hatása erőteljesebb volt olyan iskolákban és körzetekben, ahol magasabb a hátrányosabb helyzetű vagy etnikai kisebbséghez tartozó diákok aránya (Gore et al. 2021, Halloran et al. 2021, Maldonado–De Witte 2022, Molnár–Hermann 2023). A tanulók társadalmi háttere alapján előnyösebb összetételű intézményekben pedig jellemzően több támogatást kaptak a diákok az iskolabezárások alatt (Andrew et al. 2020).

A vizsgált tantárgyak tekintetében elmondható, hogy összességében a matematikaeredmények terén a világjárvánnyal összefüggő lezárások nagyobb mértékű visszaesést okoztak a diákok teljesítményében, mint az anyanyelvi készségek terén (Betthäuser–Bach–Mortensen–Engzell 2022), továbbá a lezárások előtt rosszabb teljesítményt felmutató diákok nagyobb mértékű tanulási veszteségeket könyvelhettek el matematikából (Schult et al. 2021).

A fiatalabb korosztályokhoz tartozó diákok tanulási koncentrációjában fontosabb szerepet tölthet be a jelenléti oktatás, így annak hiánya is jobban sújthatja őket (Molnár–Hermann 2023, Tomasik–Helbling–Moser 2021), azonban több kutatás adatait összegző eredmények alapján a tanulási veszteségek elsősorban nem a diákok életkorával, hanem a lezárások hosszával mutattak összefüggést (Betthäuser–Bach–Mortensen–Engzell 2022). Figyelembevéve, hogy Magyarországon a középiskolai tanulóknak jóval hosszabb ideig húzódó távoktatással kellett megküzdeniük, mint az általános iskolás diákoknak, valamint azt, hogy az érettségire való felkészülés a diákok számára új kihívást jelentett az iskolában történő hétről-hétre történő helytálláshoz képest, releváns lehet a távoktatás hatásait a közoktatásban részt vevő legidősebb korosztályra nézve megvizsgálni.

A távoktatás érettségi eredményekre gyakorolt lehetséges hatása képzéstípusok szerint

Az érettségi vizsgák fontos szerepet játszanak a diákok középiskola utáni lehetőségeiben: számos szakmai képzés érettségi meglétéhez kötődik, ezen felül pedig a felsőoktatási felvételi pontszámokat is befolyásolhatják az érettségi eredmények. Természetesen nem minden végzős diák jelentkezik felsőoktatásba, azonban az írásbeli vizsgák évről évre hasonló struktúrája, feladatai miatt az írásbeli eredmények esetükben is alkalmasak lehetnek a vizsga által mért kompetenciák összehasonlítására. Az emelt szintű vizsgázás pedig még szorosabban kötődik a felsőoktatási felvételihez, különösen mivel 2020-tól annak kötelező előfeltételévé vált.

A felsőoktatási felvételi pontszámok három részből tevődnek össze: tanulmányi pontok, érettségi pontok, valamint többletpontok, melyek közül az első kettőben játszanak szerepet az érettségi eredmények. Tanulmányi pontokkal legfeljebb 200 pontot lehet elérni, ebből 100 pont szerezhető öt tantárgy (magyar nyelv és irodalom, történelem, matematika, választott idegen nyelv és választott természettudományos tárgy) osztályzatainak összegével a két utolsó tanévben, amikor az adott tárgyat tanulta a diák, amit megszoroznak kettővel. További 100 pontot ér a négy kötelező (magyar nyelv és irodalom, matematika, történelem, választott idegen nyelv) és egy választható tantárgy érettségi százalékos eredményének átlaga. Érettségi pontokkal szintén 200 pont szerezhető, amely két, egy adott választott szakon követelményként megadott két érettségi vizsgatárgy százalékos eredményeinek összege (Oktatási Hivatal é.n.).

Magyarországon a középiskolai továbbtanulást, a középiskola típusát erőteljesen befolyásolja a diákok családi háttere. A szakgimnáziumok (korábbi szakközépiskolák) tanulói jellemzően kevésbé előnyös családi háttérrel rendelkeznek, mint a gimnáziumokban tanuló diákok, a szakképző³ iskolákban tanulókat pedig még jelentősebb hátrányok jellemzik (Hörich 2019, Schumann 2009). Az egyes középiskolai képzéstípusok között a kompetenciaeredmények tekintetében is igen nagy a szórás (Belinszki et al. 2020). A különbség részben az egyes képzéstípusokra jelentkezők előzetes eredményeinek tulajdonítható, azonban a képzéstípusok ezen felül is tovább növelik a tanulók kompetenciaeredményei közti különbségeket (Hermann 2019). A szakképző iskolák esetén az érettségi vizsga nem része a tanulmányok lezárásának, a vizsgált időszakban azonban még működtek olyan kiegészítő, érettségire felkészítő évfolyamok, ahova a diákok fakultatív módon beiratkozhattak a 3 éves képzést követően.

A Covid19-járvány hatásai kapcsán elmondható, hogy a szakképzésekben részt vevő diákokat a gimnáziumokban tanulókhöz képest alacsonyabb arányban sikerült bevonni a digitális távoktatásba, illetve magasabb arányban okozott nehézséget számukra az online oktatásba történő bekapcsolódás. Továbbá a szakképzésben a gyakorlati képzés biztosításának nehézségeivel is meg kellett küzdeni (Holb et al. 2022), ami akár a közismereti tárgyak sikeres oktatásától is elvonhatta az erőforrásokat.

A fentiek alapján feltételezhető, hogy a középiskolai képzéstípusok között létező társadalmi szelekció és a közismereti tárgyak oktatásának eltérő hangsúlya következtében a digitális távoktatás eltérő módon érinthette az egyes képzéstípusok érettségizőinek eredményeit. A tanulmány azt vizsgálja, hogy megfigyelhető-e különbség az iskolabezárások által érintett és nem érintett érettségi időszakok írásbeli eredményei és osztályzatai között. A tanulmány fő kérdése, hogy eltérő módon befolyásolták-e a különböző képzési típusokon résztvevő diákok eredményeit a Covid19-korlátozások által érintett érettségi időszakok, és amennyiben igen, ezek a különbségek pusztán az egyes képzések eltérő társadalmi összetételéből fakadnak-e.

ADATOK

Az elemzés a 2018 és 2021 közötti május-júniusi érettségi időszak középszintű és emelt szintű írásbeli eredményeire épül három kötelező érettségi tantárgyból (magyar nyelv és irodalom, matematika, valamint történelem). Az elemzésben részt vevők körét a nappali oktatásban, rendes érettségi vizsgán (a középiskolai tanulmányok lezárásaként tett érettségi vizsgák) részt vevő diákokra szűkítettem, akik gimnáziumi képzés, illetve az érettségit a képzés részeként tartalmazó vagy nem tartalmazó szakképzések keretében vizsgáztak.

A vizsgált időszak (2018–2021) alatt a középiskolai képzések besorolása változáson esett át. A szakgimnáziumi képzések egy részét a 2020/2021-es tanévtől technikumnak nevezik, a szakközépiskolákat pedig szakképző iskoláknak. Az elemzés keretein belül névváltozásoktól függetlenül aszerint különítettem el a szakképzéseket, hogy az érettségire való felkészítés a képzés része-e vagy csak külön felkészítő évfolyamok kínálják ezt a lehetőséget.

A négy év érettségi eredményei közül csak az írásbeli pontszámok hasonlíthatóak össze, hiszen 2020-ban és 2021-ben szóbeli vizsgák nélkül bonyolították a középszintű érettségi vizsgákat. Az érettségi vizsgák esetén a pontszámok nagyobb jelentőséggel bírnak, mint az osztályzatok, hiszen a felsőoktatási jelentkezések esetén az érettségi százalékos eredménye változó konstrukciókban, de gyakran beleszámít a felvételi pontokba.

Az érettségi írásbeli vizsga egyrészt központosított szabályozott, hiszen egy érettségi vizsgaidőszakban az adott tárgyból azonos szinten vizsgázó diákok azonos feladatsort oldanak meg és a javítótanárok számára a ja-

³ Korábban szakmunkásképző, majd szakközépiskola.

vítókulcsok részletes és pontos instrukciókat tartalmaznak. A feladatsorokat évről évre hasonló követelményeknek megfelelően állítják össze, így a diákok egyéni percepciói ellenére lehetőséget biztosítanak az eredmények érettségi időszakok közti összehasonlítására, ugyanakkor lehetségesek olyan különbségek egyes évek vizsgái között, melyek hatással vannak a vizsgázók átlagos eredményeire. Az írásbeli érettségi eredmények mégsem tekinthetők standardizált méréseknek. A javítás nem anonimizált: középszinten, a középiskolai tanulmányaikat lezáró vizsgázók esetén (ún. rendes érettségi vizsgák) a diákok saját tanárai javítják a feladatsorokat.

Ezzel szemben az emelt szintű vizsgák külső helyszínen, nem a diákok által látogatott oktatási intézményben zajlanak, azokat nem a diákok saját tanárai értékeli, hanem külsős javítótanár pontozza a vizsgabeosztásnak megfelelően, így ebben az esetben a pontozás is független a javítótanárok pozitív vagy negatív elfogultságától. Azonban az emelt szintű vizsgák fakultatív jellege következtében a vizsgázás tényére hatással lehetnek a diákok egyéni szintű vagy oktatási intézményükhöz köthető háttérjellemzői.

Mindezen korlátok ellenére árulkodó lehet az oktatási egyenlőtlenségek vonatkozásában, amennyiben a diákok egyes csoportjainak eredményei eltérő mértékben változtak a Covid19-korlátozások által érintett érettségi időszakokban.

MÓDSZERTAN

Az elemzés első része három kötelező érettségi tantárgy (magyar nyelv és irodalom, matematika és történelem) középszintű és emelt szintű írásbeli érettségi eredményeit vizsgálja azon diákok körében, akik 2018 és 2021 között a tavaszi-nyári érettségi időszakban vizsgáztak nappali munkarendben, rendes érettségi vizsgák keretében.

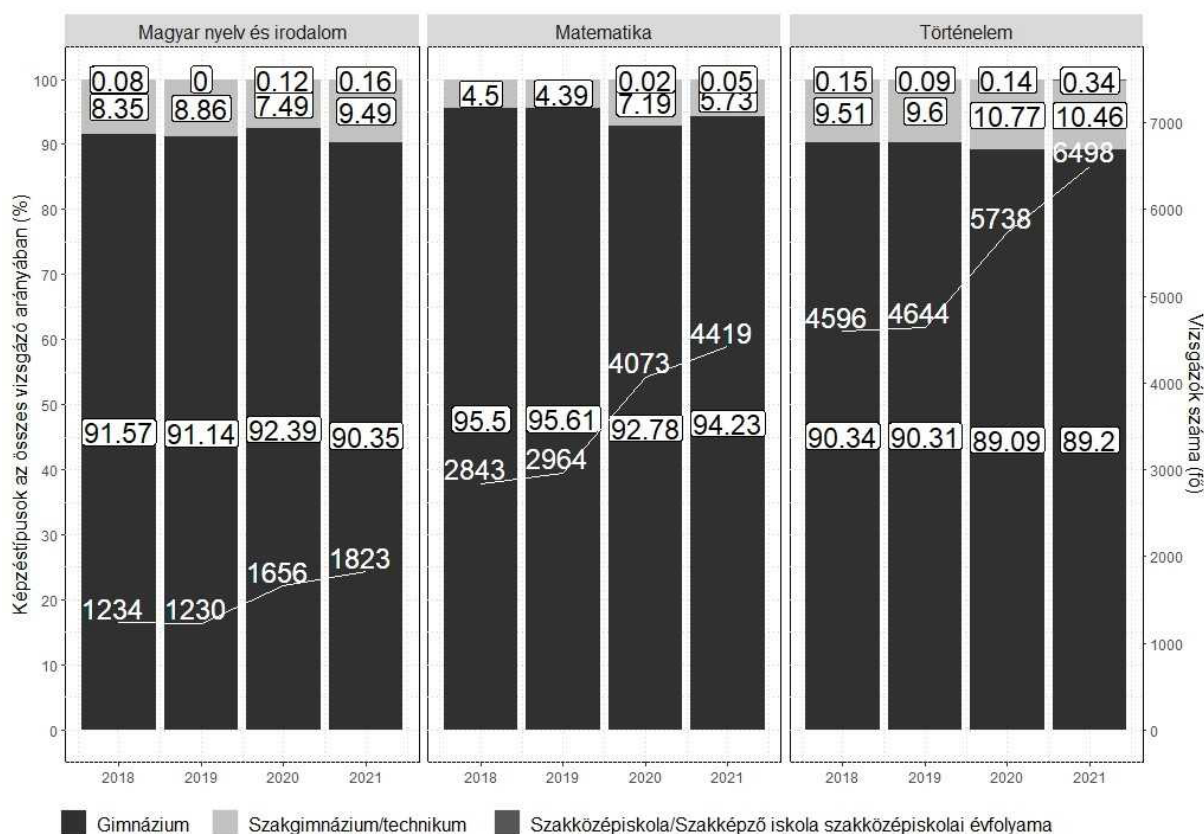
Fontos figyelembe venni, hogy a Covid19-korlátozások által érintett időszakban a pandémián kívül a felsőoktatási felvételi követelmények átalakítása is érinthette az emelt szintű érettségi eredményeit, és e két tényező hatása nem választható el egymástól a rendelkezésre álló adatok segítségével. Az emelt szintű érettségi 2020-tól általános felsőoktatási felvételi követelménnyé lépett elő, ezáltal pedig nőtt az emelt szinten vizsgázók száma⁴ (1. ábra).

A három tárgyból a középszintű írásbeli érettségi pontszámok egy 0–100-ig terjedő skálán mozognak. Ezek a pontszámok arányszámként is értelmezhetőek egy 0–1-ig terjedő intervallumban. A matematika emelt szintű írásbeli vizsgarészen összesen 115 pont érhető el, így ebben az esetben a százalékos eredményt ehhez a lehetséges maximumpontszámhoz viszonyítottam. Az átkódolt írásbeli pontszámok 0–1 között folyamatos értékeket vehetnek fel, ezért frakcionális regressziós modelleket alkalmaztam az R programnyelv *frm* csomagjában (Ramalho–Ramalho–Murteira 2011, Ramalho 2015), a p tesztek eredményei alapján a matematika eredmények esetén a cauchit, történelem eredmények esetén a probit, magyar nyelv és irodalom eredmények esetén pedig a komplementis log-log összekötő függvényvel (Davidson–MacKinnon 1981, Ramalho–Ramalho–Murteira 2011).

A személyes adatok védelméről szóló jogszabályi rendelkezések következtében az érettségi eredményekről nem érhető el a nappali jogviszony keretében érettségizőket oktatási intézményükkel összekötő adatok, azonban az Oktatási Hivatal rendelkezéseire bocsátott olyan adatokat, melyek alapján feladatellátási helyenként és feladatellátási helyen belül képzéstípusonként összehasonlíthatóak a három érettségi tárgy átlageredményei a pandémiát megelőző és a pandémia által érintett két május-júniusi érettségi időszakokban. Az elemzés második része tehát nem egyéni szintű eredményekre, hanem a feladatellátási helyek és képzéseik középszintű átlageredményeire koncentrál. A feladatellátási helyek az oktatási intézmények azonos cím alatt

⁴ Ezt a feltételt a tanulmány megjelenésének idején, 2022-ben már eltörölték.

1. ábra. Az emelt szinten vizsgázók száma és a vizsgázók képzéstípusok szerinti megoszlása

Forrás: Saját szerkesztés.

végzett tevékenységére vonatkoznak, vagyis lényegében megegyeznek a köznyelvben használt iskola fogalmával. Az elemzés során tehát a továbbiakban az iskolákat és a feladatellátási helyeket egymás szinonimájaként használom.

Az iskolák és ezen belül képzéseik (vagy azonos képzést nyújtó jogelődjük) eredményei összekapcsolhatóak az érettségi vizsga időpontját megelőző két év tizedik évfolyamos kompetenciaeredményeivel és családi-háttér-indexével. Természetesen az adott iskolában és képzéstípus keretén belül érettségiző diákok köre nem feltétlen azonos azokkal a tanulókkal, akikre nézve a kompetenciaeredmények és a családi-háttér-index kiszámításra került, így ezek az adatok csupán az adott iskola és képzéstípus összetételének indikátoraként vehetők figyelembe.

Az iskolák és képzéseik 2018 és 2021 közötti írásbeli átlagpontszámait béta regressziós modellekkel vizsgáltam az R programnyelv *glmmTMB* csomagja segítségével (Brooks et al. 2017), mert ezek a modellek a függő változó esetén nyitott intervallumot tesznek lehetővé 0 és 1 között (Douma–Weedon 2019), ami az iskolák átlageredményei esetén teljesült, hiszen a vizsgált tárgyak közül nem értek el 100 vagy 0 százalékos átlagot a diákok egy iskolában és képzéstípuson belül sem. Továbbá, a modellek random hatások modellezését is lehetővé teszik az iskolák és középiskolai képzéseikre nézve.

Változók

Egyéni szintű írásbeli eredmények

Az Oktatási Hivatalnál elérhető minden vizsgázó eredménye az egyes érettségi vizsgatárgyakból. A rendelkezésemre álló adatok alapján egy adott vizsgázó adatai két különböző tantárgyból nem köthetők össze egymással, valamint adatvédelmi okokból nem áll rendelkezésre információ a vizsgázók által látogatott oktatási intézményről (vagy egykori intézményükről). Néhány háttérváltozó azonban vizsgálható (2. táblázat): a vizsgázó neme, a képzési típus, amelyen a vizsgázó tanul és a megye, ahol a vizsgázó érettségizik. Tekintve, hogy az elemzést a nappali tagozaton tanuló, középiskolás tanulmányaik lezárásaként érettségiző diákokra szűkítettem, a vizsga helyszíne középszinten egyben az illető által látogatott oktatási intézmény helyszíne is.

Az emelt szinten vizsgázók száma –feltehetően a felsőoktatási felvételi követelmények módosításával összefüggésben – 2020-ban jelentős növekedést mutatott, azonban az elemzésben figyelembe vett három tárgyból emelt szinten minden vizsgált időpontban túlnyomó többségben gimnazisták érettségiztek (1. ábra). Emellett a matematikából, valamint magyar nyelv és irodalomból a vizsgázók nemi megoszlása is jelentősen eltért a középszinten megfigyelhető arányoktól. Az érettségit nem adó szakképzés keretei között emelt szinten vizsgázók alacsony száma miatt ezeket a vizsgázókat az emelt szintű érettségire vonatkozó elemzésből kizártam.

Az átlagos és a medián pontszámokról szintenként, tárgyanként és időszakonként az 1. táblázatban található információ.

1. táblázat. Átlag és medián írásbeli pontszámok tantárgyanként és évenként (május–júniusi vizsgaidőszak)

		Magyar nyelv és irodalom írásbeli pontszám		Matematika írásbeli pontszám		Történelem írásbeli pontszám	
		Középszint	Emelt szint	Középszint	Emelt szint	Középszint	Emelt szint
Elméleti maximum		100	100	100	115	100	100
2018	Átlag (szórás)	64,15 (18,38)	64,4 (14,3)	53,94 (23,29)	83,2 (21,1)	54,67 (18,25)	62,4 (14,9)
	Medián	65	65	52	86	53	63
	N	58165	1234	55409	2843	54972	4596
2019	Átlag (szórás)	64,07(18,84)	66,9 (15,4)	49,92 (23,40)	78,1 (22,6)	57,6 (19,12)	66,3 (15,0)
	Medián	65	68	46	82	57	67
	N	58450	1230	55584	2964	55173	4644
2020	Átlag (szórás)	66,16 (18,16)	57,6 (15,3)	52,82 (23,73)	74,8 (21,8)	58,59 (18,19)	64,6 (15,5)
	Medián	67	58	49	76	58	66
	N	58954	1656	55450	4073	55062	5738
2021	Átlag (szórás)	68,34(18,07)	65,3 (15,4)	51,9 (25,50)	76,9 (25,4)	53,34 (19,47)	65,1 (16,3)
	Medián	70	66	49	80	51	67
	N	59739	1823	56109	4419	55168	6498

2. táblázat. Egyéni eredmények: magyarázó változók és megoszlásuk a mintában a vizsga szintje és tantárgyak szerint (%)

Változók	Kategóriák	Közép szint			Emelt szint		
		Magyar nyelv és irodalom	Matematika	Történelem	Magyar nyelv és irodalom	Matematika	Történelem
Év	2018	24,72	24,9	24,94	20,76	19,88	21,40
	2019	24,84	24,98	25,04	20,70	20,73	21,62
	2020	25,05	24,92	24,99	27,86	28,48	26,72
	2021	25,39	25,21	25,03	30,67	30,90	30,26
A vizsgázó neme	Férfi (referenciakategória)	48,2	46,72	47,64	12,22	65,3	44,97
	Nő	51,8	53,28	52,36	87,78	34,7	55,03
Képzéstípus	Gimnázium (referenciakategória)	56,91	55,84	54,6	91,33	94,36	89,65
	Szakközépiskola/szakképző iskola	40,8	41,83	42,96	8,56	5,62	10,16
	szakközépiskolai évfolyama	2,29	2,33	2,44	0,10	0,02	0,19
Intézmény megyéje	Budapest	23,54	22,68	23,14	23,07	34,95	29,03
	Baranya	5,25	5,24	5,27	7,98	4,22	4,81
	Borsod-Abaúj-Zemplén	3,39	3,45	3,54	4,11	2,83	2,11
	Bács-Kiskun	3,57	3,63	3,59	2,61	1,69	3,17
	Békés	6,29	6,43	6,34	7,37	4,25	5,90
	Csongrád-Csanád	4,59	4,50	4,66	3,94	4,74	3,74
	Fejér	3,84	3,92	3,88	3,48	3,10	3,16
	Győr-Moson-Sopron	5,38	5,35	5,29	2,44	5,51	5,22
	Hajdú-Bihar	6,19	6,37	6,23	7,12	4,92	5,83
	Heves	3,37	3,45	3,39	3,84	2,8	3,29
	Jász-Nagykun-Szolnok	3,84	3,91	3,84	2,29	2,7	3,31
	Komárom-Esztergom	2,78	2,82	2,77	2,52	2,43	2,69
	Nógrád	1,26	1,34	1,32	2,86	0,87	1,09
	Pest	7,88	7,72	7,84	9,54	10,29	8,70
	Somogy	2,74	2,75	2,78	2,17	2,04	2,16
	Szabolcs-Szatmár-Bereg	5,50	5,75	5,46	6,43	3,33	6,53
	Tolna	2,09	2,16	2,08	1,73	1,53	2,02
	Vas	2,74	2,77	2,85	3,11	2,75	1,76
Veszprém	3,16	3,18	3,22	2,29	2,59	2,35	
Zala	2,59	2,60	2,49	1,11	2,49	3,15	
N		235308	222552	220375	5943	14299	21476

Átlagos írásbeli eredmények iskolák és képzéstípusok szerint

Az iskolák és képzéseik átlagos eredményei esetén a képzéstípus és az iskola megyéje mellett a vizsga időpontját két évvel megelőző kompetenciamérés eredményeit és a tanulóközeg összetételét is összekapcsoltam az eredményekkel.

3. táblázat. A béta regressziós modellekben szereplő változók (feladatellátási helyek és képzéstípusok átlagos eredményei)

Változók	Kategóriák	Magyar nyelv és irodalom	Matematika	Történelem
Átlagos írásbeli százalékos eredmények átlaga (szórás)	Minimum: 2 Maximum: 99	62,14 (13,57)	48,48 (15,72)	54,74 (13,47)
Év (%)	2018	24,66	24,68	24,64
	2019 (referenciakategória)	25,15	25,16	25,11
	2020	24,12	24,06	24,12
	2021	26,07	26,10	26,12
Képzéstípus (%)	Gimnázium (referenciakategória)	46,99	46,84	46,94
	Szaggimnázium/technikum	44,69	44,84	44,74
	Szakközépiskola/szakképző iskola szakközépiskolai évfolyama	8,32	8,32	8,32
Átlagos családháttér-index (szórás)	Kizárva azokat a telephelyeket-képzéseket, melyekre nem érhető el	0,06 (0,57)	0,05 (0,57)	0,06 (0,57)
Családháttér-index elérhető (%)	Igen	75,97	76,03	75,96
	Nem	24,03	23,97	24,04
Átlagos kompetencia-eredmények (szórás)	Matematika	1650,85 (131,69)	1650,45 (131,45)	1650,76 (131,68)
	Szövegértés	1634,7 (128,37)	1634,29 (128,14)	1634,61 (128,37)
Telephely megyéje (%)	Budapest	21,02	20,85	21,01
	Baranya	3,85	3,84	3,85
	Borsod-Abaúj-Zemplén	5,31	5,30	5,31
	Bács-Kiskun	4,00	4,01	4,00
	Békés	6,51	6,55	6,51
	Csongrád-Csanád	4,47	4,48	4,47
	Fejér	4,19	4,18	4,19
	Győr-Moson-Sopron	4,51	4,51	4,49
	Hajdú-Bihar	5,72	5,76	5,74
	Heves	3,31	3,32	3,31
	Jász-Nagykun-Szolnok	4,49	4,51	4,49
	Komárom-Esztergom	2,56	2,57	2,56
	Nógrád	1,91	1,92	1,91
	Pest	8,10	8,15	8,11
	Somogy	3,44	3,45	3,44
	Szabolcs-Szatmár-Bereg	5,44	5,45	5,44
	Tolna	2,26	2,26	2,26
	Vas	3,01	3,02	3,01
	Veszprém	3,72	3,73	3,72
Zala	2,17	2,16	2,17	
N		4652	4639	4651

A béta regressziós modellekben az átlagos kompetenciaeredmények standardizáltan szerepelnek. Az átlagos családháttér-indexet pedig négyzetes formában is figyelembe vettem, ezáltal esetleges nem lineáris hatása is kimutatható. Mind az átlagos kompetenciaeredmények, az átlagos családháttér-index és annak négyzete annak ellentettjeként került be az elemzésbe, így a magasabb értékek jelzik a rosszabb eredményeket és a hátrányosabb tanulói összetételt.

Az Oktatási Hivatal a kompetenciamérést kiegészítő kérdőívvel állítja elő az egyes tanulók és az iskolák átlagos családháttér-indexét a diákok halmozottan hátrányos helyzete, az otthonukban található könyvek száma, saját könyvbirtoklásuk, otthoni számítógép-ellátottságuk, szüleik legmagasabb iskolai végzettsége alapján (Auxné et al. é.n.).

A családháttér-index hiánya miatt az elemzésből kizárt oktatási egységek száma jelentős adatvesztést okozott volna (3. táblázat), mert az Oktatási Hivatal csak azon oktatási egységekre nézve teszi közzé a családháttér-index átlagos értékét, ahol legalább tíz tanulóra nézve rendelkezésre áll ez az adat. Ezért azokat az oktatási egységeket, amelyekre nézve az átlagos kompetenciaeredmények igen, de a családháttér-index nem állt rendelkezésre, nem zártam ki az elemzésből, hanem egy bináris változóval jelöltem, hogy ez a változó hiányzó értéket vesz fel és emellett zérus értéket rendeltem az átlagos családháttér-indexükhöz.

EREDMÉNYEK

Frakcionális regressziós modellek az egyéni eredményekre vonatkozóan

A Függelék F1. és F2. táblázata mutatja be az átlagos parciális hatásokat a középszintű és az emelt szintű eredményekre vonatkozó frakcionális regressziós modellekben. Az együtthatók azt fejezik ki, hogy átlagosan mennyit változnak az írásbeli vizsgákon elért, 0–1-ig terjedő skálán arányszámként kifejezett eredmények a független változók egy egységnyi növekedésével.

A regressziós eredmények alapján a referenciakategóriába tartozó gimnazista végzős diákok nem értek el rosszabb eredményeket a középszintű írásbeli érettségi vizsgákon a lezárások által érintett vizsgaidőszakokban. Középszinten kizárólag a 2021-es történelem írásbeli eredmények tértek el szignifikánsan negatív irányba a 2019-es eredményekhez képest, azonban történelemből a 2018-as eredmények is szignifikánsan rosszabbnak bizonyultak 2019-hez viszonyítva, ami arra utal, hogy ez a hatás nem kifejezetten a járványhelyzettel és a lezárásokkal áll összefüggésben. A szakgimnáziumi/technikumi és az érettségit nem adó szakképzések érettségi felkészítő képzésein részt vevők írásbeli eredményei mindhárom vizsgált tantárgyból szignifikánsan alacsonyabbak voltak a gimnazistákéihoz képest.

Középszinten a vizsgaidőszakok és a vizsgázók képzéstípusa közti interakciós hatások arra utalnak, hogy a szakgimnazisták mindkét távoktatás által érintett időszakban átlagosan rosszabb írásbeli pontszámokat értek el a képzéstípus átlagos eredményéhez képest matematikából, valamint 2021-ben történelemből is. A szakközépiskolai képzésben részt vevők esetén a kép vegyesebb, írásbeli eredményeik egyedül a 2021-es matematika pontszámaik terén szenvedtek el a távoktatás időszakához köthető veszteséget. A 4. táblázat ábráin láthatók az átlagos parciális hatások és a hozzájuk tartozó konfidencia-intervallumok a képzéstípus és az érettségi időszak közti interakciós tagokra nézve.

A kontrollváltozók tekintetében elmondható, hogy a női vizsgázók középszinten magyar nyelv és irodalomból jellemzően jobban, míg matematikából és történelemből jellemzően rosszabbnal teljesítettek, mint férfi társaik. A legtöbb megyében a fővároshoz képest minden tárgyból szignifikánsan rosszabb eredmények szü-

lettek a középszintű írásbeli érettségi vizsgákon, egyedül Győr-Moson-Sopron megye teljesített konzisztensen jobban, mint a fővárosi diákok (Függelék F1. táblázat).

A pandémiához kötődő rendkívüli oktatási körülmények az emelt szintű eredményeket kisebb mértékben érintették (2. ábra és Függelék F2. táblázat). A Covid19-időszakhoz köthető általános negatív hatás csak rövid távon (2020) figyelhető meg matematikából, míg magyarból és történelemből a 2019-es eredményekhez képest minden vizsgált időpontban rosszabbul teljesítettek a diákok, vagyis ez a különbség nem köthető a járványhelyzethez. A képzéstípust figyelembe véve egyedül a szakgimnazisták 2020-as történelem eredményei bizonyultak rosszabbnak a képzéstípus alapján várható eredményekhez képest.

Béta regressziós modellek az iskolák (feladatellátási helyek) és képzéseik átlagos eredményeire vonatkozóan

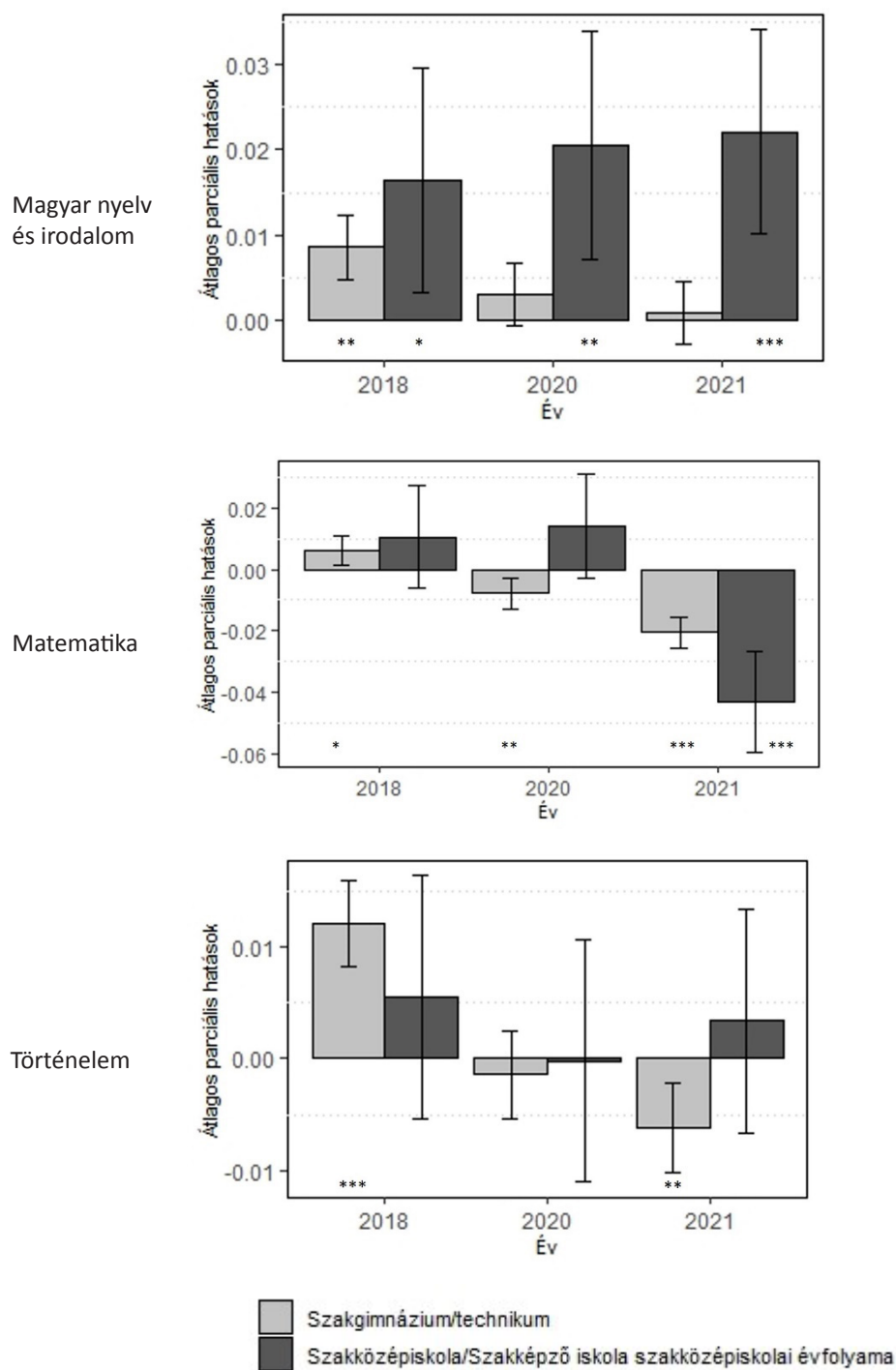
Az iskolák átlagos eredményei nem vethetők össze egy az egyben az egyéni szintű eredményekkel, így arra vonatkozóan nem szolgáltatnak információt, hogy miként befolyásolja a tanulói összetétel az egyes diákok teljesítményét. Azonban az iskolák és képzéseik átlagos középszintű írásbeli eredményeinek vizsgálata rávilágíthat arra, hogy mely intézményi jellemzők befolyásolták, hogy az iskolák a pandémia által előidézett helyzetben is ugyanolyan sikeresen fel tudták-e készíteni végzős diákjaikat az érettségi vizsgákra. Az iskolák és képzéseik tanulói összetételét közelítő családháttér-indexek ellentétjéhez tartozó negatív együtthatók azt fejezik ki, hogy minél hátrányosabb egy oktatási egység tanulóinak összetétele, annál rosszabb átlagos érettségi eredmények születtek minden vizsgált tantárgyból. A lineáris hatáson felül a kvadratikus hatás azt fejezi ki, hogy minél hátrányosabb egy oktatási egység tanulói összetétele, annál erőteljesebben érvényesült ez a negatív hatás.

A vizsgaévekhez tartozó együtthatók és standard hibák alapján a gimnáziumi képzések esetén az iskolák átlageredményei nem romlottak a Covid19-lezárások által érintett vizsgaidőszakokban (5. táblázat). A képzéstípusok jellemzői elsősorban matematikából mutatnak összefüggést azzal, hogy a pandémia által érintett érettségi időszakokban rosszabb átlageredmények születtek-e a középszinten érettségiző diákok körében.

Az érettségit nem adó szakképzések érettségi felkészítő képzésein a Covid19-által érintett időszakokban rövid és hosszú távon is romlottak az írásbeli eredmények matematikából a képzéstípus alapján várható eredményekhez képest. Továbbá, a hátrányosabb tanulói összetételű iskolák matematika átlageredményei is teljesítményromlást könyvelhettek el a tanulói összetétel hatásán felül (rövidebb távon csak négyzetes hatás, míg hosszabb távon lineáris és kvadratikus hatás is érvényesült).

Továbbá, a negatív lineáris együtthatók a magyar nyelv és irodalom modellben arra utalnak, hogy minél rosszabb tanulói összetétellel rendelkezett egy iskola és képzés korábban, annál nagyobb veszteséget könyvelhettek el a magyar nyelv és irodalom írásbeli eredmények tekintetében a távoktatás által érintett érettségi időszakokban.

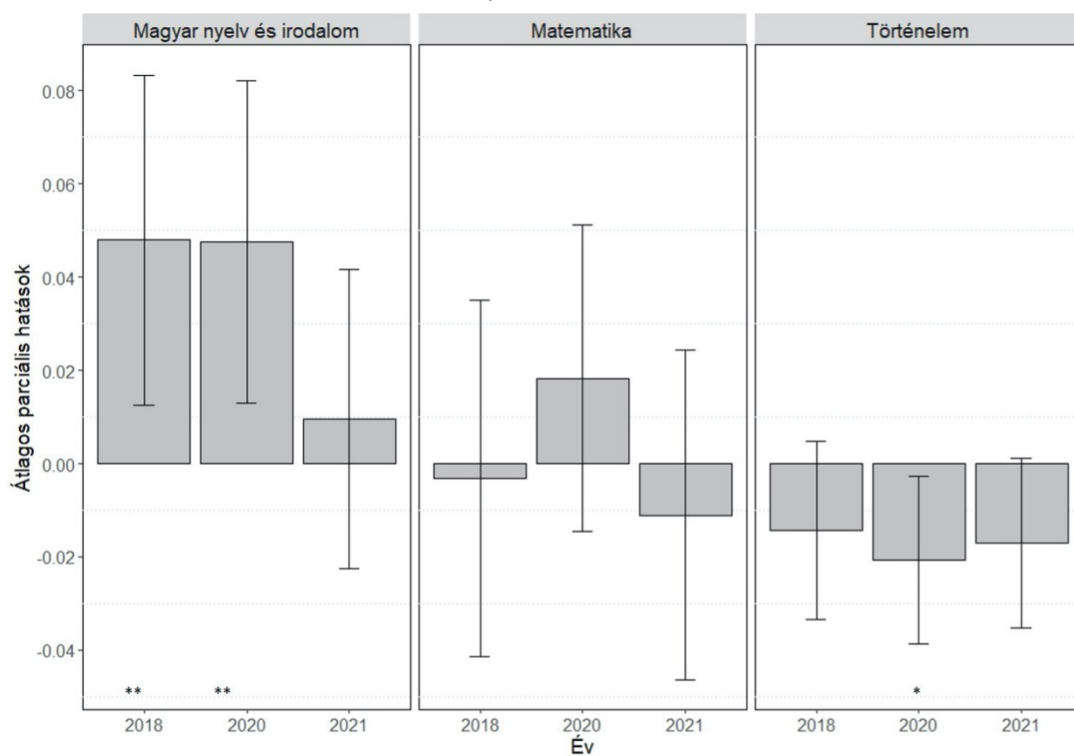
4. táblázat. Érettségizők írásbeli eredményei – Az interakciós tagokhoz köthető átlagos parciális hatások és 95%-os konfidenciaintervallumok a kontrollváltozók szerepeltetése mellett

Megjegyzés: *** $p < 0,001$, ** $p < 0,01$, * $p < 0,05$

Forrás: Saját szerkesztés

3. ábra. Érettségizők emelt szintű írásbeli eredményei – A vizsgaév és szakgimnáziumi/technikumi képzés interakciós tagjaihoz köthető átlagos parciális hatások és 95%-os konfidenciaintervallumok a kontrollváltozók szerepeltetése mellett

Megjegyzés. *** $p < 0,001$, ** $p < 0,01$, * $p < 0,05$

Forrás: Saját szerkesztés.

5. táblázat. Iskolák (feladatellátási helyek) és képzéstípusok átlagos középszintű eredményei (béta regresszió)

	Magyar nyelv és irodalom		Matematika		Történelem	
Érettségi éve (ref.: 2019)						
2018	-0,01 (0,02)	0,01 (0,02)	0,17 (0,02)***	0,18 (0,02)***	-0,07 (0,01)***	-0,05 (0,02)**
2020	0 (0,02)	-0,02 (0,02)	0,13 (0,02)***	0,09 (0,02)***	-0,11 (0,01)***	-0,14 (0,02)***
2021	0,05 (0,02)***	0,03 (0,02)	0,07 (0,02)***	-0,01 (0,02)	-0,36 (0,01)***	-0,41 (0,02)***
Képzéstípus (ref.: gimnázium)						
Szaggimnázium/technikum	-0,31 (0,02)***	-0,32 (0,02)***	-0,2 (0,02)***	-0,23 (0,02)***	-0,27 (0,02)***	-0,28 (0,02)***
Szakközépiskola/szakképző iskola szakközépiskolai évfolyama	-0,21 (0,04)***	-0,22 (0,05)***	0,02 (0,05)	-0,02 (0,05)	-0,12 (0,04)***	-0,11 (0,04)***
Érettségi éve és képzéstípus interakció						
Szaggimnázium/technikum*2018	0,01 (0,02)	0,01 (0,03)	-0,02 (0,02)	0 (0,02)	0,02 (0,02)	0 (0,02)
Szakközépiskola/szakképző iskola szakközépiskolai évfolyama*2018	-0,01 (0,04)	0,01 (0,05)	-0,1 (0,05)**	-0,01 (0,05)	0 (0,04)	0,01 (0,05)
Szaggimnázium/technikum*2020	-0,01 (0,02)	0,01 (0,03)	-0,06 (0,02)***	-0,03 (0,03)	0 (0,02)	0,01 (0,02)
Szakközépiskola/szakképző iskola szakközépiskolai évfolyama*2020	-0,01 (0,04)	0,02 (0,05)	-0,12 (0,04)***	-0,11 (0,05)**	-0,06 (0,04)	-0,07 (0,05)
Szaggimnázium/technikum*2021	-0,02 (0,02)	0 (0,03)	-0,1 (0,02)***	-0,01 (0,03)	0 (0,02)	0,03 (0,02)
Szakközépiskola/szakképző iskola szakközépiskolai évfolyama*2021	-0,07 (0,04)*	-0,04 (0,05)	-0,23 (0,04)***	-0,13 (0,05)***	-0,03 (0,04)	-0,03 (0,04)
Átlagos családháttér-index ellentettje (CSHI)	-0,17 (0,02)***	-0,14 (0,02)***	-0,16 (0,02)***	-0,1 (0,02)***	-0,17 (0,01)***	-0,16 (0,02)***
Átlagos családháttér-index négyzetének ellentettje (CSHI ²)	-0,09 (0,02)***	-0,1 (0,02)***	-0,12 (0,02)***	-0,1 (0,02)***	-0,11 (0,01)***	-0,1 (0,02)***
Családháttér-index hiányzik (NOCS-HI) (ref.: rendelkezésre áll)	0,06 (0,01)***	0,05 (0,02)**	0,06 (0,01)***	0,06 (0,02)***	0,07 (0,01)***	0,03 (0,02)
Érettségi éve és átlagos családháttér-index ellentettje (CSHI)						
CSHI*2018		-0,02 (0,03)		-0,09 (0,03)***		0 (0,03)
CSHI*2020		-0,05 (0,03)**		-0,03 (0,03)		0 (0,03)
CSHI*2021		-0,05 (0,03)*		-0,16 (0,03)***		-0,02 (0,03)
Érettségi éve és átlagos családháttér-index négyzetének ellentettje (CSHI ²)						
CSHI ² *2018		0,06 (0,03)**		0,09 (0,03)***		0,05 (0,03)*
CSHI ² *2020		0,01 (0,03)		-0,07 (0,03)**		-0,04 (0,03)
CSHI ² *2021		-0,01 (0,03)		-0,1 (0,03)***		-0,06 (0,03)**
Érettségi éve és hiányzó családháttér-index						
NOCSHI*2018		-0,01 (0,03)		-0,06 (0,03)**		0,01 (0,03)
NOCSHI*2020		0,05 (0,03)*		0,04 (0,03)		0,05 (0,03)**
NOCSHI*2021		0,02 (0,03)		0,03 (0,03)		0,07 (0,03)***

	Magyar nyelv és irodalom		Matematika		Történelem	
Átlagos standardizált kompetenciaeredmények ellentettje						
Matematika	-0,1 (0,01)***	-0,1 (0,01)***	-0,27 (0,02)***	-0,27 (0,02)***	-0,14 (0,01)***	-0,14 (0,01)***
Szövegértés	-0,22 (0,02)***	-0,23 (0,02)***	-0,13 (0,02)***	-0,13 (0,02)***	-0,15 (0,01)***	-0,15 (0,01)***
Iskola megyéje (ref.: Budapest)						
Baranya	-0,12 (0,04)***	-0,12 (0,04)***	-0,14 (0,04)***	-0,15 (0,04)***	-0,09 (0,04)**	-0,09 (0,04)**
Borsod-Abaúj-Zemplén	-0,04 (0,04)	-0,04 (0,04)	-0,09 (0,04)**	-0,09 (0,04)**	-0,02 (0,03)	-0,03 (0,03)
Bács-Kiskun	-0,03 (0,04)	-0,03 (0,04)	-0,1 (0,04)**	-0,1 (0,04)**	-0,04 (0,04)	-0,04 (0,04)
Békés	0 (0,03)	0 (0,03)	-0,17 (0,03)***	-0,17 (0,03)***	0,02 (0,03)	0,02 (0,03)
Csongrád-Csanád	-0,06 (0,04)*	-0,07 (0,04)*	-0,06 (0,04)	-0,07 (0,04)*	-0,08 (0,04)**	-0,08 (0,04)**
Fejér	-0,12 (0,04)***	-0,12 (0,04)***	-0,19 (0,04)***	-0,2 (0,04)***	-0,08 (0,04)**	-0,08 (0,04)**
Győr-Moson-Sopron	0,05 (0,04)	0,05 (0,04)	0,03 (0,04)	0,03 (0,04)	0,09 (0,04)**	0,09 (0,04)**
Hajdú-Bihar	-0,03 (0,03)	-0,04 (0,04)	-0,1 (0,04)***	-0,1 (0,04)***	-0,02 (0,03)	-0,02 (0,03)
Heves	0,04 (0,04)	0,04 (0,04)	-0,12 (0,04)***	-0,12 (0,04)***	0,05 (0,04)	0,05 (0,04)
Jász-Nagykun-Szolnok	-0,07 (0,04)*	-0,07 (0,04)*	-0,13 (0,04)***	-0,13 (0,04)***	-0,06 (0,03)*	-0,06 (0,03)*
Komárom-Esztergom	-0,09 (0,05)	-0,09 (0,05)**	-0,12 (0,05)**	-0,13 (0,05)***	-0,12 (0,04)***	-0,12 (0,04)***
Nógrád	-0,1 (0,05)*	-0,1 (0,06)*	-0,1 (0,06)*	-0,11 (0,06)*	-0,09 (0,05)*	-0,09 (0,05)*
Pest	-0,01 (0,03)	-0,01 (0,03)	-0,07 (0,03)*	-0,07 (0,03)*	-0,04 (0,03)	-0,05 (0,03)
Somogy	-0,09 (0,04)**	-0,09 (0,04)**	-0,13 (0,04)***	-0,13 (0,04)***	-0,07 (0,04)*	-0,07 (0,04)*
Szabolcs-Szatmár-Bereg	0,08 (0,04)**	0,08 (0,04)**	-0,05 (0,04)	-0,05 (0,04)	0,11 (0,03)***	0,11 (0,03)***
Tolna	-0,2 (0,05)***	-0,19 (0,05)***	-0,12 (0,05)**	-0,13 (0,05)**	-0,08 (0,05)*	-0,08 (0,05)*
Vas	0,08 (0,04)*	0,08 (0,04)*	-0,07 (0,04)	-0,08 (0,04)*	0,06 (0,04)	0,06 (0,04)
Veszprém	-0,07 (0,04)*	-0,08 (0,04)*	-0,08 (0,04)*	-0,09 (0,04)**	-0,08 (0,04)**	-0,08 (0,04)**
Zala	-0,05 (0,05)	-0,05 (0,05)	-0,03 (0,05)	-0,03 (0,05)	-0,01 (0,05)	-0,02 (0,05)
Konstans	0,65 (0,02)***	0,66 (0,03)***	-0,02 (0,02)	0,01 (0,03)	0,44 (0,02)***	0,45 (0,02)***
BIC	-12024	-11966	-11569	-11581	-12027	-11977
N	4652	4652	4639	4639	4651	4651
Ncsoportok (csoport: 1 telephely adott képzéstípusa)	1273	1273	1271	1271	1273	1273

Megjegyzések. *** $p < 0,001$, ** $p < 0,01$, * $p < 0,05$

KONKLÚZIÓ

A tanulmány a Covid19-járványhoz köthető rendkívüli oktatási helyzet érettségi eredményekre gyakorolt hatását vizsgálta három kötelező érettségi tárgy (magyar nyelv és irodalom, matematika és történelem) középszintű és emelt szintű írásbeli érettségi eredményeire nézve.

A 2018–2021 közötti időszak május-júniusi középszintű érettségi eredményei alapján elmondható, hogy a távoktatással érintett érettségi időszakokban általánosságban nem születtek rosszabb írásbeli pontszámok. Mindez arra utal, hogy a referenciakategóriát képező gimnazisták esetén az érettségit közvetlenül megelőző időszakban a személyes oktatás kevésbé meghatározó az eredmények tekintetében, ezek a diákok már korábban szert tehettek a vizsgához szükséges készségekre vagy az önálló felkészülés képességére.

Azonban a képzéstípus és az érettségi időszak interakcióját is figyelembe véve elmondható, hogy a szakgimnazisták a gimnazista vizsgázókhöz képest átlagosan rosszabb középszintű írásbeli érettségi eredményei miatt további lemaradást könyvelhettek el a járvány által érintett mindkét évben (2020 és 2021) matematikából, továbbá a második évben (2021) történelemből, bár a hatások viszonylag mérsékeltek.

Emelt szinten kizárólag történelem tárgyból és csak hosszabb távon, a járvány által érintett második tanévben van hasonló összefüggés, ami magyarázható az emelt szintű vizsgára jelentkezők előzetes szelekciójával, s ezért feltételezhető, hogy a választott tárgyból az átlag vizsgázóhoz képest motiváltabb és felkészültebb csoportot alkotnak.

A szakképző iskolák szakközépiskolai képzés keretében érettségiző tanulói körében kizárólag 2021-ben, a középszintű matematikaeredmények tekintetében látható a képzéstípus és a lezárások által érintett időszakok interakciójából adódó negatív hatás. Mindez magyarázható azzal, hogy utóbbi csoport jóval kisebb, mint a gimnáziumi vagy az érettségit adó szakképzésben részt vevő érettségizők csoportja, mivel a képzés lezárásához nem kötődik automatikusan az érettségi, az érettségi felkészítő évfolyamon való részvétel külön elhatározást és felkészülést igényel. Ezáltal az e képzéseken érettségiző diákok köre erősen szelektált, feltehető, hogy sok szempontból reziliens, tudatos csoportot alkotnak a szakképzős diákok csoportján belül.

Bár a rendelkezésre álló adatok nem tették lehetővé a vizsgázók összekapcsolását oktatási intézményükkel, középszinten megvizsgáltam az iskolák egyes képzési keretében érettségiző diákok átlageredményeinek változását egyes intézménycsoportokra bontva. A tanulói összetétel figyelembevételével, a képzéstípus szerepe többnyire mellékesnek bizonyult a Covid19-lezárások által érintett időszakok átlageredményekre gyakorolt hatása tekintetében. Az eredmények szerint a kevésbé előnyös társadalmi összetételű iskolák képzéseinek átlagos eredményei elsősorban matematika, valamint magyar nyelv és irodalom tárgyakból alulmaradtak a diákok családi háttere alapján várható eredményekhez képest a Covid19-lezárások által érintett időszakokban. Mindez arra utal, hogy a távoktatás körülményei között ezen intézmények és képzések kevésbé tudták kompenzálni a tanulók családi hátteréből fakadó hátrányokat.

A Covid19-lezárások diákok teljesítményére gyakorolt hatását vizsgáló elemzések rendre nagyobb hatásokról számoltak be a matematika esetén, mint az anyanyelv esetén (Betthäuser–Bach–Mortensen–Engzell 2022), amely összefüggés jelen elemzés eredményei szerint a középszinten érettségizők csak bizonyos csoportjaira nézve teljesül. A középszintű írásbeli vizsgák esetén a matematikaeredmények számos tényező miatt különbözhetnek a magyar nyelv és irodalom eredményektől. A magyar nyelv és irodalom, valamint történelem tárgyak esetén a vizsgán belül az önálló szövegalkotást igénylő feladatoknál a javítótanárok nagyobb mozgásterrel rendelkeznek, mint a matematikamegoldások javításakor, így utóbbi tárgy esetén középszinten is kevésbé

érvényesíthető a saját tanár „jóindulata”, és erőteljesebben érvényesülhet, hogy a diákok mennyiben sajátították el a teszt által mért kompetenciákat.

Az eredmények csak bizonyos korlátok figyelembevételével értelmezhetők. Bár az elemzés az iskolák jellemzőit is figyelembe vette, az egyéni szintű eredmények nem hasonlíthatók össze közvetlenül az iskolák és képzéstípusaik szerint aggregált érettségi eredményekből levonható következtetésekkel. Ezen felül, az iskola és a képzéstípus mellett további kisebb egységek (például osztály, fakultációs csoport) összetétele, eredményei is összefügghetnek a vizsgázók eredményeivel, ezzel szemben pedig a korábbi kompetenciaeredmények és családiháttér-indexek csak durva közelítésnek tekinthetők. Továbbá, az elemzés során kimutatott hatásnagyságok mérsékeltek.

Bár az írásbeli feladatsorok évről évre hasonló mintázatot követnek és hasonló módon épülnek fel, nem tekinthetők teljes mértékben standardizáltak. Azonban az elemzés elsősorban nem az egyes időszakok közötti „nyers” különbségekre koncentrált, hanem arra, hogy egyes érettségi időszakok eltérő módon érintették-e a különböző képzéstípusok és társadalmi összetételű képzések keretében érettségiző tanulókat.

Összességében, az eredmények számos korábbi kutatással összhangban arra utalnak, hogy Covid19-járványhoz kötődő iskolabezárások hatása nem univerzális a diákok és az oktatási intézmények teljesítményére nézve (Depping et al. 2021, Gore et al. 2021, van der Velde et al. 2021). Az iskolabezárások általános negatív hatásáról beszámoló kutatások rendre kiemelték, hogy a kevésbé előnyös szocioökónómiai összetételű iskolák tanulói nagyobb tanulmányi veszteségeket szenvedhettek el (Maldonado–De Witte 2022), amit jelen elemzés iskolákra és képzésekre vonatkozó eredményei is alátámasztanak.

Az elemzés eredményei szerint a középiskolai képzések előzetes tanulmányi és társadalmi szelekciója összefüggést mutat azzal, hogy az iskolák a távoktatás által érintett időszakokban biztosítani tudták-e diákjaik azonos szintű felkészülését. Ezáltal a lezárásokhoz hasonló oktatási krízisek esetén az eleve hátrányosabb összetételű és átlagosan rosszabbul teljesítő képzések, iskolák és diákjaik kiemelt támogatást, figyelmet igényelnek annak érdekében, hogy a távoktatási időszak veszteségei ne zárjanak el tőlük véglegesen bizonyos oktatási utakat.

HIVATKOZÁSOK

- 119/2020. Korm. rendelet a veszélyhelyzet során az érettségi vizsgák 2020. május–júniusi vizsgaidőszakban történő megszervezéséről (2020.04.16.).
- 167/2021. Korm. rendelet a veszélyhelyzet során az érettségi vizsgák 2021. május–júniusi vizsgaidőszakban történő megszervezéséről, valamint egyes köznevelést érintő eltérő szabályokról (2021.04.09.).
- 484/2020. Korm. rendelet A veszélyhelyzet idején alkalmazandó védelmi intézkedések második üteméről (2020.11.10.).
- Agostinelli, F. – Doepke, M. – Sorrenti, G. – Zilibotti, F. (2022) When the great equalizer shuts down: Schools, peers, and parents in pandemic times. *Journal of Public Economics*, 206, 104574. <http://dx.doi.org/10.1016/j.jpubeco.2021.104574>.
- Andrew, A. – Cattan, S. – Costa-Dias, M. – Farquharson, C. – Kraftman, L. – Krutikova, S. – Phimister, A. – Sevilla, A. (2020) *Learning during the lockdown: Real-time data on children's experiences during home learning*. Institute for Fiscal Studies (UK). Elérhető: https://ifs.org.uk/uploads/Edited_Final-BN288%20Learning%20during%20the%20lockdown.pdf [Letöltve: 2022-05-01].
- Atteberry, A. – McEachin, A. (2021) School's Out: The Role of Summers in Understanding Achievement Disparities. *American Educational Research Journal*, 58(2), 239–282. <http://dx.doi.org/10.3102/0002831220937285>.
- Auxné B. I. – Balázs I. – Balkányi P. – Balogh V. K. – Gyapay J. – Lak Á. R. – Vadász C. (dátum nélkül) *Országos kompetenciamérés: technikai leírás*. Oktatási Hivatal. Elérhető: https://www.oktatas.hu/pub_bin/dload/kozoktat/meresek/orszmer2012/OKM_Technikaileiras.pdf [Letöltve: 2022-05-30].
- Bacher-Hicks, A. – Goodman, J. – Mulhern, C. (2021) Inequality in household adaptation to schooling shocks: Covid-induced online learning engagement in real time. *Journal of Public Economics*, 193, 104345. <http://dx.doi.org/10.1016/j.jpubeco.2020.104345>.
- Belinszki B. – Szepesi I. – Takácsné J. K. – Vadász C. (2020) *Országos Kompetenciamérés 2019. Országos jelentés*. Budapest: Oktatási Hivatal.
- Bethhäuser, B. A. – Bach-Mortensen, A. – Engzell, P. (2022) *A systematic review and meta-analysis of the impact of the COVID-19 pandemic on learning* (preprint). EdArXiv. <http://dx.doi.org/10.35542/osf.io/d9m4h>.
- Brooks, M. E. – Kristensen, K. – Benthem, K. J. van – Magnusson, A. – Berg, C. W. – Nielsen, A. – Skaug, H. J. – Maechler, M. – Bolker, B. M. (2017) glmmTMB Balances Speed and Flexibility Among Packages for Zero-inflated Generalized Linear Mixed Modeling. *The R Journal*, 9(2), 378–400.
- Clark, A. E. – Nong, H. – Zhu, H. – Zhu, R. (2021) Compensating for academic loss: Online learning and student performance during the COVID-19 pandemic. *China Economic Review*, 68, 101629. <http://dx.doi.org/10.1016/j.chieco.2021.101629>.
- Contini, D. – Piazzalunga, D. – Di Tommaso, M. L. – Schiavon, L. – Muratori, C. (2021) *The COVID-19 Pandemic and School Closure: Learning Loss in Mathematics in Primary Education* (No. No. 14785). Bonn: Institute of Labor Economics (IZA). Elérhető: <https://docs.iza.org/dp14785.pdf> [Letöltve: 2022-05-30].
- Davidson, R. – MacKinnon, J. G. (1981) Several Tests for Model Specification in the Presence of Alternative Hypotheses. *Econometrica*, 49(3), 781. <http://dx.doi.org/10.2307/1911522>.
- Depping, D. – Lücken, M. – Musekamp, F. – Thonke, F. (2021) *Kompetenzstände Hamburger Schüler*innen vor und während der Corona-Pandemie*. <http://dx.doi.org/10.25656/01:21514>.
- Donnelly, R. – Patrinos, H. A. (2022) Learning loss during Covid-19: An early systematic review. *PROSPECTS*, 51(4), 601–609. <http://dx.doi.org/10.1007/s11125-021-09582-6>.
- Douma, J. C. – Weedon, J. T. (2019) Analysing continuous proportions in ecology and evolution: A practical introduction to beta and Dirichlet regression. *Methods in Ecology and Evolution*, 10(9), 1412–1430. <http://dx.doi.org/10.1111/2041-210X.13234>.
- Engzell, P. – Frey, A. – Verhagen, M. D. (2021) Learning loss due to school closures during the COVID-19 pandemic. *Proceedings of the National Academy of Sciences*, 118(17), e2022376118. <http://dx.doi.org/10.1073/pnas.2022376118>.
- Frenette, M. – Frank, K. – Deng, Z. (2020) *School closures and the online preparedness of children during the COVID-19 pandemic*. Elérhető: https://epe.lac-bac.gc.ca/100/201/301/weekly_acquisitions_list-ef/2020/20-16/publications.gc.ca/collections/collection_2020/statcan/11-626-x/11-626-x2020001-eng.pdf [Letöltve: 2022-05-01].
- Gore, J. – Fray, L. – Miller, A. – Harris, J. – Taggart, W. (2021) The impact of COVID-19 on student learning in New South Wales primary schools: an empirical study. *The Australian Educational Researcher*, 48(4), 605–637. <http://dx.doi.org/10.1007/s13384-021-00436-w>.
- Halloran, C. – Jack, R. – Okun, J. C. – Oster, E. (2021) *Pandemic Schooling Mode and Student Test Scores: Evidence from US States* (No. Working Paper 29497). Elérhető: <http://www.nber.org/papers/w29497>. [Letöltve: 2022-05-01].
- Haeck, C. – Lefebvre, P. (2020) Pandemic School Closures May Increase Inequality in Test Scores. *Canadian Public Policy*, 46(S1), S82–S87. <http://dx.doi.org/10.3138/cpp.2020-055>.

- Haelermans, C. – Korthals, R. – Jacobs, M. – de Leeuw, S. – Vermeulen, S. – van Vugt, L. – de Wolf, I. (2022) Sharp increase in inequality in education in times of the COVID-19-pandemic. *PLOS ONE*, 17(2), e0261114. <http://dx.doi.org/10.1371/journal.pone.0261114>.
- Hammerstein, S. – König, C. – Dreisörner, T. – Frey, A. (2021) Effects of COVID-19-Related School Closures on Student Achievement-A Systematic Review. *Frontiers in Psychology*, 12, 746289. <http://dx.doi.org/10.3389/fpsyg.2021.746289>.
- Hermann Z. (2019) A közép fokú iskolatípus hatása a tanulói teljesítményekre. In Fazekas K. – Csillag M. – Hermann Z. – Scharle Á. (szerk.) *Munkaerőpiaci Tükör 2018*. Közgazdaság- és Regionális Tudományi Kutatóközpont, 53–58.
- Hermann Z. (2020) *Hány diákhoz nem jut el az online távoktatás?* Elérhető: https://kti.krtk.hu/koronavirus/hany-diakhoz-nem-jut-el-az-online-tavoktatás/12769/#_edn3 [Letöltve: 2022-05-01].
- Holb É. M. – Khayouti S. – Kisfalusi D. – Messing V. – Varga K. – Varga J. (2022) A távolléti oktatás időtartama, az iskolák, pedagógusok és diákok felkészültsége, tanulási elmaradás a pedagógusok véleménye szerint. In Horn D. – Bartal A. M. (szerk.) *Fehér könyv a COVID-19-járvány társadalmi-gazdasági hatásairól*. Közgazdaság- és Regionális Tudományi Kutatóközpont, 108–129.
- Hörich B. (2019) Tanulási utak a társadalmi háttér függvényében. *Educatio*, 28(4), 659–682. <http://dx.doi.org/10.1556/2063.28.2019.4.2>.
- Jæger, M. M. – Blaabæk, E. H. (2020) Inequality in learning opportunities during Covid-19: Evidence from library takeout. *Research in Social Stratification and Mobility*, 68, 100524. <http://dx.doi.org/10.1016/j.rssm.2020.100524>.
- Kende Á. – Messing V. – Fejes J. B. (2021) Hátrányos helyzetű tanulók digitális oktatása a koronavírus okozta iskolabezárás idején. *Iskolakultúra*, 31(2), 76–97. <http://dx.doi.org/10.14232/ISKKULT.2021.02.76>.
- Maldonado, J. E. – De Witte, K. (2022) The effect of school closures on standardised student test outcomes. *British Educational Research Journal*, 48(1), 49–94. <http://dx.doi.org/10.1002/berj.3754>.
- Meeter, M. (2021) Primary school mathematics during the COVID-19 pandemic: No evidence of learning gaps in adaptive practicing results. *Trends in Neuroscience and Education*, 25, 100163. <http://dx.doi.org/10.1016/j.tine.2021.100163>.
- Molnár G. – Hermann Z. (2023) Short- and long-term effects of COVID-related kindergarten and school closures on first- to eighth-grade students' school readiness skills and mathematics, reading and science learning. *Learning and Instruction*, 83, 101706. <http://dx.doi.org/10.1016/j.learninstruc.2022.101706>.
- Oktatási Hivatal (é.n.) *Felsőoktatási felvételi tájékoztató*. ARCHÍV: 2020. szeptemberben induló képzések. Elérhető: https://www.felvi.hu/felveteli/jelentkezes/korabbi_elj_archivum/felveteli_tajekoztatok/FFT_2020A/tartalomjegyzek [Letöltve: 2022-05-01].
- Orlov, G. – McKee, D. – Berry, J. – Boyle, A. – DiCiccio, T. – Ransom, T. – Rees-Jones, A. – Stoye, J. (2021) Learning during the COVID-19 pandemic: It is not who you teach, but how you teach. *Economics Letters*, 202, 109812. <http://dx.doi.org/10.1016/j.econlet.2021.109812>.
- Proháczik Á. (2020) A tantermi és az on-line oktatás (tanítás és tanulás) összehasonlító elemzése. *Opus et Educatio*, 7(3), 208–219.
- Ramalho, J. J. S. (2015) frm: Regression Analysis of Fractional Responses (Verzió 1.2.2). R package.
- Ramalho, E. A. – Ramalho, J. J. S. – Murteira, J. M. R. (2011) Alternative Estimating and Testing Empirical Strategies for fractional Regression Models: Empirical Strategies for Fractional Regression Models. *Journal of Economic Surveys*, 25(1), 19–68. <http://dx.doi.org/10.1111/j.1467-6419.2009.00602.x>.
- Schult, J. – Mahler, N. – Fauth, B. – Lindner, M. A. (2021) *Did Students Learn Less During the COVID-19 Pandemic? Reading and Mathematics Competencies Before and After the First Pandemic Wave* (preprint). PsyArXiv. <http://dx.doi.org/10.31234/osf.io/pqtgf>.
- Schumann R. (2009) Iskolaválasztás, továbbtanulási-végzettségi aspirációk. *Új Pedagógiai Szemle*, 59(10), 3–25.
- Szilveszter Á. – Kassai R. – Takács Z. K. – Futó J. (2021) Az otthoni tanulás sikerességét bejósoló tényezők a Covid-19 okozta vészhelyzet miatt kialakított digitális munkarendben eltérő szocioökonómiai helyzetű családok esetében. *Educatio*, 30(1), 88–102. <http://dx.doi.org/10.1556/2063.30.2021.1.7>.
- Tomasik, M. J. – Helbling, L. A. – Moser, U. (2021) Educational gains of in-person vs. distance learning in primary and secondary schools: A natural experiment during the COVID-19 pandemic school closures in Switzerland. *International Journal of Psychology*, 56(4), 566–576. <http://dx.doi.org/10.1002/ijop.12728>.
- UNESCO (2021) *UNESCO global dataset on the duration of school closures*. Paris. Elérhető: https://en.unesco.org/sites/default/files/covid_impact_education_full.csv.zip [Letöltve: 2022-03-01].
- van der Velde, M. – Sense, F. – Spijkers, R. – Meeter, M. – van Rijn, H. (2021) Lockdown Learning: Changes in Online Foreign-Language Study Activity and Performance of Dutch Secondary School Students During the COVID-19 Pandemic. *Frontiers in Education*, 6, 712987. <http://dx.doi.org/10.3389/educ.2021.712987>.
- Wang, G. – Zhang, Y. – Zhao, J. – Zhang, J. – Jiang, F. (2020) Mitigate the effects of home confinement on children during the COVID-19 outbreak. *The Lancet*, 395(10228), 945–947. [http://dx.doi.org/10.1016/S0140-6736\(20\)30547-X](http://dx.doi.org/10.1016/S0140-6736(20)30547-X).
- Zierer, K. (2021) Effects of Pandemic-Related School Closures on Pupils' Performance and Learning in Selected Countries: A Rapid Review. *Education Sciences*, 11(6), 252. <http://dx.doi.org/10.3390/educsci11060252>.

FÜGGELÉK

F1. táblázat. Átlagos parciális hatások (frakcionális regresszió, középszintű írásbeli eredmények)

	Magyar nyelv és irodalom (SH)			Matematika (SH)			Történelem (SH)		
Év (ref.: 2019)									
2018	0,00 (0,001)***	0,00 (0,001)	0,00 (0,001)	0,04 (0,001)***	0,04 (0,002)***	0,04 (0,002)***	-0,03 (0,001)***	-0,03 (0,001)***	-0,03 (0,001)***
2020	0,02 (0,001)***	0,02 (0,001)***	0,02 (0,001)***	0,03 (0,001)***	0,03 (0,002)***	0,03 (0,002)***	0,01 (0,001)***	0,01 (0,001)***	0,01 (0,001)***
2021	0,04 (0,001)***	0,04 (0,001)***	0,04 (0,001)***	0,02 (0,001)***	0,03 (0,002)***	0,03 (0,002)***	0,04 (0,001)***	-0,04 (0,002)***	-0,04 (0,001)***
Képzéstípus (ref.: gimnázium)									
Szkgimnázium /technikum	-0,17 (0,001)***	-0,18 (0,001)***	-0,17 (0,001)***	-0,18 (0,001)***	-0,18 (0,002)***	-0,18 (0,002)***	-0,17 (0,001)***	-0,17 (0,001)***	-0,17 (0,001)***
Szakképző	-0,29 (0,002)***	-0,30 (0,005)***	-0,29 (0,005)***	-0,33 (0,003)***	-0,33 (0,00)***	-0,33 (0,006)***	-0,25 (0,002)***	-0,25 (0,004)***	-0,25 (0,004)***
Képzéstípus és év									
Szkgimnázium/technikum*2018		0,01 (0,002)***	0,01 (0,002)***		0,01 (0,003)*	0,01 (0,002)*		0,01 (0,002)***	0,01 (0,002)***
Szkgimnázium/technikum*2020		0,00 (0,002)	0,00 (0,002)		-0,01 (0,003)**	-0,01 (0,002)**		0,00 (0,002)	0,00 (0,002)
Szkgimnázium/technikum*2021		0,00 (0,002)	0,00 (0,002)		-0,02 (0,003)***	-0,02 (0,003)***		-0,01 (0,002)**	-0,01 (0,002)**
Szakképző*2018		0,01 (0,007)*	0,02 (0,007)*		0,01 (0,009)	0,01 (0,008)		0,00 (0,006)	0,01 (0,006)
Szakképző*2020		0,02 (0,007)**	0,02 (0,007)**		0,01 (0,009)	0,01 (0,009)		0,00 (0,006)	0,00 (0,006)
Szakképző*2021		0,02 (0,006)**	0,02 (0,006)***		-0,04 (0,009)***	-0,04 (0,008)***		0,00 (0,005)	0,00 (0,005)
Nő (ref.: férfi)			0,05 (0,001)***			-0,04 (0,001)***			-0,03 (0,001)***
Intézmény megyére (ref.: Budapest)									
Baranya			-0,05 (0,002)***			-0,06 (0,003)***			-0,04 (0,002)***
Borsod-Abaúj-Zemplén			-0,05 (0,002)***			-0,10 (0,002)***			-0,05 (0,002)***
Bács-Kiskun			-0,02 (0,001)***			-0,03 (0,002)***			-0,01 (0,002)***
Békés			-0,06 (0,002)***			-0,07 (0,003)***			-0,05 (0,002)***
Csongrád-Csanád			-0,02 (0,002)***			-0,01 (0,002)**			-0,02 (0,002)***
Fejér			-0,03 (0,002)***			-0,05 (0,002)***			-0,02 (0,002)***
Győr-Moson-Sopron			0,03 (0,001)***			0,05 (0,002)***			0,05 (0,002)***
Hajdú-Bihar			-0,04 (0,002)***			-0,04 (0,002)***			-0,03 (0,002)***
Heves			-0,01 (0,002)***			-0,05 (0,002)***			-0,01 (0,002)**
Jász-Nagykun-Szolnok			-0,06 (0,002)***			-0,09 (0,003)***			-0,05 (0,002)***

	Magyar nyelv és irodalom (SH)			Matematika (SH)			Történelem (SH)		
Komárom-Esztergom			-0,04 (0,002)***			-0,05 (0,003)***			-0,04 (0,002)***
Nógrád			-0,07 (0,003)***			-0,09 (0,004)***			-0,06 (0,003)***
Pest			-0,01 (0,001)***			-0,02 (0,002)***			-0,01 (0,001)***
Somogy			-0,04 (0,002)***			-0,06 (0,003)***			-0,04 (0,002)***
Szabolcs-Szatmár-Bereg			-0,04 (0,002)***			-0,09 (0,002)***			-0,03 (0,002)***
Tolna			-0,06 (0,002)***			-0,05 (0,003)***			-0,03 (0,003)***
Vas			0,03 (0,002)***			0,00 (0,003)			0,02 (0,002)***
Veszprém			-0,02 (0,002)***			0,00 (0,003)			-0,01 (0,002)***
Zala			-0,01 (0,002)***			-0,01 (0,003)*			0,00 (0,002)
R2	0.26	0.26	0.29	0.19	0.19	0.22	0.23	0.23	0.26
N	235308	235308	235308	222552	222552	222552	220375	220375	220375

Notes:

*** $p < 0,001$, ** $p < 0,01$, * $p < 0,05$

Magyar nyelv és irodalom: cloglog összekötő függvény; Matematika: cauchit összekötő függvény;
Történelem: probit összekötő függvény

F2. táblázat. Átlagos parciális hatások (frakcionális regresszió, emelt szintű írásbeli eredmények)

	Magyar nyelv és irodalom (SH)	Matematika (SH)	Történelem (SH)
Év (ref.: 2019)			
2018	-0,03 (0,01)***	0,05 (0,01)***	-0,04 (<0,001)***
2020	-0,10 (0,01)***	-0,02 (<0,001)***	-0,01 (<0,001)***
2021	-0,02 (0,01)**	0,00 (<0,001)	-0,01 (<0,001)*
Képzéstípus (ref.: gimnázium)			
Szakgimnázium/technikum	-0,11 (0,01)***	-0,13 (0,01)***	-0,1 (0,01)***
Képzéstípus és év			
Szakgimnázium/technikum*2018	0,05 (0,02)**	0,00 (0,02)	-0,01 (0,01)
Szakgimnázium/technikum*2020	0,05 (0,02)**	0,02 (0,02)	-0,02 (0,01)*
Szakgimnázium/technikum*2021	0,01 (0,02)	-0,01 (0,02)	-0,02 (0,01)
Nő (ref.: férfi)	0,00 (0,01)	-0,03 (<0,01)***	-0,05 (<0,001)***
Intézmény megyére (ref.: Budapest)			
Baranya	0,01 (0,01)	-0,06 (0,01)***	-0,01 (<0,001)*
Borsod-Abaúj-Zemplén	-0,07 (0,01)***	-0,07 (0,01)***	-0,05 (0,01)***
Bács-Kiskun	-0,06 (0,01)***	-0,08 (0,01)***	-0,02 (0,01)***
Békés	-0,03 (0,01)***	-0,08 (0,01)***	-0,03 (<0,001)***
Csongrád-Csanád	-0,04 (0,01)***	-0,02 (0,01)**	-0,05 (0,01)***
Fejér	0,00 (0,01)	-0,08 (0,01)***	-0,01 (0,01)*

	Magyar nyelv és irodalom (SH)	Matematika (SH)	Történelem (SH)
Győr-Moson-Sopron	0,02 (0,01)	-0,04 (0,01)***	0,03 (0)***
Hajdú-Bihar	0,00 (0,01)	-0,02 (0,01)*	0,01 (0)**
Heves	0,03 (0,01)***	-0,09 (0,01)***	0,01 (0,01)
Jász-Nagykun-Szolnok	-0,09 (0,01)***	-0,06 (0,01)***	-0,01 (0,01)**
Komárom-Esztergom	-0,04 (0,01)***	-0,07 (0,01)***	-0,05 (0,01)***
Nógrád	-0,07 (0,01)***	-0,08 (0,01)***	-0,04 (0,01)***
Pest	0,00 (0,01)	-0,01 (0,01)	0,00 (<0,001)
Somogy	-0,03 (0,01)***	-0,07 (0,01)***	0,01 (0,01)
Szabolcs-Szatmár-Bereg	-0,06 (0,01)***	-0,06 (0,01)***	-0,03 (<0,001)***
Tolna	-0,05 (0,02)***	-0,06 (0,01)***	0,00 (0,01)
Vas	0,00 (0,01)	-0,04 (0,01)***	0,03 (0,01)***
Veszprém	-0,05 (0,01)***	-0,05 (0,01)***	0,00 (0,01)
Zala	0 (0,02)	-0,02 (0,01)	0,01 (0,01)*
R2	0,12	0,08	0,09
N	5935	14286	21433

Megjegyzések.

*** $p < 0,001$, ** $p < 0,01$, * $p < 0,05$

Magyar nyelv és irodalom: cloglog összekötő függvény; Matematika: cauchit összekötő függvény;
Történelem: probit összekötő függvény

BOELENS DÓRA¹ – HUSZTI ÉVA²

NEHEZÍTETT PÁLYÁN

Akkulturációs stratégiák változásai magasan képzett migráns fiatalok körében a pandémia árnyékában

<https://doi.org/10.18030/socio.hu.2022.4.104>

ABSZTRAKT

A tanulmány Magyarországon élő magasan képzett fiatal bevándorlók akkulturációs stratégiájával foglalkozik. Az akkulturációs folyamatok értelmezése kulturális és kapcsolati dimenziókban történt. A kapcsolathálózatok összetételének vizsgálata az úgynevezett személyes kapcsolathálózati térkép segítségével zajlott, ami lehetővé tette a kapcsolatok fizikai elérhetőségének, kulturális hovatartozásának és érzelmi közelségének vizsgálatát. Az adatgyűjtés kvalitatív és kvantitatív technikák ötvözésével, két hullámban zajlott. Bár alacsony elemszámmal (N=30), de ugyanazon személyek megkérdezésére került sor az első regisztrált koronavírus-fertőzés hazai megjelenése előtti időszakban (2020 eleje), valamint a szigorú járványügyi korlátozások időszakában (2021 eleje). A kedvező szociodemográfiai jellemzőkkel rendelkező válaszadók mindkét évben kiterjedt kapcsolathálózattal rendelkeztek és kapcsolathálózatuk kiterjedtsége csak enyhe mértékű csökkenést mutatott. A válaszadók többségénél a befogadó ország irányába történő orientáció gyengült, az akkulturációs stratégiák a dezintegráció irányába mozdultak el. Az egocentrikus kapcsolathálózatok összetételét illetően a befogadó társadalomhoz tartozó, elsősorban gyengébb kötésű, integrációs akkulturációs stratégiát elősegítő kapcsolatok aránya csökkent, míg a szeparálódó, transzmigrációs és izolálódó stratégiát támogató saját etnokulturális csoporthoz vagy más migráncsoportokhoz tartozó kapcsolatok aránya növekedett. Jelen tanulmányban a fenti folyamatok mélyebb vizsgálatára és megértésére teszünk kísérletet. A tanulmány célja a különböző akkulturációs stratégiák és azok változásainak kvalitatív jellemzése.

Kulcsszavak: akkulturációs orientáció, kapcsolathálózat, Covid19, PSN térkép

1 ELTE Társadalomtudományi Kar

2 Debreceni Egyetem Bölcsészettudományi Kar, Politikatudományi és Szociológiai Intézet

THE CHANGES OF ACCULTURATION STRATEGIES AMONG HIGHLY SKILLED IMMIGRANT YOUTH IN THE YEAR OF THE PANDEMIC

ABSTRACT

The study deals with the acculturation strategies of highly skilled young immigrants living in Hungary. The acculturation processes are interpreted in cultural and relational dimensions. The composition of the contact networks was investigated by means of the so-called personal contact network map, which allowed for the examination of the physical availability, cultural affiliation and emotional closeness of the contacts. Data collection was carried out in two waves, using a combination of qualitative and quantitative techniques. Although with a low number of participants (N=30), the same individuals were interviewed in the period before the first recorded coronavirus infection in the country (early 2020) and in the period of strict epidemiological restrictions (early 2021). Respondents with favourable sociodemographic characteristics had an extensive network of contacts in both years and the extent of their network of contacts showed only a slight decrease. For most respondents, the orientation towards the host country had weakened and acculturation strategies had shifted towards disintegration. In terms of the composition of the egocentric networks of contacts, there was a decrease in the proportion of contacts belonging to the host society, mainly of weaker ties, promoting integration acculturation strategies, while there was an increase in the proportion of contacts belonging to respondents' own ethno-cultural group or to other migrant groups, promoting a segregationist, transmigration and isolationist strategy. In this paper, we attempt to explore and understand these processes in more depth. The aim of the study is to qualitatively characterise the different acculturation strategies and their changes.

Keywords: acculturation orientation, contact network, Covid-19, PSN map

NEHEZÍTETT PÁLYÁN

AKKULTURÁCIÓS STRATÉGIÁK VÁLTOZÁSAI MAGASAN KÉPZETT MIGRÁNS FIATALOK KÖRÉBEN A PANDÉMIA ÁRNYÉKÁBAN

BEVEZETÉS

Az egyént körülvevő kapcsolathálózat, a társas kapcsolatok jelentősége a földrajzi mobilitás és az azt követő integrációs folyamat során felbecsülhetetlen. A témában végzett kutatások bebizonyították, hogy a kapcsolatok a migráció mellett döntő egyének szelekciójában, a kapcsolatok által elérhető javak (információk, erőforrások) pedig a migrációs döntésben, a célországok kiválasztásában és magában a migrációs folyamatban is szerepet játszanak. Egyéni szinten nagyobb valószínűséggel döntenek a migráció mellett azok, akiknek vannak kapcsolataik a célországban, ugyanakkor közösségi szinten nagyobb arányban emigrálnak olyan közösségekből, ahonnan már sokan kivándoroltak és rendelkeznek migrációs tapasztalatokkal (Massey–España 1987, Massey–Espinosa 1997, Massey et al. 2001, Gödri 2010). A migráns kapcsolathálózatok nem csak a migrációs döntést és a migráció fennmaradását befolyásolják, hanem a befogadó országban történő kezdeti adaptációra és hosszú távú beilleszkedésre is hatással vannak (Csepeli–Örkény 2017). A célországban élő rokoni, baráti, ismerősi kapcsolatok egyrészt csökkentik a marginalizáció esélyét, ugyanakkor segíthetik vagy hátráltathatják a befogadó országba történő beilleszkedést (Hautzinger–Hegedüs–Klenner 2014). A migráns személyek kapcsolathálózatának vizsgálata több társadalomkutatót is foglalkoztat az utóbbi években (pl. Lubbers, Molina, Gödri), a téma jelentősége a társadalmak diverzitásának növekedésével egyre aktuálisabb. Az egyéni kapcsolathálózat változását leginkább megragadó karavánmodell, mely az életút során történő kapcsolathálózati változásokra koncentrál, alkalmas keret a téma tárgyalásához (Antonucci–Ajrouch–Birditt 2014, Kahn–Antonucci 1980).

A jellemzően erős kapcsolatok által elérhető társas támogatások jelentősége a Covid19-járvány kitörése óta még nagyobb lett, azonban a migráns személyek azon kapcsolataik, akiket hosszabb ideje vagy egész életükben ismernek, a kibocsátó országukban élnek. A Covid idején az utazási korlátozások bevezetésével a befogadó országon kívül élőkkel történő személyes kapcsolattartás a korábbinál is bonyolultabbá vált, esetenként ellehetetlenedett, ugyanakkor a befogadó országban élő, újabb kapcsolatokkal való érintkezési pontok (oktatási intézmények, munkahelyek, szabadidős tevékenységek helyszínei) is rendkívüli módon korlátozódtak.

Tanulmányunkban arra vállalkozunk, hogy részletesen megvizsgáljuk az akkulturációs stratégiák változását egy sok szempontból speciális és viszonylag kis mintán (N=30) a pandémia első időszakában. 2020. és 2021. január–márciusban Magyarországon élő külföldi hallgatókkal és magasan képzett, munkaviszonnyal rendelkező fiatal bevándorlókkal készítettünk interjúkat. Az adatfelvétel során feltárt egyéni kapcsolathálózatok összetételének értelmezése a *Personal Social Network* (PSN) térkép használatával történt. A tanulmány fókuszában az egyéni kapcsolathálózat összetételének változása és az ezek mentén kialakuló akkulturációs stratégiák vizsgálata áll egy speciális időszakban. Kutatási kérdésünk az volt, hogy melyek azok az akkulturációs stratégiák, amelyek valószínűbbé váltak a pandémia alatt, és hogyan változtak meg a vizsgált populáció tagjainak akkulturációs orientációi a vizsgált időszakban. A kérdések megválaszolásához először áttekintjük az akkulturációs stra-

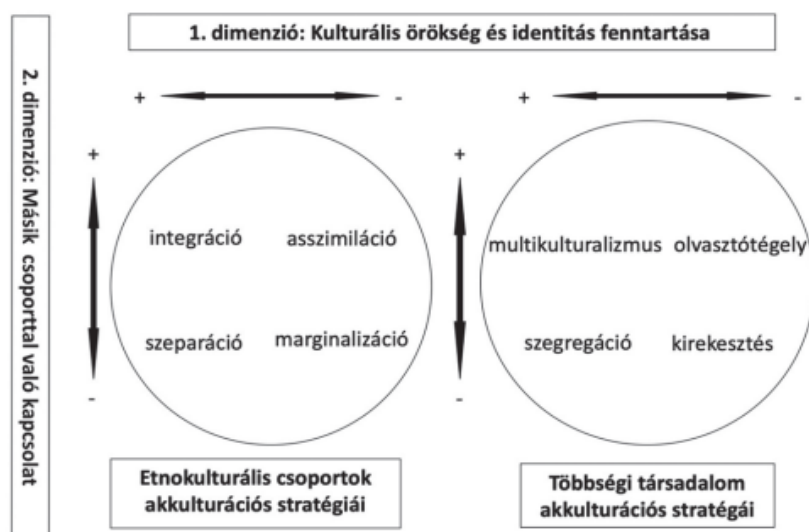
tégiákra vonatkozó szakirodalmat, majd az akkulturációs folyamatot kapcsolathálózati megközelítésből írjuk le. A vizsgálati módszer és a minta bemutatását az eredmények ismertetése követi, melyben az interjúk során fel-tárt ismeretek alapján mutatjuk be a különböző akkulturációs stratégiákat. Ezek során részletezzük a kulturális és kapcsolati dimenziót, valamint interjúrészletekkel, esettanulmányokkal mutatjuk be az egyes stratégiákat.

ELMÉLETI HÁTTÉR

Akkulturációs folyamatok és stratégiák

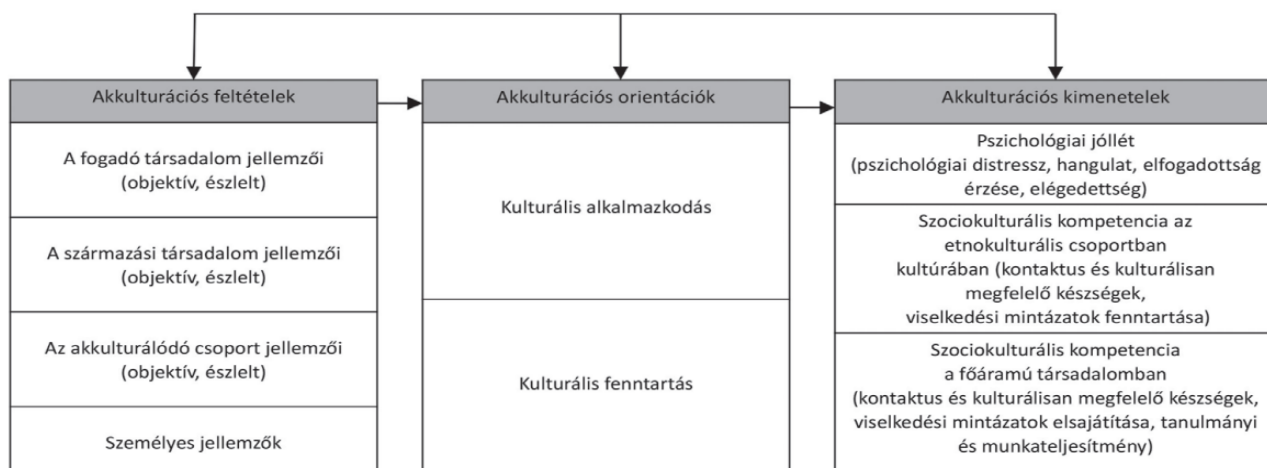
Az akkulturációs folyamatokkal kapcsolatban Berry munkái jelentősek, főként azok, melyekben felülírva a korábbi egydimenziós modelleket, megalkotta az akkulturációs folyamat kétdimenziós modelljét (Berry 1997, Sam–Berry 2006, Nguyen Luu 2019). Ezekben két olyan fő kérdéssel foglalkozik, amellyel a befogadó országban tartósan letelepedni vágyóknak szembe kell nézniük: egyrészt a saját, illetve a befogadó ország kultúrájához való viszony, másrészt a saját, illetve a befogadó ország tagjaival kialakítandó interperszonális kapcsolatok kér-dése. Fontos kiemelni, hogy Berry (1974) meglátása szerint az asszimiláció nem a végső célja, hanem egy lehet-séges stratégiája lehet az akkulturációs folyamatoknak. Berry az integrációs folyamatot kétirányú interakcióként definiálja, melyben az egyik oldal a bevándorló részéről folytatott stratégia, a másik pedig a befogadó ország viszonyulása a bevándorlók irányába. Az elmélet alapján négy akkulturációs stratégiát különböztethetünk meg (Sam–Berry 2019): 1. asszimiláló stratégia, ha az egyén feladja a saját kulturális identitását és a befogadó or-szág kulturális identitásának átvételére törekszik; 2. integráló stratégia, ha az egyén a saját kulturális identi-tásának megtartásával párhuzamosan elsajátítja a befogadó ország kultúráját is; 3. szeparáló stratégia, ha az egyén a saját kultúrájához ragaszkodva elutasítja a befogadó ország kultúráját; 4. marginalizáló stratégia, ha az egyén a folyamat során elveszíti a régi identitását, egyúttal kirekesztődik az újból. A befogadó ország részéről szintén négyféle viszonyulásról beszélhetünk: 1. az integrációs folyamatokat támogató multikulturalizmus; 2. az asszimilációs folyamatokat támogató olvasztótégely; 3. a szeparációt támogató elszigetelődés; 4. a marginali-záció, izoláció kockázatával járó kirekesztés stratégiájáról (1. ábra).

Az akkulturációs stratégiák meghatározása során a kulturális és a kapcsolati dimenzió mellett lényeges olyan múltbeli tényezőket is figyelembe venni, mint a migráció *pull* és *push* tényezői, illetve olyan, a jövőre vo-natkozó orientációkkal is kalkulálni, mint a tartós letelepedés vagy az átmeneti tartózkodás szándéka. Arends-1. ábra. Az etnikulturális csoport és a befogadó társadalom lehetséges akkulturációs stratégiái

Forrás: Sam–Berry 2019:22 alapján, Nguyen Luu 2019:15.

2. ábra. Akkulturációs változók modell

Forrás: Arends-Tóth és van de Vijver 2006:36.

Tóth és van de Vijver (2006) akkulturációs feltételeknek a befogadó és a kibocsátó társadalom szubjektív és objektív jellemzőit, valamint az akkulturálódó csoport és személy jellemzőit tekinti. Az akkulturációs orientációk lehetnek a kulturális alkalmazkodás, illetve a kulturális fenntartás (2. ábra).

Lubbers és munkatársai (2010) Spanyolországban élő argentin bevándorlók akkulturációs stratégiáit vizsgálták Berry akkulturációs modelljére alapozva. A bevándorlók kapcsolathálózatában potenciálisan megjelenő kapcsolatokat azok származási országa és fizikai elérhetősége szerint a következő kategóriák alapján értelmezték: *host* (befogadó) kapcsolatoknak tekintik a befogadó országban élő és onnan is származó kapcsolatokat; *origin* (kibocsátó) kapcsolatoknak a kibocsátó országban élő kapcsolatokat; *fellow* (sorstárs) kapcsolatoknak a befogadó országban élő és a kibocsátó országból származó kapcsolatokat; *transnationals*-nek (egyéb külföldi) a befogadó országban élő, harmadik országból származó kapcsolatokat (Brandes et al. 2008, Lubbers et al. 2010, Lukács 2018).

Funkcióikat tekintve a befogadó társadalomhoz tartozó kapcsolatok az integrációs folyamatok elősegítésében játszanak fontos szerepet. A szintén a befogadó országban élő sorstárskapcsolatok a hasonló kulturális háttér, az egyéb külföldi kapcsolatok pedig a hasonló élethelyzet miatt nyújthatnak értékes társas támogatást. A befogadó országban élő egyéb külföldi kapcsolatok ugyanakkor a külföldön élő kapcsolatokhoz hasonlóan, határokon átívelő kapcsolati tőkéhez való hozzáférést is jelenthetnek a „migráció transznacionális mezejében” (Fouron–Glick–Schiller 2002:172), amennyiben a bevándorlók szoros kapcsolatot ápolnak a saját kibocsátó országukban élőkkal, vagy *sojourner*ként³ a későbbiekben hazatérésüket tervezik.

A Lubbers és munkatársai (2007, 2010), valamint Brandes és munkatársai (2008, 2010) által megalkotott modell dinamikus megközelítésből vizsgálta a bevándorlók kapcsolathálózati változásait. Eredményeik alapján a migráció első fázisában a bevándorlók egocentrikus hálózatában előforduló kapcsolatok főként a kibocsátó országból származnak: a hálózat sűrű, a rokon kapcsolatok aránya magas. A migráció következő fázisában a hálózat diverzitása nő, a kötések sűrűsége csökken és megjelennek a befogadó országban élő kapcsolatok, amelyek lehetnek a saját etnikulturális közösség (sorstárskapcsolatok), vagy más migránsközösségek tagjai (egyéb külföldi kapcsolatok) esetleg a befogadó társadalom tagjai. A kapcsolatok általában az egyetemi közösségekből, munkahelyről, hobbi csoportokból, szomszédságokból származnak. Ebben az időszakban a kapcsolathálózatok

³ Sojournereknek nevezik azokat, akik „azért utaznak külföldre, hogy a célországban meghatározott célt érjenek el, egy meghatározott időintervallumon belül” (Bochner 2006:181).

dinamikus változásokon mennek keresztül, ugyanakkor a kibocsátó országból származó gyengébb kapcsolatok kezdenek leépülni. Az akkulturációs folyamatok előrehaladtával ugyanakkor az akkulturációs orientációtól és kulturális adaptációtól függően (pl. nyelvi akadályok áthidalása, orientáció a befogadó ország irányába) egyre több befogadó társadalomhoz tartozó kapcsolat jelenik meg és a befogadó országban élő kapcsolatok sűrűsége is nő.

Az akkulturációs stratégiák értelmezési kerete

A különböző akkulturációs stratégiák azonosítása komoly dilemmát okoz a témával foglalkozó kutatók számára (Sam–Berry 2019). Értelmezési keretünk kialakításához a Berry által meghatározott kulturális és kapcsolati dimenziók (Berry 1997, Sam–Berry 2006) mellett nemzetközi és hazai kutatók (Arends–Tóth–van de Vijver 2006; Lubbers et al. 2007; Brandes et al. 2008, 2010; Albert–Dávid 1994; Örkény–Székelyi 2010; Csepeli–Örkény 2017; Nguyen Luu 2019; Albert–Dávid 2020) eredményeit is felhasználtuk (1. táblázat).

1. táblázat. Az akkulturációs stratégiák értelmezési kerete

		Akkulturációs stratégiák				
		Asszimilálódó	Integrálódó	Szeparálódó	Transzmigrációs	Izolálódó
Kulturális dimenzió		Jellemző a befogadó kultúra dominanciája a kibocsátó kultúra felett.	Jellemző a befogadó kultúra adaptációja és a kibocsátó kultúra ápolása.	Jellemző a befogadó kultúra elutasítása, emellett a kibocsátó kultúra ápolása és/vagy nyitottság egyéb kultúrák felé.	Jellemző, hogy nincs erős kulturális kötődés, vagy a kibocsátó vagy egyéb kultúrák dominanciája erősebb, mint a befogadó kultúráé.	Jellemző a befogadó kultúra elutasítása, emellett a saját kultúra elvesztése vagy ennek ellentéte: erős ragaszkodás a kibocsátó ország irányába és annak kultúrájához.
		Kapcsolatainak több mint fele a befogadó országban él.			Kapcsolatainak több mint fele a befogadó országon kívül él.	
Kapcsolati dimenzió		Nem izolált, vannak fizikailag elérhető, érzelmileg közeli, támogató kapcsolatai.			Bár a kapcsolatai többsége nem a befogadó országban él, nem izolált, vannak fizikailag elérhető, érzelmileg közeli támogató kapcsolatai.	Kevés érzelmileg közeli, támogató kapcsolata van a befogadó országban.
		Kapcsolathálózatát a <i>host</i> -kapcsolatok dominálják. Az <i>origin-fellow</i> kapcsolatok aránya elmarad a <i>host</i> kapcsolatok arányához képest.	Kapcsolathálózatában kb. egyenlő arányban fordulnak elő mind a <i>host</i> , mind az <i>origin</i> és/vagy <i>fellow</i> kapcsolatok.	A kapcsolathálózatból hiányoznak vagy kis arányban fordulnak elő a <i>host</i> kapcsolatok. A hálózatot a <i>transnationals</i> és/vagy <i>fellow</i> és <i>origin</i> kapcsolatok dominálják.	A fizikailag elérhető kapcsolatok a hálózat kisebb részét alkotják. A hálózat nagyobb része más országokban élő kapcsolatokból áll.	A hálózat nagyobb része a befogadó országon kívül él.

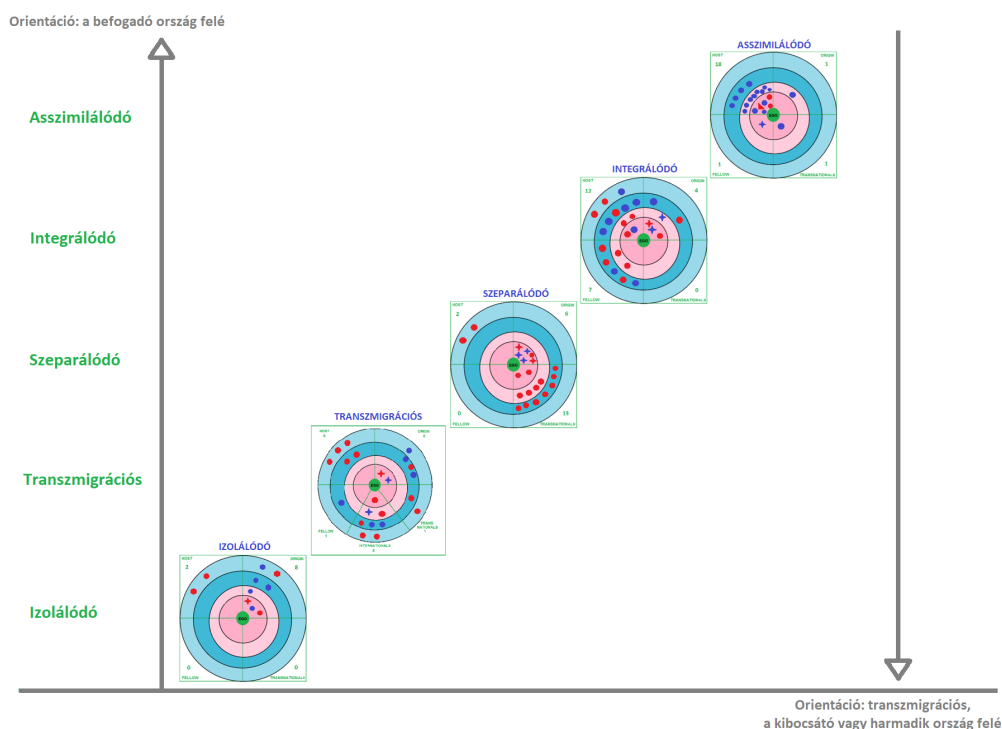
Forrás: Boelens 2022.

Az asszimilálódó akkulturációs stratégiát követők kapcsolathálózatában többségben vannak a befogadó társadalomhoz tartozó kapcsolatok. Brandes és munkatársai (2010) az „*asszimiláns stratégia vegytiszta formájának*” azokat az eseteket tekinti, ahol a befogadó kapcsolatok a teljes hálózat legalább 65%-át alkotják,

ugyanakkor asszimilálódó (kevert) stratégiának tekintik azokat a kapcsolathálózatokat is, amelyeket a befogadó társadalomhoz tartozó kapcsolatok dominálnak, de a befogadó kapcsolatok aránya kevesebb, mint a kapcsolathálózat 65%-a (Brandes et al. 2010). Csepeli és Örkény az asszimilálódó akkulturációs stratégiát a következők szerint határozta meg: *„Az asszimilációs (stratégia), amelyik magában foglalja a bevándorló tökéletes beilleszkedését a befogadó társadalomba, továbbá a szülőföldjével való szakítást, a kultúraváltást és a személyes identitás radikális átformálását”* (Csepeli–Örkény 2017:121).

Az integrálódó akkulturációs stratégiát követőknél a befogadó társadalomhoz tartozó kapcsolatok és a saját etnokulturális csoporthoz tartozó (sorstárs és otthoni) kapcsolatok közel azonos arányban fordulnak elő. Az integrálódó akkulturációs stratégia során kettős kötődésről beszélhetünk: a befogadó társadalom kultúrájának adaptációja és a befogadó társadalomhoz tartozó kapcsolatok, valamint a kibocsátó kultúra ápolása és a kibocsátó kultúrából származó kapcsolatok megtartása együttesen van jelen, az új kultúra adaptációja mellett az egyének a saját kultúrájuk ápolását is fontosnak tartják. A szeparálódó akkulturációs stratégiát követők esetében a kapcsolathálózatból szinte teljesen hiányoznak a befogadó társadalomhoz tartozó kapcsolatok. A kapcsolathálózatot jellemzően a befogadó országban élő, egyéb migránsközösségekhez tartozó kapcsolatok vagy a saját etnokulturális csoporthoz tartozó (sorstárs és otthoni) kapcsolatok dominálják. Ez a stratégia egy átmeneti állapot is lehet az izolálódó és az integrációs stratégia között (Brandes et al. 2010, Lubbers et al. 2010), ugyanakkor a befogadó kultúra és társadalom elutasítását, és/vagy a befogadó kultúra és társadalom által történő elutasítottságot is jelentheti. Csepeli és Örkény az általuk „szegregációs” stratégiának nevezett akkulturációs stratégiát az asszimilációs stratégia ellentétének tekintik, ami *„egyfajta strukturális együttélést fejez ki a befogadó ország viszonyait tekintve, de a hozott személyes szociális és kulturális identitását megőrzi az illető [...], és erős távolságot tart a befogadó országtól”* (Csepeli–Örkény 2017:121). Erre a típusra jellemző, hogy bezárkóznak vagy bezáródnak a saját etnokulturális csoportjukba, vagy a befogadó országban élő egyéb migránsközösségek csoportjába. A transzmigrációs akkulturációs stratégia esetén a kapcsolathálózatok nagyobb része a befogadó országon kívül élő (külföldön élő vagy otthoni) kapcsolatokból áll. Az ide tartozók azonban nem izoláltak, hiszen hálózatukban a befogadó országban élő, érzelmileg közeli, támogató kapcsolatok is találhatóak. A transzmigrációs stratégiát követőknek, ahogyan Csepeli és Örkény fogalmaz: *„nincs territoriális kötődése, a migráció nem országrelációban, hanem gazdasági térben zajlik, a fizikai tartózkodás esetleges, a migráció mozgatórugója a gazdasági érdek és a lehetőségek, a gazdasági és társadalmi beilleszkedés pedig strukturálisan funkcionális, de időszakos”* (Csepeli–Örkény 2019:121). Ezt a stratégiát a rugalmasság és alkalmazkodóképesség jellemzi, ami ugyanakkor a tartós kötődések hiányával, az esetlegességgel és a bizonytalansággal is együtt jár. A transzmigrációs és szeparálódó akkulturációs stratégia hasonlóságot mutat abból a szempontból, hogy mindkét esetben alacsony a befogadó társadalomhoz tartozó kapcsolatok a kapcsolathálózatban belüli aránya. Amíg azonban a szeparálódó stratégiát követők inkább a befogadó országban élő, saját etnokulturális csoportjukba vagy más migránsközösségekbe zárkóznak (vagy rekednek), addig a transzmigrációs stratégiát követőknek nagyobb arányban találhatóak a kapcsolathálózatukban nemzetközi kapcsolatok. Ugyanakkor a transzmigrációs stratégia megragadása azért is problematikus, mert a kapcsolathálózatokat csak egy pillanatkép alapján lehet értelmezni, azonban ez a stratégia egyben egy jövőre vonatkozó bizonytalan orientáció is (hol adódik lehetőség). A transzmigrációs stratégia az eltelt idő függvényében dinamikusan változó akkulturációs stratégiák tengelyén több különböző helyre is beilleszthető. A migráció kezdeti szakaszában például lehet egy átmeneti állapot az izolálódó és a szeparálódó stratégia között, vagy a „sojourner”-ek (utazók) esetében a további migrációt megelőző állapot, amikor az akkulturációs orientáció már az új célország felé irányul és a befogadó országban élő kapcsolatok kezdenek leépülni. Az izolálódó akkulturációs stratégiát folytatók kapcsolathálózati összetétele hasonlít a transzmigrációs stratégiát folytatókéhoz, abban az értelemben, hogy a kapcsolatok többsége a be-

3. ábra. Az akkulturációs stratégiák dinamikus értelmezése kapcsolathálózati megközelítésből.

Forrás: Saját szerkesztés.

fogadó országon kívül él (kibocsátó vagy külföldön élő kapcsolat), emellett azonban az izolálódó egyéneknek nagyon kevés érzelmileg közeli, fizikailag is elérhető kapcsolata van a befogadó országban.

Az adatelemzések során az akkulturációs stratégiákat több szempontú, dinamikus megközelítésből értelmeztük, mely a korábban bemutatott modellek ötvözetére épül (3. ábra). Az ábrán az öt akkulturációs stratégiát (asszimiláló, integráló, szeparáló, transzmigrációs és izoláló) egy-egy PSN térképpel szemléltetjük, melyek a kapcsolatok összetételét mutatják.⁴ A befogadó ország irányába történő orientáció esetén a Lubbers és munkatársai (2010) által meghatározott dinamikus modellt tekintettük mérvadónak az eltelt idő függvényében, melyben a folyamat az izolálódótól tart az asszimiláló felé. Ugyanakkor a transzmigrációs akkulturációs orientáció erősödése esetén az akkulturációs folyamatok gyengülnek, így a kapcsolathálózati változások által meghatározott akkulturációs stratégiák ellentétes irányúak lehetnek.

A hazai bevándorlási tendenciákról röviden

Magyarországon 2015-től az Európába irányuló migrációs hullám kapcsán egyre nagyobb figyelmet kapott a bevándorlás kérdése. Bár a kibocsátó országokat illetően az elmúlt években diverzifikáció volt megfigyelhető, a bevándorlók demográfiai összetételében az elmúlt években nem történt jelentős változás. Korcsoport szempontjából a bevándorlók több mint fele fiatal (20–39 év közötti), legnagyobb arányukat (30–40%) mindkét nem körében a 20–29 éves korcsoport alkotja. A hazánkba érkező bevándorlók a befogadó ország átlagához képest magasabb iskolai végzettséggel rendelkeznek, amit Gödri (2017, 2018) a külföldi állampolgárok fiatalabb életkorával és a bevándorlás szelektív mechanizmusaival magyaráz.

Legszűkebb értelemben csak a munkaerőpiac szívóhatásaként kialakuló munkaerőmozgásokat szokás gazdasági migrációnak nevezni, tágabb értelemben azonban ide tartoznak az anyagi megfontolásból, az életkö-

⁴ Az egyes stratégiák elkülönítéséhez használt kritériumokról és értékekről részletesebben lásd: Boelens 2022.

rülmények javítására, karriercélokra, megélhetésre, tanulásra irányuló mozgások is, valamint a tőke, a munka, a szolgáltatások, az információ és tudás szabad áramlásából fakadó új lehetőségek által gerjesztett mozgások is (Csepeli–Örkény 2017). Ebben az értelmezésben önkéntes, gazdasági migrációnak tekinthető a tanulmányi célú migráció is, aminek volumene globális szinten is nagymértékben növekvő tendenciát mutat: amíg 1999-ben a születési országuktól különböző országban felsőfokú tanulmányokat végző hallgatók száma 2 millió fő volt, ez a szám 2016-ra 5 millióra növekedett (Nguyen Luu 2019). Bár Magyarország az elmúlt években a folyamatosan növekvő tendenciát mutató folyamatok ellenére sem tekinthető migrációs célszágnak (Gödri 2018), a tanulmányi célból hazánkba érkező hallgatók száma nemzetközi szinten is jelentős. A 2017-ben a magyarországi felsőoktatásban tanulók összlétszámának több mint 10%-a nemzetközileg mobilis hallgató (32 309 fő) volt, míg a Magyarországon élő külföldi állampolgárok (180 000 fő) közül minden hatodik személy külföldről érkező diák (Oktatási Hivatal 2017, KSH 2019, Nguyen Luu 2019). A gazdasági célból költözők egyik speciális csoportját alkotják az úgynevezett „sojourner”-ek. Ezzel kapcsolatban Bochner (2006) a külföldi tartózkodás célspecifikusságára és ideiglenességére hívta fel a figyelmet. Az akkulturációs orientációjukat illetően tehát az utazók csoportjába tartozók nem szándékoznak a befogadó országban letelepedni, hanem a cél elérését, teljesítését követően visszatérnek a kibocsátó országukba. Ez a tény természetesen hatással lehet az integrációs orientációikra és akkulturációs stratégiájukra is (Bochner 2006, Berry–Sam 2006). A *sojourner* csoportok egyik fontos típusát alkotják a nemzetközi hallgatók, akik célja a tanulás és a professzionális tudás megszerzése a célsországban. Esetükben a tartózkodás hossza, a képesítés megszerzésének időtartamától függően, egy pár hónapos tartózkodástól (pl. cserediákprogramok, ösztöndíjak, nyelvi kurzusok) több éves időtartamig is terjedhet (pl. egyetemi képzések, szakképzések). Az egyetemi képzések elvégzése céljából érkező hallgatók általában legalább három-négy évet töltenek a befogadó országban (Bochner 2006), ugyanakkor egyes magas státuszú (pl. orvosi, fogorvosi, vagy PhD) képzések elvégzése ideális esetben is legalább öt év eltöltését jelenti a befogadó országban, ami gyakran további egy-két évvel hosszabbodik például az előképzések, nyelvi kurzusok vagy a tanulmányok elvégzéséhez szükséges kreditek megszerzésének kitolódása miatt. Esetükben tehát, bár a befogadó országban történő tartózkodás átmeneti és célorientált, mégis a fiatal felnőttkor jelentős részét magába foglalja, ami a személyiségfejlődés szempontjából is egy jelentős időszaknak tekinthető. A serdülőkor énorientált időszak után, a fiatal felnőttkor időszakában kiemelt jelentőséggel bírnak a baráti és párkapcsolatok. A korszak krízise a bensőségesség vagy elszigetelődés. Az ehhez kapcsolódó krízisek sikeres megoldása tartós emberi kapcsolatokat (barátságok, párkapcsolat) alakíthat ki, kedvezőtlen kimenetel esetén azonban az egyén szociálisan elszigetelődik és magányossá válik (Erikson 1991). A *sojourner* csoportokba tartozó fiatal hallgatók számára komoly kihívást jelenthet a kapcsolódás a tartós átmenetiség időszakában, ugyanakkor a pozitív előjelű, támogató társas kapcsolatok fontos erőforrásai a stresszel való megküzdésnek.

A Covid19 és a társas kapcsolatok

A Magyarországon 2020 tavaszán megjelenő Covid19-világjárvány megfékezése érdekében hozott társas érintkezéseket korlátozó intézkedések lehetséges negatív hatásaira több kutató is felhívta a figyelmet (Clair et al. 2021, Dávid et al. 2021). Bár az interperszonális érintkezések korlátozása kétségkívül fontos szerepet játszott a járvány terjedésének lassításában és a leginkább veszélyeztetett társadalmi csoportok védelmében, a társadalmi integráció szempontjából kiemelten fontos, közösségszervező funkcióval is bíró intézmények, mint a munkavégzés vagy az egyetemi oktatás otthoni keretek közé szorulása, rendkívüli mértékben beszűkítették a kapcsolódás és a kapcsolatok által elérhető erőforrások körét. A különböző országokban végzett kutatások eredményei alapján a világjárvány első hulláma alatt az interperszonális kapcsolatok jelentősen beszűkültek (Dávid et al. 2021). Bár a fiatalok átlagosan több emberrel tartották a kapcsolatot a járvány alatt is, mint az

idősebbek, több európai összehasonlító kutatás (pl. Eurofound 2020) is rámutatott arra, hogy a 19–26 éves korosztályt rosszabbul érintették a járványügyi korlátozások (Kaspersky 2020, Dávid et al. 2021). A karantén, az otthoni munkavégzés, az online oktatás és a társas kapcsolatokat érintő korlátozások időszakában az egy háztartásban élő és klasszikusan erős kapcsolatokként értelmezett családi, bizalmas baráti kapcsolatok szerepe felértékelődött. A bevándorlók támogató hálózatában azonban a térbeli mobilitás következtében jellemzően többségben vannak a nem rokoni, baráti kapcsolatok, amelyek gyakran az egyetemi közösségeken és munkahelyeken keresztül szerveződnek (pl. Albert–Dávid 1994, Nguyen Luu 2019).

ADAT ÉS MÓDSZER

A vizsgált minta bemutatása

Kutatásunk során Magyarországon élő külföldi hallgatókkal és magasan képzett, munkaviszonnyal rendelkező fiatal bevándorlókkal (N=30) készült adatfelvétel (interjú és kérdőív) két alkalommal. Az első interjúkra közvetlenül az első hazai koronavírusos megbetegedést megelőző időszakban (2020. január és március között) került sor, személyesen. A második lekérdezés, a járványügyi korlátozásokat betartva, online formában zajlott pontosan egy évvel az első adatfelvétel után (2021 január–márciusában), a járványügyi korlátozások enyhítését megelőző időszakban. A két lekérdezés eredményei tehát közvetlenül az első regisztrált koronavírus-fertőzés hazai megjelenése előtti időszakból, valamint a szigorú járványügyi korlátozások (pl. kijárási korlátozás) időszakából mutatnak egy-egy pillanatképet a válaszadók akkulturációs folyamatairól. A vizsgálati mintába olyan fiatal, felsőfokú végzettséggel rendelkező vagy felsőfokú tanulmányokat folytató személyek kerültek, akik a megkérdezés pillanatában életvitelszerűen Magyarországon éltek, tartózkodási engedéllyel, bejelentett lakcímmel, munkaviszonnyal és/vagy tanulmányi jogviszonnyal rendelkeztek és úgy tervezték, hogy a közeljövőben Magyarországon szeretnének maradni. A megkérdezettek hólabda mintavételi módszerrel kerültek bevonásra.

A válaszadók mindegyike elsőgenerációs bevándorló volt. A lekérdezés idején közel egyharmaduk tervezte a hosszú távú letelepedését Magyarországon, egyharmaduk volt bizonytalan a hosszú távú terveket illetően, és szintén egyharmaduk tartozott az úgynevezett *sojourner* csoportok körébe, akik egy meghatározott cél érdekében érkeztek a befogadó országba és annak teljesítése után további migrációt vagy kibocsátó országukba történő visszatérésüket tervezték.

A válaszadók jellemzően fiatalok voltak (átlagéletkor: 28 év), a nemek aránya nagyjából kiegyenlített volt a vizsgált mintán. A válaszadók mindegyike magasan képzett volt vagy aktuálisan egyetemi tanulmányokat folytatott. A megkérdezettek közel kétharmada származott az Európai Unió kívüli országból (2. táblázat).

Az első lekérdezés során a kutatásban részt vevők közel kétharmada, a második adatgyűjtés idejében közel fele volt egyedülálló. A válaszadók kétharmada élt egy fős háztartásban és mindegyike saját vagy bérelt ingatlanban élt Budapesten. A két lekérdezés között a munkavállalók száma két fővel nőtt, az egyszerre dolgozók és tanulók aránya két fővel csökkent, aminek oka két válaszadó esetében a munkaerőpiaci integráció volt, ami jól szemlélteti a tanulmányi és gazdasági célból érkező csoportok közötti átmenetet. A válaszadók többsége (24 fő) a befogadó országban eltölteni tervezett időszakot átlagosan 7 évre becsülte.

Alkalmazott módszerek

A lekérdezés keretét egy 2009-ben Magyarországon készült kutatás során használt kérdőív alkotta, aminek célja, többek között a befogadó országban élő migránsközösségek akkulturációs stratégiáinak feltérképe-

2. táblázat. A válaszadók demográfiai jellemzői (N=30)

A válaszadó	N
neme	
férfi	14
nő	16
kora	
21–29	20
30–39	9
39+	1
származási országa	
EU	11
EU-n kívüli ország	19
párkapcsolati státusza	2020
egyedülálló, nincs párkapcsolata	18
párkapcsolatban van, de nem élnek együtt	9
házas	3
háztartás mérete	
egyedül él	20
két fős háztartásban él	8
2+ fős háztartásban él	2
munkaerőpiaci helyzete	
egyetemi hallgató	13
munkavállaló	7
hallgató és munkavállaló	10

zése volt (Csepeli–Örkény 2017). Saját kutatásunk hat dimenzióban (demográfiai jellemzők, migrációs döntés, társas kapcsolatok, akkulturáció, tanulmányok-munkaerőpiaci helyzet és szubjektív jóllét) vizsgálta a válaszadók akkulturációs stratégiáinak és jóllétének összefüggéseit kapcsolathálózati megközelítésből. A jelen elemzéshez használt kérdéseket, valamint a kapcsolathálózat feltérképezésének lépéseit a Függelékben ismertetjük részletesen (Függelék 1). Az adatokból kapcsolathálózati térképeket (PSN térkép – Personal Social Network Map)⁵ készítettünk minden megkérdezettre vonatkozóan. A térkép közepén az egyén helyezkedik el és a hozzá közelebb eső körök nagyobb mértékű érzelmi közelséget szimbolizálnak (Függelék 1). A kapcsolathálózat feltérképezésének első lépéseként a névgenerátor-kérdőívek emocionális-affektív (Van der Poel 1993, Molin et al. 2008, Huszti 2015) megközelítését alkalmaztuk, amely során a válaszadók felsorolták, majd névinterpretáló kérdésekkel jellemezték az érzelmileg nagyon közeli és érzelmileg valamelyest közeli kapcsolataikat Wellman (1979) definíciója alapján.⁶ A megnevezhető személyek számára vonatkozóan nem alkalmaztuk korlátot. A névinterpretáló kérdések a megnevezett személyek nemére, korára, iskolai végzettségére, foglalkozására, nemzetiségére, tartózkodási országára, valamint a kapcsolat típusára, hosszára, a kapcsolattartás gyakoriságára és a kapcsolattartás módjára vonatkoztak. Második lépésben a megnevezett személyek által nyújtott társas támogatások (Barrera–Ainley 1983) vizsgálatára került sor a Fischer és McAllister (1978) által fejlesztett névgenerátor segítségével, ami során hat kérdéssel arra kértük a válaszadókat, hogy a korábban létrehozott névlistából

5 A kapcsolathálózati térképpel kapcsolatban lásd: Hogan–Carrasco–Wellman 2007, Lubbers és munkatársai 2007, 2010.

6 Érzelmileg nagyon közeli kapcsolatok: nagyon közel állnak a válaszadóhoz érzelmileg, rendszeresen találkoznak, akikkel szoktak bizalmas, fontos dolgokról beszélgetni, és akiktől segítséget tud kérni szükség esetén. Érzelmileg valamelyest közeli kapcsolatok: többek, mint egy egyszerű ismerős, de érzelmileg nem nagyon közeli a kapcsolatuk (Wellman 1979).

válasszák ki azokat a személyeket, akikhez adott típusú társas támogatásért (1. anyagi segítség; 2. instrumentális segítségnyújtás/szívesség; 3. bizalmasinterakció; 4. tanács a) magánélet b) praktikus c) karrier/tanulmányok; 5.) visszaigazolás 6.) szabadidő) fordulnának. Ezután megkértük a válaszadókat, hogy jelöljék meg azokat a személyeket, akiktől kaptak adott típusú társas támogatást a megelőző 3 hónap során. A kutatás második, online keretek között zajló adatgyűjtése során a fenti kérdések újból lekérdezésre kerültek, a társas támogatásokat mérő névgenerátor-módszert pedig kiegészítettük egy további dimenzióval is, és arra kértük a válaszadókat, hogy jelöljék meg azokat a kapcsolatokat, akikkel a korlátozások alatt is személyesen találkoztak. A felsorolt személyeket bizonyos, esetenként dinamikusan változó szempontok alapján ismét jellemezni kellett (tartózkodási hely, érzelmi közelség, kapcsolat időtartama, kapcsolattartás jellemző módja, gyakorisága), majd az első kérdezés során elkészített PSN térképen kellett jelölni azokat a személyeket, akik mindkét évben szerepeltek a listán. Ezután az új alterek (a válaszadó által felsorolt személyek) jellemzését kértük az előző évben használt névinterpretáló kérdések alapján. Utolsó lépésként az egyes altereket érintő változások (pl. új és eltűnő kapcsolatok, érzelmi közelség változása) magyarázatára kértük a válaszadókat. A lekérdezés során külön kérdések vonatkoztak a pandémiához kapcsolódóan megváltozott élethelyzet hatásaira az egyének kapcsolatait, akkulturációs orientációit és jóllétét illetően.

EREDMÉNYEK

A kvalitatív elemzés során a vizsgált mintán beazonosítható akkulturációs stratégiákat tekintjük át a korábban összefoglalt kritériumrendszer alapján (lásd 1. táblázat). A kapcsolati és kulturális dimenziók vizsgálatán túl figyelembe vettük a válaszadók migrációjának motivációit, típusát és a jövőre vonatkozó terveiket, orientációkat is.

A két vizsgált évben a válaszadók körében a kapcsolathálózat méretének enyhe csökkenését tapasztaltuk, mely mögött az érzelmileg valamelyest közeli kapcsolatok számának csökkenése áll, ugyanakkor kiemelendő, hogy a bizalmas kapcsolatok száma stabil volt. A teljes kapcsolathálózat legnagyobb része mindkét évben a kibocsátó országban élő otthoni kapcsolatokról állt, átlagos számuk stabilnak tekinthető a két lekérdezés idején. A befogadó társadalomhoz tartozó, integrációs folyamatokat elősegítő befogadó kapcsolatok átlagos száma ugyanakkor csökkent a két lekérdezés között. A válaszadók saját etnokulturális csoportjához tartozó kapcsolatok mindkét lekérdezés során a kapcsolatok legkisebb részét alkották, átlagos számuk azonban némileg növekedett a két lekérdezés között. Az egyéb külföldi kapcsolatok átlagos számában nem volt jelentős változás.

A következőkben a főbb jellemzők szerint tekintjük át a megfigyelt akkulturációs stratégiákat (3. táblázat).

A válaszadók családi állapota és az egyes akkulturációs stratégiák között egyértelmű összefüggést találtunk: az asszimiláló és integráló válaszadók többsége párkapcsolatban élt, a partnerek szinte minden esetben a befogadó ország társadalmához tartozó magyar kapcsolatok voltak; a szeparáló stratégiát követők többsége egyedülálló volt. Azok a válaszadók, akik szeparáló stratégiát követtek és párkapcsolatban éltek, jellemzően egyéb migránsközösségekből származó, a befogadó országban élő partnerekkel voltak kapcsolatban. A transzmigrációs stratégiát követő válaszadók felének nem volt párkapcsolata, azok pedig akik párkapcsolatban éltek, jellemzően külföldön élő partnerrel tartottak fenn távkapcsolatot. Az izoláló stratégiát folytatók körében is fele-fele arányban oszlott meg a párkapcsolatban élők és egyedülállók aránya. A társkapcsolatban élő izoláló válaszadók partnerei jellemzően a saját etnokulturális közösséghez tartozó sorstárkapcsolatok voltak.

A munkahellyel rendelkező, vagy egyszerre dolgozó és tanuló válaszadók körében gyakoribb volt az asszimiláló és integráló stratégia, ugyanakkor a nappali tagozatos hallgatók jellemzően szeparáló vagy ta-

3. táblázat. Az akkulturációs stratégiák jellemzői

	Asszimilálódó	Integrálódó	Szeparálódó	Transzmigrációs	Izolálódó
Munkaerőpiaci aktivitás	dolgozik	dolgozik vagy dolgozik is és tanul is	tanul (nappali tagozaton)	tanul és/vagy dolgozik	tanul (posztgrad. képzésben) és/vagy dolgozik (rezidens)
Párkapcsolati státusz	kapcsolatban (befogadó)	kapcsolatban (befogadó)	egyedülálló	egyedülálló vagy kapcsolatban (külföldön élő)	egyedülálló vagy kapcsolatban (sorstárs)
Kapcsolathálózati jellemzők	A befogadó kapcsolatok dominanciája a networkön belül. Emellett viszonylag magas az egyéb külföldi kapcsolatok aránya is. A network átlag feletti kiterjedtségű, az érzelmileg nagyon közeli kapcsolatok és érzelmileg valamelyest közeli kapcsolatok aránya kiegyenlített.	A networkben a befogadó kapcsolatok és a saját etnikulturális csoporthoz tartozó kapcsolatok aránya kiegyenlített. Viszonylag magas az egyéb külföldi kapcsolatok aránya is. Az érzelmileg nagyon közeli kapcsolatok aránya némileg meghaladta az érzelmileg valamelyest közeliéket.	A networkben csak kis arányban található vagy teljesen hiányoznak a befogadó kapcsolatok. A networköt jellemzően a befogadó országban élő, egyéb külföldi kapcsolatok dominálják, vagy inkább az egyén a saját etnikulturális közösségébe zárkózik. Az érzelmileg nagyon közeli kapcsolatok aránya magasabb, mint az érzelmileg valamelyest közeliéket.	A networköt a befogadó országon kívül élő (elsősorban harmadik országban élő és otthoni) kapcsolatok dominálják. Az otthoni kapcsolatok aránya magas, emellett azonban a befogadó országban is élnek érzelmileg közeli kapcsolataik, amelyek jellemzően interkulturális kapcsolatok. Kevés a befogadó kapcsolat. Jelentősen kevesebb fizikailag elérhető bizalmasuk van, mint a befogadó ország felé orientálódóknak.	A kapcsolatok objektív hiánya vagy a fizikailag elérhető, érzelmileg közeli kapcsolatok hiánya jellemző. A hálózat kisméretű, jellemzőek a befogadó országon kívül élő kapcsolatok. Az érzelmileg valamelyest közeli kapcsolatok aránya magasabb, mint az érzelmileg nagyon közeli kapcsolatoké, amelyek jellemzően otthoni kapcsolatok.
Kulturális viszonyulás	A befogadó kultúra dominanciája.	A befogadó kultúra adaptációja és a kibocsátó kultúra ápolása.	A befogadó kultúra adaptációja sikertelen, erős kötődés a kibocsátó kultúrához és nyitottság egyéb kultúrák irányába.	Nincs erős kulturális kötődés vagy a kibocsátó országhoz erősebben kötődik, mint a befogadó országhoz. A befogadó kultúra elsajátítását nem tartja fontosnak.	Szinte egyáltalán nincs kulturális kötődés sem a befogadó kultúra sem a kibocsátó kultúra irányába.
Letelepedési szándék	Határozott letelepedési szándék a befogadó országban.	Az elkövetkező néhány évben maradni szeretne, hosszú távon bizonytalan.	Ha határozott: visszatérés a kibocsátó országba, esetleg további migráció vagy bizonytalan.	Nem akar letelepedni, migrációs döntések: racionális, gazdasági megfontolás alapján.	Bizonytalan a befogadó országba történő letelepedést vagy további migrációt illetően, de elutasítja a hazatérést.

nulmányaik befejezéséhez közeledve transmigrációs stratégiát folytattak. Az izolálódó válaszadók jellemzően posztgraduális képzésben részt vevő hallgatók vagy rezidensek voltak, akik kevésbé kötődtek mind az egyetemi közösségekhez, mind pedig a munkahelyi közösségekhez.

A letelepedési szándékot illetően a válaszadók jelentős része bizonytalan volt. Az asszimilálódó stratégiát folytató válaszadók voltak a legbiztosabbak abban, hogy hosszú távon is a befogadó országban szeretnének maradni, de az integrálódó stratégiát folytatók is jellemzően a befogadó országban tervezték az elkövetkező éveiket. Egyes szeparálódó stratégiát folytató válaszadók tanulmányaik sikeres teljesítése után egyértelműen hazatérésüket vagy további migrációt terveztek (*sojournerek*), míg mások bizonytalanok voltak a jövőre vonatkozó terveikben és akár a befogadó országban maradás lehetőségét is megfontolták volna. A transmigrációs stratégiát követők ugyanakkor jellemzően nem tervezték letelepedésüket a befogadó országban, migrációs döntéseiket elsősorban racionális-gazdasági megfontolás alapján hozták. A legbizonytalanabbak az izolálódó stratégiát folytatók voltak. Ők jellemzően erősen elutasították a kibocsátó országukba való hazatérést, de kétségeik voltak a befogadó országba történő orientáció és az egyéb országokba történő további migráció kapcsán is.

Az asszimilálódó stratégiát folytatók főbb jellemzői

Az asszimilálódó stratégiát folytató válaszadók jellemzően hosszabb ideje (legalább 5 éve) a befogadó országban tartózkodtak. Migrációjuk okaként elsődlegesen tanulmányi vagy gazdasági okokat említettek. Egyes válaszadók a kibocsátó országgal kapcsolatos elégedetlenségüket (lehetőségek hiánya, gazdasági helyzet) is említették a migrációs döntésük okai között. Az asszimilálódó akkulturációs stratégiát folytatók többsége ismert valakit a befogadó országban mielőtt Magyarországra költözött. Az ide sorolt válaszadók egyik fele más európai országból, másik fele Európán kívüli országokból (Indiából, az Egyesült Államokból és Grúziából) származott. Az adatgyűjtés idején mindegyikük munkaviszonnyal rendelkezett. Az ide sorolt válaszadók legalább középszinten beszéltek magyarul és a nyelvtudásuk fejlesztését, valamint a magyar kultúra megismerését, elsajátítását nagyon fontosnak tartották. Erősebben kötődtek a befogadó országhoz, mint a kibocsátó országhoz és erősebb kötődést éreztek a befogadó társadalom irányába, mint a saját etnikulturális csoportjuk vagy egyéb migránsközösségek iránt. A kérdezés idején mindegyikük párkapcsolatban élt vagy házas volt, partnereik Magyarországon élő magyarok voltak, akik fontos szerepet játszottak a befogadó társadalomhoz tartozó további kapcsolatok kiépítésében.

„A (magyar) barátnőm társaságából és a saját baráti társaságomból kialakuló összejövetelek során rengeteg izgalmas kultúraközi párbeszédben volt részünk, ahol kölcsönös nyitottsággal ismertük meg egymás nézőpontját” (28 éves, amerikai, férfi, nyelvész).

Elmondásuk szerint ittlétük során soha nem érte őket diszkrimináció vagy negatív megkülönböztetés. A befogadó társadalom tagjait alapvetően barátságosnak ítélik meg, ugyanakkor többen is említették, hogy a kapcsolatok kiépítéséhez és a bizalom elnyeréséhez időre és elkötelezettségre volt szükségük.

Az interjú során többen is említették, hogy a magyar embereknek fontos a kultúrájuk, és a nyelv elsajátításával, nyitottsággal a kultúra irányába könnyen lehet barátokat, ismerősöket szerezni, beilleszkedni a magyar társadalomba.

„Nagyon örülök, hogy megtanultam a nyelvet, hiszen a magyar nyelv zseniális, érzelmes és nagyon gazdag. Ahogy egyre magabiztosabbá váltam a nyelvtudásomat illetően, úgy nőtt az önbizalmam a kapcsolatok területén is. Ráadásul az a tapasztalatom, hogy a magyar emberek nagyon értékelik a külföldiek nyelvtanulásba fektetett erőfeszítéseit és nyitottak és segítőkészek, ha az anyanyelvükön próbálunk beszélgetést kezdeményezni, vagy segítséget kérni” (32 éves, férfi, olasz közgazdász).

Az asszimiláló akkulturációs stratégiát követő válaszadók kapcsolathálózatát a befogadó társadalomhoz tartozó kapcsolatok dominálták. A saját kultúrához tartozó kibocsátó és sorstárskapcsolatok aránya együttesen sem haladta meg a magyar kapcsolatok arányát a hálózaton belül. Érdekesség azonban, hogy a transmigrációs akkulturációs stratégiát elősegítő, Magyarországon élő egyéb külföldi és más, külföldön élő kapcsolatok aránya az asszimiláló stratégiát követők körében is elég magas volt, amiben az akkulturáció folyamatának dinamikus karaktere érhető tetten. Az ide sorolt válaszadók átlag feletti kiterjedtségű kapcsolathálózattal rendelkeztek, kapcsolataik között közel azonos arányban oszlottak meg az érzelmileg nagyon közeli, bizalmas kapcsolatok és a diverzebb társadalmi csoportok összekötésére alkalmas, gyengébb, érzelmileg valamelyest közeli kapcsolatok. Az érzelmileg nagyon közeli, erősebb kapcsolatok jellemzően partneri, baráti vagy a partner családi kapcsolatai, míg az érzelmileg valamelyest közeli, gyengébb kapcsolatok intézményi (egyetemi, munkahelyi közösségekben), esetleg szabadidős tevékenységek által szerveződő kapcsolatok voltak. Az említett kapcsolatok szinte mindegyike a támogató hálózatnak is részét képezte. Összességében nagyobb kiterjedtségű valós társas támogatást nyújtó hálózattal rendelkeztek, mint a vizsgált minta átlaga és több, fizikailag elérhető, valós társas támogatást nyújtó kapcsolatuk is volt. Akkulturációs stratégiáik és akkulturációs orientációjuk összhangban volt: az elkövetkező éveiket Magyarországon tervezték, migrációjukat sikeresnek ítélték. Az integrációs folyamat elősegítésében fontosnak tartották saját szerepüket (nyelvtudás fejlesztése, kulturális nyitottság, kezdeményezés) is. Az életüket megkönnyítő tényezők között gyakran említették párkapcsolataikat, barátaikat, különböző baráti és hobbitársaságokat.

Az integráló stratégiát folytatók főbb jellemzői

Az integráló stratégia a vizsgált mintán általában egy rövid, átmeneti állapot volt a szeparáló és az asszimiláló stratégiák között.

Az integráló stratégiát folytató válaszadók jellemzően hosszabb ideje (átlagosan 7 éve) éltek a befogadó országban. Migrációjuk okai között elsősorban tanulmányi, gazdasági indokokat említettek. Az integráló közel fele származott az Európai Unió tagállamaiból. Az ide sorolt válaszadók fele egyszerre dolgozott és tanult is a befogadó országban, néhányan pedig csak munkaviszonnyal rendelkeztek. A kizárólag hallgatói jogviszonnyal rendelkező válaszadók aránya nagyon alacsony volt. Úgy tűnik tehát, hogy a vizsgált mintán a munkahely erősebb szerepet játszott az integrációs folyamatokban, mint az egyetemi közösségek, ugyanakkor a migráció típusának (*sojourner* vs. *bevándorló*) és az ezzel kapcsolatos akkulturációs orientációnak (transzmigrációs vs. letelepedés) is fontos szerepe volt az akkulturációs stratégiák alakulásában.

Az ide sorolt válaszadók a saját kibocsátó kultúrájuk ápolását és a befogadó kultúrát vagy annak megismerését is fontosnak tartották. Jellemző volt, hogy legalább társalgási szinten beszélték a befogadó ország nyelvét.

„Szerintem a magyarok és az olaszok hasonlítanak egymásra abban, hogy szívesen tanítjuk egymásnak az anyanyelvünket és a különböző tradíciókat. Mindig neveltünk: a magyarok és az olaszok ebben is, meg abban is hasonlítanak!” (48 éves, férfi, olasz, informatikus)

Az integráló stratégiát folytatók jellemzően közel azonos mértékű kötődést éreztek a kibocsátó és befogadó ország felé, elkövetkező éveiket Magyarországon tervezték, ugyanakkor néhányan bizonytalanok voltak a hosszú távú terveiket illetően.

Többségüknek magyar párkapcsolata volt, ami vagy magyar házastársat, vagy magyar élettársat, illetve partnerkapcsolatot jelentett.

Elmondásuk alapján nem voltak diszkrimináció vagy negatív megkülönböztetés áldozatai a befogadó országban, ugyanakkor szinte kivétel nélkül említették a múltbeli negatív tapasztalataikat, amely a nyelvtudásuk hiányából adódott.

„Régen a nyelvtudás miatt nehéz volt, hogy minden ügyintézéshez kellett egy önkéntes fordító... De mióta tudom a nyelvet, mindent megoldok. Jobb lett az életminőségem” (24 éves, német, férfi, orvostanhallgató).

A magyar társadalmat összességében barátságosnak és befogadónak ítélték meg, ugyanakkor gyakran hangsúlyozták, hogy nagy különbségeket tapasztalnak kulturális nyitottság szempontjából a különböző végzettségű, életkorú és lakóhelyről származók attitűdjeiben. Elmondásuk alapján a fiatalabbak, a magasabb iskolai végzettséggel rendelkezők, a fővárosiak nyitottabbak, és jobban, szívesebben beszélnek angolul, ugyanakkor a vidékiek „temperamentumosabbak”, zárkózottabbak, de ha megnyílnak, nagyon befogadók és melegszívűek. A befogadó társadalom attitűdjein túl, az akkulturáció sikerességének szempontjából fontosnak tartották a külföldiek igyekezetét a nyelv elsajátítására és a „vendégszeretet elfogadását”, valamint a kulturális nyitottságot.

„Szerintem be lehet illeszkedni, ha úgy tetszik: lehet integrálódni Magyarországon. És ha sikerül, akkor jobban, sőt kifejezetten jó lehet itt élni. Ezt azonban akarni kell a külföldinek is. A magyarok segítőkészek, ha szimpatikus vagy. [...] És a szimpátia egészen könnyen elnyerhető: egy kis erőfeszítés a nyelvtanulás terén, tisztelet és nyitottság a kultúra irányába. A nemzeti kultúra nagyon fontos a magyaroknak, és nagyon szívesen tanítják a kultúrát a külföldinek is. Így könnyen lehet barátokat szerezni” (48 éves, olasz, férfi, informatikus).

„Szerintem a kornak nagy szerepe van. A fiatalabbak nyitottak és érdeklődők. Ez ugyanígy van Koreában is” (28 éves, koreai, férfi, viselkedéselemző).

„A barátnőm vidéki, az ottani emberek barátságosabbak és melegszívűbbek, mint a budapestiek. Budapesten könnyebb kapcsolódni, de felszínesebben. Vidéken viszont nagyon érdekes számomra, hogy mennyire fontos a kultúra az embereknek. És ha megkedvelnek, akkor szeretik is megosztani: úgy értem a pálinkát, a tradicionális ételeket, az ünnepeket. Sok fiatal is néptáncol, zenél. És ott vannak a hungarikumok. Nagyon érdekel a magyar kultúra. Az elkövetkező néhány évben még biztosan itt maradok, így lesz időm még jobban megismerni” (26 éves, amerikai, férfi, nyelvész).

„Az egyetemen általában mindenki kedves és barátságos. Az egyetem falain kívül azért néha más a helyzet” (33 éves, iráni, férfi, fogorvos).

A befogadó társadalomhoz tartozó magyar kapcsolatok mellett közel azonos arányban fordultak elő a saját kultúrához tartozó kibocsátó és sorstárskapcsolatok is az egocentrikus kapcsolathálózatokban. A transzmigrációs folyamatokat segítő, befogadó országban élő egyéb külföldi és harmadik országban élő kapcsolatok az integrálódók kapcsolathálózatában is magas arányban fordultak elő.

Az integrálódó akkulturációs stratégiát követők körében volt a legmagasabb a bizalmasok átlagos száma, ugyanakkor a valós támogatásokat is nyújtó kapcsolatok száma bár magas volt, némileg elmaradt az asszimiláló akkulturációs stratégiát követő válaszadókétól.

Az integrálódó stratégiát folytatók is fontosnak tartották a saját szerepüket a beilleszkedésük elősegítésében, valamint ők is gyakran említették az életüket megkönnyítő tényezők között a befogadó országban élő párkapcsolataikat, barátaikat.

„A barátaim, külön is kiemelve őket: a magyar barátaim, a családom, a könnyű tömegközlekedés, finom ételek olyan dolgok, amik megkönnyítik az életemet, és örömet hoznak a mindennapjaimba” (48 éves, olasz, férfi, informatikus).

A szeparálódó stratégiát folytatók főbb jellemzői

A szeparálódó akkulturációs stratégiát folytató válaszadók többsége egyértelműen a tanulmányi lehetőségeket jelölte migrációja elsődleges okaként, emellett a válaszadók többsége esetében társas hálózatuknak is szerepe volt abban, amiért éppen Magyarországot választották az egyetemi tanulmányaik elvégzésének helyszínéül. Jellemzően 3–5 éve tartózkodtak a befogadó országban, többségük egyetemi tanulmányokat folytató és nem volt aktív munkavállaló. Többségük nem Európai Unió tagállamból származott.

A szeparálódó akkulturációs stratégiát folytató válaszadók többsége egyedülálló volt. Azok a válaszadók, akiknek (valamelyik vizsgálati évben) volt partnerkapcsolata, azok vagy a saját etnikulturális csoportjukhoz tartozó partnert vagy pedig a befogadó országban élő egyéb külföldi vagy harmadik országban élő partnerkapcsolatot említettek. Ugyanakkor a magyar társsal kapcsolatban élő, de legalább az egyik lekérdezés során szeparálódó stratégiát folytató válaszadók esetében a befogadó ország irányába történő orientáció erősödött és a magyar kapcsolatok aránya is növekedett a két lekérdezés között. Egy másik, az első lekérdezés során magyar partnerrel kapcsolatban élő és akkor integrálódó akkulturációs stratégiát folytató válaszadó ugyanakkor a második lekérdezés idejére egyedülállóvá vált, akkulturációs stratégiája pedig szeparálódóvá változott, valamint a befogadó társadalomhoz tartozó kapcsolatainak száma is jelentősen csökkent a két lekérdezés között. A vizsgált mintán tehát a magyar partnerkapcsolatok, vagy azok hiánya a szeparálódó akkulturációs stratégiát követők esetében is szerepet játszott az akkulturációs orientáció alakulásában.

Ezen válaszadók a magyarországi kommunikációban elsődleges nyelvként jellemzően az angolt használták, magyarul egyáltalán nem vagy egy kicsit beszéltek, ugyanakkor fontosnak tartották a nyelvtudásuk fejlesztését, de nem érezték magukat elég motiváltként, hogy időt szánjanak a nyelvtanulásra. A kibocsátó országuk irányába jellemzően erősebb kötődést érezték, mint a befogadó ország irányába. A saját etnikulturális és egyéb migráncsoportok irányába érzett kötődésük mértéke rendszerint erősebb volt, mint a befogadó társadalom irányába érzett, ugyanakkor az interjúk során többen is említették, hogy bár nagyon szeretnének baráti kapcsolatokat szerezni a befogadó ország társadalmából, erre nincs lehetőségük.

„Akkor most én kérdezek egyet: magyar barátokat hogy lehet szerezni?” (22 éves, indiai, nő, orvostanhallgató)

„Az egyetemen a külföldiek a külföldiekkel lógnak, a magyar hallgatókkal egyáltalán nincs kapcsolat” (26 éves, amerikai, férfi, orvostanhallgató).

Az interjúkban a magyar kapcsolatok kiépítése kapcsán, tehát egyszerre jelent meg a válaszadókban az elutasítottság érzése („lehetetlen küldetés magyar barátokat szerezni”, „fontosak lennének a magyar barátok, de sajnos egy magyar kapcsolatam sincs”, „talán a nyelvtudás hiánya miatt, de egyetlen magyar barátom sincs”), ugyanakkor a nyelvtanulás, mint a kapcsolódás megkönnyítésének lehetséges eszközének elutasítása („fontos lenne, de nincs rá időm”), ami szintén logikus döntés lehet a befogadó országban töltött időszak átmenetiségének tudatában.

A válaszadók szinte mindegyike tapasztalt kisebb-nagyobb mértékű diszkriminációt vagy hátrányos megkülönböztetést a befogadó országban. Bár leggyakrabban a nyelvtudás hiányából származó kellemetlenségeket említették, többen meséltek történeteket ahhoz kapcsolódóan, hogy külföldiként mennyire nehéz (elfogadha-

tó áron) albérletet találni. Szintén több válaszadó említette a tartózkodási engedély megszerzéséhez kapcsolódó negatív tapasztalatait, a mindennapi élet során tapasztalt magyar nyelven történő degradáló megjegyzéseket. Gyakran említették a tömegközlekedés, a bevásárlás és a különböző szolgáltatások igénybevétele során tapasztalt türelmetlenséget a nyelvi akadályaik miatt, a „szemforgatást” a befogadó társadalom tagjaitól az angol nyelvű kommunikációra való válaszként. Egyesek ugyanakkor olyan komoly sebeket okozó történeteket is elmeséltek, amelyek felidézése hónapokkal, évekkel később is érzelmileg felkavaró volt számukra.

„Egyszer otthon felejtettem a diákigazolványomat, és nem tudtam bemutatni az ellenőrnek a bérletem mellé. Amellett, hogy kiállította a büntetést, végül még azt is hozzám vágta, hogy »menj haza a saját országodba, ott blicceljél!« Ezt csak utólag tudtam meg, miután beültünk egy kávéra a csoporttársaimmal, az egyikük jól beszél magyarul” (23 éves, francia, nő, gyógyszerésztan hallgató).

„Egyszer egy étteremben a barátnőmet nem látták szívesen a borszíne miatt, és azt feltételezték, hogy nem tudná kifizetni a fogyasztást...” (31 éves, szaúdi, nő, orvostanhallgató).

„Sokan megkérdezik, hogy cigány vagyok-e? Már mint a klinikán, a páciensek is. Ezt az elején nem igazán értettem, de aztán megtudtam, hogy a magyarok utálják a cigányokat...” (22 éves, indiai, nő, orvostanhallgató).

Arra a kérdésre adott válaszaik kapcsán, hogy milyennek látják a befogadó társadalom tagjait, a szeparálódó stratégiát követő válaszadók is gyakran utaltak az életkor és végzettségbeli különbségekre. Szintén visszatérő motívum volt a befogadó társadalom jellemzésében a kezdeti zárkózottság, ridegség, ami a „falak lebomlása után” „melegszívűséggé” és „barátságossággá” változik. A válaszadók (az asszimilálódó, az integrálódó és a szeparálódó stratégiát követők is) gyakran említették a „feltételekhez kötött befogadás” motívumát: például „lehet integrálódni, ha a bevándorló is próbálkozik”, „értékelik a nyelvtudást”, „ha nyitott vagy a kultúrára”, „ha az anyanyelvükön kérsz segítséget, segítenek” „ha keményen dolgozol, segítenek”.

A szeparálódó stratégiát folytató válaszadók támogató hálózatának mérete átlagosan kevesebb személyből állt, mint az asszimilálódó és integrálódó stratégiát folytató válaszadóké. A valós támogatásokat nyújtó kapcsolatok átlagos száma ugyanakkor nem mutatott jelentős különbséget. Kapcsolathálózatukban szinte egyáltalán nem fordultak elő magyar kapcsolatok. Ez a stratégia a befogadó társadalomhoz tartozó kapcsolatok hiánya mellett jelenthet egyéb migráncsoportokkal vállalt közösséget vagy a kibocsátó kultúrához tartozó csoportokba zárkózást is. A vizsgált mintán az előbbi volt nagyobb arányban beazonosítható.

A transzmigrációs stratégiát folytatók főbb jellemzői

A transzmigrációs stratégiát folytató válaszadók jellemzően egyetemi hallgatók, de munkavállalók és olyan személyek is voltak közöttük, akik egyszerre tanultak és dolgoztak is. Egyes válaszadók esetében a költözésük óta eltelt időszak viszonylag rövid volt, míg mások a tanulmányaik végéhez közeledve már hazatérésüket vagy további migrációjukat tervezték. A transzmigrációs stratégiát követő munkavállalók jellemzően gazdasági okból érkeztek és további migrációjukat is az adódó lehetőségektől tették függővé. Többségük esetében a racionális okok mellett valamilyen személyes ismertség is szerepet játszott a migrációs döntésben. Bár a transzmigrációs stratégiát folytató válaszadók többsége nem tervezte letelepedését a befogadó országban, fontos megjegyezni, hogy mindössze két válaszadó tervezte a befogadó ország elhagyását az elkövetkező egy éven belül a második adatgyűjtés időpontjától számítva. A transzmigrációs stratégiát követők többsége a visszatérését a kibocsátó országba vagy a további migrációt a tanulmányaik befejezésének időpontjától tették függővé, ami ideális esetben is legalább további 2–4 évet jelentett a befogadó országban.

A transmigrációs stratégiát követő válaszadók felének nem volt partnerkapcsolata, másik fele távkapcsolatot tartott fenn külföldön élő partnerével. Többségük Európán kívüli országokból érkezett. Az ide sorolt válaszadók nem beszélték a befogadó ország nyelvét, de magyarnyelv-tudásuk fejlesztését nem is tartották fontosnak. A befogadó országhoz jellemzően kevésbé kötődtek, mint a kibocsátó országhoz, vagy kötődésük mértéke mindkét ország irányába alacsony volt. A transmigrációs stratégiát folytató válaszadók vagy egyáltalán nem tartották fontosnak a kulturális kötődést, vagy jellemzően a kibocsátó országban élő kapcsolataik és a befogadó országban élő harmadik országból származó kapcsolataik irányába erősebb kötődést éreztek, mint a befogadó társadalom irányába.

„Nekem egyáltalán nem fontos, hogy milyen kultúrához tartozik valaki, vagy milyen a nemzetisége. Ami fontos, hogy jól érezzük magunkat egymás társaságában, hogy tudjunk egymásra számítani, megtaláljuk a közös hangot. Ennek semmi köze a nemzetiséghez, vagy ahhoz, hogy milyen kultúrához tartozik valaki” (26 éves, amerikai, férfi, orvostanhallgató).

Többségük az interjúk során beszámolt a befogadó országban tapasztalt negatív megkülönböztetésről, diszkriminációról.

A transmigrációs akkulturációs stratégiát követő válaszadók kapcsolathálózatának több mint fele a befogadó országon kívül élő (külföldön élő és otthoni) kapcsolatokról állt. Amíg az otthoni kapcsolatok magas aránya alátámasztja a befogadó ország irányába érzett erős kötődést, a kapcsolathálózatukban szintén magas arányban előforduló külföldön élő, nemzetközi kapcsolatok a transznacionális társas mező tagjaiként elősegíthetik a más országokba történő további mobilitást. A fizikailag elérhető kapcsolataik többsége ugyanakkor szintén egyéb országokból származó, interkulturális baráti és egyéb nem rokoni kapcsolatokról állt. A befogadó társadalom tagjaival egyáltalán nem vagy alig volt kapcsolódásuk, de kapcsolathálózatukban a befogadó országban élő, érzelmileg közeli, támogató kapcsolatok is megtalálhatók voltak. A transmigrációs stratégiát a rugalmasság és alkalmazkodó készség jellemezte, ami együtt járt a két lekérdezés között is megfigyelhető kapcsolathálózati változékonysággal: a migrációs orientációval együtt változó viszonylag gyorsan megjelenő új kapcsolatokkal és az ezzel egy időben tovatűnő, rövid, funkcionális ismertségekkel. Kapcsolathálózatuk közel minden tagjára számítottak volna a társas támogatások valamelyik dimenziójában. Ezzel szemben esetükben a befogadó országban élő bizalmas és valós támogatást nyújtó kapcsolatok átlagos száma közel fele volt a befogadó ország felé orientálódó válaszadókénak.

Az izolálódó stratégiát folytatók főbb jellemzői

Az esetek többségében az izolálódó válaszadók már több éve a befogadó országban éltek és nem tervezték hazaköltözésüket vagy egyéb célországba történő migrációjukat a lekérdezések idejében. Jellemzően tanulmányi célból érkeztek a befogadó országba, de többen említettek a kibocsátó országgal kapcsolatos *push* tényezőket is (diszfunkcionális családi kapcsolatok, túlzott szülői kontroll, szabadságvágy, politikai okok).

Az izolálódók rendszerint bizonytalanok voltak a jövőbeli terveiket illetően. Bár többségük elutasította a kibocsátó országba történő hazatérést, általában bizonytalanok voltak a befogadó országba történő letelepedést vagy harmadik országba történő további migrációt illetően is. Az interjúk során ugyanakkor többen is említették, hogy bár korábban szerettek volna Magyarországon letelepedni, az itt eltöltött évek tapasztalatai alapján ma már nem biztosak benne. Az ezzel kapcsolatos döntésüket jellemzően a tanulmányaik befejezése idejére tervezték, ameddig biztosan Magyarországon akartak maradni, ami további 3–5 évet jelent a befogadó országban. Fontos megjegyezni, hogy az izolálódó válaszadók jellemzően nem nappali alapképzésben vettek

részt, hanem posztgraduális képzésben, például szakorvosi vagy MSc illetve PhD tanulmányokat folytattak. Az izolálódó válaszadók fele élt párkapcsolatban, kapcsolataik a saját etnikulturális közösségükhöz vagy egyéb befogadó országban élő migránsközösségekhez tartoztak. Az izolálódó válaszadók szinte mindegyike az Európai Unió kívüli országokból származott.

Az izolálódó stratégiát követők jellemzően nem beszélték a befogadó ország nyelvét, de ezt nem is tartották fontosnak. Szinte egyáltalán nem kötődtek sem a befogadó országhoz, sem a befogadó társadalomhoz, sem pedig befogadó országban élő saját etnikulturális közösségeikhez. A befogadó országban élő egyéb migránsközösségekhez kismértékben kötődtek.

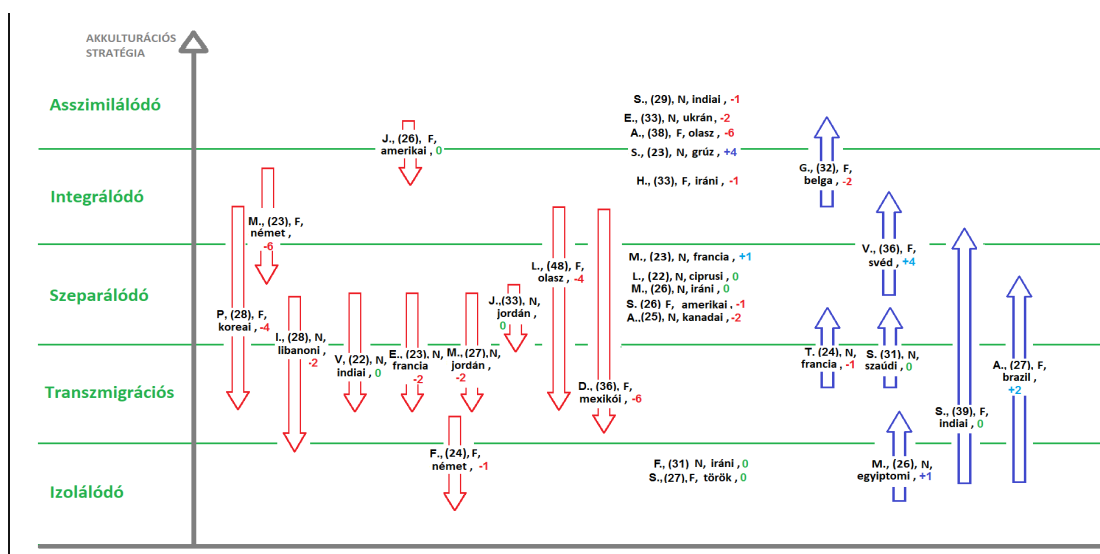
Az izolálódó akkulturációs stratégia kapcsolathálózati szempontból jelentheti a kapcsolatok objektív hiánya mellett a fizikailag elérhető, befogadó országban élő kapcsolatok hiányát, illetve az érzelmileg közeli kapcsolatok hiányát is. Az izolálódók kapcsolathálózata kisméretű vagy elsősorban a befogadó országon kívül élő (otthoni és egyéb országokban élő) kapcsolatokból áll. Az izolálódó stratégia egy különleges típusa lehet ugyanakkor a társas magány esete, amikor az egyénnek vannak kapcsolatai, de ezek közül rendkívül kevés kapcsolat érzelmileg közeli, támogató és jelentőségteljes. Az izolálódó válaszadók kapcsolathálózata kisebb kiterjedtségű volt, mint az egyéb akkulturációs stratégiát követőké, és nagyobb arányban fordultak elő érzelmileg valamelyest közeli kapcsolatok, mint érzelmileg közeli kapcsolatok. Az említett kapcsolatok csak közel harmada élt a befogadó országban, kapcsolathálózatukat az otthoni kapcsolatok dominálták, amelyek jellemzően érzelmileg közeli is voltak. Az egyéb külföldön élő kapcsolatok aránya, a befogadó országban élő kapcsolatok arányához hasonlóan alacsony volt. Egyes izolálódó válaszadóknak egyáltalán nem volt a befogadó országban érzelmileg nagyon közeli kapcsolata, és nem volt olyan válaszadó, akinek több, mint három fő fizikailag is elérhető bizalmasa lett volna. Amíg egyes válaszadók nagyon szerettek volna kapcsolatokat építeni a befogadó társadalommal, addig mások ezt egyáltalán nem tartották fontosnak. Azok a válaszadók, akik szerint fontos volna a kapcsolat a befogadó társadalom tagjaival, általában pozitív véleménnyel voltak a magyar emberekről („nagyon-nagyon kedvesek”, „kedvesebbek, mint amire számítottam”, „nagyon jó tapasztalataim vannak: segítőkészek és kedvesek”) és viszonylag rövid ideje tartózkodtak a befogadó országban. Azok a válaszadók, akik szerint a magyar barátok léte egyáltalán nem fontos, általában diszkriminatív tapasztalatokkal is rendelkeztek a befogadó társadalommal folytatott interakcióik során.

Változások az akkulturációs stratégiákban

A vizsgált mintán az akkulturációs stratégiák mindegyike azonosítható volt a lekérdezések során. Bár a legtöbb válaszadó mindkét évben szeparálódó stratégiát folytatott (2020-ban 11 fő, 2021-ben 10 fő), a két lekérdezés között az integrálódó és az asszimilálódó stratégiát folytatók száma némileg csökkent és a transzmigrációs, valamint az izolálódó stratégiát folytatóké növekedett (4. ábra). A két év stratégiáit külön-külön a 2. Függelék tartalmazza.

Az ábra közepén azok a válaszadók láthatók, akik mindkét évben azonos akkulturációs stratégiát folytattak (12 fő). Az ábra bal oldalán a piros nyilak az akkulturációs stratégiák változása által a személyközi integráció szintjének gyengülését (11 fő), az ábra jobb oldalán pedig a kék nyilak az integráció erősödését (7 fő) jelzik az akkulturációs stratégiákban történt változások alapján. Egyes esetekben a két adatgyűjtés között történő változások a kapcsolathálózat összetételét illetően nem vezettek az akkulturációs stratégiák megváltozásához, a befogadó kapcsolatok számának változásában mégis megfigyelhető volt a kötések gyengülése, megszakadása a befogadó társadalommal. Amíg az első lekérdezés során a válaszadók között öt olyan volt, akinek egyáltalán nem volt magyar kapcsolata, a második adatgyűjtéskor, egy évvel később, a magyar kapcsolatokkal egyáltalán

4. ábra. Az akkulturációs stratégiák változásai

Forrás: Boelens 2022

nem rendelkezők száma megduplázódott (11 fő) (Függelék 2.).

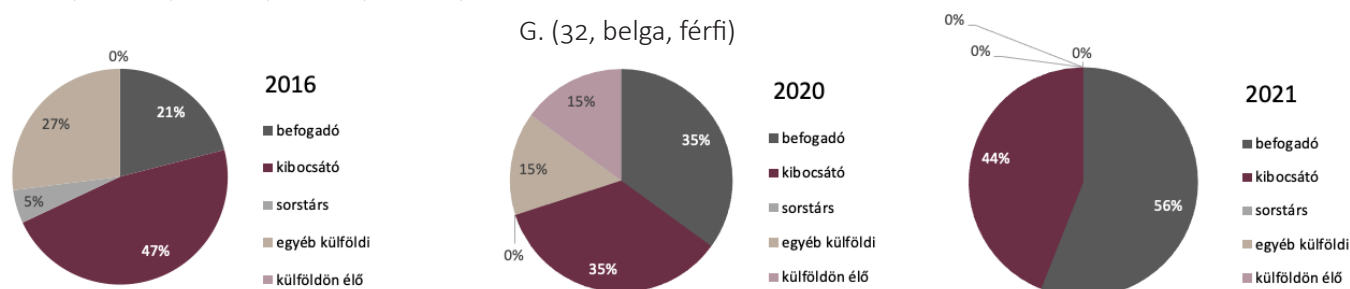
A vizsgált akkulturációs stratégiákat egy-egy esettanulmánnyal mutatjuk be. Olyan eseteket választottunk, melyeknél az akkulturációs stratégia változásában a pandémia és a lezárások is azonosíthatóan fontos szerepet játszottak.

Esettanulmány 1.

G. (32 éves, férfi, belga, orvos) tanulmányi célból érkezett a befogadó országba 2008-ban. Egyetemi évei alatt kezdetben jellemzően egyéb külföldi kapcsolatából álló kapcsolathálózatot alakított ki, az otthoni kapcsolatok magas aránya mellett. Tanulmányai végén megismerkedett egy magyar lánnyal, akivel a 2020-as lekérdezés idején már 6 éve együtt voltak. G. elmondása szerint a párkapcsolata mind a kultúra adaptációjában, mind pedig a kapcsolathálózatában megjelenő magyar kapcsolatok (barátok, családtagok) arányának növekedésében szerepet játszott.

G. a képzés elvégzése után egy olyan programban folytatta a szakképzést, aminek feltétele volt a magyarnyelv-tudás. Elmondása szerint szintén megkönnyítette a kapcsolatépítést az a tény, hogy a szakképzés alatt a befogadó társadalomhoz tartozó és külföldi rezidensek együtt dolgoztak, ami során a kapcsolattartás gyakorisága napi szintű volt. A pandémiát megelőző lekérdezés idejében G. integráló akkulturációs stratégiát folytatott, ami során a korábbi tanulmányai idején megismert Magyarországon élő egyéb külföldi és más, külföldön élő kapcsolatai is a kapcsolathálózata részét képezték. Az otthoni kapcsolatok és a befogadó országhoz tartozó magyar kapcsolatok közel azonos arányban alkották a kapcsolathálózatát. A pandémia évét követő lekérdezés idejére a szakképzés megszerzésével G. befejezte az egyetemi tanulmányait. A járványhelyzet miatt kialakuló bizonytalanság, a határok lezárása, valamint az egészségügyi dolgozók mobilitását érintő korlátozások miatt G. korábbi terveitől eltérően, a magánegészségügyi szektorban helyezkedett el a befogadó országban. Továbbra is ugyanazzal a személlyel (befogadó) volt párkapcsolatban, aki ekkor már a felesége volt. G. kapcsolathálózata legnagyobb részét már magyar kapcsolatok alkották, amelyek jellemzően a párkapcsolatán keresztül szerveződő családi és baráti kapcsolatokról, valamint a munkahelyén megismert kollegiális kapcsolatokról álltak. Ugyanakkor az alapképzés során kiépített nemzetközi kapcsolatai eltűntek a kapcsolathálózatából, amit

5. ábra. Az akkulturációs stratégia dinamikus változása: a szeparálódótól az asszimilálódóig

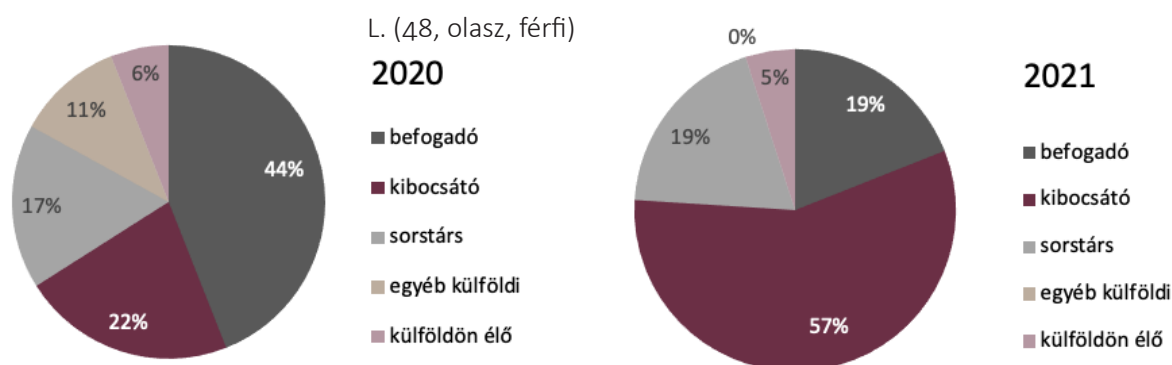
Forrás: Saját szerkesztés.

elsősorban a távolsággal, az eltelt idővel, valamint a prioritások (házasság, gyerekvállalás, munka) megváltozásával magyarázott. A szakképzés során megismert egyéb külföldi kapcsolatok egy évvel később szintén eltűntek a kapcsolathálózatából. Ennek okát a pandémia évében hozott társas érintkezésekre vonatkozó korlátozással, valamint a mindennapos kollegiális együttműködések megszűnésével indokolta. G. nyelvtudása a két utolsó lekérdezés között tovább javult, korábban bizonytalan akkulturációs orientációja erősödött a befogadó ország irányába, a megkérdezés pillanatában az elkövetkező éveit a befogadó országban tervezte.

Esettanulmány 2.

L. (48 éves, férfi, olasz, informatikus) egyike volt azoknak a válaszadóknak, akik a leghosszabb ideje éltek a befogadó országban. A húszas éveinek végén egy nyaralás során beleszeretett egy magyar lányba, így a szerelem-től és kalandvágytól vezérelve úgy döntött, hogy szerencsét próbál Magyarországon. Az, hogy minél hamarabb munkát találjon, megismerje a kultúrát és elsajátítsa a nyelvet, kezdetektől fontos volt számára. A turizmusban és vendéglátásban töltött kezdeti időszak után, a családalapítást követően, informatikusként helyezkedett el. A magyar kultúra adaptációja mellett feleségével mindketten fontosnak tartják az olasz nyelv és kultúra ápolását és megismertetését is a gyerekekkel. L. közel azonos mértékű kötődést érzett mind a kibocsátó országa és kultúrája, mind pedig Magyarország és a magyar kultúra iránt. Kapcsolathálózatában a saját etnokulturális közösségéhez tartozó kapcsolatok és a magyar kapcsolatok közel azonos arányban oszlottak meg. Magyar kapcsolatai elsősorban családi, rokoni kapcsolatokból, munkahelyen szerveződő baráti és kollegiális kapcsolatokból, valamint szomszédokból, ismerősökből álltak. Érzelmileg közeli kapcsolatai mellett, sok érzelmileg valamelyest közeli magyar kapcsolatot is említett. Olasz kapcsolatait szintén jellemzően rokoni kapcsolatok és barátok alkották. Elégedett volt a munkájával és jól érezte magát az irodai közösségben. Kollégáival barátok is voltak, gyakran beszélgettek személyes dolgokról is, munka után időnként az irodán kívül is töltöttek időt egymással. Egy évvel a pandémia után L. kapcsolathálózatában a magyar kapcsolatok aránya jelentősen csökkent, az otthoni, Olaszországban élő kapcsolatoké pedig növekedett. Elmondása alapján kollégáival nem volt közöttük konfliktus, de a *home office* miatt sokkal kevésbé voltak részei egymás életének, beszélgetéseik funkcionálissá váltak, így érzelmileg eltávolodtak egymástól. Ugyanakkor az online térben a korábbinál több időt töltött a kibocsátó országban élő, elsősorban rokoni kapcsolataival folytatott beszélgetésekkel, aminek gyakori témája volt a mielőbbi viszontlátás és az elkövetkező év olaszországi nyarának tervezgetése. L. szintén említette a nukleáris családi kapcsolatai erősödését, a feleségével és gyerekekkel való viszonya javulását az összezártság következményeként, valamint a felesége családjától kapott társas támogatást.

6. ábra. Az integrálódó stratégia gyengülése a pandémia évében

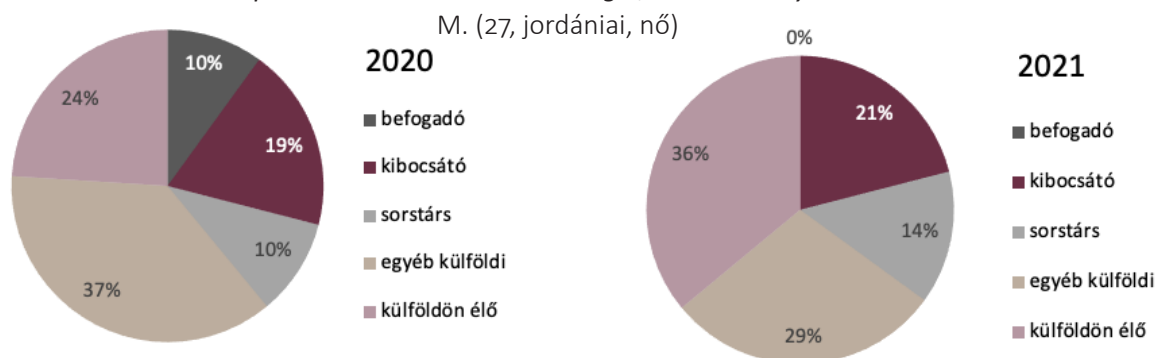

Forrás: Saját szerkesztés.

Esettanulmány 3.

M. (27 éves, nő, jordániai, PhD hallgató, ENSZ kapcsolattartóként dolgozik) az első interjú idején 4 éve élt a befogadó országban. Bár elsősorban tanulmányi célból érkezett Magyarországra, a költözéssel kapcsolatos döntésében a szabadság- és kalandvágy is szerepet játszott. Mesterképzés után doktori képzésben folytatta tanulmányait, emellett pedig sikerült állást szereznie, amivel nagyon elégedett volt. Az első adatgyűjtés során kiterjedt kapcsolathálózattal rendelkezett, a befogadó országban élő kapcsolatait az egyéb külföldi kapcsolatok dominálták, a kapcsolathálózatában azonban pár fő, a munkáján keresztül megismert, érzelmileg valamelyest közeli kollegiális magyar kapcsolatot is említett. Kapcsolathálózata negyedét harmadik országban élő, nemzetközi kapcsolatok alkották. M. kapcsolathálózatában az érzelmileg nagyon közeli kapcsolatok mellett számos érzelmileg valamelyest közeli, különböző közösségek (pl. munkahely, egyetem, szabadidős tevékenységek) által szerveződő kapcsolat is megtalálható volt. Az első lekérdezés során a saját etnikulturális csoportjához szinte egyáltalán nem kötődött, legerősebb kötődést az egyéb külföldi kapcsolatok irányába érzett, azonban a befogadó társadalom irányába érzett kötődése mértéke csak árnyalatnyival maradt el az egyéb migráncsoportokétól. Letelepedési szándékát illetően bizonytalan volt, de jó lehetőség biztosítása esetén nyitott volt a befogadó országban történő letelepedésre is. A pandémia évét követően kapcsolathálózata az érzelmileg közeli kapcsolatok relatív stabilitása mellett csaknem felére csökkent. Ugyanakkor a második lekérdezés idejére két érzelmileg nagyon közeli kapcsolatot is elveszített, egy alakuló párkapcsolatot és egy bizalmas barátot. Elmondása alapján a pandémia évében rengeteg bosszúságban, konfliktusban és negatív tapasztalatban volt része, valamint a korlátozások és a mindennapi életvitelhez kapcsolódó változások hatására sokkal magányosabbnak és boldogtalanabbnak érezte magát. Bár korábban nem érte negatív megkülönböztetés a befogadó országban, a védőoltáshoz való hozzáférés kapcsán diszkriminációt tapasztalt. Baráti körében a társas távolságtartáshoz, a védőoltáshoz, valamint a járványügyi korlátozásokhoz kapcsolódóan rengeteg konfliktus alakult ki, néhány kapcsolat meg is szakadt emiatt. Elmondása alapján a *home office* következtében a kevésbé erős munkahelyi kapcsolataival gyengült vagy teljesen megszakadt a kapcsolata, ugyanakkor az otthoni és egyéb országokban élő kapcsolatok az online térben némileg erősödtek. M. a pandémia éve után már nem volt biztos abban, hogy a doktori fokozat megszerzését követően a tartós magyarországi letelepedés továbbra is megfontolandó lehetőség számára. Kötődése a két lekérdezés között mind Magyarország, mind pedig a befogadó társadalom irányába gyengült.

7. ábra. A szeparálódó akkulturációs stratégia, izoláció irányába történő elmozdulás

Forrás: Saját szerkesztés.

Esettanulmány 4.

A transzmigrációs stratégia egyik legfontosabb jellemzője a rugalmasság, a változókéesség és a döntések újra definiálásának képessége a körülményekhez alkalmazkodva. D. (36 éves, férfi, mexikói, művészeti igazgató) történetén keresztül a két lekérdezés között lezajló radikális változásokat (integrálódóból transzmigrációs stratégia) szemléltetjük. D. egy adódó munkalehetőség miatt érkezett Magyarországra. Egyébként is elégedetlen volt Mexikóval, a felajánlott munka, amiről egy ismerősétől hallott, pedig visszautasíthatatlan lehetőségnek tűnt számára. Közel egy évvel a költözése után nagyon elégedett volt a munkájával és az új életével a befogadó országban. Bár az első interjú idején még csak alig több mint egy éve élt a befogadó országban, integrálódó stratégiát folytatott: kapcsolathálózatában sok befogadó kapcsolat volt, fontosnak tartotta a nyelvtudása fejlesztését, ennek érdekében nyelvtanfolyamra is járt, erős kötődést érzett mind a befogadó, mind pedig a kibocsátó országa iránt, magyar párkapcsolata volt és szeretett volna Magyarországon letelepedni. Egy évvel később azonban „utolsó napjait” töltötte a befogadó országban, és a pandémiához kapcsolódó utazási korlátozásokon kívül semmi nem tartotta vissza attól, hogy elhagyja Magyarországot. A *home office* keretei között már a következő célországban dolgozott.

„Hogy miért döntöttem úgy, hogy elhagyom Magyarországot? Egyszerű: kaptam egy még jobb álláslehetőséget, egy még jobb országban. [...] mivel minden az online térben zajlik, valójában alig van jelentősége annak, hogy én még nem tartózkodom fizikailag az országban...”

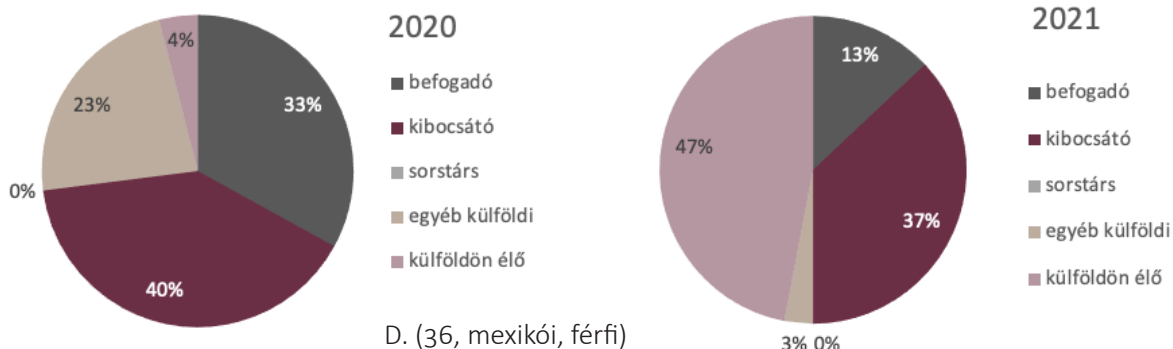
Az interjú során az adódó újabb munkalehetőségen túl egyéb okokat is említett (járványügyi korlátozások, szakítás, külföldön élő új párkapcsolat), amelyek miatt végül úgy döntött, mégsem Magyarország lesz a hosszú távú terve helyszíne.

„A lezárások és az ezzel kapcsolatos home office, valamint az összezártság a barátnőmmel nem tett jót sem a kapcsolatunknak, sem pedig a munkámmal kapcsolatos elégedettségemnek. Egyre többet veszedtünk az állandó összezártság miatt. [...] Végül szakítottunk, én pedig megismerkedtem egy lánnyal, aki most már a barátnőm. Ha őszinte akarok lenni, ő is fontos szerepet játszik abban, hogy éppen ezt a célországot választottam a jövőm helyszínévént.”

D. számára a következő célország nem volt teljesen ismeretlen, hiszen korábbi személyes tapasztalatokkal, egy nagyon közeli baráti kapcsolattal és párkapcsolatán keresztül szerveződő baráti, ismerősi kapcsolatokkal is rendelkezett a jövőbeli befogadó országban. Emellett az online munkavégzés következtében napi szinten kommunikált ottani kollégáival. Kapcsolathálózatából a második interjú idejére nagyrészt eltűntek a magyar kapcsolatok, amelyek jellemzően egy-két éves ismeretségek voltak. A jövőbeli befogadó országban élő kap-

csolatok száma ugyanakkor radikálisan növekedett, akikkel a kapcsolattartás jellemzően az online térben zajlott. A kapcsolati változások mellett attitűdjei és kötődései a jövőbeli befogadó ország kultúrája irányába hasonló motívumokat mutattak, mint egy évvel korábban Magyarország irányába.

8. ábra. Az akkulturációs orientáció változása: letelepedés helyett további migráció

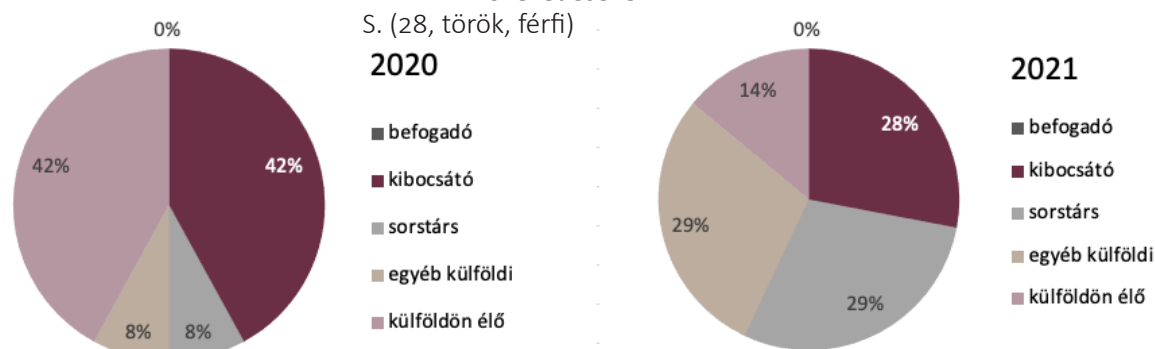

Forrás: Saját szerkesztés.

Esettanulmány 5.

S. (28 éves, férfi, török, levelezős egyetemi hallgató, villamosmérnökként dolgozik) 2018-ban érkezett a befogadó országba a bátyjával. Amellett, hogy szeretett volna Európában tanulni, a családjával való konfliktusok is szerepet játszottak abban, hogy elhagyta a kibocsátó országát. A magyarországi posztgraduális ösztöndíj lehetőségéről egy itt élő barátjától hallott. S. mindkét lekérdezés során egyedülálló volt, de az interjú során hosszasan beszélt a randevúk során szerzett negatív tapasztalatairól és a kulturális félreértésekből adódó konfliktusokról a magyar nőkkel történő ismerkedése során. Kapcsolathálózata jóval kisebb kiterjedtségű volt, mint a vizsgált minta átlaga, ugyanakkor nagyon kevés befogadó országban élő kapcsolata volt: mindössze bátyját és egy egyéb külföldi kapcsolatot említett, érzelmileg valamelyest közeli kapcsolatai pedig egyáltalán nem éltek a befogadó országban. Érzelmileg közeli, baráti kapcsolatai nagy része a kibocsátó országában élő és harmadik országokban élő kapcsolatokból állt. Nagyon erősen kötődött a kibocsátó országához és a saját etnokulturális csoportjához, ugyanakkor egyáltalán nem kötődött a törökországi társas kapcsolataihoz, amit a migrációs döntésében szerepet játszó családi konfliktusokkal magyarázott. A befogadó országhoz és a befogadó társadalomhoz kismértékben kötődött, ugyanakkor nagyon fontosnak tartotta volna a magyar barátságok kiépítését. A pandémia évét követően S. kapcsolathálózatának mérete tovább csökkent, a változás azonban elsősorban a befogadó országon kívül élő otthoni és harmadik országban élő nemzetközi kapcsolatokat érintette. A befogadó országban élő saját etnokulturális csoportjához tartozó és egyéb külföldi kapcsolatai száma mindösszesen egy-egy fővel növekedett. A költözés óta megszűnt kapcsolatok száma meghaladta a befogadó országban újonnan kialakuló kapcsolatokét, ami részben a társas kapcsolódásokat rendkívüli módon korlátozó intézkedések negatív következményének is betudható. Emellett azonban S. egyike volt azoknak a válaszadóknak, akik számára az újabb társas kapcsolódások kiépítéséhez, a bizalom kialakulásához és egy új környezethez történő adaptációhoz időre van szükség. Kapcsolathálózatát mindkét évben az érzelmileg közeli, hosszú évek óta tartó kapcsolatok dominálták. A költözését követően a befogadó országban élő kapcsolatai lassú ütemben kezdtek kialakulni, amivel párhuzamosan a távolság következtében az otthoni és más országokban élő kapcsolatok száma csökkent. Ugyanakkor S. esete párhuzamba hozható azokkal az izolálódó esetekkel is, amikor a válaszadó „bezárkózik” (vagy bezáródik) a vele együtt költöző családi közösségbe vagy párkapcsolatba, ami egyrészt fontos társas támogatásként funkcionál, másrészt viszont csökkentheti a befogadó társadalom vagy egyéb közösségek iránti kapcsolódás igényét.

9. ábra. Az izolálódó akkulturációs stratégia, a befogadó országban élő kapcsolatok arányának enyhe növekedésével

Forrás: Saját szerkesztés.

ÖSSZEGRÉS

Vizsgálatunk során egy kis elemszámú, speciális mintán néztük meg az akkulturációs stratégiák változását. A Covid19 járvány kitörésének évében (2020 eleje) és az egy év múlva (2021 eleje) ugyanazokkal a személyekkel felvett interjúk lehetőségét adtuk arra, hogy „belefényképezzünk” a Magyarországon élő, magasan kvalifikált migráns fiatalok személyes kapcsolathálózatainak alakulásának folyamatába, ezzel együtt az akkulturációs stratégiáik változásaiba is.

A tanulmány elméleti részében áttekintettük a téma szempontjából fontos megközelítéseket és azokat a kapcsolódó modelleket, amelyek később az elméleti keret kialakításának alapjául is szolgáltak. Az akkulturációs stratégiák értelmezése Berry munkái (1997, 2019) alapján kulturális és kapcsolathálózati megközelítésből történt. A kulturális adaptáció mérését a Berry által meghatározott dimenziók alapján, Örkény és Székelyi (2010), valamint Csepeli és Örkény (2017) munkái alapján realizáltuk. A kapcsolati dimenzió értelmezéséhez a Lubbers és munkatársai (2007, 2010), valamint Brandes és munkatársai (2008, 2010) által kidolgozott kapcsolati kategóriákat alkalmaztuk. Az egyes stratégiák értelmezése során figyelmet fordítottunk az Arends-Tóth és van der Vijver (2006) által akkulturációs feltételeknek nevezett egyéni és társadalmi tényezőkre is, emellett foglalkoztunk a migrációs döntéshez kapcsolódó egyéb (pl. *push* és *pull*) tényezőkkel is. Az akkulturációs orientáció értelmezése a befogadó ország, illetve a kibocsátó vagy harmadik ország felé történő viszonyulás által történt a jövőre vonatkozó tervek figyelembevételével, szintén Arends-Tóth és van der Vijver ajánlása alapján. Az akkulturációs stratégiák változásainak vizsgálata során a befogadó ország irányába történő orientáció esetén a Lubbers és munkatársai (2007, 2010) által meghatározott dinamikus modellt fogadtuk el (az izolálódótól az asszimilálódóig), amiben a költözés óta eltelt idő fontos szerepet játszik.

Elemzésünk során az elméleti keret alapján mindkét évben azonosítottuk a kutatásban részt vevők által követett akkulturációs stratégiákat. Az egyes akkulturációs stratégiák leíró jellemzése a válaszadók (N=30) két alkalommal történő lekérdezése során gyűjtött adatok felhasználásával történt. Érdekesnek tartottuk annak a vizsgálatát is, hogy az olyan dinamikus változók, mint a párkapcsolati státusz, a munkaerőpiaci helyzet és a letelepedési szándék hatással voltak-e az egyének akkulturációs stratégiáira. A vizsgált populációban a befogadó országbeli párkapcsolattal rendelkezők inkább asszimilálódó és integrálódó stratégiát folytattak. Integrációs szempontból azok voltak a legelőnyösebb helyzetben, akik jelen voltak a munkaerőpiacon. Azokra a válaszadókra, akik hosszabb távú tartózkodást vagy letelepedést terveztek, leginkább az asszimilálódó és az integrálódó stratégia volt jellemző.

Az akkulturációs stratégiák változásait egy dinamikus ábrán szemléltettük. A kapott adatok alapján megállapítható, hogy bár mindkét évben a szeparálódó stratégia fordult elő legnagyobb arányban, a kedvező szociodemográfiai mutatókkal rendelkező mintán a két lekérdezés között gyengültek a válaszadók integrációs mutatói. Az akkulturációs stratégiák változásai és az egyes stratégiákon belül a befogadó társadalomhoz tartozó kapcsolatok számának csökkenése által, a válaszadók közel kétharmadánál voltak megfigyelhetők kisebb-nagyobb dezintegrációs folyamatok a befogadó társadalom irányába.

A két lekérdezés közötti változásokat esettanulmányokkal mutattuk be. Ezek kiválasztása során azokat az eseteket részesítettük előnyben, amelyeknél az akkulturációs stratégia változásában a pandémia és az ahhoz kapcsolódó korlátozások is azonosíthatóan fontos szerepet játszottak. A változásokat természetesen nem kizárólag a pandémiával magyarázzuk, hiszen nyilvánvaló, hogy azt a vizsgált populáció élethelyzetéből fakadóan is számos egyéb tényező befolyásolta azt. Az interjúkból mégis az látszik, hogy a pandémia az egyik meghatározó oka lehetett annak, hogy gyengült az akkulturációs orientáció a befogadó ország irányába, melyet az akkulturációs stratégiák változása mellett a befogadó országbeli kapcsolatok csökkenése is mutat. Ezek oka elsősorban az volt, hogy a korlátozások miatt megszűntek azok az integrációs terek (egyetemek online oktatásra álltak át, munkahelyek *home office*-ba szerveződtek, szórakozóhelyek, közösségi terek bezártak), amelyek a migráns fiataloknak lehetőséget nyújtanak az új kapcsolatok kialakítására és fenntartására.

A vizsgálati populációt alkotó külföldi fiatalok többsége elsősorban tanulmányi vagy gazdasági célból érkezett a befogadó országba, döntéseikben azonban az úgynevezett migráns kapcsolati hálók által elérhető társadalmi és kapcsolati tőkék (Gödri 2010) is fontos szerepet játszottak. Ahogyan arra korábbi, vonatkozó kutatások is rámutattak (Gödri 2010), a válaszadók szinte mindegyike esetében szerepet játszott egy korábbi migrációs tapasztalattal rendelkező vagy a befogadó országban élő családtag, barát vagy ismerős, amiért éppen Magyarországot választották célszázként. Egyes esetekben a kapcsolatok segítették a befogadó országban a személyközi integrációt, más esetekben azonban ezek az etno- vagy multikulturális klikkek gátolták a befogadó társadalommal kialakuló új kapcsolatok épülését. A két adatfelvétel között a válaszadók jelentős részének kapcsolathálózatán belül a saját etnokulturális kapcsolatok aránya növekedett, míg a befogadó társadalomhoz tartozók aránya csökkent, így erősödött a szeparálódó és a transzmigrációs orientáció. Az asszimilálódó és az integrálódó stratégiát követőknek ugyanakkor sok, a befogadó társadalomhoz tartozó kapcsolata volt. Emellett akkulturációs orientációjuk is a befogadó ország felé irányult; elkövetkező éveiket Magyarországon tervezték, nagyobb arányban szerettek volna a befogadó országban letelepedni. A vizsgált mintán úgy tűnt, hogy a „menni vagy maradni?” kérdés kapcsán nem csak a nemzetközi kapcsolatok által elérhető kapcsolati tőkéhez való hozzáférés, hanem – elsősorban a bizonytalan akkulturációs orientáció esetén – a befogadó társadalomhoz fűződő köt(őd)ések hiánya is szerepet játszott a transzmigrációs folyamatokban és azok erősödésében.

A *brain drain* (agyelszívás) jelensége hazánkat is érinti, ami a kibocsátó országból kivándorló képzett szakemberek kapcsán kialakuló munkaerőhiány problémáját jelenti (Csepeli–Örkény 2017, Hautzinger–Hege-dűs–Klenner 2014). A folyamat egyértelmű nyertese a befogadó ország, míg vesztese a kibocsátó ország, hiszen az emigráns személy a megszerzett tudását egy másik országban kamatoztatja, amivel hozzájárul annak gyarapodásához szaktudásával, innovációs képességeivel. Magyarországon 2010 óta az elvándorlás számottevően felgyorsult, korcsoport szerint elsősorban a 30–45 éveseket és főleg a magasan képzetteket érinti (Hárs 2016). Ugyanakkor a Magyarországra tanulmányi célból érkező hallgatók száma nemzetközi szinten is jelentős (Ok-tatási Hivatal 2017, KSH 2019, Nguyen Luu 2019). Bár a hallgatók nagy része a *sojournerek* körébe tartozik és tanulmányai elvégzése után hazatérést vagy harmadik országba történő migrációt tervez, a saját kutatásunk mintáján a jellemzően szeparálódó stratégiát folytató hallgatók jelentős része, elsősorban az Európán kívüli

országokból érkezők, bizonytalanok voltak a jövőbeli terveiket illetően és akár hosszú távon is megfontolták volna a maradás lehetőségét. Ezek a fiatal hallgatók, bár szerettek volna kapcsolatokat építeni a befogadó társadalom tagjaival, nem találtak olyan felületeket, ahol ismerkedhettek és kapcsolódhattak volna, és annak ellenére rekesztődtek ki a befogadó társadalomból, hogy egy egyetemi közösség tagjai voltak a hasonló életkorú és vélhetően hasonló érdeklődésű magyar hallgatótársaikkal. Amíg a dolgozó vagy egyszerre dolgozó és tanuló válaszadók kapcsolathálózatában a pandémia évét követően jellemzően csökkent a munkahelyen keresztül szerveződő magyar kapcsolatok aránya, addig a csak tanulmányokat folytató válaszadók hálózatában mindkét évben nagyon kis arányban vagy egyáltalán nem fordultak elő magyar kapcsolatok.

Véleményünk szerint a válaszadók által hiányolt kapcsolódási lehetőségek bővítése, a magyar és külföldi hallgatók csoportja közötti hidak építése, erősítése pozitív hatással lehetne a hazánkba érkező fiatalok akkulturációs orientációjának erősödésére a befogadó ország felé, ami eredményeképpen talán többen döntenének úgy, hogy a hazánkban megszerzett szaktudásukat nem külföldön hasznosítanák.

HIVATKOZÁSOK

- Albert F. – Dávid B. (1994) Magyarországon tanuló külföldi diákok kapcsolathálózati jellemzői. *Szociológiai Szemle*, (3), 81–91.
- Albert F. – Dávid B. (szerk.) (2020) „Barát-szám» Barátság a társadalomban. *Socio.hu Társadalomtudományi Szemle*, (3) Elérhető: <https://socio.hu/index.php/so/article/view/826> [Letöltve: 2022-05-21].
- Antonucci, T. C. – Ajrouch, K. J. – Birditt, K. S. (2014) The Convoy Model: Explaining Social Relations from a Multidisciplinary Perspective. *The Gerontologist*, 54(1), 82–92. <http://dx.doi.org/10.1093/geront/gnt118>
- Arends-Tóth, J. – van de Vijver, F. J. R. (2006) Issues in the Conceptualisation and Assessment of Acculturation. In Borstein, M. H. – Cote, L. R. (szerk.) *Acculturation and parent-child relationship: Measurement and development*. Mahwah: Lawrence Erlbaum Associates Publishers. 33–62.
- Barrera, M. Jr. – Ainlay, S.L. (1983) The structure of social support: A conceptual and empirical analysis. *Journal of Community Psychology*, 11. 133-143. [http://dx.doi.org/10.1002/1520-6629\(198304\)11:2%3C133::AID-JCOP2290110207%3E3.0.CO;2-L](http://dx.doi.org/10.1002/1520-6629(198304)11:2%3C133::AID-JCOP2290110207%3E3.0.CO;2-L)
- Berry, J. W. (1974) Psychological aspects of cultural pluralism: Unity and identity reconsidered. In Brislin, R. (szerk.) *Topics in culture learning*. Honolulu, HA: East-West Culture Learning Institute. 17-22.
- Berry, J. W. (1997) Immigration, acculturation, and adaption. *Applied Psychology*, 46(1), 5–34. <http://dx.doi.org/10.1111/j.1464-0597.1997.tb01087.x>
- Bochner, S. (2006) Sojourners. In Sam, D. – Berry, J. W. (szerk.) *The Cambridge Handbook of Acculturation Psychology*. Cambridge: University Press, 181–197.
- Boelens D. (2022) Broken Bridges. Magyarországon élő külföldi hallgatók és magasan képzett bevándorlók akkulturációs stratégiáinak változásai a pandémia alatt. In Csepeli Gy. – Örkény A. (szerk.) *Kötő-jelek*. Budapest: ELTE-TÁTK. 32-54.
- Brandes, U. – Lerner, J. – Lubbers, M. J. – McCarthy, Ch. – Molina, J. L. (2008) Visual Statistics for Collections of Clustered Graphs. In *Proceedings of the IEEE Pacific Visualization Symposium (Pacific Vis'08)*. IEEE Computer Society Press, 47–54.
- Brandes, U. – Lerner, J. – Lubbers, M. J. – McCarty, Ch. – Molina, J. L. – Nagel, U. (2010) Recognizing modes of acculturation in personal networks of migrants. *Procedia Social and Behavioral Sciences*, 4, 4–13. <http://dx.doi.org/10.1016/j.sbspro.2010.07.478>
- Clair, R., – Gordon, M., – Kroon, M. – Reilly, C. (2021) The effects of social isolation on well-being and life satisfaction during pandemic. *Humanities and Social Sciences Communications*, (8)28. <http://dx.doi.org/10.1057/s41599-021-00710-3>
- Csepeli Gy. – Örkény A. (2017) *Nemzet és migráció*. Budapest: ELTE –TÁTK.
- Dávid B. – Herke B. – Huszti É. – Tóth G. – Túry-Angyal E. – Albert F. (2021) A pandémia hatása a személyes kapcsolathálózati struktúrára. Otthoni munkavégzés: védelem a vírustól vagy társas izoláltság? *Scientia et Securitas*, 2(3), 350–357. <http://dx.doi.org/10.1556/112.2021.00056>
- Erikson, E. H. (1991) Az életciklus: az identitás epigenezise. In *A fiatal Luther és más írások*. Budapest: Gondolat, 437–496.
- Fouron, G.E. – Glick-Schiller, N. (2002) The generation of identity: refinding the second generation within a transnational social field. In Levitt, P. – Walters, M.C. (szerk.) *The changing face of home: the transnational lives of the second generation*. New York: Russel Sage Foundation. 168–208.
- Gödri I. (2010) *Migráció a kapcsolatok hálójában. A kapcsolati tőke és a kapcsolati hálók jelenléte és szerepe az ezredvégi magyarországi bevándorlásban*. KSH Népeségtudományi Kutatóintézetének Kutatási Jelentései 89. Budapest: KSH Népeségtudományi Kutatóintézet.
- Gödri I. (2017) Az integráció mutatói és esélykülönbségei a Magyarországon élő bevándorlók körében. *Demográfia*, 60(1), 5–55.
- Gödri I. (2018) Nemzetközi Vándorlás. In Monostori J. – Spéder Zs. (szerk.) *Demográfiai Portré 2018*. Budapest: KSH NKI, 237–270.
- Hárs Á. (2018) Elvándorlás, bevándorlás és magyar munkaerőpiac. Jelenségek, hatások, lehetőségek. In Kolosi T. – Tóth I. Gy. (szerk.) *Társadalmi Riport 2016*. Budapest: TÁRKI. 243–262.
- Hautzinger Z. – Hegedüs J. – Klenner Z. (2014) *A migráció elmélete*. Budapest: Nemzeti Köszolgálati Egyetem Rendészettudományi Kar.
- Hogan, B. – Carrasco, J.A. – Wellman, B. (2007) Visualizing Personal Networks: Working with Participant-aided Sociograms. *Field Methods*, 19., 116–144. <http://dx.doi.org/10.1177/1525822X06298589>
- Huszti É. (2015) *Megismer-hetem. A személyes kapcsolathálózat feltárásának új formája: kapcsolati napló*. Debrecen: Egyetemi.
- Kahn, R. L. – Antonucci, T. C. (1980) Convoys over the life course: Attachment, roles and social support. In Baltes, P. B. – Brim, O. G. (szerk.) *Life-span development and behaviour (Vol. 3)*. New York: Academic Press, 272-277.
- Kaspersky (2020) Find your tribe. Staying connected to combat loneliness. Elérhető: <https://media.kasperskydaily.com/wp-content/uploads/sites/86/2020/06/09142852/KAS0739-Kaspersky-Find-your-tribe-report-v3.pdf> [Letöltve: 2022-07-19].

- Központi Statisztikai Hivatal (2019) Magyarországon tartózkodó külföldi állampolgárok, földrészek, országok, és nemek szerint. Elérhető: https://www.ksh.hu/stadat_files/nep/hu/nep0023.html [Letöltve: 2022-07-19].
- Lubbers, M. J. – Molina, J. L. – McCarty, C. (2007) Personal Networks and Ethnic Identifications: The Case of Migrants in Spain. *International Sociology*, 22(6), 721–741. <http://dx.doi.org/10.1177/0268580907082255>
- Lubbers, M. J. – Molina, J.L. – Lerner, J. – Brandes, U. – Ávila, J. – McCarty, C. (2010) Longitudinal analysis of personal networks. The case of Argentinean migrants in Spain. *Social Networks*, 32(1), 91–104. <http://dx.doi.org/10.1016/j.socnet.2009.05.001>
- Lukács J. Á. (2018) *Roma egyetemisták beilleszkedési mintázatai kapcsolathálózati megközelítésben*. Doktori értekezés. Budapest Semmelweis Egyetem Mentális Egészségtudományok Doktori Iskola. https://repo.lib.semmelweis.hu/bitstream/handle/123456789/8637/lukacsjagnes.d_DOIs.pdf?sequence=1 [Letöltve: 2022-12-19].
- Massey, D. S. – Arango, J. – Hugo, G. – Kouaouci, A. – Pellegrino, A. – Taylor, J. E. (2001) A nemzetközi migráció elméletei: áttekintés és értékelés In: Sik E. (szerk.) *A migráció szociológiája*. Budapest: Szociális és Családügyi Minisztérium, 9–41.
- Massey, D. S. – Espana, F. G. (1987) The Social Process of International Migration. *Science*, 237, 733–738. <https://www.jstor.org/stable/1699201>
- Massey, D. S. – Espinosa, K. E. (1997) What’s Driving Mexico-U.S. Migration? A Theoretical, Empirical and Political Analysis. *American Journal of Sociology*, (102)4, 939–999. <http://dx.doi.org/10.1086/231037>
- McAllister, L. – Fischer, C.S. (1978) A procedure for surveying personal networks. *Sociological Methods and Research*, 7, 131–148. <http://dx.doi.org/10.1177/004912417800700202>
- Molin, E. – Arentze, T. – Timmermans, H. (2008) *Eliciting Social Network Data*. Paper presented at the International Conference on Survey Methods in Transport: Harmonisation and Data Comparability, France, May 25–31.
- Nguyen Luu, L. A. (2019) *A nemzetközi felsőoktatási mobilitás pszichológiai aspektusai*. Budapest: ELTE Eötvös.
- Oktatási Hivatal (2017) *Felsőoktatási Statisztikai Adatok*, letölthető kimutatások. Elérhető: https://www.oktatas.hu/felsooktatas/kozerdeku_adatok/felsooktatasi_adatok_kozzetle/felsooktatsi_statistikak [Letöltve: 2022-07-19].
- Örkény A. – Székelyi M. (szerk.) (2010) *Az idegen Magyarország. Bevándorlók társadalmi integrációja*. Budapest: ELTE Eötvös.
- Sam, D. – Berry, J.W. (2006) *The Cambridge Handbook of Acculturation Psychology*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Sam, D. – Berry, J.W. (2019) *The Cambridge Handbook of Acculturation Psychology. Second Edition*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Van der Poel, M.G.M. (1993) Delineating personal support networks. *Social Networks*, 15, 49–70. [http://dx.doi.org/10.1016/0378-8733\(93\)90021-C](http://dx.doi.org/10.1016/0378-8733(93)90021-C)
- Wellman, B. (1979) The community question. *American Journal of Sociology*, 84, 1201–1231.

FÜGGELÉK 1.

A Függelék nem tartalmazza az interjú helyzetben elhangzott összes kérdést, kizárólag a jelen tanulmányhoz kapcsolódó releváns dimenziókat és kérdéseket. A kérdések többsége nyílt kérdésként került lekérdezésre. Az Örkény és Székelyi (2009) által szerkesztett, később Csepeli és Örkény (2017) munkájához is használt kérdőívből átvett kérdéseket a függelékben dőlten szedve közöljük.

A vizsgált dimenziókhoz tartozó kérdőív kérdések

I. Migrációs dimenzió

1. *Melyik évben érkezett Ön Magyarországra?*
2. *Milyen okok játszottak szerepet abban, hogy elhagyta szülőhazáját?*
3. *Milyen okok játszottak szerepet abban, hogy éppen Magyarországra költözött?*
4. *Ismert-e Ön valakit Magyarországon mielőtt (először) ideköltözött? Ha igen, ki(ke)t?*

II. Kapcsolati dimenzió

1. Mi az Ön családi állapota? Ha van partner: kora, lakóhelye, nemzetisége, iskolai végzettsége, foglalkozása, mióta vannak együtt, milyen nyelven beszélnek egymással, hol és mikor ismerkedtek meg?

2. Érzelmileg nagyon közeli kapcsolatok vizsgálata.

A legtöbb ember egy- egy fontos dolgot időnként megbeszél másokkal. Ha mondjuk az elmúlt egy évre gondol: kik azok az emberek, akikkel Ön a fontosabb dolgait, problémáit megbeszélte?

Nevezze meg azokat az embereket a keresztnév vagy becenevük alapján

- akiket a legközelebb állónak érez magához,
- akiben megbízik,
- akikkel szívesen tölti a szabadidejét és
- akikkel támogatják egymást a nehéz időkben!

A megadott kritériumok (nem, kor, iskolai végzettség, foglalkozás, nemzetiség, tartózkodási hely, kapcsolat típusa és hossza, kapcsolattartás módja és gyakorisága) alapján jellemezze őket! A *kapcsolat típusát* az alábbi listából válassza ki és írja a sorszámát a táblázatba! Több kapcsolattípust is jelölhet, ha pl. a barátja a lakótársa is.

1- házastárs; 2- élettárs; 3- partner (barát, barátnő, akivel külön élnek); 4- szülő, 5- gyermek, 6- testvér, 7- egyéb rokon; 8- barát; 9- szobatárs, lakótárs; 10- szomszéd; 11- volt kolléga; 12- jelenlegi kolléga; 13- egyéb munkakapcsolat; 14- iskolatárs; 15- tanár; 16- szolgáltató (ideértve a főbérlet, lakástulajdonost is); 17- ismerős; 18- egyéb, éspedig:

Bece- név	Nem	Kor	Iskolai vég- zettség, foglalko- zás	Nemzeti- ség	Hol él? 1. Ma- gyaro. 2. az Ön anyaor- szága 3. egyéb ország	Kapcso- lat típusa (több opció lehetsé- ges)	Mióta ismerik egy- mást?	Milyen gyakran beszél- nek?	Hogyan tartják a kapcsolat- ot?	Támoga- tás típusa

3. Érzelmileg valamelyest közeli kapcsolatok vizsgálata.

Az előzőekben azokat a kapcsolatait gyűjtöttük össze akiket a legközelebb állónak érez önmagához.

Most, kérem, gondoljon azokra az emberekre, akikkel nincs olyan közeli viszonyban, mint az előbb felsorolt személyekkel, de

- kölcsönösen, név szerint ismerik egymást;
- akikkel, ha összefutnának az utcán, valószínűleg váltanának néhány szót;
- akiket felkereshetne személyesen, telefonon, online, vagy egy harmadik személyen keresztül, ha akarná;
- akik, véleménye szerint, megtennének Önnek egy kisebb szívességet;
- akik többek, mint egy egyszerű ismerős, viszonyuk azonban nem túl közeli!

A következőkben a most felsorolt kapcsolatait is jellemezze az előzőekben meghatározott instrukciók alapján! Kérem, most nézze át a létrehozott két listát! Amennyiben úgy érzi, hogy van még olyan kapcsolata, amely kimaradt a felsorolásból, de igazak rá a megadott kritériumok, egészítse ki a listákat!

4. Társas támogatások

A következőkben hat életszerű szituációt fogok felsorolni. Gondolja át, hogy a felsorolt kapcsolatai közül kinek a segítségére számítana a megadott szituációkban? Írja a táblázatok "Támogatás típusa" című oszlopába a szituáció sorszámát azok mellé a nevek mellé, akiről úgy gondolja, hogy segítenének Önnek! Egy név mellé több szituáció sorszáma is kerülhet, és egy szituációban annyi nevet jelöl, amennyit szeretne!

A fenti két listán jelölt személyek közül...

1. Ki adna Önnek kölcsön egy kisebb összeget, ha szüksége lenne rá? (anyagi segítség)
2. Kitől tudna egy kisebb szívességet kérni? Például egy levél feladását a postára, ha nem tudja ezt megtenni a munkaideje miatt, vagy egy bevásárlást, ha megbetegedne? (instrumentális segítségnyújtás/szívesség)
3. Kitől esne jól egy ölelés egy rossz nap után? (intim interakció)
4. Kitől kérne tanácsot... (tanács)
4A a magánéletével kapcsolatban?
4B a mindennapi élethez kapcsolódóan?
4C a tanulmányaival, karrierjével kapcsolatban?
5. Kihez fordulna visszaigazolásért, ha nem biztos önmagában? (visszaigazolás)
6. Kivel töltené szívesen a szabadnapját? (szabadidő)

A korábban jelölt személyek közül nyújtott-e valaki valamilyen támogatást vagy segítséget az egyes szituációkhoz kapcsolódóan az elmúlt 3 hónap során? Kérem, gondolja végig a jelölt személyenként az egyes szituációkat és ha igen, jelölje a táblázatban a nevek mellé írt szituáció sorszámát csillaggal!

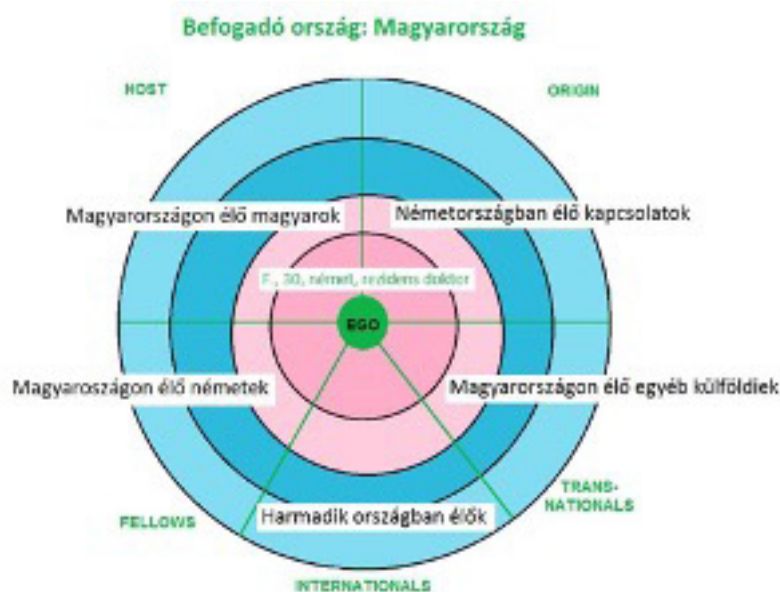
5. PSN- térkép

A következőkben az eddig megadott adatok alapján elkészítjük az Ön Személyes Kapcsolathálózat Térképét, ahol 5 kategóriában, érzelmi közelség alapján fog kirajzolódni a kapcsolatai térképe. Az emberek születésüktől életük végéig kapcsolatban állnak más emberekkel, vannak, akikhez szorosan kötődnek, míg másokkal az ismertség kevésbé erős, a kapcsolattartás sem rendszeres. A különböző kapcsolatok- ahogy az előzőekben is kirajzolódott – különböző típusú támogatásokat nyújtanak, a kapcsolathálózatunk pedig nem állandó, hanem velünk együtt folyamatosan változik. A kapcsolathálózati térkép (vagy PSN-térkép) egy pillanatképet mutat arról, hogy kiből áll jelenleg a kapcsolathálózata, melyik személy mennyire áll közel Önhöz érzelmileg, hol él, milyen kulturális háttérrel járul hozzá a saját kulturális identitása ápolásához, vagy új kultúrák megismeréséhez. A PSN- térkép elkészítésével vizualizáljuk az Ön támogató kapcsolathálózatát.

A térkép létrehozásához kövesse a következő instrukciókat!

A korábbiakban felsorolt, érzelmileg nagyon közeli és érzelmileg valamelyest közeli kapcsolatok mindegyikét helyezze el a térképen az adott kapcsolat becenevével és sorszámával, az alábbiak alapján:

1. Az EGO felirat a térkép közepén Önt simbolizálja. Az EGO-t körbevevő 4 kör az érzelmi közelséget simbolizálja. Minél közelebb érzi önmagához az adott személyt, annál közelebbi körbe kerüljön!
2. Amint látható, a PSN-térkép öt negyedre van osztva: HOST, ORIGIN, FELLOW, TRANSNATIONALS és INTERNATIONALS. A kategóriák a következőket jelentik:
 - HOST (Befogadó közösség tagjai): azok a személyek, akik a befogadó országban élnek és a befogadó ország nemzetiségéhez tartoznak. Tehát ide kerülnek a Magyarországon élő magyarok.
 - ORIGIN (Kibocsátó közösség tagjai): azok a személyek, akik jelenleg is az anyaországában élnek.
 - FELLOW (Sorstársak): azok a személyek, akik nemzetisége az önével megegyező, és szintén a befogadó országban élnek.
 - TRANSNATIONALS (Egyéb külföldi kapcsolatok): azok a kapcsolatok, akik szintén a befogadó országban élnek, de más nemzetiségűek mint Ön vagy a többségi társadalom tagjai.
 - INTERNATIONALS (Külföldön élők): azok a kapcsolatok, akik nem Magyarországon vagy az anyaországában élnek, hanem egyéb országokban. A nemzetiség ebben az esetben bármilyen lehet.

III. Végzettséggel, munkaerőpiaci helyzettel, tanulmányokkal kapcsolatos kérdések dimenziója

1. Mi az Ön végzettsége?
2. Mi az Ön foglalkozása, szakmája?
3. Dolgozik-e jelenleg?
4. Folytat-e tanulmányokat jelenleg?
5. Munkaerőpiaci helyzettel kapcsolatos kérdések:
 - 1.1. Milyen munkát végez jelenleg? Miből áll a munkaköre?
 - 1.2. Dolgozott-e korábban Magyarországon egyéb munkahelyen vagy munkakörben?
 - 1.3. Volt-e olyan társas kapcsolata, aki szerepet játszott a munkahelyszerzésben Magyarországon?
5. Tanulmányokkal kapcsolatos kérdések:
 - 5.1. Milyen szakon tanul, és milyen szintű képzettséghez jut a tanulmányai befejezése által?

- 5.2. Mikor kezdte és mikor tervezi befejezni az aktuális tanulmányait?
- 5.3. Folytatott-e tanulmányokat korábban Magyarországon?
- 5.4. Miért éppen Magyarországot választotta tanulmányai helyszínéül?
- 5.5. Volt-e olyan társas kapcsolata, aki szerepet játszott abban, hogy éppen Magyarországon folytasson tanulmányokat?

IV. Akkulturációs dimenzió

1. Milyen nyelvet használ jellemzően a hétköznapok során? (Többet is megnevezhet!)
2. *Beszél-e magyarul?*
3. *Mennyire tud Ön magyarul?*
4. *Mennyire fontos Önnek, hogy tökéletesítse a nyelvtudását?*
5. Egy 1-5-ig terjedő skálán jelölje mennyire fontosak Önnek az alábbiak!

Jelölje, hogy mennyire fontosak Önnek a felsoroltak egy 1-5-ig terjedő skálán, ahol 1 – Egyáltalán nem fontos 2 – Nem nagyon fontos 3 – Valamelyest fontos 4 – Fontos 5 – Nagyon fontos						
1.	Mennyire fontos Önnek a saját nemzeti kultúrájának ápolása?	1	2	3	4	5
2.	Mennyire fontos Önnek, hogy legyenek barátai, akik a saját nemzetiségéhez tartoznak?	1	2	3	4	5
3.	Mennyire fontos Önnek a magyar kultúra megismerése, elsajátítása?	1	2	3	4	5
4.	Mennyire fontos Önnek, hogy legyenek magyar barátai és ismerősei?	1	2	3	4	5

6. *Kérem, értékelje az alábbi helyeket és csoportokat aszerint, hogy mennyire kötődik hozzájuk! Válaszait egy 1-7 skálán árnyalhatja, ahol az egyes érték jelenti azt, hogy „egyáltalán nem kötődik”, a hetes pedig azt, hogy „nagyon erősen kötődik”!*
 1. Az Ön származási országához?
 2. Magyarországhoz?
 3. A Magyarországon élő, Önnel azonos nemzetiségűekhez?
 4. A magyarokhoz?
 5. A Magyarországon élő, nem a saját nemzetiségéhez, és nem is a magyar nemzetiséghez tartozó egyéb külföldi csoportokhoz?
 6. A származási országában élő saját nemzetiségéhez?
7. *Szeretne-e a jövőben magyar állampolgárságot kapni?*
8. *Az utóbbi években érte-e Önt valaha hátrányos megkülönböztetés Magyarországon...?*

Lehetséges válaszok: 1-SOHA 2- RITKÁN 3- GYAKRAN 4-NV

1. A jogi státusza, dokumentumai miatt
2. A vallása miatt
3. Az anyanyelve vagy akcentusa miatt
4. A bőrszíne miatt
5. A kora miatt
6. A származása miatt

7. A neme miatt
8. Az anyagi helyzete miatt
9. Egyéb, éspedig:

Amennyiben igen, megosztaná-e részletesebben a tapasztalatait?

9. Milyen nehézségekkel kell szembenéznie jelenleg a mindennapjai során?
10. Mik könnyítik meg a mindennapjait?
11. Tapasztalatai alapján milyenek a magyar emberek általában?
12. *Mik a tervei a jövőre nézve? Szeretne Magyarországon letelepedni, esetleg más országba költözne, vagy visszaköltözne a származási országába?*
 1. Szeretne Magyarországon letelepedni
 2. Máshová költözne
 3. Visszamenne a származási országába
 4. Nem tudja

V. Szociodemográfiai kérdések

Neme:

Születési idő:

Születési hely:

Nemzetiség:

Anyanyelv:

A 2021-es online adatgyűjtés során a kérdőív következő dimenziói és kérdései kerültek újból lekérdezésre:

II. Kapcsolati dimenzió:

1. Családi állapot, 2. Érzelmileg nagyon közeli kapcsolatok, 3. Érzelmileg valamelyest közeli kapcsolatok, 4. Társas támogatások, 5. PSN-térkép

Az érzelmileg nagyon közeli (2. kérdés) és érzelmileg valamelyest közeli (3. kérdés) kapcsolatok felsorolása után az egyes személyek és kapcsolatok jellemzéséhez használt névinterpretáló kérdések közül először csak a dinamikus változókra vonatkozó adatok megadását kértük (tartózkodási ország, kapcsolat típusa, kapcsolattartás módja, gyakorisága, kapcsolat hossza, érzelmi közelség) valamint a második lekérdezés során, a fentiekén túl, arra is megkértük a válaszadókat, hogy válasszák ki azokat a személyeket, akikkel a korlátozások alatt is tartották személyesen (is) a kapcsolatot, és jelöljék meg azokat, akikkel találkoztak személyesen az elmúlt 3 hónap során.

Ezután átküldtük az első lekérdezés két névlistáját (érzelmileg nagyon közeli és valamelyest közeli kapcsolatok), és megkértük a válaszadókat, hogy jelöljék meg azokat a kapcsolatokat, akik mindkét évben szerepeltek a listán, és töltsék ki a hiányzó adatokat (nem, kor, iskolai végzettség és foglalkozás, nemzetiség, kapcsolat eredete) a listán újként szereplő személyekre és kapcsolatokra vonatkozóan.

A társas támogatások mérése után (4. kérdés), a kapott adatok alapján ismét elkészítettük a válaszadók PSN-térképét,

jelölve azon az új kapcsolatokat és a megmaradó kapcsolatokat. Ezután átküldtük a válaszadóknak mindkét PSN-térképet és a két évben történt kapcsolati változások magyarázatára kértük őket. A válaszadók minden egyes megmaradó, eltűnő és új kapcsolatra vonatkozóan osztottak meg információt az azokkal kapcsolatos változásokat illetően, illetve ha egyes kapcsolatokon belül történt érzelmi közeledés vagy távolodás, annak okaira is rákérdeztünk. Az interjú során a pandémiához kapcsolódó korlátozások társas hatásaival külön is foglalkoztunk.

III. Végzettséggel, munkaerőpiaci helyzettel, tanulmányokkal kapcsolatos kérdések:

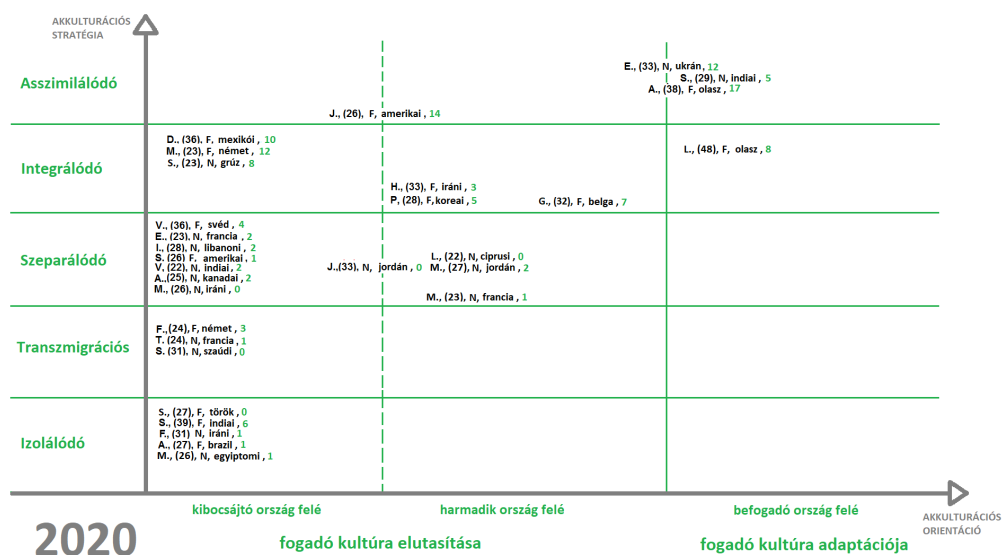
Amennyiben történt változás a munkaerőpiaci helyzetet, illetve tanulmányi előrehaladást illetően a releváns kérdések újból lekérdezésre kerültek.

IV. Akkultúráció:

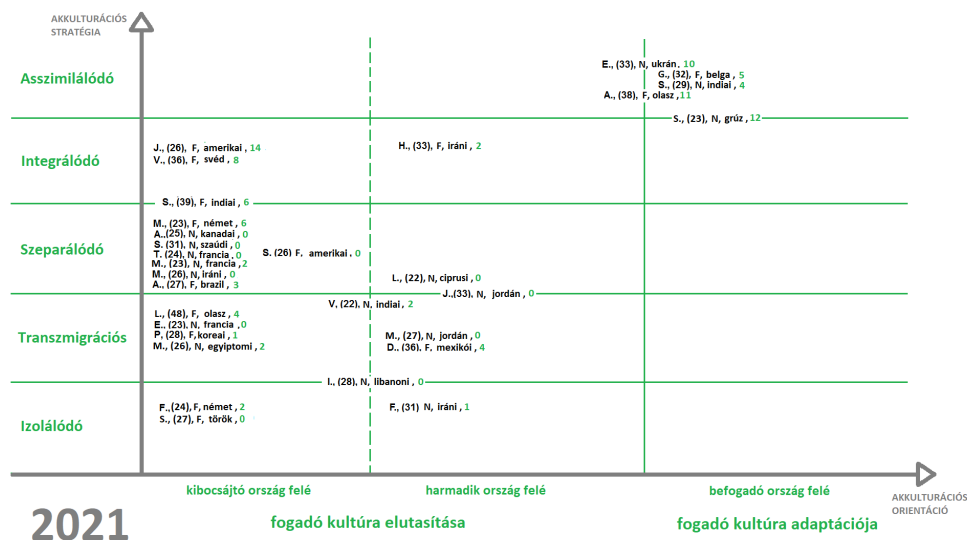
Az akkultúrációs dimenzió minden kérdése újból lekérdezésre került (1–12 kérdés).

FÜGGELÉK 2.

AKKULTURÁCIÓS STRATÉGIÁK 2020 (N=30)

AKKULTURÁCIÓS STRATÉGIÁK 2021 (N=30)

A KÖZELI KAPCSOLATHÁLÓZATOK MINTÁZATAI A COVID19-JÁRVÁNY IDEJÉN A MAGYAR AKTÍV KORÚ FELNŐTT LAKOSSÁG KÖRÉBEN

<https://doi.org/10.18030/socio.hu.2022.4.140>

ABSZTRAKT

Jelen tanulmányban egy újonnan alkalmazott, az egyének legfontosabb felnőtt kapcsolatait feltérképezni célzó, a korábban többször vizsgált fontos beszélgetési hálózatokénál tágabb névgenerátor-kérdés alapján kirajzolódó egocentrikus hálózatokat és azok szociodemográfiai csoportonkénti eltéréseit, illetve a kapcsolattartás módja, gyakorisága és a kapcsolatok minősége szempontjából a kérdezett személyes megélése alapján kibontakozó változásokat mutatjuk be. Az elemzés a *Covid19-járvány társadalmi hatásai* című kutatás adatait használja. A kérdőíves adatfelvétel 2021. november 29. és 2021. december 11. között online, kvótás módszerrel történt a 18–65 éves, magyar, internet-hozzáféréssel rendelkező lakosság körében, a mintanagyság 1000 fő volt. A kvóta meghatározása a kor, a nem, a településtípus és az iskolai végzettség dimenziói szerint a KSH továbbvezetett népességi adatai alapján történt.

A megkérdezettek 4,6%-a (95% MT 3,3–5,9%) teljesen elszigetelt, a válaszadók átlagosan 5,5 (IQR=2–8) számukra fontos személyt neveztek meg. A közeli családi kapcsolatok dominanciája nagyon erős. A válaszadók visszaemlékezése alapján a személyes kapcsolattartás aránya a lezárások alatt lecsökkent, míg a kapcsolatok minősége túlnyomórészt nem változott vagy inkább romlott.

Kulcsszavak: Covid19-járvány, egocentrikus kapcsolatháló, a kapcsolatok változása

1 Társadalomtudományi Kutatóközpont Szociológiai Intézet és Semmelweis Egyetem EKK Mentálhigiéné Intézet

2 Társadalomtudományi Kutatóközpont Szociológiai Intézet és Semmelweis Egyetem Mentális Egészségtudományok Doktori Iskola

3 Társadalomtudományi Kutatóközpont Szociológiai Intézet

4 Társadalomtudományi Kutatóközpont Szociológiai Intézet

PATTERNS OF CLOSE CONTACT NETWORKS AMONG THE HUNGARIAN WORKING-AGE ADULT POPULATION DURING THE COVID-19 PANDEMIC

ABSTRACT

In the present study, we applied a new name generator question to map the most important adult relationships of individuals. This network is expected to be broader than the core discussion networks that have been investigated several times before. We describe the egocentric networks that emerge as well as their variation across sociodemographic groups, and the changes in the mode, frequency, and quality of relationships before the Covid-19-pandemic and in 2021 as reflected by the personal experience of the respondents. The analysis uses the dataset of the research project entitled *The social impact of the Covid-19 pandemic*. The data was collected online between 29 November 2021 and 11 December 2021 using a quota method among the Hungarian population aged 18-65 with internet access, with a sample size of 1000. The quota was defined by age, gender, type of municipality and educational attainment based on the population data provided by the KSH.

4.6% (95% CI 3.3–5.9%) of respondents were completely isolated, and respondents named an average of 5.5 (IQR=2–8) persons important to them. The dominance of close family ties is very strong. Based on participant recall, the proportion of personal contacts dropped significantly during the quarantine periods, with the quality of the contacts remaining largely unchanged or deteriorating.

Keywords: Covid-19 pandemic, egocentric networks, changing relationships

A KÖZELI KAPCSOLATHÁLÓZATOK MINTÁZATAI A COVID19-JÁRVÁNY IDEJÉN A MAGYAR AKTÍV KORÚ FELNŐTT LAKOSSÁG KÖRÉBEN

AZ ELEMZÉS CÉLJA

Elemzésünk célja a magyar munkaképes korú felnőtt lakosság társadalmi tőkéjének a közeli, interperszonális kapcsolatokban (Bourdieu 1986, Coleman 1988) manifesztálódó vizsgálata. Az egyének kapcsolati erőforrásainak jelentősége az élet számos területén (például a szubjektív jóllét, különféle egészségdimenziók, munkaerőpiaci sikeresség, státuszelérés stb.) empirikusan jól bizonyított. Bian (2020) a Covid19-járvány elején bevezette a járványspecifikus társadalmi tőke (*epidemic-specific social capital*) fogalmát, melynek egyik komponense az egyének közeli, fontos kapcsolataiból álló hálózata, a másik a lazább kapcsolatok szövedéke, illetve külső körülményként a társas távolságtartás. Jelen tanulmány alapvetően feltáró jellegű, egy új, korábban még nem alkalmazott névgenerátor-kérdés segítségével próbálja feltérképezni a megkérdezettek felnőtt korú (18 év feletti) személyekből álló legfontosabb kapcsolatait, beazonosítani ezen fontos kapcsolathálózatok alapvető jellegzetességeit. Mivel az adatfelvétel a negyedik hullám elején, a Covid19-járvány kitörése után bő másfél évvel történt, megpróbáltunk retrospektív adatokat gyűjteni a kapcsolathálózatok, illetve az egyes fontos kapcsolatok változásairól is a kapcsolattartás módjára, gyakoriságára és minőségére vonatkozóan. Mindazonáltal az adatfelvétel adottságai miatt a legszűkebb, legfontosabb kapcsolatok elemzése lehet csak célunk, ami Dunbar (2018) terminológiájával a támogató, illetve részben a szimpátia csoport körülhatárolására ad lehetőséget, és arra a kérdésre próbál legalábbis részlegesen válaszolni, hogy mi történt a fontos kapcsolatokkal a lezárások és a bezártság hatására csaknem két év viszonylatában. Mivel ezzel a módszerrel még nem vizsgálták a magyarországi aktív korú felnőtt lakosság kapcsolathálózatát, először leíró módon, kapcsolati kontextusként bemutatjuk ezen hálózatok legfőbb jellemzőit, majd a Covid19-járvány csaknem két éve alatt, a 2021 decemberéig tartó időszakban a válaszadó által érzékelt, az egyes fontos kapcsolatok fenntartásának módjában, gyakoriságában, illetve a kapcsolatok minőségében bekövetkezett változásokat.

HÁTTÉR

A személyes kapcsolathálózatok nem statikusak, és változásaikat mind egyéni,⁵ mind társadalmi tényezők egyaránt előidézhetik. A kapcsolatok megszakadásának, gyengülésének fontos tényezője az adott kapcsolat kontextusának megváltozása – azaz már nem járunk ugyanabba az osztályba, más munkahelyen dolgozunk –, ugyanakkor az adott kontextusban együtt töltött időnek is nagyon fontos szerepe van (Mollenhorst–Volker–Flap 2014, Bzdok–Dunbar 2020). Mivel a Covid19-járvány kezelésének – főként a védőoltások széles körű rendelkezésre állásáig tartó időszakban – az egyik legfontosabb eszköze a távolságtartás, a karantén, a lezárások voltak, a lehetséges, személyes kapcsolatokra, kapcsolathálózatokra gyakorolt hatások, illetve ezek továbbgyűrűző, legfőképp mentálhigiénés aspektusainak tárgyalása gyakorlatilag a kezdetektől jelen vannak a tudományos diskurzusban (Pléh 2021, Bzdok–Dunbar 2020, Fiorillo et al. 2020, Gloster et al. 2020), hiszen ilyen tömeges

⁵ Erre példa többek közt Völker et al. 2016, Small-Pamphile-McMahan 2015.

méretekben – egyidejűleg – korábban a kényszerű társas izolációt nem tapasztalták meg az emberek. Ugyanakkor nagy kérdés, hogy meddig érzékelhetőek a lezárások hatásai, hisz úgy tűnik, a korlátozások megszüntetése ellenére a lakosság mentálhigiénés állapota nem javult az elvárt mértékben (Eurofound 2022).

Könyvtárnyi irodalma van már annak, hogy a társas környezet (vagy annak negatív megélése, a magány) mennyire befolyásolja testi-lelki jóllétünket, étellel való elégedettségünket, és hogy krízishelyzetekben a megbirkózásban a társas kapcsolatokból származó erőforrások, a kapcsolathálózatok mérete, diverzitása, a kapcsolatok minősége mennyire fontosak a túlélés szempontjából (összefoglalóan lásd: Albert 2022). A kapcsolathálózatokban megtestesülő társadalmi tőke a krízishelyzetekben a reziliencia egyik fontos tényezője (Aldrich 2014). Meyer (2018) 195 darab, 1998 és 2015 között készült kutatást rendszerezett, amelyek a természeti katasztrófák, krízishelyzetek és a társadalmi tőke kapcsolatát vizsgálták és jellemzően annak pozitív hatásait emelték ki. A legközelebbi (főleg családi és közeli baráti) kapcsolatokban megtestesülő „megkötő” társadalmi tőke (*bonding social capital*) szerepe a krízishelyzetekben kiemelkedő (Casagrande–McIlvaine–Newsad–Jones 2015).

Korábban viszonylag kevés kutatás irányult a krízishelyzetek kapcsolathálózatokra gyakorolt hatásaira (a kapcsolathálózatelemzés módszerének releváns felhasználhatóságáról szóló összefoglaló tanulmány Varda et al. 2009). E tekintetben határvonalnak tűnik a Katrina hurrikán (2005), az ezt követő kutatások például azt találták, hogy a vizsgált természeti katasztrófák után a kapcsolathálózatok kohéziója növekedett, de a méretük csökkent, és egy évvel később sem állt helyre (Forgette et al. 2009, illetve a Mississippi 2008-as áradását követő kapcsolathálózati vizsgálat: Casagrande–McIlvaine–Newsad–Jones 2015).

A Covid19-járvány megfékezésére alkalmazott távolságtartó intézkedések nem csak elszigetelődést eredményezhettek, hanem a kényszerű összezártság, avagy épp a támaszadás pozitív vagy épp negatív tapasztalata miatt a kapcsolatok megerősödését, avagy ellenkezőleg, túlterhelődését, a bennük való csalódás miatti felbomlását is. A távolságtartó intézkedések hatására számos országban kimutatták az első hullám alatt (2020 tavasza) a kapcsolathálókok jelentős beszűkülését (pl. Jarvis et al. 2020, Zhang et al. 2020, Bosetti et al. 2020, Latsuzbaia et al. 2020), illetve összetételük módosulását (Kovacs et al. 2021, Dávid et al. é.n.). Magyarországon a Covid19-járvány kitörése után egy évvel készült országos reprezentatív mintán készített felmérésben a társas kapcsolataikat illetően a válaszadók 70%-a nem számolt be változásról a karantén és a távolságtartó intézkedések ideje alatt, 19% a családi kapcsolatok és 16% a párkapcsolat szorosabbá válásáról, ugyanakkor 8% a családi, 5% a párkapcsolat romlásáról számolt be (Bíró-Nagy–Szászi 2021). Vida és Popovics (2021) 2020 június-júliusában 362 fős online kényelmi mintán gyűjtött adatai alapján a megkérdezettek zömének nem változott a környezetében élőkkal való kapcsolata, romlást és javulást hasonló arányban tapasztaltak. A háztartástagokkal való kapcsolatok körében szintén a változatlanság volt a legjellemzőbb, de e körben gyakoribb volt a kapcsolatok javulásának, mint romlásának a tapasztalata. A leginkább pozitív irányba a háztartással/élettárral, a szülőkkel és a gyermekkel változott meg a kapcsolat. Bartal, Lukács és László (2022) ezer fős reprezentatív mintán 2021 decemberében retrospektíve az előző három hullámra vonatkozóan gyűjtött adatokat a segítő kapcsolatokról: a minta 47%-nak nem voltak ilyen kapcsolatai a járvány kitörése előtt, ugyanakkor az első hullám mozgósította az aktív segítő kapcsolatokat, némiképp csökkent az ilyen kapcsolatokkal nem rendelkezők aránya, a harmadik hullám végére pedig többségbe kerültek azok, akiknek nem voltak aktív segítő kapcsolataik. Az aktív segítő kapcsolatok mindhárom vizsgált időszakban összefüggést mutattak a nemmel, a családi állapottal, valamint a településtípussal. A támogatások zöme a szűk rokoni kapcsolathálón belül áramlott, baráti támogatás a fiatalok és a fiatal felnőttek, az egyedül élők, a fővárosiak és a nagyon jó anyagi helyzetben élők körében volt számottevő.

Tanulmányunkban a legszűkebb egocentrikus kapcsolathálózatok jellemzőit és a pandémiás időszakban tetten érhető változásokat mutatjuk be, és ehhez egy korábban Magyarországon nem használt névgenerátort alkalmaztunk. A névgenerátor-módszert McAllister és Fischer (1978) használta először, és azóta ez a személyközi kapcsolathálózatok vizsgálatának egyik fő módszere, amely elsősorban az erős kapcsolatok mérésére alkalmas. Az egyént megkérjük, hogy valamely szempontból (pl. szabadidő eltöltés, instrumentális segítségnyújtás, érzelmi támasz) sorolja fel, kikkel áll kapcsolatban, majd a megnevezettekről is gyűjtünk további adatokat az úgynevezett névinterpretáló kérdések (pl. az említett személy szociodemográfiai jellemzői, illetve a kérdezett személyhez fűződő kapcsolat különféle jellemzői) segítségével. Az így feltárt kapcsolathálózat mérete gyakorlatilag a mag-kapcsolathálózati erőforrások nagyságának az indikátora, ugyanakkor a hálózatok összetétele, diverzitása is fontos jellemzője az egyén társas kontextusának (összefoglalóan ezekről a módszerekről lásd: Kmetty–Koltai 2015 és Huszti 2016). Magyarországon legtöbbször az úgynevezett fontos beszélgetési hálózatok (*core discussion network*) névgenerátorát használják⁶ már a nyolcvanas évek óta (pl. Angelusz–Tardos 1988, 1998, 2006, 2009, Albert–Dávid 2016, 2018, Albert–Koltai–Dávid 2021, Kmetty–Koltai–Tardos 2017), amely jó eséllyel a vizsgált személy legintimebb, legbizalmasabb kapcsolatait tartalmazza. A fontos dolgok megvitatásának névgenerátora hasonlít a Fischer (McCallister–Fischer 1978) által alkalmazott „személyes kérdések megbeszélése” névgenerátorhoz. Elméleti indoklása az, hogy a befolyásolási folyamatok és normatív kényszerek viszonylag erős, intim kötődéseken keresztül hatnak (Burt 1984), a fontos dolgok megvitatása az ismerősi, illetve a rokoni kapcsolatok köztes területeit is érinti, de sokkal kevésbé bizonytalan értelmű, mint például a barátság fogalma. Azonban ez a kérdés az összes fontos, érzelmileg közeli kapcsolat feltárására nem feltétlenül alkalmas eszköz. Hampton és szerzőtársai (2011) például a fontos dolgok névgenerátora után feltettek még egy kérdést arról, hogy még kik azok a személyek, akik nagyon fontosak a kérdezett számára,⁷ és a válaszadók 60%-a még legalább egy ilyen személyt megemlített.

A bizalmas kapcsolathálózatok mérete Magyarországon a kétezres évek elejére szignifikánsan megnőtt (Albert–Dávid 1999, 2012, 2015, 2022), de az azóta mért változás statisztikailag nem számottevő, valamivel több mint 2 fő átlagosan. A családi, illetve a baráti kapcsolatok tekintetében az adatok a vizsgált időszak túlnyomó részében a rokoni kapcsolatok átlagos számának jelentős csökkenését és a nem rokon bizalmasok átlagának folyamatos emelkedését mutatták, noha ez az emelkedés 2018 óta, legalábbis a 2021 őszi gyűjtött adatok szerint megtorpant és némileg a visszajára fordult (Albert–Koltai–Dávid 2021, Albert–Dávid 2022). 1997-ben a magyar felnőtt lakosság 72,1%-ának kizárólag rokon bizalmasai voltak, és a kizárólag nem rokon bizalmasokkal rendelkezők aránya csak 4,4% volt. 2021 végén 47,9% volt azoknak az aránya, akik egyetlen családi bizalmast sem említettek, míg a nem rokon bizalmasokkal nem rendelkezők aránya 35,7% volt.

A bizalmas kapcsolathálózatok 1997 és 2015 közötti időbeni alakulását többváltozós elemzésekkel vizsgálva is azt találtuk, hogy a nőknek, a magasabb iskolai végzettségűeknek, a nagyobb, urbanizáltabb településeken, illetve a népesebb háztartásokban élőknek, a társ kapcsolattal rendelkezőknek és a fiataloknak van nagyobb bizalmas kapcsolathálózata. A partnerek/házastársak és a gyerekek említései csökkentek. A nők a vizsgált időszak kezdetén nagyobb bizalmas hálózatokkal rendelkeztek, de ez a különbség a vizsgált időszak végére eltűnt; a nők esetében a rokonok aránya továbbra is magasabb volt, mint a férfiak bizalmasai közt (Albert–Koltai–Dávid 2021). A járvány előtt, 2018-ban a kérdezettek 69%-ának volt barát bizalmasa, ez az arány 2021-re 57%-ra csökkent, ugyanakkor a szülők, a gyerekek és a partner említései szignifikánsan emelkedtek a vizsgált időszakban (Albert–Dávid 2022).

6 „A legtöbb ember időről időre megbeszéli fontos dolgait másokkal. Az elmúlt 6 hónapra visszatekintve kivel beszélgetett azokról a dolgokról, amelyek fontosak az Ön számára?”

7 „Most más szempontból gondoljon az Ön által ismert emberekre. Az elmúlt 6 hónapra visszatekintve kik azok az emberek, akik különösen fontosak az Ön életében?” (Hampton–Sessions–Her 2011:15).

Mivel a fontos beszélgetési hálózatokról már sok adattal rendelkezünk, így célszerűnek tűnt egy új, az egyén számára legfontosabbnak tartott kapcsolatok feltérképezését hivatott, és több alter⁸ megnevezését is lehetővé tevő névgenerátor alkalmazása.

MINTA ÉS MÓDSZEREK

Minta

A tanulmányban felhasznált kvantitatív adatok egy nagyobb, a Társadalomtudományi Kutatóközpont Szociológiai Intézetében 2021-ben szerveződött, a Covid19-járvány társadalmi hatásait vizsgáló kutatás részeként kerültek felvételre.⁹ A kutatásban részt vevők egy kérdőívet dolgoztak ki, mely a járvánnyal összefüggésben vizsgálta többek között a testi-lelki egészséget, a lakhatást, a munkaerőpiaci körülményeket és a társas kapcsolatokat. Az adatfelvételre 2021. november 29. és 2021. december 11. között online került sor, az NRC piackutató cég szervezésében 1000 fős mintán (a cég netpanelének használatával). A válaszadók online informált beleegyező nyilatkozatot tettek. A tanulmányban elemzett adatokat a 4. hullám berobbanásának idején gyűjtötték, a maszkhasználatot 2021. november 20-tól tették épp újra kötelezővé. Az adatfelvételtől két mintát képeztünk: az első az *egominta*, ami a válaszadók által megadott válaszokat tartalmazza, a második pedig az *alterminta*, ami a válaszadók által megnevezett személyeket, azaz az altereket tartalmazza. A második minta esetében az altereket független megfigyeléseknek tekintettük, hiszen az egók egy másik személyről alapadatokat adtak meg.

Az egominta célpopulációja a 18–65 éves, magyar, internet-hozzáféréssel rendelkező népesség volt (~5,43 millió fő). A kor, nem, településtípus és iskolai végzettség szerinti kvóták biztosították, hogy a minta e tényezők mentén jól közelítse a magyar lakosság jellemzőit. Az adatokat továbbá kor, nem, településtípus, régió és iskolai végzettség szerint súlyoztuk. A mintasúly teljes tartománya 0,33–2,2 volt (IQR=0,6–1,3). Adatimputálást nem alkalmaztunk, viszont az illogikus válaszadókat kizártuk az elemzésből.

Mérőeszközök

A társas kapcsolatokra vonatkozó blokk a válaszadók legfontosabbnak ítélt kapcsolataira kérdezett rá az alábbi kérdés segítségével: *Hány, az Ön számára nagyon fontos, 18 éven felüli személy van az életében?* A válaszadók összesen 10 ilyen személyt említhettek, akikre vonatkozóan a kérdőív még további kérdéseket is tartalmazott, úgy, mint a kapcsolat típusa (társ, gyermek, szülő, egyéb rokon, barát, munkatárs, szomszéd, egyéb), a kapcsolati személy neme, életkora, hogy egy településen és egy háztartásban élnek-e a válaszadóval, illetve hogy hány éve ismerik egymást. A kérdőív továbbá rákérdezett arra is, hogy a Covid19-járvány előtt, illetve a Covid19-járvány alatt hogyan tartották döntően a kapcsolatot (személyesen, telefonon vagy online), milyen gyakran találkoztak egymással, és a válaszadó milyennek értékeli a kapcsolatukat egy 1-től 10-ig terjedő skálán, ahol az 1-es érték jelentette a nagyon rossz és a 10-es a nagyon jó minőséget.¹⁰

8 A kérdőívet kitöltő egyén (ego) által megnevezett személyek, akikkel kapcsolatban további adatokat is gyűjtöttünk.

9 ETT-TUKEB etikai engedély száma: IV/8531-1/2021/EKU

10 Hány, az Ön számára nagyon fontos, 18 éven felüli személy van az életében? Kik ezek? (max. 10 embert említhet)

Neme

Kora

Azonos településen lakik?

Egy háztartásban lakik?

Kije önnek? (többet is megjelölhet)

Mióta ismeri?

Hogyan tartották a kapcsolatukat leggyakrabban a COVID-járvány kitörése (2020 március) előtt?- Hogyan tartották elsősorban

Ezt követően a kérdőív rákérdezett arra is, hogy „Volt olyan személy, akit a COVID-19-járvány előtt megemlített volna a számára legfontosabb személyek között, de most nem említette a számára fontos személyek között?” Két ilyen személy megnevezésére volt lehetőség, s a válaszadóktól ez esetben is megkérdezésre került a kapcsolat típusa, a kapcsolati személy neme, életkora, az, hogy egy településen laknak-e. Ezen kívül egy további kérdés vizsgálta, hogy „Miért romlott meg a kapcsolatuk?”, s a válaszadók az alábbi kategóriákból választhattak: (1) Meghalt, (2) Elköltözött, (3) Eltávolodtunk egymástól, (4) Már nincs időnk/alkalmunk a találkozásra, (5) Csatlódtam benne, (6) Egyéb, éspedig. A szociodemográfiai változók közül a nemet (nő, férfi), a településtípust (falu, város, megyeszékhely, Budapest), az iskolai végzettséget (alapfokú, középfokú, felsőfokú), a háztartásméretet (egyszemélyes, többszemélyes), és az életkort (életévben) vontuk be a bemutatott elemzésbe.

Statisztikai módszerek

A minta leíró elemzéséhez kategoriális változók esetében gyakoriságot (arányt), folytonos vagy folytonosnak tekintett változók esetében pedig átlagot és/vagy mediánt, valamint interkvartilis tartományt (IQR) adtunk meg. Aránybecsléshez egymintás Z-becslőfüggvényt, aránypárok összehasonlításához kétmintás Z-próbastatisztikát alkalmaztunk. A különféle társadalmi csoportok kétváltozós összehasonlítására keresztábra-elemzést, χ^2 -, p-érték-számítást és esélyértékhányados-számítást, Mann-Whitney-U-próbát és ANOVA-próbákat végeztünk el. A keresztábra-elemzés során a monoton tendenciák vizsgálatára Somers-féle egyirányú monotonitási δ -együtthatót használtunk. A többváltozós elemzéseket logisztikus regresszió elemzésével végeztük el: Likelihood arányteszt χ^2 -próba, esélyhányados-tartomány, valamint pszeudo R^2 értékek számításával, a viszonylag nagy elemszám miatt a Box-Tidwell próbától eltekintettünk. Szenzitivitásvizsgálatot nem alkalmaztunk.

A módszereinket tekintve először leíró statisztikák segítségével tekintjük át a mintáinkat, majd azt, hogy a legfontosabb demográfiai változók (nem, iskolai végzettség, korcsoport, településtípus, háztartás típusa) szerint mi jellemzi a fontos emberek hálózatait a magyar aktív korú felnőtt lakosság körében, végül áttekintjük, hogyan változtak ezek a kapcsolatok.

EREDMÉNYEK

Az illogikus és valószínűtlen válaszok elemzése során 4 válaszadót kizártunk az elemzésből, ezen válaszadók alterhálózata több mint 2 társat tartalmazott. (Egy válaszadó nyolc társat adott meg, egy másik ötöt, ketten pedig hármat adtak meg. Úgy ítéltük meg, hogy ezen négy válaszadó feltehetően sietett a kitöltéssel.) A súlyozatlan egominta így 996 válaszadót tartalmazott, az alterminta pedig 5219-et.

Minták összetétele

A minták súlyozatlan összetételét az 1.számú táblázat és a 2.számú táblázat mutatja.

a kapcsolatukat a COVID-járvány miatti lezárások alatt? (2020 március és 2021 május között)

Milyen gyakran tartották a kapcsolatukat a COVID-járvány kitörése (2020 március) előtt? – Milyen gyakran tartották a kapcsolatukat a COVID-járvány miatti lezárások alatt? (2020 március és 2021 május között)?

Milyennek értékelné kapcsolatukat 1-10 skálán a COVID-járvány kitörése (2020 március) előtt? – Milyennek értékelné kapcsolatukat 1-10 skálán a COVID-járvány miatti lezárások alatt? (2020 március és 2021 május között)?

1. táblázat. Az egominta súlyozatlan összetétele

N = 996		N vagy medián	% vagy IQR
nem	férfi	471	47,3
	nő	525	52,7
életkor	-	42 év	30–53
iskolai végzettség	alap	319	32,0
	közép	415	41,7
	felső	262	26,3
településtípus	Budapest	196	19,7
	város	533	53,5
	falu	267	26,8
háztartásméret	egyszemélyes	158	15,9
	többszemélyes	839	84,1

2. táblázat. Az alterminta súlyozatlan összetétele

N = 5219		N	%
nem	férfi	2394	45,9
	nő	2825	54,1
korcsoport	18–29	1148	22
	30–39	1080	20,7
	40–49	970	18,6
	50–65	1241	23,8
	65+	780	14,9

Leíró eredmények

Az egoadatok leíró elemzése

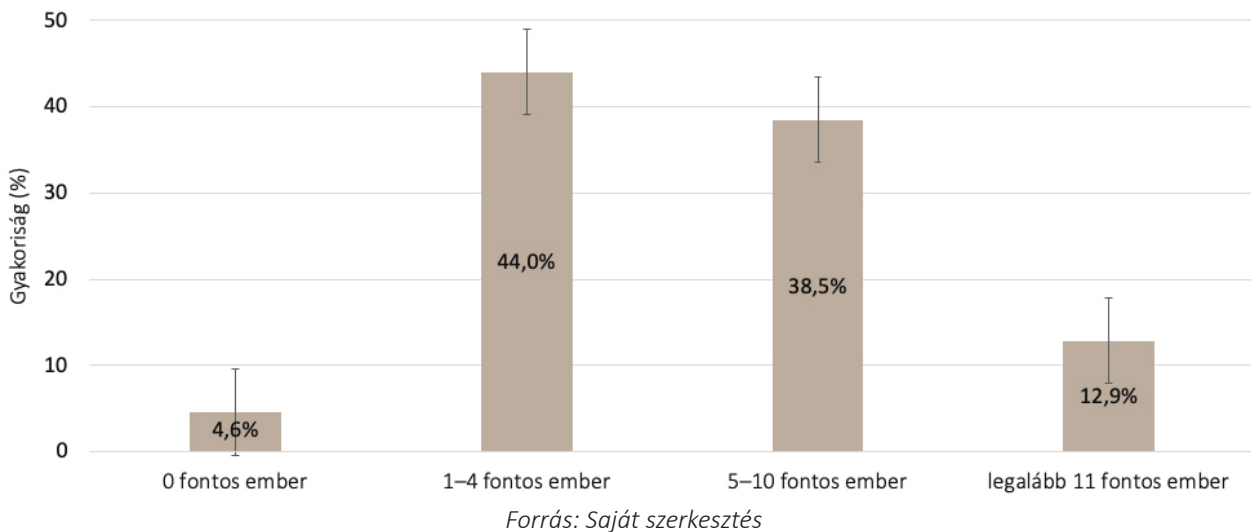
A válaszadó felnőttek 4,6%-a (95% MT: 3,3–5,9%) teljesen izolált, egyetlen számára fontos emberi kapcsolattal sem rendelkezett az adatfelvétel alapján. A nők körében ez az arány 3,1% (95% MT: 1,6–4,6%), a férfiak körében pedig 6,1% (95% MT: 3,9–8,3%). A férfiak tehát közel kétszer (95% MT: 1,1–3,7) nagyobb eséllyel nem rendelkeznek egyetlen számukra fontos kapcsolattal sem a nőkhöz képest. Egyszemélyes háztartásban élők 4,1-szeres (95% MT: 2,2–7,6) eséllyel nem rendelkeznek egyetlen számukra fontos kapcsolattal sem a többszemélyes háztartásban élőkhez képest. Keresztábra-elemzés alkalmazásával az életkor, az iskolai végzettség és a településtípus változóival nem mutatkozott különbség az izoláltak és nem-izoláltak között ($\forall p > 0,05$).

Az egomintába került felnőtteknek csak 13,0%-a (95% MT 10,9–15,1%) tudott volna a 10 fő felett is számára fontos 18 év feletti személyt megnevezni, ez egybeesik az empirikus tapasztalattal, így az alábbi adatok feltehetően jól közelítik a mai magyar aktív korú felnőtt lakosság számára fontos emberek hálózatait.

Az egomintába kerültek 44%-a (95% MT: 40,9–47,1%) 1–4, 38,5%-a (95% MT: 35,5–41,5%) 5–10, míg 13%-a (95% MT: 10,9–15,1%) 10-nél is több 18 évesnél idősebb fontos kapcsolattal rendelkezett (1. ábra).

1. ábra. Hány fontos embert említ (%) (egoadatbázis N=997) 95% MT feltüntetésével

N=997

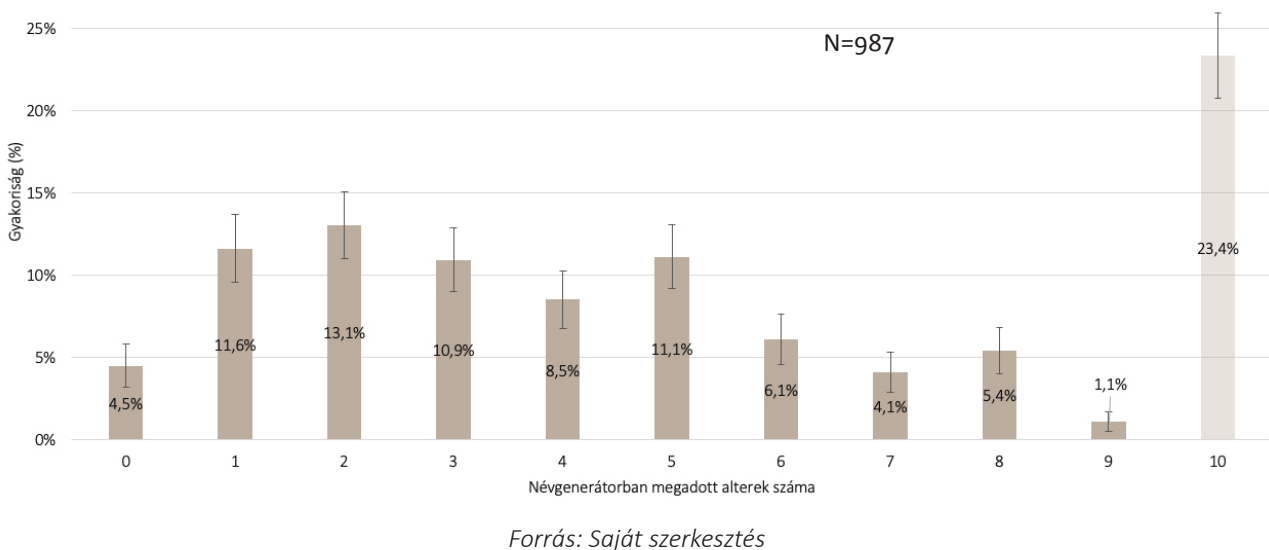

A válaszadók átlagosan 5,5 (95% MT: 5,3–5,8) számukra fontos embert említettek, a férfiak 5,1 (95% MT: 4,8–5,5), a nők 5,9 (95% MT: 5,5–6,3) főt ($W=262522,0$, $Z=-3,5$, $p<0,001$). Az egyszemélyes háztartásban élők átlagosan 4,5 (95% MT: 3,8–5,2) főt, míg a többszemélyes háztartásban élők 5,7 (95% MT: 5,4–6,0) főt említettek ($W=78624,0$, $Z=-3,5$, $p<0,001$). Az iskolai végzettség szerint az alapfokú iskolai végzettségűek átlagosan 5,1 (95% MT: 4,7–5,5) főt, míg a közép- és felsőfokú iskolai végzettségűek átlagosan 5,9 (95% MT: 5,6–6,3) főt említettek, ugyanakkor ez nem szignifikáns különbség ($W=230737,0$, $Z=-1,5$, $p=0,13$), ahogy településtípus és korcsoport szerint sem mutatkozott különbség az említett fontos emberek számában ($\forall p>0,05$).

Ugyanakkor, ha azt vizsgáljuk, hogy a válaszadók hány egyénről adtak meg adatokat, azaz a névgenerátorban részletesen megadott alterek számát, akkor a 10-es érték kiugrónak tekinthető (2.ábra).

Tekintettel a 10 altert megadó válaszadók számosságára, megvizsgáltuk, hogy szociodemográfiai szempontból eltérő-e a többi válaszadótól. A nők 1,6-szoros eséllyel (95% MT 1,1–2,3) tartoznak a 10 főt említőkhöz.

2. ábra. A névgenerátorban nagyon fontosként megnevezett felnőttek számának megoszlása (max. 10 főt lehetett említeni) (%) (egoadatbázis N=997) 95% MT feltüntetésével

tő csoportba a férfiakhoz képest, a többszemélyes háztartásban élők 1,8-szoros eséllyel (95% MT 1,1–3,2) az egyszemélyes háztartásban élőkhez képest, és a falun élők 2,0-szeres eséllyel (95% MT 1,4–2,9) a nem falun élőkhez képest. Korcsoport szerint nem találtunk különbséget ($p > 0,05$), ugyanakkor fontos hangsúlyozni, hogy mintánkban nincsenek igazán idős, 65 év feletti emberek.

Az alteradatok leíró elemzése

A 997 megkérdezett összesen 5219 számára fontos személyt nevezett meg (alterek). A megnevezett személyek tekintetében némi nőtöbblet figyelhető meg, az említett fontos személyek 54,1%-a (95% MT: 52,7–55,5%) nő. A „legfontosabb mások” 21,7%-a (95% MT 19,9–24,3%) a kérdezettel egy háztartásban élő személy, és a kapcsolathálózatok földrajzilag is kötöttek, hisz a megemlítettek fele (95% MT 48,8–54,4%) a válaszadóval egy településen lakik. A magyar társadalomban a családi viszonyok kitüntetett szerepét mutatja, hogy a megkérdezettek számára fontos emberek mintegy 80%-a (95% MT: 78,1–80,3%) valamilyen fajta rokoni kapcsolatban áll a válaszadóval (3. táblázat): az említettek között 11,4% (95% MT: 10,5–12,3%) a társak (beleértve a házastársakat is), 11,9% (95% MT: 11,0–12,8%) a nagykorú gyermekek, 15,8% (95% MT: 14,8–16,8%) a szülők, 13,8% (95% MT: 12,9–14,7%) a felnőtt testvérek és 26,4% (95% MT: 25,2–27,6%) az egyéb rokonok aránya, akik között a távolabbi családtagok, illetve a partner családjának tagjai egyaránt szerepelhetnek. Ehhez képest a többi, úgynevezett választott kapcsolattípus aránya elenyésző a legfontosabb kapcsolatok között: a legnépesebb ilyen csoport a barátoké, arányuk a fontos kapcsolatokon belül 15,8% (95% MT: 14,8–16,8%), a munkatársaké 2,3% (95% MT: 1,9–2,7%), a szomszédoké 1,4% (95% MT: 1,1–1,7%). Az egyéb kategória említése szintén elenyésző mértékű, 1,3% (95% MT: 1,0–1,6%) volt, ugyanakkor néhány kapcsolattípus figyelembevétele a jövőben meggondolandó lehet: néhányan barátnőjüket (szerelmüket, akit nem tekintettek társnak) illetve gyerekeik barátját, barátnőjét, ex-szerelmüket, korábbi házas-, illetve élettársaikat, mások ismerőst, kutyát(!) és egyéb állatot, illetve segítő személyt említettek. A szerepviszony szerinti aránybecsléseket a 3. számú táblázat mutatja.

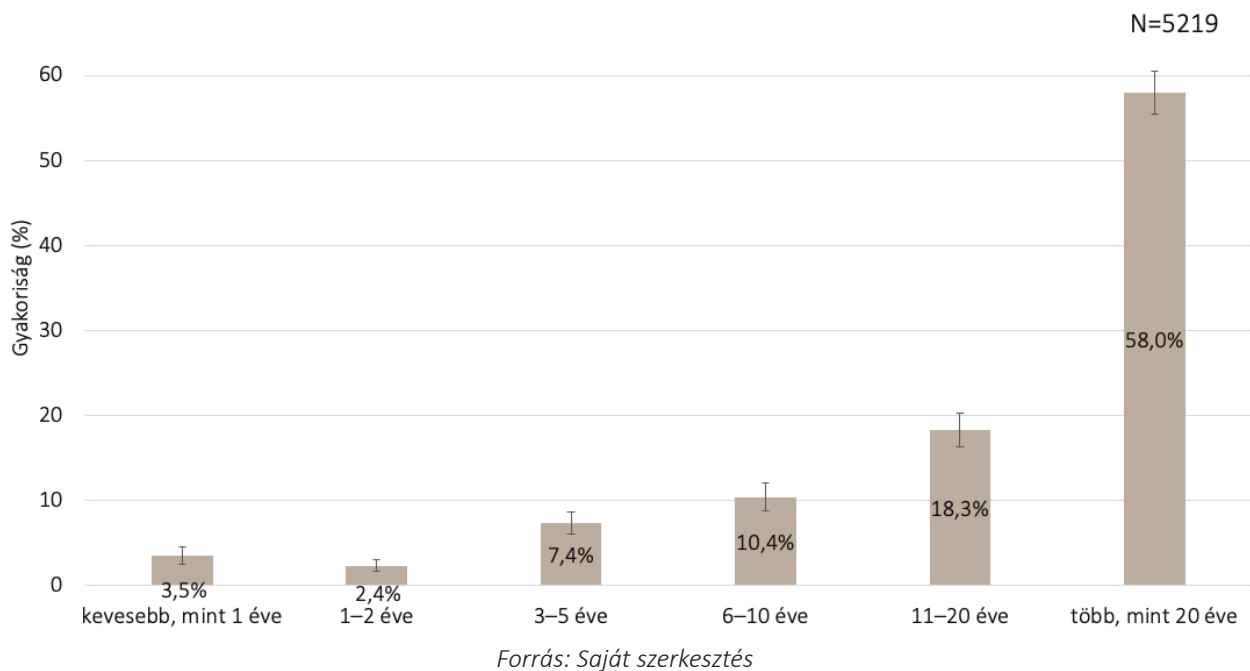
3. táblázat. A nagyon fontosként megemlítettek körében (alterek) a válaszadóval való elsődleges szerepviszonyok aránybecslése 95% MT alkalmazásával (N=5219)

	N	%	95% MT: [%]
Társ/férj/feleség	595	11,4	10,5–12,3
Gyerek	619	11,9	11,0–12,8
Szülő	822	15,8	14,8–16,8
Testvér	718	13,8	12,9–14,7
Egyéb rokon	1380	26,4	25,2–27,6
Barát	823	15,8	14,8–16,8
Munkatárs	122	2,3	1,9–2,7
Szomszéd	72	1,4	1,1–1,7
Egyéb	68	1,3	1,0–1,6

A fontos ismeretségek zöme régi, sőt, nagyon sok éve fennálló kapcsolat volt (3. ábra). A kérdezést megelőzően kevesebb, mint egy éve, azaz egészen biztosan már a Covid19-járvány alatt jött létre a fontosként említett kapcsolatok 3,5 %-a (95% MT: 3,0–4,0%). További 2,4%-a (95% MT: 2,0–2,8%) a kapcsolatoknak 1–2, 7,4%-a (95% MT: 6,7–8,1%) 3–5, 10,4%-a (95% MT: 9,6–11,2%) 6–10 és 18,3 %-a (95% MT: 17,3–19,3%) 11–20 éve állt fenn. Ugyanakkor a kapcsolatok 58%-a (95% MT: 56,7–59,3%) több mint 20 éve fennállt (nyilván a rokoni kapcsolataink jó részét születésünktől vagy az említett rokonok születésétől ismerjük, így – mivel a megkér-

dezetek, illetve az említett személyek is minimum 18 évesek voltak – ezek eleve több évtizedes kapcsolatok). A Covid19-járvány alatt új fontos kapcsolatot kialakítók tekintetében elmondható, hogy a nők 2,0-szeres (95% MT: 1,5–2,7) eséllyel létesítettek új fontos kapcsolatot a férfiakhoz képest, valamint a fiatalabbak is az idősebbekhez képest [1 életév 1,05-szoros (95% MT: 1,03–1,6) eséllyel]. Iskolai végzettség és településtípus szerint nem volt kimutatható különbség ($\forall p > 0,05$). A kialakított kapcsolatok tekintetében nemek szerint nem volt kimutatható különbség, de a kialakított fontos kapcsolat is hasonlóan nagyobb eséllyel volt fiatalabb [1 életév 1,05-szoros (95% MT: 1,03–1,6) eséllyel (95% MT: 1,03–1,6)]. Az egy éven belül kialakított kapcsolattípusok tekintetében a barát (28,1%, 95% MT: 21,6–34,6%) volt a legjellemzőbb.

3. ábra. A fontosként megemlítettek körében (alter, N=5219) a válaszadóval való ismeretség hossza szerinti megoszlás, %

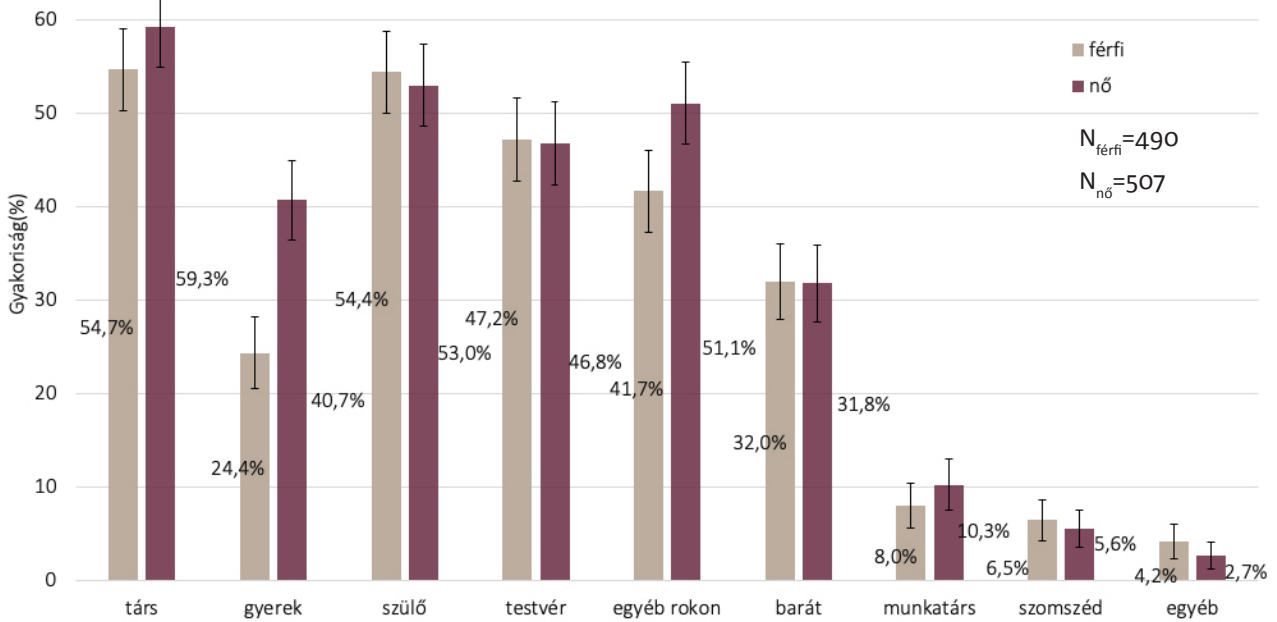
Az egominta vizsgálata a kapcsolathálózat szempontjából

A kérdezettek oldaláról vizsgálva a kapcsolathálózatok összetételét, a különféle szerepekbe sorolható „fontos mások” említési arányai a különféle szociodemográfiai csoportokban eltérőek. A 4. ábrán nemi bontásban látható, hogy a férfiak, illetve a nők hány százaléka említett számára fontos személyt az adott kapcsolattípusban. A megkérdezett felnőttek leggyakrabban partnerüket tartották fontos személynek, 57,0% (95% MT: 55,7–58,3%) említette párját a legfontosabb kapcsolatai között, de a szülők, a gyerekek, a testvérek és az egyéb rokonok is a leggyakrabban említett kategóriák között vannak. Az úgynevezett választott, például baráti (vagy épp kollegiális vagy szomszédsági) kapcsolatok ehhez képest kisebb szerepet kapnak. A legfontosabb kapcsolatok a legszorosabb családi kapcsolatokat: társ, szülő, testvér, gyerek – a gyerekek említési gyakorisága minden bizonnyal azért ilyen alacsony, mert a mérőeszköz kimondottan a 18 éven felüli személyekre kérdezett rá.

A különféle kapcsolattípusok jelenléte a különféle szociodemográfiai csoportok hálózataiban eltér. A nők a férfiakhoz képest sokkal nagyobb arányban neveztek meg felnőtt gyermekeiket, illetve egyéb rokonaikat (4. ábra).

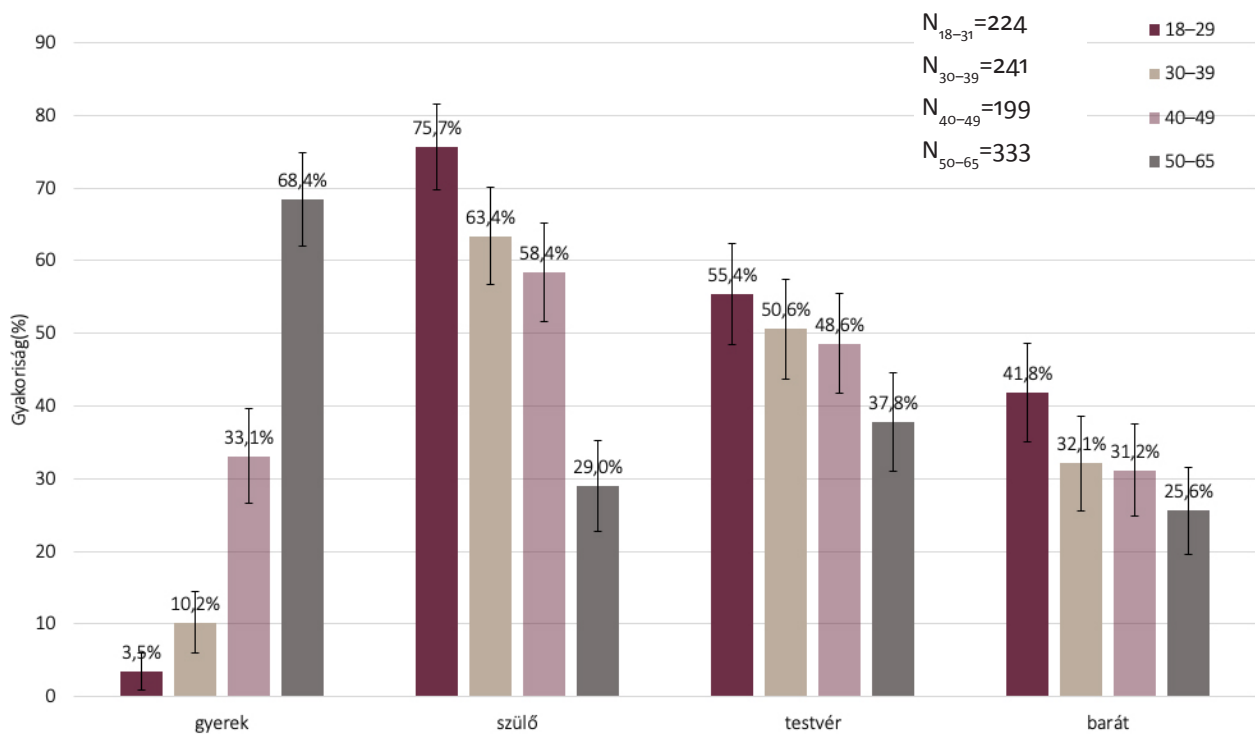
Korcsopontonként vizsgálva a gyerek, szülő, testvér és barát szerepviszonyok említési arányaiban volt megragadható különbség (5. ábra). Míg a gyerek említésének esélye a kor előrehaladtával növekszik ($\delta=0,67$;

4. ábra. A fontos kapcsolatai között a válaszadók hány %-a említette..., nemi bontásban (egominta N=997)

Forrás: Saját szerkesztés

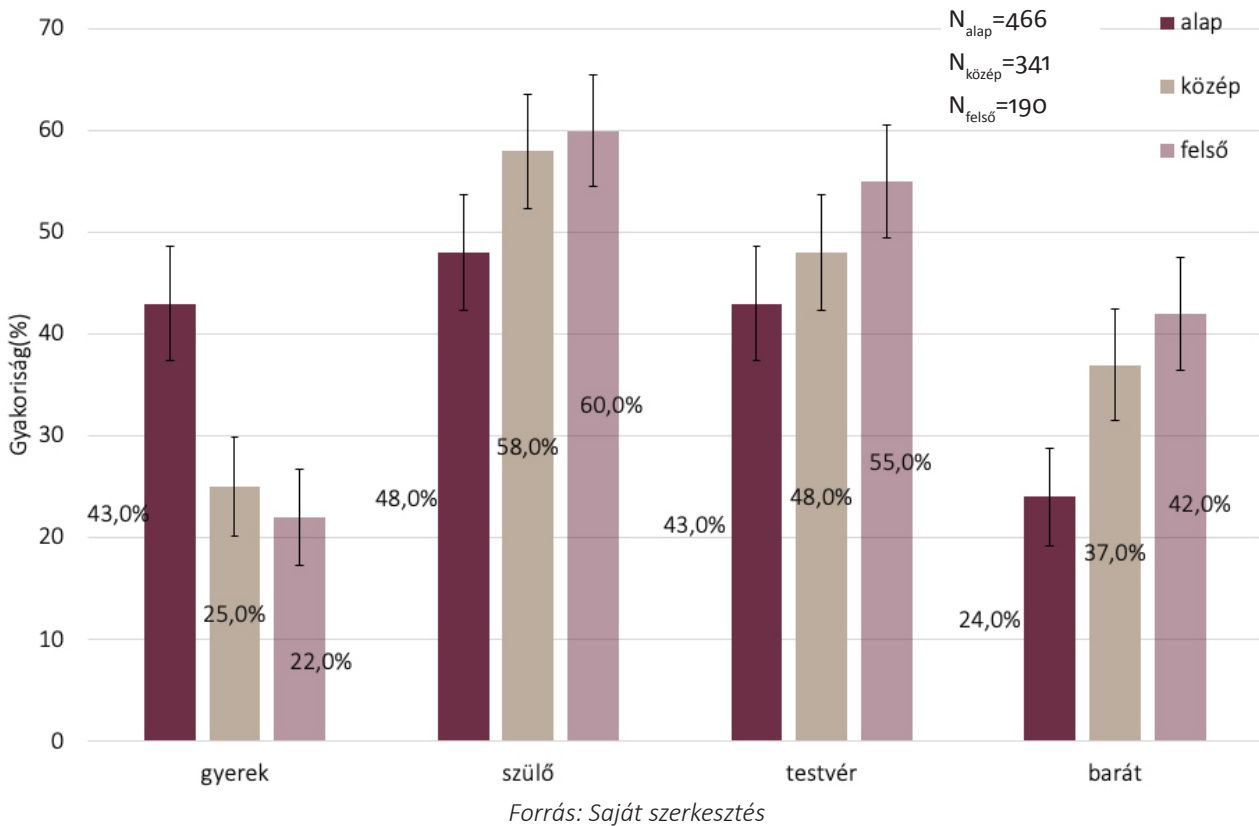
5. ábra. A fontos kapcsolatai között a válaszadók hány %-a említette..., korcsoportos bontásban (egominta N=997)

Forrás: Saját szerkesztés

$p < 0,01$), addig a szülő, a testvér és a barát említése csökken ($\forall \delta < -0,14$; $\forall p < 0,05$) (5. ábra). Iskolai végzettség szerint is ezen három szerepvizony (szülő, testvér, barát) mentén volt kimutatható különbség ($\forall |\delta| > 0,1$; $\forall p < 0,05$) (6. ábra).

6. ábra. A fontos kapcsolatai között a válaszadók hány %-a említette:..., iskolai végzettség szerinti bontásban (egominta N=997)

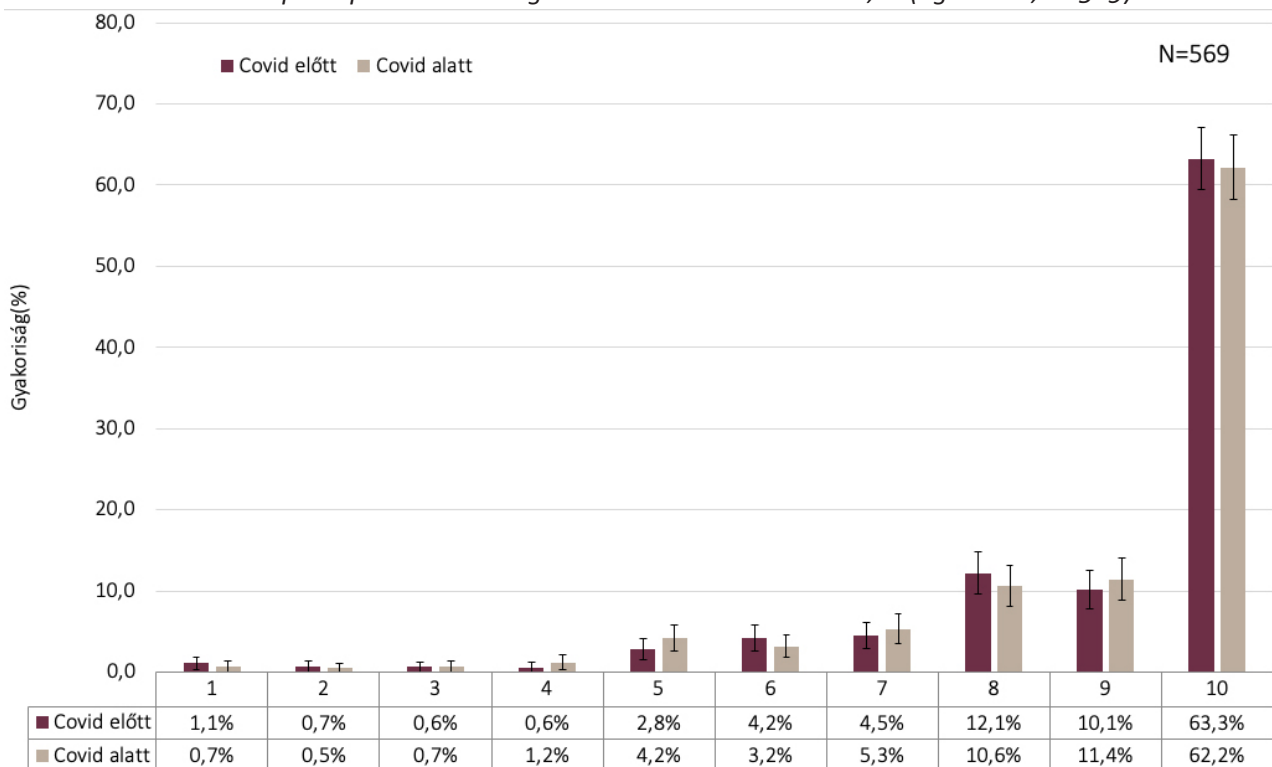
Az egominta vizsgálata a párkapcsolatok szempontjából

A válaszadók 65,2%-a (95% MT: 59,5–65,5%) élt párkapcsolatban. A párkapcsolatban élők megdöbbentően magas aránya, 19,3%-a (95% MT: 16,8–21,8%) nem említette meg a párját a számára fontos személyek között. Logisztikus regressziós modellben vizsgálva a nem, az életkor, az iskolai végzettség, a településtípus és a háztartásméret (független) változók bevonásával nem találtunk összefüggést azzal, hogy kik nem említették a párjukat (Likelihood arányteszt χ^2 -próba: $\chi^2(7) = 1,6$; $p = 0,98$). Ugyanakkor azok, akik egy lakásban éltek a párjukkal 4,6-szoros (95% MT: 2,1 – 10,1) eséllyel említették a párjukat a fontos emberek között, azokhoz képest, akik nem éltek együtt a párjukkal. Ezen felül azon személyek, akik nem említették a párjukat, magasabb arányban említettek barátokat [18,9% (95% MT: 13,2%–24,7%)], mint azok, akik fontos kapcsolatként említették a párjukat [7,7% (95% MT: 6,4%–9,1%)]. Azaz a párjukkal nem együtt élő, tágabb baráti körrel rendelkezők körében tapasztalható fokozottan ez a jelenség, ami az érintett párkapcsolatok gyengeségére, rosszabb minőségére utalhat.¹¹

Csak 1,4% (95% MT 0,0–4,0%) említette társát a Covid19-járvány előtt számára fontos, de a kérdés időpontjában a már nem fontos személyek között, ennek oka két esetben a társ halála volt, de a többi esetben a kapcsolat romlása, felbomlása („eltávolodtunk”, „csalódtam benne”, „nem tudunk találkozni”, „elköltözött”). Természetesen a kapcsolat bomlása attól még bekövetkezhetett, hogy a korábbi társat még mindig a legfontosabb személyek körében tartották számon, erre utal az, hogy a kapcsolattípusoknál az egyéb kategóriában több

¹¹ Egy másik lehetséges indok, hogy ha például az emberek átlagosan 0,6 társat, 2,4 egyéb családtagot és 2 barátot neveznek meg, akkor az említett kapcsolatok 40%-a barátság. Azok, akik nem említették a párjukat, emiatt valószínűleg kevesebb családtagot említettek meg átlagosan (2,4-et), ezért ha nem említettek több barátot, akkor is a kapcsolatok 2/4,4=45%-a barátság.

7. ábra. A párkapcsolat minőségének értékelése 1–10 skálán, % (egominta, N=569)

Forrás: Saját szerkesztés

esetben is említették korábbi társat, házastársat. Azok, akik a partnerüket a számukra legfontosabb emberek közé sorolták, nagyrészt elégedettek voltak a párkapcsolatukkal: a járványt megelőzően és a lezárások alatt is 66% (95% MT: 61,8–70,2%)-a 10 fokú skálán 10-esnek értékelte párkapcsolatát, és további 11–11%-uk (95% MT: 8,3–13,7%) pedig 9-es és 8-as értékelést adott (7. ábra).

A párkapcsolat észlelt, visszaemlékezés alapú minősége a fenti esetek nagy részében [85,2% (95% MT: 82,3–88,1%)] nem változott a járvány alatt, és ha minimális (2 fokú) eltérést is megengedünk, ez az arány 98% (95% MT 96,2%–99,2%) – ennek a „rózsaszín” helyzetdiagnózisnak az oka valószínűsíthetően az, hogy a rossz minőségű párkapcsolatban élők nagy része nem is említette partnerét a számára legfontosabb emberek között.

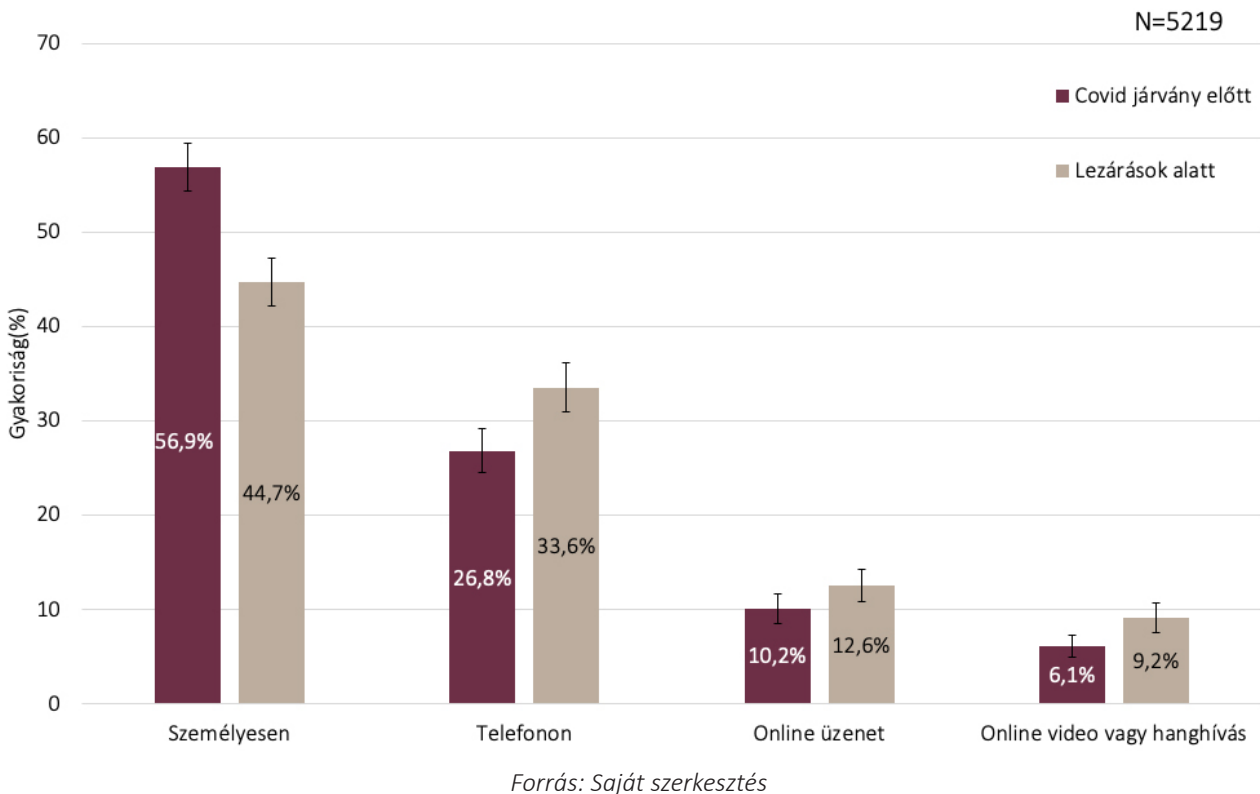
A kapcsolattartás módjának, gyakoriságának, a kapcsolatok minőségének változása a Covid19-járvány kitörése előtti időszakhoz képest – leíró elemzés az altermintából

A kapcsolattartás a legfontosabb személyekkel a Covid19-járvány kitörése előtt és után is legnagyobb-részt személyesen történt, habár a személyes kapcsolattartás aránya a lezárások alatt szignifikánsan lecsökkent, míg a telefonos kapcsolattartás módja megnőtt (8. ábra.)

A kapcsolattartás módja az esetek döntő többségében [81,5% (95% MT: 80,4–82,6%)] nem változott, a legnagyobb arányban a korábban személyes találkozók formája változott meg, ezeknek a kapcsolatoknak a 16%-a (95% MT 13,7%–18,7%) telefonos kapcsolattartás lett. A kapcsolattartás gyakorisága eredetileg egy hét-kategóriás változó volt, ennek alapján létrehoztunk olyan új változót, ami a kapcsolattartás gyakoriságát úgy adja meg, hogy az illető hányszor találkozik havonta az ismerősével¹² (a Covid19-járvány előtt és alatt). Ebből kiszámolható volt, hogy a találkozások száma mennyit változott. A kapcsolattartás gyakorisága havonta 0,49-dal

¹² Például, ha valaki hetente egyszer találkozott az ismerősével, azt az új változóban havi négy találkozásként tüntettük fel.

8. ábra. A kapcsolattartás jellemző módja 2020. március előtt, illetve a lezárások alatt, %
(alterminta N=5219)

(95% MT: 0,26-0,72) csökkent ($p < 0,001$). A gyakoriság az egy háztartásban élők esetén még nőtt is [0,54 (95% MT: 0,01-1,07)], a nem egy háztartásban élők találkozási gyakorisága pedig értelemszerűen az átlagnál kicsit nagyobb mértékben csökkent [-0,77 (95% MT: -1,02-(-0,52))]. A két csoportot összehasonlítva a kapcsolattartás gyakoriságának változása szignifikánsan eltér ($W=40,86$, $p < 0,001$).

A kapcsolat minőségét a kitöltő egy tízfokú skálán értékelhette a Covid19-járvány előtt és alatt is.¹³ Ebből kétféle mutatót generáltunk a kapcsolat minőségváltozásának jellemzésére: az egyik a két bejelölt érték különbsége (-10 és 10 közötti szám), a másik egy olyan változó, ami csak azt mondja meg, hogy a kapcsolat romlott (-1), nem változott (0) vagy javult (1). Összességében a legfontosabb kapcsolatok minősége az esetek túlnyomó többségében (83,0% (95% MT 80,7%-85,3%)) nem változott, ugyanakkor ahol igen, ott inkább romlott. A kapcsolat minősége 0,100-del (95% MT: 0,073-0,127) csökkent. A kapcsolat minőségére elvégzett Wilcoxon-féle próba alapján a kapcsolatok minősége szignifikánsan romlott ($p < 0,001$). Látható, hogy a kapcsolattartás módjában és gyakoriságában, valamint a kapcsolatok minőségében is szignifikáns romlás figyelhető meg, azonban a hatáserősség kicsi, a kapcsolatok döntő többsége nem változott.

A kapcsolat minősége a következő kapcsolattípusok esetén a teljes mintánál [-0,100 (95% MT: -0,127-(-0,073))] lényegesen nagyobb mértékben romlott (a romlást negatív előjel mutatja): gyerek [0,218 (95% MT: -0,31-(-0,126))] és barát [-0,136 (95% MT: -0,219-(-0,053))]. A következő kapcsolattípusoknál pedig a teljes mintánál [-0,100 (95% MT: -0,127-(-0,073))] lényegesen kisebb mértékben romlott vagy valamilyen mértékben javult: párkapcsolat [0,013 (95% MT: -0,09-0,064)], munkatárs [-0,025 (95% MT: -0,181-0,131)], szomszéd [+0,097 (95% MT: -0,236-0,43)] és egyéb ismerős [0,132 (95% MT: -0,121-0,385)].

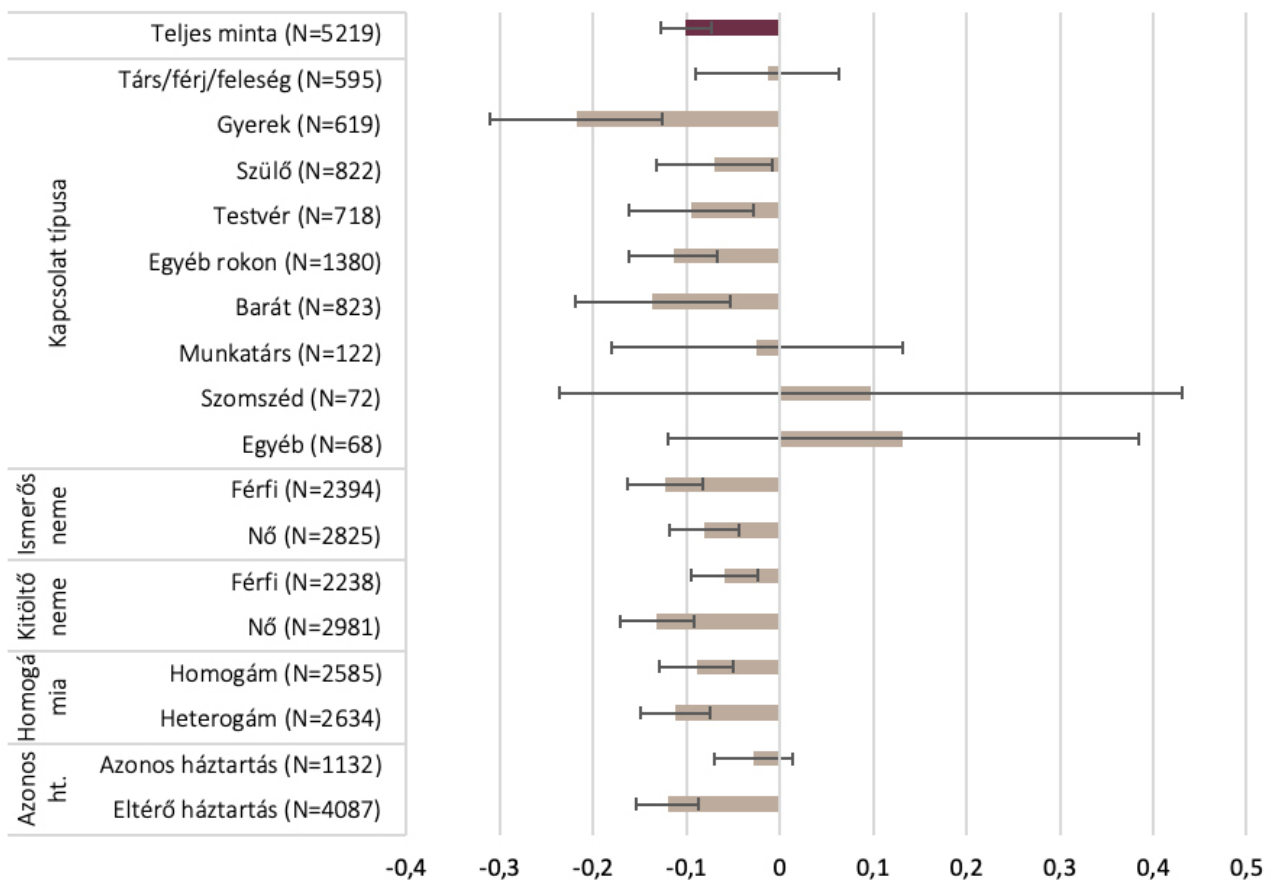
13 „Milyenek értékelné kapcsolatukat 1-10 skálán a COVID-járvány kitörése (2020 március) előtt?” – „...COVID-járvány miatti lezárások alatt? (2020. március és 2021. május között)”

A kapcsolattartás gyakorisága a következő kapcsolattípusok esetén romlott a teljes mintánál [0,49 (95% MT: -0,72– (-0,26))] lényegesen nagyobb mértékben: gyerek [-1,37 (95% MT: -2,2–(-0,54))], munkatárs [-1,38 (95% MT: -3,25–0,49)] és szomszéd [-1,35 (95% MT: -3,1–0,4)]. A következő kapcsolattípusoknál viszont a teljes mintánál [0,49 (95% MT: -0,72–(-0,26))] lényegesen kisebb mértékben romlott vagy valamilyen mértékben javult: párkapcsolat [0,28 (95% MT: -0,06-0,62)] és egyéb ismerős [0,51 (95% MT: -1,89-2,91)].

A kapcsolat minősége a teljes mintánál [-0,100 (95% MT: -0,127–(-0,073))] kevésbé romlott a női ismerősök esetében [-0,081 (95% MT: -0,118–(-0,044))], és jobban romlott a férfiaknál [-0,123 (95% MT: -0,163–(-0,083))]. A kapcsolattartás gyakorisága a teljes mintánál [0,49 (95% MT: -0,72–(-0,26))] kevésbé csökkent a női ismerősöknél [0,28 (95% MT: -0,61-0,5)] és jobban a férfi ismerősök esetében [-0,73 (95% MT: -0,96–(-0,5))]. Mann-Whitney próbával csak a kapcsolat minőségének a változása különbözött a férfi és a női ismerősök között szignifikánsan ($p=0,019$), a gyakoriság változása nem. A kitöltő nemét vizsgálva pont ellenkező tendencia mutatkozik (a nőkkel szemben a férfiaknál kisebb a romlás a kapcsolat minőségében és kisebb a csökkenés a gyakoriságban a teljes mintához viszonyítva), de itt a gyakoriság változásában szignifikáns a nemek közötti különbség ($W=45,2$, $p<0,001$), a minőség változásában nem. A kapcsolat minőségének és a kapcsolattartás gyakoriságának a változása nem függ jelentősen attól, hogy a kitöltő és az ismerőse azonos nemű-e.

A női kitöltők hajlamosabbak voltak a személyes kapcsolataikat más kommunikációs platformra vinni, a férfiak kevésbé. Az ellenkező nemű kapcsolatok esetében a vártnál sokkal kevesebb esetben volt tapasztalható,

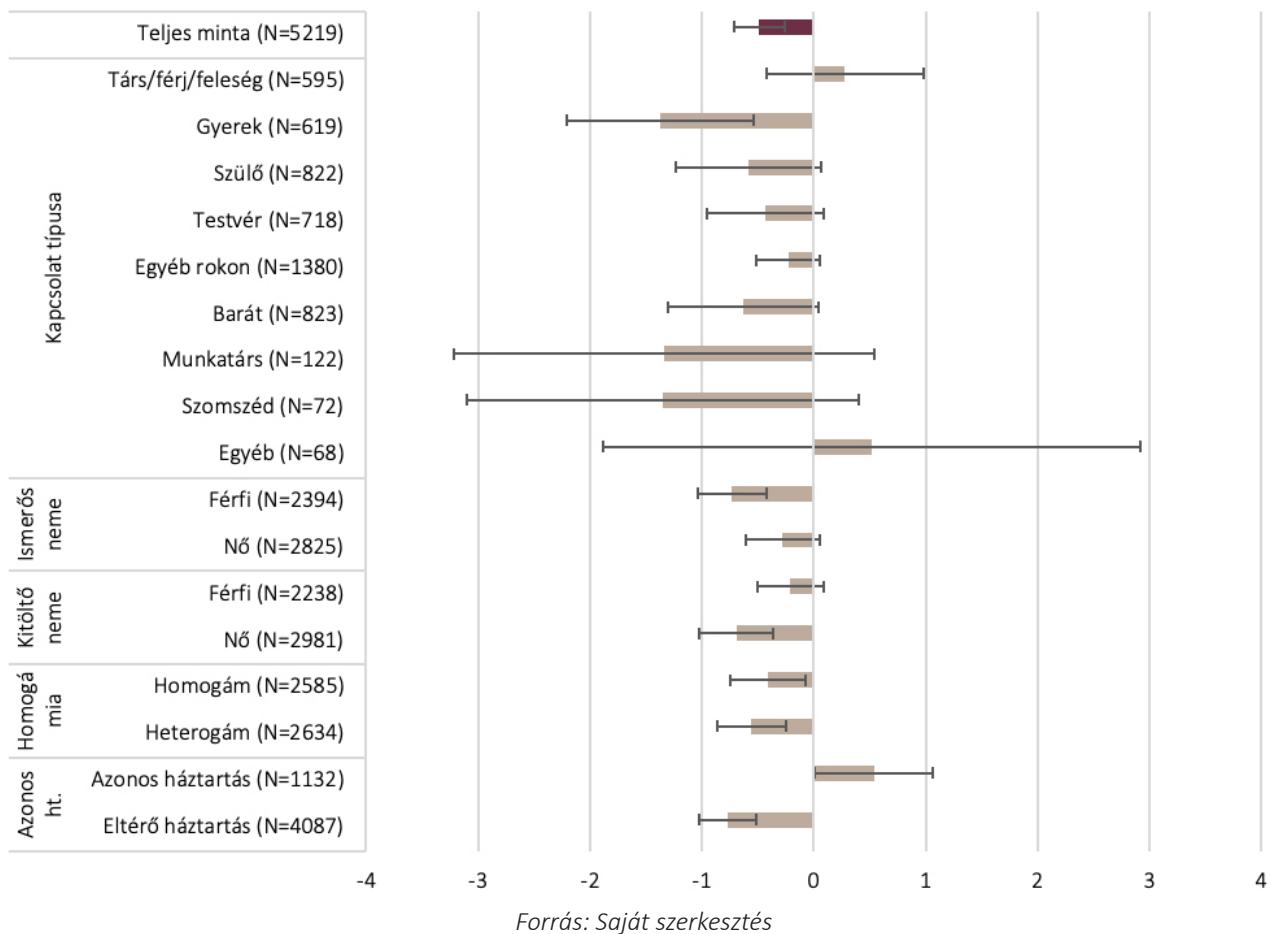
9. ábra. A kapcsolat minőségének változása az egyes szociodemográfiai csoportokban, % (Homogám: a kitöltő és az ismerőse azonos nemű; Heterogám: a kitöltő és az ismerőse különböző nemű; ht.: háztartás, alterminta)

Forrás: Saját szerkesztés

hogy a korábbi személyes kapcsolatból más kommunikációs csatorna alakult ki. A kapcsolat minősége a teljes mintánál [-0,100 (95% MT: -0,127–(-0,073))] az azonos háztartásban élők esetén kevésbé romlott [0,028 (95% MT: -0,07–0,014)], a külön háztartásban élők esetén jobban [-0,120 (95% MT: -0,153–(-0,087))]. A kapcsolattartás gyakoriságának változása a teljes mintában 0,49 (95% MT: -0,72–(-0,26)) találkozás volt havonta, ehhez képest az egy háztartásban élők többe találkoztak [+0,54 (95% MT: 0,01–1,07)], a nem egy háztartásban élők esetén pedig jobban csökkent a találkozások száma [-0,77 (95% MT: -1,02–(-0,52))]. A kapcsolat minőségének és a kapcsolattartás havi gyakoriságának változása az egyes szociodemográfiai csoportokban a 9. és a 10. ábrán látható.

10. ábra. A kapcsolattartás havi gyakoriságának változása az egyes szociodemográfiai csoportokban, % (Homogám: a kitöltő és az ismerőse azonos nemű; Heterogám: a kitöltő és az ismerőse különböző nemű ht.: háztartás, alterminta)

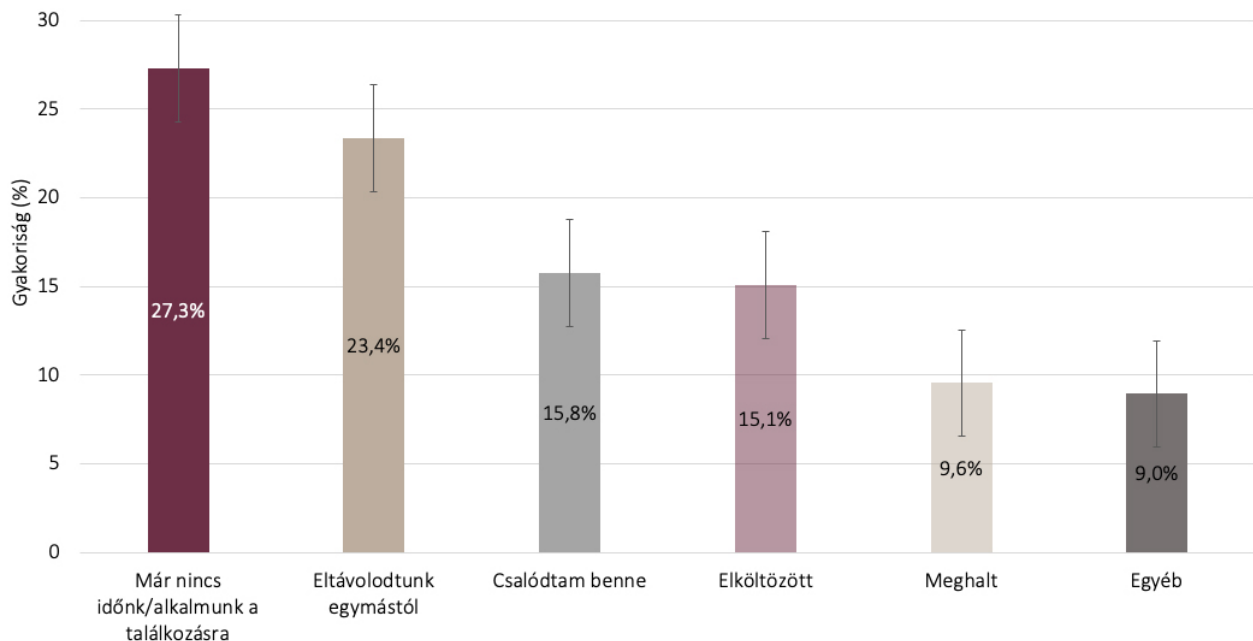
A megszűnő személyességről

Kíváncsiak voltunk, hogy a kapcsolat jellemzői hogyan változtak azokban a kapcsolatokban, amikből eltűnt a személyes kapcsolattartás. Az alterek 12,0%-ára (95% MT 11,2–13,0%) volt jellemző, hogy a számára fontos emberrel a járvány előtt személyesen, míg a járvány után már nem személyesen tartotta a kapcsolatot. A nők körében 1,5-szeres eséllyel (95% MT 1,3–1,7) fordult elő megszűnt személyes kapcsolattartás, mint a férfiak körében. A közép- és felsőfokú iskolai végzettségűek körében 1,5-szeres eséllyel (95% MT 1,2–1,7) fordult elő ilyen jellegű személyességvesztés az alapfokú végzettségűekhez képest. A fővároson kívül élők szintén magasabb valószínűséggel 1,5-szeres eséllyel (95% MT 1,2–1,8) éltek át ilyen jellegű váltást a budapestiekhez képest. Ezen kapcsolatok körében átlagosan 0,4-del (95% MT 0,3–0,5) jobban romlott a kapcsolat minősége, mint azok körében, akiknél ilyen váltás nem történt (W=1654974,5, Z=-8,1, p<0,001).

Elveszített nagyon fontos kapcsolatok – az egominta leíró elemzése

A válaszadók 17,5%-a (95% MT 15,1–19,9%) vesztett el 2021 decemberére legalább egy, 2020 márciusa előtt még nagyon fontosnak tartott kapcsolatot. A nők körében ez az arány 20,2% (95% 16,2–24,0%), a férfiak körében pedig 14,7% (95% 11,2–18,2%). Keresztábra-elemzéssel életkor, iskolai végzettség, településtípus, háztartástagok száma szerint nem találtunk hasonló különbséget az elveszített kapcsolatok vonatkozásában ($\sqrt{p} > 0,05$).

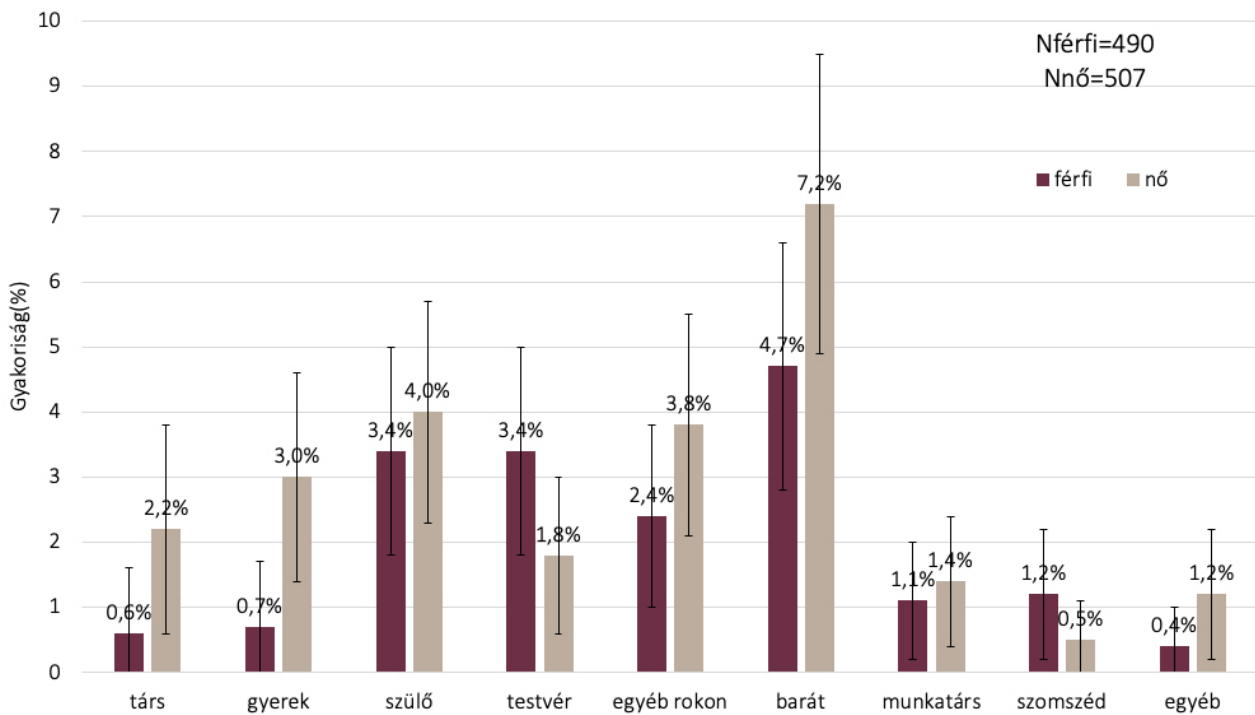
11.ábra. A fontos kapcsolatok megszűnésének okai % (egominta N=260), %

Forrás: Saját szerkesztés

A megkérdezettek összesen 260 olyan kapcsolatról számoltak be, amelyek a járvány előtt a legfontosabb kapcsolataik közé tartoztak volna, de az adatfelvételkor már nem. A 11. ábrán látható, hogy a bevezetőben felvetettekkel összhangban a leggyakoribb ok az, hogy nincs már idő/alkalom fenntartani az érintett kapcsolatot (27,3% 95% MT 22,7–31,9%) valamint az eltávolodás (23,4% (95% MT 19,0%–27,8%)). Kapcsolattípusonként nemenkénti bontásban vizsgálva (12. ábra) nem volt kimutatható különbség a férfiak és nők között.

12. ábra. A fontos kapcsolatai között hány % említett megszűnt fontos kapcsolatot az adott szerepkategóriákban, nemek szerinti bontásban, egominta, N=997

Forrás: Saját szerkesztés

ÖSSZEZÉS

Feltáró jellegű elemzésünkben a fontos kapcsolatok névgenerátorával mutattuk be az aktív korú internethasználó magyar felnőtt lakosság közeli egocentrikus kapcsolathálózatainak 2021 végén mért állapotát. A megkérdezettek 4,6%-a (95% MT 3,3–5,9%) teljesen elszigetelt volt, a válaszadók átlagosan 5,5 (95% MT: 5,3–5,8) számukra fontos személyt neveztek meg. Mivel nem tudjuk pontosan, hogy az egyének bizalmas beszélgetési hálózatai és a legfontosabbnak tartott személyek hálózatai mennyiben fednek át, illetve az alkalmazott módszer is kétszerannyi alter megnevezését tette lehetővé, a két hálózat méretének, valamint az izoláltak arányának összevetése nem megalapozott. A fontos közeli kapcsolatokat illetően a családi kapcsolatok dominanciája nagyon erős és a kapcsolati struktúra tradicionális jellegére utal. Ugyanakkor ezek a kapcsolatok zömében valóban nagyon szorosak, mind a kapcsolat minőségének értékelése, mind a kapcsolat fennállásának hossza tekintetében.

Akik a partnerüket a számukra legfontosabb emberek közé sorolták, nagyrészt elégedettek voltak a párkapcsolatukkal, ugyanakkor elgondolkodtató és további vizsgálatra érdemes, hogy a párkapcsolattal rendelkezők ötöde nem említette társát a számára legfontosabb személyek között. Lehet, hogy ez az oka annak, hogy a kérdezettek párkapcsolatainak romlását tekintve a kapcsolati erőszak (Sólyomfi 2021, Szabó–Virág 2022) és a válókeresetek számának növekedése¹⁴ nem érhető jelentős mértékben tetten.

A kapcsolattartás a legfontosabb kötésekkel a Covid19-járvány kitörése előtt és után is legnagyobb részben személyesen történt, habár a személyes kapcsolattartás aránya a lezárások alatt szignifikánsan lecsökkent, míg a telefonos és online kapcsolattartás aránya megnőtt. Ahogy várható is volt, a távolságtartó intézkedések ha-

¹⁴ A KSH adatai szerint 2020-ban 14979, 2021-ben 18092 válás történt (lásd: https://www.ksh.hu/stadat_files/nep/hu/nep0015.html és <https://telex.hu/belfold/2021/03/30/valasok-szama-koronavirus-statisztika-karanten-osszezartsag-ugyved-kozos-megegyezes-gyerekek>).

tására az egy háztartásban élők gyakrabban, a nem egy háztartásban élők pedig kevésbé gyakran tartották a kapcsolatot a lezárások alatt, mint korábban. A régebben személyes módon kapcsolatot tartó emberek a vártnál nagyobb arányban álltak át telefonos kapcsolattartásra, és kisebb arányban online üzenetek váltására. A legfontosabb kapcsolatok minősége túlnyomórészt nem változott, általában nagyon magasra értékelt, de ahol mégis változást jeleztek a kérdezettek a kapcsolat minőségében, ott inkább romlott a kapcsolat. Elképzelhető azonban, hogy az alkalmazott módszer, főleg retrospektív adatgyűjtésre használva, nem mutat reális képet. Mivel az alkalmazott módszer a felnőtt gyermekekre kérdezett rá, akik nagy eséllyel nem egy háztartásban laktak a kérdezettekkel, a kapcsolattartás megnehezülése és ritkulása is okozhatta a mért minőségromlást – hasonlóan a barátok körében tapasztaltakhoz.

A korábban személyes, de a járvány hatására már egyéb módon fenntartott kapcsolatok minőségét és a kapcsolattartás gyakoriságát tekintve is fokozott romlást mutattunk ki, azaz úgy tűnik, a személyes kapcsolattartás még a legszorosabb kapcsolatok tekintetében is kitüntetett fontosságú. A nők nagyobb eséllyel vesztek el számukra fontos kapcsolatot, mint a férfiak, ez valószínűleg nem független a rájuk fokozottabban háruló gondozási és egyéb feladatok mennyiségétől.

A vizsgálatunk kapcsán három nagyobb limitáció említhető: az egyik a nem-valószínűségi, korhatáros, online mintavétel, ami nem reprezentálja kellően jól a magyar lakosságot, ugyanakkor kiemelhető, hogy az online mintavétel csökkentheti a megfelelési torzítást. Másrészt a kapcsolatok retrospektív megítélése (kapcsolat minősége, kapcsolattartás módja) nagyfokú visszaemlékezési torzítást (*recall bias*) jelentett. A harmadik limitáció a hazai populációra validált konstruktumok hiánya, ezek alkalmazását a komplex kérdőív hossza nem tette lehetővé. Ugyan vizsgálatunk a legszorosabb kapcsolatok feltérképezésére irányult, még ebben a legszűkebb körben is kimutatható a kapcsolattartási alkalmak és lehetőségek csökkenésének kiemelkedő fontossága, mivel ez és az ezzel szorosan összefüggő eltávolodás a kapcsolatbomlás két fő oka, azaz a társas izoláció ellen a találkozások, a kapcsolattartás alkalmainak és lehetőségének megteremtésével, támogatásával kellene és lehetne küzdeni. A Covid19-járványnak még mindig nincs e tanulmány írásakor sem vége, hatásait – beleértve a kapcsolathálózatok formálódását illető következményeket –, azok időbeni alakulását fontos lenne a továbbiakban is kiemelten nyomon követni.

HIVATKOZÁSOK

- Albert F. (2022) *Emberi kapcsolatok. A személyes kapcsolathálózatok szociológiai szempontú elemzése*. Debrecen: Egyetemi.
- Albert F. – Dávid B. (2016) A magyarországi kapcsolathálózati struktúrák jellemzői 2015-ben. *Socio.hu Társadalomtudományi Szemle*, 6(3), 22–47. <https://doi.org/10.18030/socio.hu.2016.3.22>
- Albert F. – Dávid B. (2018) Interpersonal relationships in Hungary – an overview. *Metszetek*, 7(2), 72–93. <https://doi.org/10.18392/metsz/2018/2/6>
- Albert F. – Dávid B. (2022) A bizalmas kapcsolathálózatok változása a pandémia idején. In Purebl Gy. – Susánszky A. – Susánszky P. (szerk.) *Csak az egészség meglegyen: Tanulmányok a mentális egészségről és egészségmagatartásról*. Budapest: Semmelweis, 7–19.
- Albert F. – Dávid B. – Tóth G. (2020) Hány barátja van Önnek? A barátok számának alakulása három évtized alatt (1986–2018) *Socio.hu Társadalomtudományi Szemle*, 10(3), 3–30. <https://doi.org/10.18030/socio.hu.2020.3.3>
- Albert F. – Koltai J. – Dávid B. (2021) The increasing importance of friends: Changes in core discussion network composition in post-communist Hungary between 1997–2015. *Social Networks*, 66, 139–145. <https://doi.org/10.1016/j.socnet.2021.02.005>
- Aldrich, D. P. (2014) The Externalities of Strong Social Capital. Post-tsunami Recovery in Southeast India. In Christoforou, A. – Davis, J. B. (szerk.) *Social Capital and Economics. Social Values, Power, and Social Identity*. London: Routledge, 169–190.
- Angelusz R. – Tardos R. (1988) A magyarországi kapcsolathálózatok néhány sajátossága. *Szociológiai Szemle*, (2).
- Angelusz R. – Tardos R. (1998) A kapcsolathálózati erőforrások átrendeződésének tendenciái a kilencvenes években. In Kolosi T. – Tóth I. Gy. – Vukovich Gy. (szerk.) *Társadalmi riport 1998*. Budapest: TÁRKI, 237–256.
- Angelusz R. – Tardos R. (2006) Hálózatok a magyar társadalomban. In Kovách I. (szerk.) *Társadalmi metszetek. Érdekek és hatalmi viszonyok, individualizáció és egyenlőtlenség a mai Magyarországon*. Budapest: Napvilág, 227–252.
- Angelusz R. – Tardos R. (2009) A kapcsolathálózati szemlélet a társadalom- és politikatudományban. *Politikatudományi Szemle*, 18(2), 29–57.
- Bartal A. – Lukács J. Á. – László T. (2022) A COVID-19-járvány hatása a közösségi rezilienciára. In Horn D. – Bartal A. (szerk.) *Fehér könyv a COVID-19 járvány társadalmi-gazdasági hatásairól*. Budapest: ELKH, KRTK, 68–98.
- Bian, Y. (2020). Epidemic-specific social capital and its impact on physical activity and health status. *Journal of Sport and Health Science*, 9, 426–429. <https://doi.org/10.1016/j.jshs.2020.07.009>
- Bíró-Nagy A. – Szászi Á. (2021) *Koronavírus és válságkezelés: A magyarok tapasztalatai egy év után*. Friedrich-Ebert-Stiftung and Policy Solutions. Elérhető: <http://library.fes.de/pdf-files/bueros/budapest/17768.pdf> [Letöltve:2022-07-07].
- Bosetti, P. – Huynh B-T. – Abdou Y.A. – Sanchez M. – Eisenhower C. – Courtejoie N. – Accardo J. – Salje H. – Guillemot D. – Moslonka-Lefebvre M. – Boëlle P-Y. – Béraud G. – Cauchemez S. – Opatowski L. (2020) *Lockdown impact on age-specific contact patterns and behaviours in France*. medRxiv, reprint. <https://doi.org/10.1101/2020.10.07.20205104>
- Bourdieu, P. (1986) The forms of capital. In Richardson, J. (szerk.) *Handbook of Theory and Research for the Sociology of Education*. New York: Greenwood, 241–258.
- Burt, R. S. (1984) Network Items and the General Social Survey. *Social Networks*, 6(4), 293–339. [https://doi.org/10.1016/0378-8733\(84\)90007-8](https://doi.org/10.1016/0378-8733(84)90007-8)
- Bzdok, D. – Dunbar, R. (2020) The Neurobiology of Social Distance. *Trends in Cognitive Sciences*, 24, 717–733, <https://doi.org/10.1016/j.tics.2020.05.016>
- Casagrande, D. G. – McIlvaine-Newsad, H. – Jones, E. C. (2015) Social networks of help-seeking in different types of disaster responses to the 2008 Mississippi river floods. *Human Organization*, 74(4), 351.
- Coleman, J. S. (1988) Social Capital in the Creation of Human Capital. *American Journal of Sociology*, 94, S95–S120.
- Dávid B. – Herke B. Huszti É. – Tóth G. – Tury-Angyal E. – Albert F (é.n.) Age group differences in face-to-face contact network structures during the pandemic crisis: reshaping social capital. (kézirat elbírálás alatt)
- Dunbar, R. I. M. (2018) The Anatomy of Friendship, Trends. *Cognitive Sciences*, 22, 32–51. <https://doi.org/10.1016/j.tics.2017.10.004>.
- Eurofound (2022) *Fifth round of the Living, working and COVID-19 e-survey: Living in a new era of uncertainty*. Luxembourg: Publications Office of the European Union.
- Fiorillo, A. et al. (2020) Effects of the Lockdown on the Mental Health of the general Population During the COVID-19 Pandemic in Italy: Results from the COMET Collaborative Network. *European Psychiatry*, 63(1), 1–11. <https://doi.org/10.1192/j.eurpsy.2020.89>, <https://bit.ly/3CyJwXd>
- Forgette, R. – Dettrey, B. – Van Boening, M. – Swanson, D. A. (2009) Before, Now, and after: Assessing Hurricane Katrina Relief. *Population Research and Policy Review*, 28(1), 31–44. <https://doi.org/10.1007/s1113-008-9113-6>

- Gloster et al. (2020) Impact of COVID-19 Pandemic on Mental Health: An International Study. *PLOS ONE*, 15, 12:e0244809. <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0244809>
- Hampton, K. N. – Sessions, L.F. – Her, E. J. (2011) Core Networks, Social Isolation, and New Media: Internet and Mobile Phone Use, Network Size, and Diversity. *Information, Communication & Society*, 14(1), 130–155. <https://doi.org/10.1080/1369118X.2010.513417>
- Husztai É. (2016) *Megismer-hetem. A személyes kapcsolathálózat feltárásának új formája: kapcsolati napló*. Debrecen: Egyetemi.
- Jarvis, C.I. – Van Zandvoort, K. – Gimma, A. et al. (2020) Quantifying the impact of physical distance measures on the transmission of COVID-19 in the UK. *BMC Med*, 18, 124. <https://doi.org/10.1186/s12916-020-01597-8>
- Kmetty Z. – Koltai J. (2015) Kapcsolathálózatok mérése – elméleti és gyakorlati dilemmák, lehetőségek. *Socio.hu Társadalomtudományi Szemle*, 4, 34–49. <http://doi.org/10.18030/socio.hu.2015.4.34>
- Kmetty Z. – Koltai J. – Tardos R. (2017) Core Ties Homophily and Sociocultural Divides in Hungary from 1987 to 2015. *International Journal of Sociology*, 47(3), 228–249. <https://doi.org/10.1080/00207659.2017.1335522>
- Kovacs, B. – Caplan, N. – Grob, S. – King, M. (2021) Social Networks and Loneliness During the COVID-19 Pandemic. *Socius*, 7. <https://doi.org/10.1177/2378023120985254>
- Latsuzbaia, A. – Herold, M. – Bertemes, J.-P. – Mossong, J. (2020) Evolving social contact patterns during the COVID-19 crisis in Luxembourg. *PLoS ONE*, 15(8), e0237128. <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0237128>
- McAllister, L. – Fischer, C. S. (1978) A Procedure for Surveying Personal Networks. *Sociological Methods and Research*, 7(2), 131–148. <http://doi.org/10.1177/004912417800700202>
- Meyer, M. A. (2018) Social Capital in Disaster Research. In Rodríguez, H. – Donner, W. – Trainor, J. A. (szerk.) *Handbook of Disaster Research*. Cham, Switzerland: Springer (2. kiadás). 263–286.
- Mollenhorst, G. – Volker, B. – Flap, H. (2014) Changes in personal relationships: How social contexts affect the emergence and discontinuation of relationships. *Social Networks*, 37, 65–80. <https://doi.org/10.1016/j.socnet.2013.12.003>
- Pléh Cs. (2021) Az embert körülvevő kapcsolati háló és a járvány próbatevése. *Magyar Tudomány*, 182(10), 1317–1334. <https://doi.org/10.1556/2065.182.2021.10.4>
- Small, M. L., Pamphile, V. D. and McMahan, P. (2015). How stable is the core discussion network? *Social Networks*, 40, 90–102. <https://doi.org/10.1016/j.socnet.2014.09.001>
- Sólyomfi A. H. (2021) A Magyarországon regisztrált bűncselekmények változásának alakulása a COVID-19 járvány időszakában. *Studia Mundi – Economica*, 8(3), 86–96. <https://doi.org/10.18531/Studia.Mundi.2021.08.03.86-96>
- Szabó J. – Virág Gy. (2022) Szerelem a járvány idején. Családon belüli erőszak a COVID-19 első hulláma alatt Magyarországon. *Belügyi Szemle*, 70(1), 7–34. <https://doi.org/10.38146/BSZ.SPEC.2022.1.1>
- Varda, D.M. – Forgette, R. – Banks, D. et al. (2009) Social Network Methodology in the Study of Disasters: Issues and Insights Prompted by Post-Katrina Research. *Population Research and Policy Review*, 28, 11–29. <https://doi.org/10.1007/s11113-008-9110-9>
- Vida V. – Popovics P. A. (2021) A COVID-19 járvány hatása Magyarországon az élet különböző területeire (munka, magánélet, egészségi és mentális állapot). *Régió kutatás Szemle*, 6(1), 25–36. <https://doi.org/10.30716/RSZ/21/1/2>
- Völker, B.- De Cuyper, R. – Mollenhorst, G. – Dirkzwager, A. – van der Laan, P. – Nieuwbeerta, P. (2016) Changes in the social networks of prisoners: A comparison of their networks before and after imprisonment. *Social Networks*, 47, 47–58. <https://doi.org/10.1016/j.socnet.2016.04.004>
- Zhang, J. – Litvinova, M. – Liang, Y. – Wang, Y. – Wang, W. – Zhao, S. – Wu, Q. – Merler, S. – Viboud, C. – Vespignani, A. – Ajelli, M. – Yu, H. (2020) *Changes in contact patterns shape the dynamics of the COVID-19 outbreak in China*. *Science*, Jun 26;368(6498), 1481–1486. <https://doi.org/10.1126/science.abb8001>

ALBERT FRUZZINA^{1,2} – HERKE BOGLÁRKA¹

BARÁTI KAPCSOLATOK VÁLTOZÁSA A COVID19-JÁRVÁNY ALATT

<https://doi.org/10.18030/socio.hu.2022.4.162>

ABSZTRAKT

Az önkéntesen választott baráti kapcsolatok fontos integrációs szerepet töltenek be és az egyén jóllétéhez is nagymértékben hozzájárulnak. A tanulmányban a baráti kapcsolatok változását tekintjük át a pandémiás időszakban több szempont szerint, 2021 tavaszán gyűjtött kvalitatív és 2021 végén gyűjtött kvantitatív adatok alapján. Különböző szociodemográfiai csoportokban vizsgáljuk az egyének kapcsolati hálójában a járvány előtti és alatti időszakban a barátságokat, a kapcsolatvesztést, majd a járvány alatt is megmaradt baráti kapcsolatok minőségének, a kapcsolattartás módjának és gyakoriságának változását tekintjük át.

A kérdőíves felmérésben megkérdezettek harmada említett barátot a számára legfontosabb emberek között. A baráti kapcsolatok sérülékenyebbek a családi kapcsolatokhoz képest, különösen a fiatalok, a budapestiek és a nők számoltak be nagyobb arányban valamely baráti kapcsolatuk megszűnéséről. A barátokkal való személyes kapcsolattartás is visszaszorult, legfőképp a magasabb iskolai végzettségűek és a nagyobb településeken élők körében. A Covid19-járvány alatti időszakban valamelyest csökkent a baráti kapcsolatok minőségének megítélése. Az interjúk alapján a megszakadt barátságok jellemzően frissebb vagy kevésbé szoros kapcsolatok voltak.

Kulcsszavak: Covid19-járvány, baráti kapcsolatok változása, kapcsolattartás módja, kapcsolatminőség

CHANGES OF FRIENDSHIP TIES DURING THE COVID-19 PANDEMIC

ABSTRACT

Voluntarily chosen friendships play an important integrating role and contribute greatly to an individual's well-being. In this study, we review changes in friendship relationships during the pandemic period from several perspectives, based on qualitative data collected in spring 2021 and quantitative data collected at the end of 2021. We examine friendships and loss of friendships in the interpersonal networks of individuals in different socio-demographic groups before and during the pandemic, and then look at changes in the quality of friendships, the type of contact and the frequency of contact that persisted during the pandemic.

A third of survey respondents mentioned a friend as one of the most important people to them. Friendly relationships are more fragile than family relationships, with young people, Budapest residents and women in particular reporting higher rates of loss of friendships. Personal contact with friends also declined, especially among people with a higher level of education and people living in larger settlements. During the COVID-19 pandemic, the quality of friendships declined somewhat. Based on the interviews, friendships that were broken were typically more recent or less close.

Keywords: COVID-19 pandemic, change of friendship ties, type of contact, the quality of ties

1 Társadalomtudományi Kutatóközpont Szociológiai Intézet.

2 Semmelweis Egyetem EKK Mentálhigiéné Intézet.

BARÁTI KAPCSOLATOK VÁLTOZÁSA A COVID19-JÁRVÁNY ALATT

BEVEZETÉS

Ahogy azt már korábbi kutatási eredmények is megmutatták, a Covid19-járvány különösen negatívan érintette a baráti kapcsolatokat. Míg a családi kapcsolatok sok esetben erősödtek, addig a baráti kapcsolatok gyakran háttérbe szorultak (Albert–Dávid 2022, Dávid et al. 2021, Dávid et al. é.n.). Az önkéntesen választott baráti kapcsolatok fontos integrációs szerepet töltenek be és az egyén jóllétéhez is nagymértékben hozzájárulnak, ugyanakkor a távolságtartásra vonatkozó intézkedések feltehetően máshogy hatottak rájuk, mint például a közeli, sok esetben egy háztartásban élő családtagokkal való kapcsolatokra. A következőkben a baráti kapcsolatok változását tekintjük át a pandémiás időszakban több szempont alapján. Először a baráti kapcsolatok előfordulását vizsgáljuk meg az egyének kapcsolati hálójában a járvány előtti és alatti időszakban, majd a járvány alatt is megmaradt baráti kapcsolatok minőségének változását tekintjük át szintén a járvány előtti és alatti időszakban. Mindkét téma kapcsán bemutatjuk a demográfiai csoportok szerinti eltéréseket is. Regressziós modellekkel igyekszünk – ha sok esetben csak hipotézisek szintjén is – magyarázatot találni a megragadott változásokra.

Fő kutatási kérdéseink: Mennyire reziliensek a baráti kapcsolatok a Covid19-járvány idején? Hogyan változtak a baráti kapcsolatok a koronavírus-járvány alatt, különös tekintettel a kapcsolattartás módjára, gyakoriságára és a kapcsolatok minőségére? A különböző demográfiai csoportok szerint milyen eltéréseket látunk e fenti vonatkozásokban?

SZAKIRODALMI ÁTTEKINTÉS

A távolságtartásra vonatkozó intézkedések hatására számos országban kimutatták az első hullám alatt, 2020 tavaszán, a kapcsolathálók jelentős beszűkülését (pl. Jarvis et al. 2020, Zhang et al. 2020, Bosetti et al. 2020, Latsuzbaia et al. 2020), és az adatok bizonyos csoportok, elsősorban a fiatalok, illetve az idősek fokozott (bár különböző okokra visszavezethető) veszélyeztetettségére mutattak rá (Eurofound 2020).

De miért is érdemes kifejezetten elemezni a baráti kapcsolatok változását? A barátság önkéntesen választott, ámde potenciálisan szoros (erős) kapcsolat, melynek nemcsak az egyén jóllétét, erőforrásokhoz való hozzáférést, hanem a társadalmi kohéziót, integrációt tekintve is nagy jelentősége van.

A barátság feltétele az elköteleződés és az érzelmi közelség, melynek kialakítása és fenntartása idő- és energiaigényes feladat. Egy kapcsolatba fektetett idő és a kapcsolat érzelmi közelsége tehát összefüggnek egymással (Dunbar 2018) – ezért van az, hogy a kapcsolat szorosságának egyik indikátoraként már régóta annak hosszát használják (pl. Marsden–Campbell 1984) a kapcsolattartás gyakorisága, a kapcsolat multiplicitása, az érzelmi közelség és egyéb dimenziók mellett. A Covid19-járvány kapcsolati hatásai szempontjából is releváns, hogy azok a kapcsolatok, melyekbe valamilyen oknál fogva nem tudunk megfelelő mennyiségű erőforrást „beruházni”, nagy eséllyel sérülékenyebbé válnak, kiváltképp, ha nem volt még elég idő arra, hogy valóban szorosra fűzzük azokat. Feld (1981) szerint a kapcsolatok közös tevékenységek során, közös kontextusokban (pl. iskola, munkahely) születnek és azokhoz kötődnek – az elmúlt évtizedek kutatásai alapján ezt kiegészíthetjük azzal is,

hogy ezek nagyban hozzájárulnak a kapcsolatok fennmaradásához: a találkozási alkalmak hiánya sok esetben vezet a kapcsolat megszűnéséhez, és ilyen értelemben az intézményesen „kierőszakolt” interakciók hiánya és a kevés együtt töltött idő növeli egy kapcsolat megszűnésének esélyét (Mollenhorst–Volker–Flap 2014). Pléh Csaba (2021) általánosan érvényes trendként említi, hogy a bezártság erősíti az – akár családi, akár baráti – erős kapcsolatokat, míg a többi, lazább kapcsolatot háttérbe szorítja. Azt is tudjuk, hogy a fizikai eltávolodás gyakran eredményezi az érzelmi eltávolodást is (Bzdok–Dunbar 2020). Márpedig a járványkezelésre hozott intézkedések az emberek zömét jelentős mértékben és hosszabb időintervallumokra a főként családi kapcsolataikat tartalmazó háztartásaikba zárta.

A Covid19-járvány hatását főleg amerikai kutatók korábbi természetikatasztrófa-helyzetekhez hasonlították, ezek tanulságai alapján próbáltak következtetni a világjárvány kapcsolatokat illető hatásaira is. Ezek közül a baráti kapcsolatok szempontjából különösen releváns az a megállapítás, miszerint a krízishelyzettel való megbirkózásban a kapcsolatháló mérete mellett annak összetétele is jelentős szerepet játszik. Hurlbert és szerzőtársai (Hurlbert–Haines–Beggs 2000) az találták, hogy az András hurrikán (1992) alatt a rokoni kapcsolatok több és gyakoribb támogatást nyújtottak, ugyanakkor a rokoni kapcsolatok bizonyos forrásokhoz nem nyújtottak elérést, és a krízis kezdeti szakasza után a diverzebb kapcsolatokra nagyobb szükség lett volna. Hasonló következtetésekre jutottak a Mississippi 2008-as közép-nyugati áradása után is (Casagrande–McIlvaine–Newsad–Jones 2015).

Egy az Egyesült Államokban 2019-ben és 2020-ban, nem reprezentatív mintán végzett panelvizsgálat azt találta, hogy a nagyon közeli kapcsolatok száma nem változott szignifikánsan a járvány idején, viszont a kapcsolathálók összetétele igen: a közeli barátok és munkatársak száma csökkent, míg a nagyon közeli családtagok száma emelkedett a maghálózatokban (Kovacs et al. 2021). 2020 májusában a kapcsolatinapló-módszerrel készített magyarországi adatfelvételt a 2015-ben hasonló módszerrel³ gyűjtött adatokkal összehasonlítva Dávid és szerzőtársai (é.n.) azt találták, hogy az egy nap alatt lezajló személyes kontaktusok száma nagyjából változatlan maradt, de egyrészt megduplázódott a teljesen izoláltak aránya (leginkább a legfiatalabbak és az idősek körében emelkedett), másrészt a családi kontaktusok száma nőtt, a barátokkal való kapcsolattartás pedig csökkent.⁴

A magyar felnőtt lakosság bizalmas beszélgetési hálózataiban a rokoni kapcsolatok átlagában 1999 óta megfigyelt töretlen csökkenés, és ezzel párhuzamosan a nem rokoni bizalmasok átlagának töretlen növekedése (Albert–Koltai–Dávid 2021) 2018 óta megállt és a 2021. évi adatok alapján a visszájára fordult – gyaníthatóan a Covid19-járvánnyal kapcsolatba hozhatóan. A rokoni kapcsolatok átlaga visszatért a 2015-ben mért szintre, míg a nem rokoni kapcsolatok átlaga a 2011-ben és 2015-ben mért adatok közé esik. Míg a 40 év alattiaknál 2018-ban egyértelműen a csak nem rokonokból álló bizalmas kapcsolathálók domináltak, hiszen minden második megkérdezettnek csak nem-rokon bizalmasai voltak, ez jelentősen megváltozott, 2021-ben 14%-kal kevesebben említettek csak nem-rokon bizalmasokat, míg a rokonság szempontjából vegyes hálózatok aránya 25%-ról 37%-ra nőtt. Hasonló, bár kicsit kisebb mértékű volt a két vizsgált időpontban mért változás a 40–59 évesek, és a legidősebbek csoportjában is. A 60 felettiiek esetében azonban, a két fiatalabb korosztálytól eltérően, nőtt a csak rokon bizalmasokat említők aránya is. Azaz a bizalmas kapcsolathálózatok összetételének megváltozása is a családi kapcsolatok újbóli előtérbe kerülését jelzi. A barátok visszaszorulása a bizalmasok között fokozottabban érinti a nőket, az alacsony iskolai végzettségűeket és az időseket (Albert–Dávid 2022).

3 A két adatfelvétel fő különbsége, hogy 2015-ben személyes lekérdezéssel, míg 2020-ban telefonon zajlott az adatgyűjtés. 2015-ben a válaszadók 2 napig vezették a kapcsolati naplót, 2020-ból pedig egy napra vonatkozó adatokkal rendelkezünk.

4 Az elemzés publikálás alatt.

A járvány első évének magyarországi mérlegét megvonó, a kapcsolatokra is kitérő kutatásban (Bíró-Nagy-Szászi 2021) a megkérdezettek 19%-a számolt be baráti kapcsolatai elhidegüléséről, 7% megerősödéséről. A *Magyar Ifjúság* vizsgálat 2020. évi adatfelvételének az elemzők számára meglepő egyik eredménye az volt, hogy a fiatalok legégetőbb problémáit tartalmazó térképre, ugyan negyedik helyen, de először került fel a baráti társaságok, közösségek hiánya, illetve a baráti kapcsolatokkal való elégedettség is csökkent (Székely 2021).

A barátok számát illetően nagyon erős strukturális meghatározottságokat mutattak az elmúlt évtizedek vizsgálatai (összefoglalóan lásd: Albert-Dávid-Tóth 2020): noha a barátok átlagos számát illető különbség napjainkra férfiak és nők közt eltűnni látszik, a férfiaknak még mindig inkább van barátja. A fiatalabb életkor, a magasabb iskolai végzettség, a munkaerőpiaci részvétel mind a nagyobb baráti kört valószínűsíti. Napjainkra dominánssá az vált, hogy a magyar felnőtt lakosság barátainak száma legnagyobb eséllyel 1–5 fő közé esik. Az életkor és az iskolai végzettség – minden egyéb együttes hatástól függetlenül – jelentős kapcsolatot mutat azzal, hogy valakinek van-e barátja. Minél idősebb valaki vagy minél alacsonyabb iskolai végzettségű, annál nagyobb eséllyel nélkülözi a barátokat. A nők, az idősebbek és az alacsony iskolai végzettségűek hátrányosabb helyzetben vannak a kimondottan széles baráti körrel való rendelkezés szempontjából is.

ADATOK ÉS MÓDSZERTAN

Kevert módszertan

Kutatásunkban kevert módszertant alkalmazunk a baráti kapcsolatok koronavírus-járvány alatti változásának megismerésére. A kevert módszertani megközelítésekben belül kutatási stratégiánkra az összetartó párhuzamos felépítés jellemző (Creswell-Plano Clark 2011, Király et al. 2014). Eszerint a két kutatási szakasz (azaz: a kvalitatív interjú és kvantitatív kérdőív) nem egymásra épült. A kétféle módszertan alkalmazásával célunk az volt, hogy a kvantitatív és kvalitatív adatok erősségeinek kombinálásával jobban megértsük a baráti kapcsolatok változásának jellemzőit. A továbbiakban részletesen bemutatjuk a különböző megközelítésekhez tartozó adatfelvételeket és elemzési stratégiákat.

Először a kvantitatív eredményeket mutatjuk be, majd az ez alapján mutatkozó trendeket egyéni narratívák tükrében is megvizsgáljuk. A továbbiakban részletesen bemutatjuk a különböző megközelítésekhez tartozó adatfelvételeket és elemzési stratégiákat.

Kvantitatív kutatás

A tanulmányban felhasznált kvantitatív adatok egy nagyobb, a TK Szociológiai Intézetében 2021-ben szerveződött, a Covid19-járvány társadalmi hatásait vizsgáló kutatás részeként kerültek felvételre. A kutatásban részt vevők egy kérdőívet dolgoztak ki, mely a járvánnyal összefüggésben vizsgálta többek között a testi-lelki egészséget, a lakhatást, a munkaerőpiaci körülményeket és a társas kapcsolatokat. Az adatfelvételre 2021. november 29. és 2021. december 11. között online került sor, az NRC piackutató cég szervezésében 1000 fős mintán (a cég netpanelének használatával). A célpopuláció a 18–65 éves, magyar, internethozzáféréssel rendelkező népesség volt (~5,43 millió fő). A kor, nem, településtípus és iskolai végzettség szerinti kvóták biztosították, hogy a minta e tényezők mentén jól közelítse a magyar lakosság jellemzőit. Az adatokat továbbá kor, nem, településtípus, régió és iskolai végzettség szerint súlyoztuk. A súlyozás tehát a teljes lakossághoz viszonyítva, és nem kifejezetten az internettel rendelkező lakossághoz viszonyítva történt, emiatt fontos megemlíteni az internettel rendelkező lakosság jellemzőit. 2020-ban a KSH adatai alapján a 16–74 éves hazai lakosság 85%-a használta az internetet a kérdezést megelőző 3 hónapban. Korcsoportok szerint ugyanakkor jelentős különbség mutatkozik: a 16–24

évesek 98%-ára, a 25–54 évesek 94%-ára, az 55–64 évesek 72%-ára, a 65–74 évesek 53%-ára volt mindez igaz. Az internethasználók aránya továbbá iskolai végzettség szerint is jelentős eltéréseket mutat, hiszen az alapközü végzettséggel rendelkezők 63%-a, a középökü végzettségűek 84%-a, a felsőökü végzettségűek 97%-a tartozott közük (KSH 2021). Az adatfelvétel a negyedik hullám idején készült, amikor – 2021. november 18-tól – újra kötelezővé vált zárt terekben is a maszkhasználat, a kormány mindenki számára javasolta, de az egészségügyi dolgozók számára kötelezővé is tette a harmadik oltás felvételét.⁵

A társas kapcsolatokra vonatkozó blokk a válaszadók legfontosabbnak ítélt kapcsolataira kérdezett rá az alábbi kérdés segítségével: *Hány, az Ön számára nagyon fontos, 18 éven felüli személy van az életében? A válaszadók összesen 10 ilyen személyt említhettek, akikre vonatkozóan a kérdőív még további kérdéseket is tartalmazott, úgymint a kapcsolat típusa (társ, gyermek, szülő, egyéb rokon, barát, munkatárs, szomszéd, egyéb⁶), a kapcsolati személy neve, életkora, hogy egy településen élnek-e a válaszadóval, illetve, hogy hány éve ismerik egymást. A kérdőív továbbá rákérdezett arra is, hogy a Covid19-járvány előtt, illetve a Covid19-járvány alatt hogyan tartották döntően a kapcsolatot (személyesen, telefonon vagy online), milyen gyakran találkoztak egymással és a válaszadó milyenek értékeli kapcsolatukat egy 1-től 10-ig terjedő skálán, ahol az 1-es érték jelentette a nagyon rossz és a 10-es a nagyon jó minőséget.*

Ezt követően a kérdőív rákérdezett arra is, hogy *„Volt olyan személy, akit a Covid19-járvány előtt megemlített volna a számára legfontosabb személyek között, de most nem említette a számára fontos személyek között?”* Két ilyen személy megnevezésére volt lehetőség, s a válaszadóktól ez esetben is megkérdezésre került a kapcsolat típusa, a kapcsolati személy neve, életkora, az, hogy egy településen laknak-e. Ezen kívül egy további kérdés vizsgálta, hogy *„Miért romlott meg a kapcsolatuk?”*, s a válaszadók az alábbi kategóriákból választhattak: (1) meghalt, (2) elköltözött, (3) eltávolodtunk egymástól, (4) már nincs időnk/alkalmunk a találkozásra, (5) csalódtam benne, (6) egyéb, éspedig.

Mivel minden kapcsolati kérdés esetében megkérdezésre került a kapcsolat típusa, ezért lehetőségünk van kifejezetten a baráti kapcsolatok vizsgálatára. A baráti kapcsolatok változását a kutatási kérdéseinkhez alkalmazkodva két lépésben mutatjuk be. Először a baráti kapcsolatok elvesztésének/megromlásának témakörét járjuk körül, a Covid19-járvány alatt már nem fontos kapcsolatként említett kapcsolatok áttekintésével. Második lépésben pedig a járvány alatt megmaradó baráti kapcsolatok változását elemezzük az alapján, hogy változott-e a kapcsolattartás módja, gyakorisága és a kapcsolat minősége a járvány idején.

Az adataink hierarchikusak, mivel egy válaszadóhoz több (akár különböző számú) baráti kapcsolat is tartozhat. Elemzésünk során ugyanakkor a válaszadó és nem a baráti kapcsolatok szintjét elemezzük, mivel kutatásunkban arra vagyunk kíváncsiak, hogy az egyén baráti hálózatainak jellemzői hogyan változtak a pandémiás időszakban.

A módszereinket tekintve először leíró statisztikák segítségével tekintjük át, hogy a legfontosabb demográfiai csoportok szerint miképpen változtak a baráti kapcsolatok. Majd regressziós modellek segítségével vali-

⁵ <https://koronavirus.gov.hu/>

⁶ A kérdőív lehetőséget adott egy adott kapcsolat többféle típusba sorolására, azaz a multiplicitás megjelenítésére, ugyanakkor a többes jelölés nagyon csekély mértékben fordult elő, így az elemzésben ennek figyelembevételétől eltekintettünk, ezekben a ritka esetekben a szorosabb kapcsolatot vettük figyelembe (társ és barát esetén pl. a társat).

⁷ A teljesen korrekt névinterpretáló kérdés a *„Miért romlott meg vagy szűnt meg a kapcsolatuk?”* lett volna, mivel elhalálozás esetén nyilvánvalóan a kapcsolat megszűnéséről van szó, míg egyéb esetekben az is lehet, hogy nem szűnt meg a kapcsolat, csak annyira megromlott, hogy már nem érzi a legközelebbi, legfontosabb másokat tartalmazó körbe tartozónak az adott személyt a kérdezett.

dáljuk, hogy a demográfiai változók együttes kontrollja mellett mely csoportok szerint mutatkoznak szignifikáns különbségek. Bináris logisztikus regressziós modellek segítségével vizsgáljuk a demográfiai tényezők szerepét annak valószínűségében, hogy a járványidőszakban valaki 1) vesztett-e barátot, 2) visszaszorította-e a személyes kapcsolattartást barátaival, valamint hogy 3) romlott-e a baráti kapcsolatainak (minőségi) megítélése. A kapcsolattartás gyakoriságának változását csak leíró statisztikák alapján elemezzük, mivel a mintánkban olyan kis arányban számoltak be a válaszadók ennek csökkenéséről, hogy az alacsony esetszámok miatt nincs lehetőségünk a részletesebb vizsgálatra.

Ezen kívül a többi regressziós modellben is alacsony esetszámokkal (és ritka eseményekkel) dolgozunk, a modelljeinkbe emiatt egyszerre csak kevés, a vizsgálat szempontjából elengedhetetlen számú demográfiai változót léptettünk be. Minden modellben szerepeltetjük a válaszadó nemét, korcsoportját, iskolai végzettségét, településtípusát. A korcsoport esetében a 18–29 éves korosztályt két részre bontottuk: 18–23 évesekre és 24–29 évesekre, mivel a tanulókat (jellemzően 23 év alatti korosztályt) magasabb barátszám jellemzi, illetve gyakrabban is rendelkeznek baráttal. Az összes vizsgált függő változó esetében futtatunk egy alternatív modellt is, amelyben a korcsoport helyett a munkaerőpiaci státusz szerepét teszteljük a többi felsorolt demográfiai változó kontrollja mellett. A korcsoport és munkaerőpiaci státusz együttes vizsgálatát a modellekben az is gátolja, hogy erős átfedést mutat a legfiatalabbak és tanulók, valamint a legidősebbek és nyugdíjasok csoportja. Végül a párkapcsolat meglétét és a szubjektív anyagi helyzetet nem vonjuk be a modelljeinkbe, mivel az alacsony esetszámok miatt nincs lehetőségünk további változók szerepeltetésére, a kétváltozós elemzések alapján pedig e változók mentén mutatkoztak legkevésbé egyértelmű mintázatok.

Interjú kutatás: egyéni interjúk

Az interjúk felvételére 2021 áprilisában és májusában a Covid19-járvány 3. hulláma alatt került sor, amikor az átoltottság fokozatos növekedésével párhuzamosan elkezdtek fokozatosan feloldani a korlátozó intézkedéseket. 2021. május 21-én lett vége a kijárási tilalomnak, a közterületi maszkviselésnek és a távolságtartásnak, noha bizonyos korlátozó intézkedések még hatályban maradtak egy ideig.⁸ Az interjúk témája a Covid19-járvány kapcsolathálózatokra és ezzel összefüggésben a jóllétre gyakorolt hatása volt. Összesen 44 interjú készült. Az alanyok kiválasztásakor arra törekedtünk, hogy egy kor, nem, lakóhely és háztartásméret szempontjából vegyes minta alakuljon ki. A megkérdezettek között 20 férfi és 24 nő volt, a legfiatalabb válaszadó 20, a legidősebb 80 éves volt, 12 fő a 25 év alatti, 48 fő a 25–49 éves, 5 fő a 50–64 éves korosztályhoz tartozott és 6 fő volt 65 évnél idősebb. 19 fő falun, 7 fő vidéki városban, míg 18 fő Budapesten élt. A 44 megkérdezettből 16 fő volt egyedülálló, 26 fő házas vagy párkapcsolatban élt és 2 fő volt özvegy. Iskolai végzettségük az átlagnépességnél magasabb volt, csupán 2 fő rendelkezett alacsony, míg 21 fő felső- és 22 fő középfokú végzettséggel. A félig strukturált interjúk átlagosan 1,5–2 óráig tartottak. Az interjú vezérfonala az alábbi témákat érintette 1) a járvány első három hullámának szubjektív megélése a pozitív és negatív változásokra vonatkozóan, a lakhatás, a jövedelem, a családtagokkal kapcsolatos gondozási feladatok, félelmek dimenzióiban; 2) a közeli kapcsolatok leírása, jellemzése, különös tekintettel a három járványhullám alatti változásokra 3) a gyakori szabadidős tevékenységeket illető változások 4) a segítségnyújtás alakulása mind az adott, mind a kapott segítség tekintetében; 5) elvárások, nehézségek (pl. egészségügyi), gondolatok a járvány jövőbeni kapcsolati hatásairól és esetleg a jövőbeni tanulságokról.

Az interjúk baráti kapcsolatokat érintő részeit tematikusan elemeztük.

⁸ <https://koronavirus.gov.hu/>

KVANTITATÍV EREDMÉNYEK

Baráti kapcsolatok a fontosnak ítélt kapcsolatok között

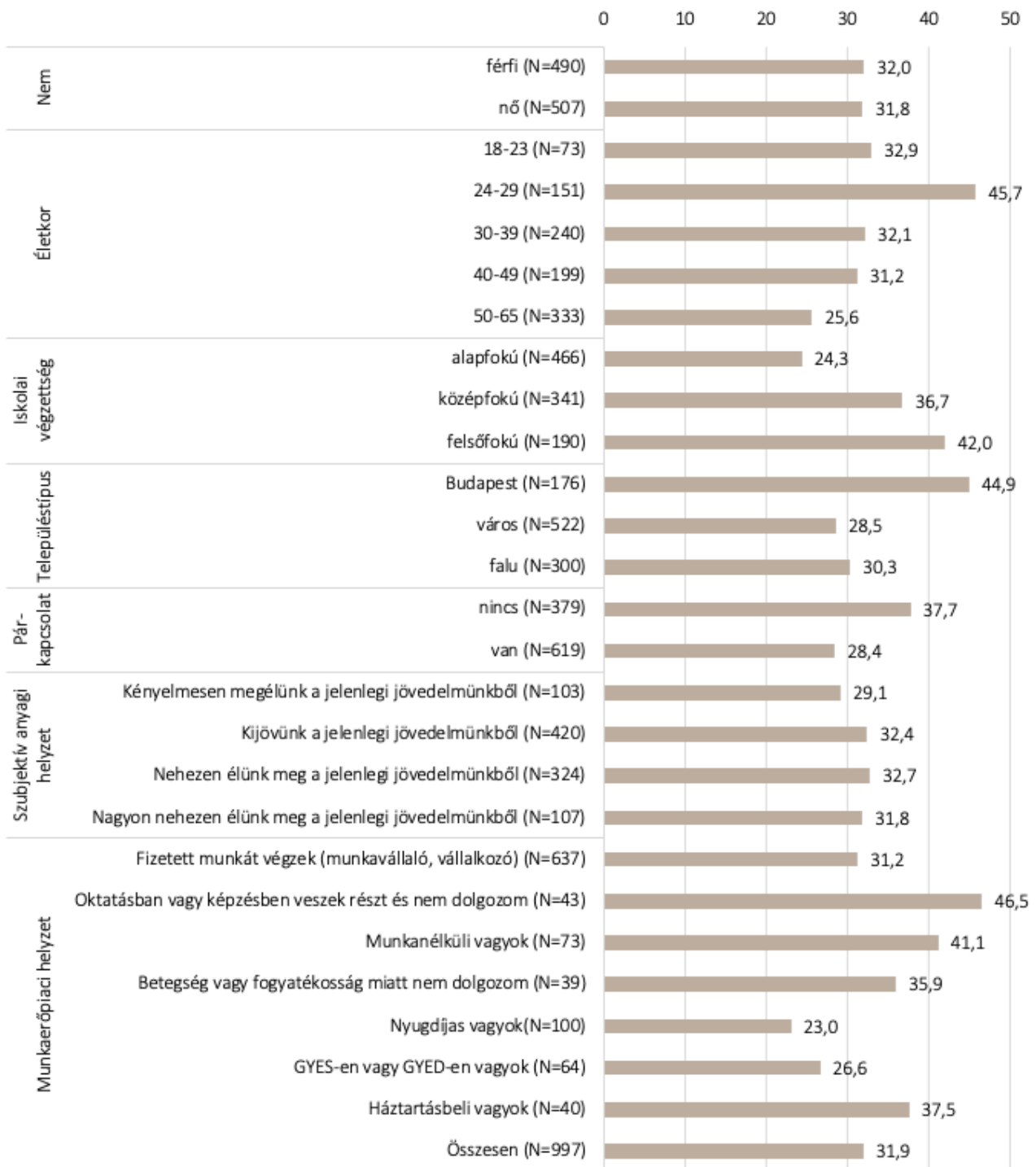
A baráti kapcsolatok Covid19-járvány alatti rezilienciájának vizsgálatához először áttekintjük azt, hogy mely demográfiai csoportok kapcsolati hálójában fordulnak elő inkább barátok. Vajon azokra a csoportokra jellemzőbb valamely barát elvesztése, akik gyakrabban említettek a számukra fontos személyek között barátokat, vagy épp azokra, akik kevésbé? Mindez hogyan függ össze a barátok számával? A kevesebb vagy a több baráti kapcsolattal rendelkező csoportok baráti kapcsolatai voltak a sérülékenyebbek?

Mielőtt rátérnénk a barátok említésének demográfiai csoportok szerinti különbségeire, röviden azt is áttekintjük, hogy a lakosságra általánosságban mennyire jellemző, hogy valamely barátjukat a legfontosabb kapcsolataik közé sorolják, és mindez hogyan viszonyul más kapcsolattípusok említésének gyakoriságához. A minta egészét vizsgálva az látható, hogy a válaszadók több mint fele (57%) említett társat és szülőt (53,7%), közel fele testvért (47%) és egyéb rokont (46,5%). Egyharmaduk említett gyermeket (32,7%) és szintén egyharmaduk barátot (31,9%), míg munkatársat (9,1%), szomszédot (6,1%) és egyéb személyt (3,4%) kevesebb mint 10%-uk. További 4,6%-uk úgy nyilatkozott, hogy nincsen fontos személy az életükben. Korábbi kutatási eredmények szerint (Albert–Koltai–Dávid 2021) egyre nő a baráti kapcsolatok aránya a fontos kapcsolatok között, ugyanakkor, ahogy a jelenlegi adatok is mutatják, még mindig jelentős, 20 százalékpont körüli a különbség egyes közeli családi kapcsolatok (társ, szülő, testvér) és a barátok említésének előfordulása között.

A baráti kapcsolatok említésének demográfiai csoportok szerinti eltéréseit vizsgálva látható (1. ábra), hogy míg a nők és a férfiak ugyanolyan arányban említettek barátot a fontos kapcsolataik között, addig arányuk az eddigi vizsgálati eredményekkel összhangban az életkor előrehaladtával általánosságban csökken (bár a 24–29 évesek körében magasabb a baráti kapcsolatot említők aránya, mint a 18–23 évesek körében), míg az iskolai végzettség növekedésével párhuzamosan nő. Településtípus szerint vizsgálva a különbségeket az adatok azt mutatják, hogy a budapestiek sokkal inkább rendelkeznek baráttal (44,9%), a városokban (28,5%) és falvakban (30,3%) élőkhöz képest. Párkapcsolat szerint is különbséget látunk, hiszen azok, akiknek nincsen párkapcsolata, nagyobb arányban rendelkeznek baráttal (37,7%), mint akiknek van (28,4%). A munkaerőpiaci státusz alapján a tanulók (46,5%) és a munkanélküliek (41,1%) körében a legmagasabb a barátot említők aránya, míg a nyugdíjasok (23%) és a gyesen vagy gyeden lévők (26,6%) a legelszigeteltebbek ebből a szempontból. Végül a szubjektív jövedelmi helyzet szerint nem mutatkoznak jelentős (és statisztikailag szignifikáns) különbségek, az életkörülményeiket pozitívabban és negatívabban megítélők esetében is 30% körüli a barátot említők aránya.

Amennyiben a baráti kapcsolatot említő válaszadókat részletesebben is megvizsgáljuk aszerint, hogy 1, 2 vagy legalább 3 barátot soroltak-e fel (2. ábra), akkor néhány további, a korábbiak alapján nem mutatkozó demográfiai különbséget is láthatunk. Míg a nőkre és a férfiakra közel ugyanolyan arányban volt jellemző, hogy a fontos kapcsolataik között feltüntettek barátot is, addig a megnevezett barátok számában már szignifikáns eltérés mutatkozik. A nők 47%-a csak egy barátot említett, míg ez az arány a férfiak esetében 25,5%. A szubjektív jövedelmi helyzet alapján szintén nem látunk számottevő különbséget a barátot említők arányában, viszont a saját helyzetüket legrosszabban megítélő válaszadók esetében közel 10 százalékponttal nagyobb azok aránya (47,1%) a többi csoporthoz képest, akik csak egy baráttal rendelkeztek. Ez a különbség ugyanakkor statisztikailag nem szignifikáns. A többi demográfiai változó mentén nagyjából összhangban vannak az eredmények a korábbiakkal: a fiatalabb korcsoportok nemcsak nagyobb arányban rendelkeznek olyan baráttal, akit fontos kapcsolataik között említene, de rájuk jellemzőbb az idősebb korosztályokhoz képest (40–49; 50–65) az is, hogy nemcsak egy, hanem több barátot is említettek. A budapestiekre a falusiakhoz és a városiakhoz, valamint

1. ábra. A fontos kapcsolatok között barátot említők aránya az egyes szociodemográfiai csoportokban (%)

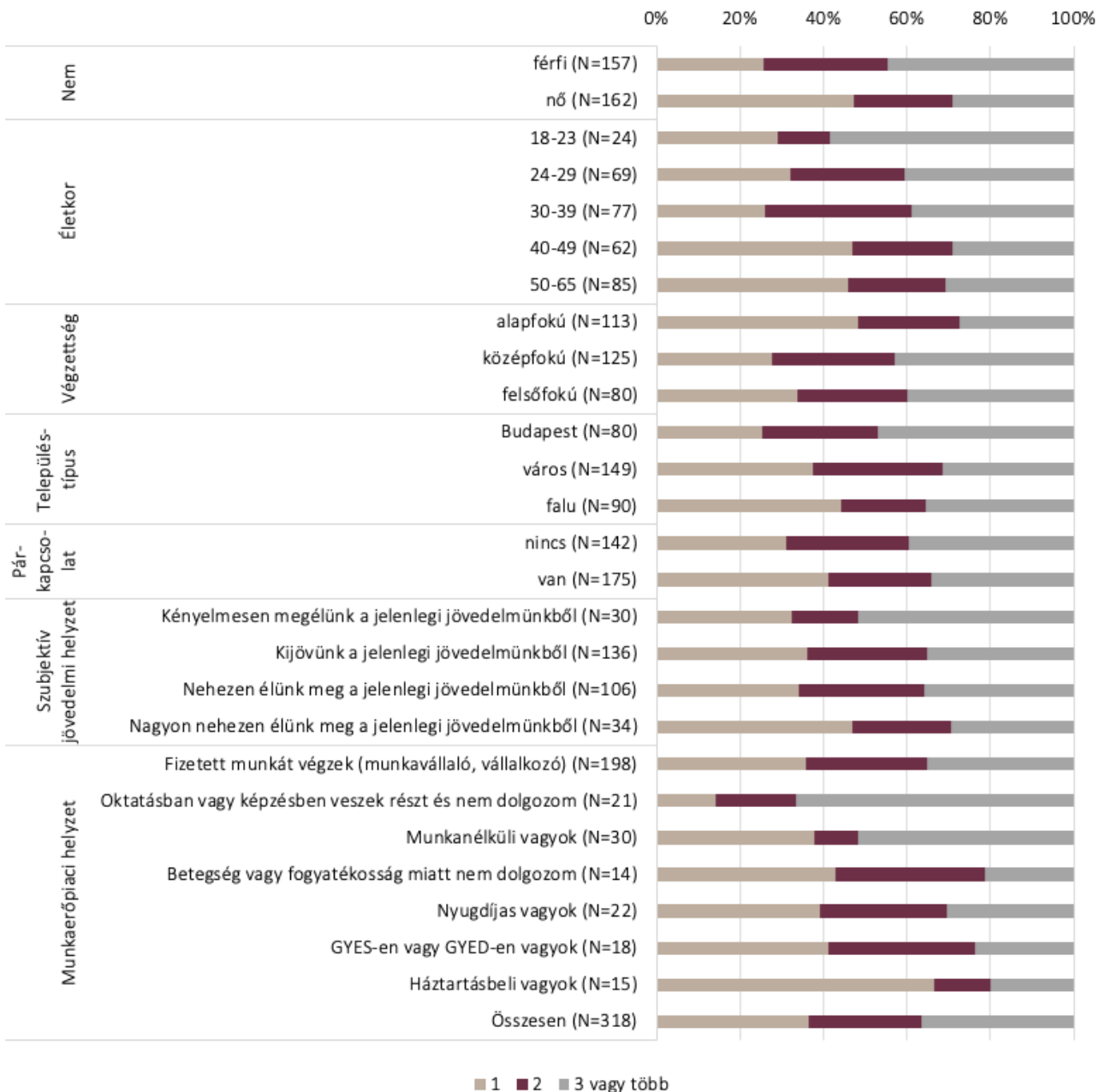

Forrás: Saját szerkesztés

Szignifikanciatesztek eredményei: férfiak és nők ($p=0,959$); korcsoportok ($p=0,001$, $C=0,140$); iskolai végzettség ($p=0,000$; $C=0,159$); településtípus ($p=0,000$; $C=0,133$); párkapcsolat ($p=0,002$, $C=0,097$); szubjektív anyagi helyzet ($p=0,872$); munkaerőpiaci helyzet (inaktív kategóriák összevonva) ($p=0,015$; $C=0,111$).

a közép- és felsőfokú oklevéllel rendelkezőkre az alapfokú végzettségűekhez képest szintén jellemzőbb, hogy egynél több barátot neveztek meg. A párkapcsolattal rendelkezők nagyobb arányban rendelkeztek egy baráttal (41,1%), mint azok, akiknek nincs párjuk (31%), de a különbség statisztikailag nem szignifikáns. A munkaerőpiaci státuszt tekintve pedig arra világítanak rá az adatok, hogy a tanulókra a többi csoporthoz képest inkább jellemzőbb az, hogy egynél több barátjuk van, és kifejezetten jellemző, hogy három vagy több barátot említettek (66%).

2. ábra. A baráti kapcsolatot említő válaszadók megoszlása, demográfiai csoportok és a barátok száma szerint (%)

Forrás: Saját szerkesztés

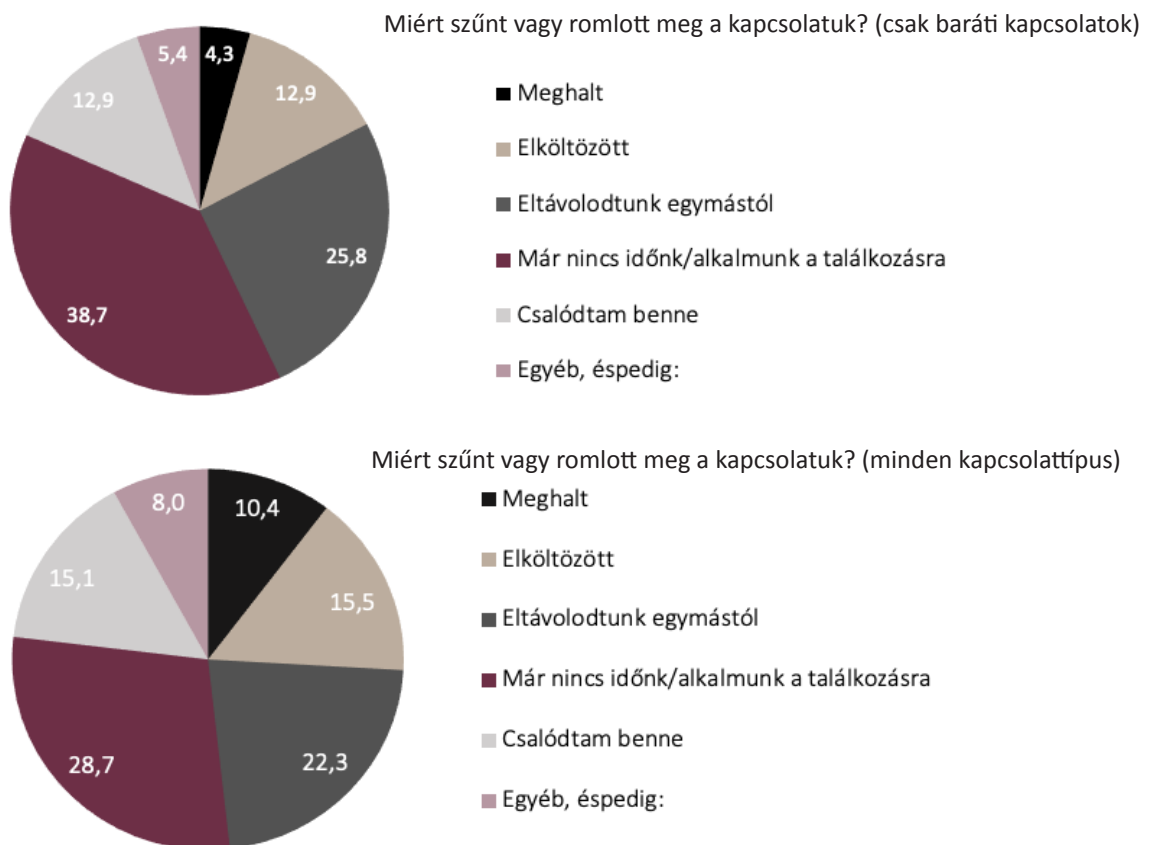
Szignifikanciatesztek eredményei: férfiak és nők ($p=0,000$; $C=0,226$); korcsoportok ($p=0,036$; $C=0,161$); iskolai végzettség ($p=0,018$; $C=0,137$); településtípus ($p=0,038$; $C=0,126$); párkapcsolat ($p=0,173$); szubjektív anyagi helyzet ($p=0,520$); munkaerőpiaci helyzet (inaktív kategóriák összevonva) ($p=0,012$; $C=0,175$).

A BARÁTI KAPCSOLATOK REZILIENCIÁJA

A fentiekben láthattuk, hogy barátokat a családtagokhoz képest kisebb arányban említettek a válaszadók a fontos kapcsolataik között. A baráti kapcsolatok ezen túl sérülékenyebbek is a családi kapcsolatokhoz képest, hiszen a Covid19-járvány alatt megszűnő vagy megromló kapcsolatok között legnagyobb arányban a barátokat (5,9%) említették, ezt követően leggyakrabban szülők (3,7%) és egyéb rokonok (3,1%) kerültek említésre.

Amennyiben kivételesen nem az egyének szintjét vizsgáljuk, hanem a kapcsolatokét (egy válaszadó két megszűnő kapcsolatot is említhetett), akkor azt is láthatjuk, hogy milyen okok miatt szűntek meg vagy romlottak meg azok a leggyakrabban. A válaszadók összesen 251 darab a járvány idején megromló kapcsolatot említettek, melyeknek a többsége azért szűnt vagy romlott meg, mert a felek eltávolodtak egymástól a koronavírus-járvány alatt (22,3%) vagy mert már nincs idejük az egymással való találkozásra (28,7%). Amennyiben kifejezetten a baráti kapcsolatok (N=93)⁹ megszűnésének vagy megromlásának okait vizsgáljuk, akkor láthatjuk, hogy azok esetében magasabb azoknak a kapcsolatoknak az aránya, amelyek amiatt szűntek meg, mert a feleknek már nincs idejük/alkalmuk a találkozásra. Ez az eredmény a baráti kapcsolatok változó fontosságára utal, vagyis úgy tűnik, hogy a pandémiás helyzet miatt átalakult életvitelbe kevésbé férnek bele a baráti kapcsolatok.

3. ábra. A (baráti) kapcsolatok megszűnésének okai (%)

(fenti ábra: N=93 db baráti kapcsolat, lenti ábra: N=251 db kapcsolat; súlyozatlan adatok)

Forrás: Saját szerkesztés

⁹ 67 válaszadó összesen 93 megszűnő/megromló baráti kapcsolatot említett.

Demográfiai csoportok szerint vizsgálva az látható, hogy a nőkre a férfiakhoz képest – ugyan nem szignifikánsan, de – jellemzőbb volt valamely barátjuk elvesztése a pandémiás időszakban, amely azért is különösen érdekes, mivel esetükben a jelenlegi meglévő kapcsolataikat tekintve magasabb az egy baráttal rendelkezők aránya.

Életkor szerint a legfiatalabb korcsoportra a legjellemzőbb valamely barát elvesztése. Míg a többi korcsoport 4–6%-a nevezett meg ilyen, a járvány idején megszűnt kapcsolatot, addig a 18–23 évesek 16,4%-a. Mindez összefügg a munkaerőpiaci státusz szerinti különbségekkel is, hiszen az eredmények azt mutatják, hogy az oktatásban levők 24%-a számolt be megszűnő baráti kapcsolatról, míg a fizetett munkában lévők és egyéb, inaktív csoportoknak mindösszesen 3–5%-a. Ezek az eredmények jól rávilágítanak a fiatalok és kifejezetten a tanuló fiatalok sérülékenyebb helyzetére. A legfiatalabb korosztályba tartozók között vannak olyanok, akik a járvány alatt fejezték be középfokú és kezdték meg egyetemi tanulmányaikat (vagy egyéb formában tanultak tovább). Esetükben az új tanulmányok gyakran csak online formában kezdődtek meg, vagy amennyiben jelenléti oktatásban indultak a félévek, azok sokszor végül online formában fejeződtek be. Vagyis az új képzés adta ismerkedési lehetőségeket az érintett fiatalok kevésbé (vagy akár semennyire sem) tudták kihasználni, az esetlegesen újonnan szerzett, vagy korábbiakban a középiskolai tanulmányok alatt meglévő kapcsolatok pedig könnyebben leépülhettek, hiszen velük sem volt már meg a közös intézményi közeg (új kapcsolatok pedig nem épültek a helyükre). A tanuló és dolgozó fiatalok közötti különbség egy további lehetséges magyarázata, hogy a távoktatás jobban elszigetel, mint a távolról történő munkavégzés (más egy online tanóra, mint egy online munkahelyi megbeszélés, ahol esetlegesen szabadabban hozzá lehet szólni a többiekhez, mint egy kötött tanórán). Ezek az eredmények is alátámasztják a tanulmány bevezetőjében már említett kontextusok, illetve a kapcsolat hosszának/erősségének fontosságát.

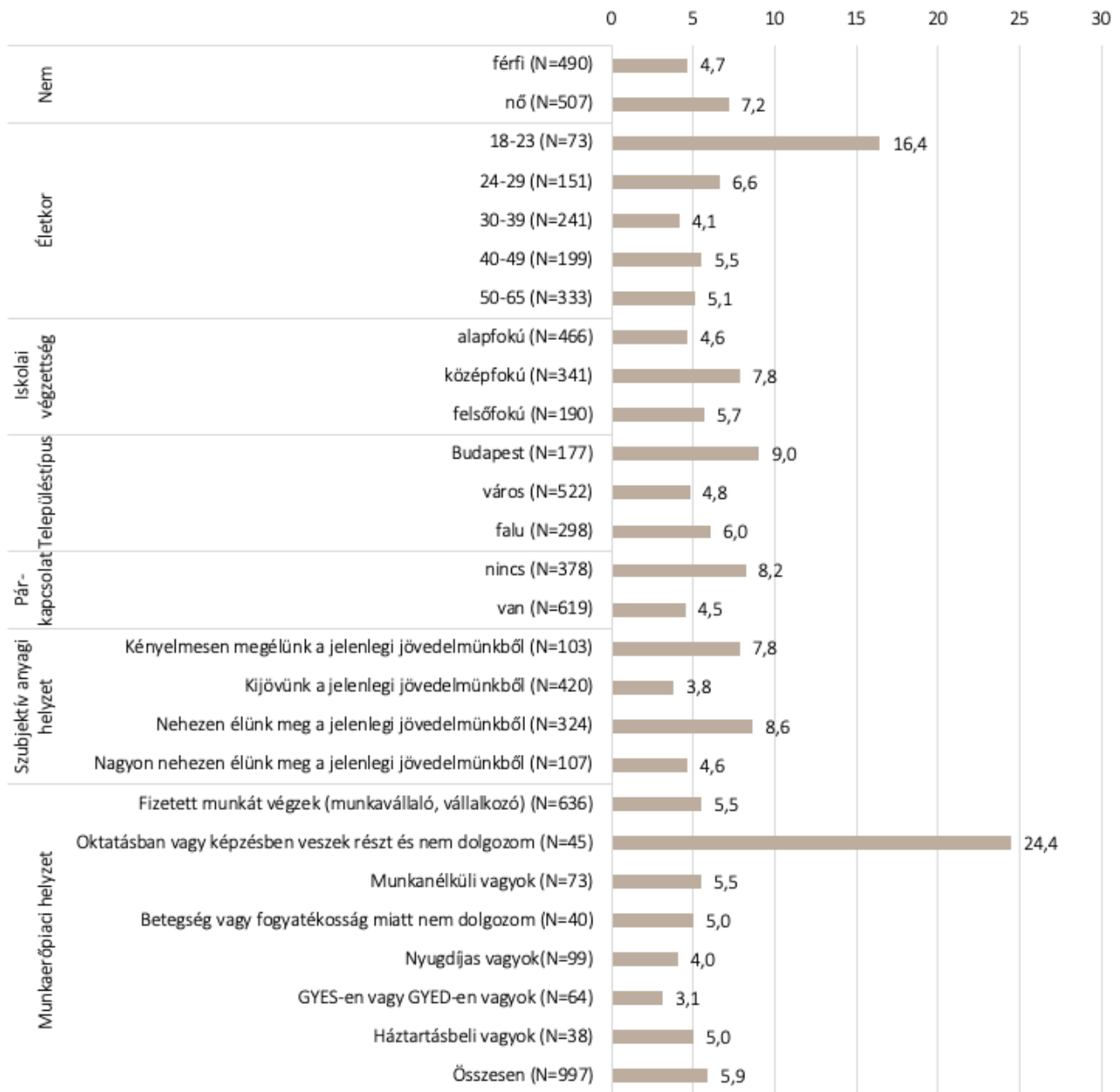
A párkapcsolattal nem rendelkezők nagyobb arányban veszítettek barátot (8,2%), mint a párkapcsolatban élők (4,5%), ami összefüggésben lehet azzal, hogy ők eleve is nagyobb arányban és több baráttal rendelkeztek. Iskolai végzettség szerint a középfokú végzettséggel rendelkezőkre (7,9%) az alsó- és felsőfokú végzettségűekhez képest (4,7%; 5,8%), településtípus szerint a budapestiekre (9%) a városiakhoz (4,8%) és a vidékiekhez (6%) képest volt jellemzőbb valamely barát elvesztése. A különbségek az utóbbi kettő esetén ugyanakkor nem szignifikánsak.

A szubjektív anyagi helyzet szerint nem mutatkozik egyértelmű mintázat (vagyis, hogy a jobb vagy rosszabb anyagi helyzetben levőkre volt-e mindez jellemzőbb), hiszen azoknál volt leggyakoribb, akik nehezen (8,6%), illetve akik kényelmesen (7,8%) élnek meg jelenlegi jövedelmükből, ők azonban szignifikánsan eltérnek a másik két kategóriától.

Amennyiben logisztikus regressziós modellben vizsgáljuk valamely barát elvesztésének valószínűségét, akkor látható, hogy a nemek, valamint a korcsoportok szerinti különbségek a többi változó kontrollálása mellett szignifikánsak (1. táblázat). Tehát a nők a férfiakhoz, a 18–23 évesek a 30 év felettiekhez képest nagyobb valószínűséggel veszítették el valamely barátjukat a járvány alatt.

A nők körében mutatkozó nagyobb arányú barátvesztést magyarázhatják a járványidőszakban megszokszorozódó gondoskodói feladatok, s ezzel összefüggésben a nők csökkenő szabadideje. Ezt a magyarázatot támasztják alá a 2. táblázatban látható interakciós hatások is, mely szerint a legnagyobb arányban kisgyermekkel rendelkező 30–39 éves, valamint a járvány alatt gyakran hazaköltöző idősebb gyerekekkel rendelkező és idős szülőket gondozó 50–65 éves korcsoportokban mutatkozik szignifikáns különbség a két nem között. Míg a Covid19-járvány előtti kutatások (Albert–Dávid–Tóth 2020) épphogy a nők és a férfiak barátainak szá-

4. ábra. Hány % említett baráti kapcsolatot a Covid-19 járvány alatt már nem fontos kapcsolatként?

Forrás: Saját szerkesztés.

Szignifikanciatesztek eredményei: nők és férfiak ($p=0,107$); korcsoportok ($p=0,003$; $C=0,127$); iskolai végzettség ($p=0,167$); településtípus ($p=0,116$); párkapcsolat ($p=0,017$; $C=0,076$); szubjektív anyagi helyzet ($p=0,035$; $C=0,095$); munkaerőpiaci helyzet ($p=0,000$; $C=0,170$).

mában mutatkozó különbség csökkenéséről számoltak be, vagyis amíg a férfiak hagyományosan több baráttal rendelkeztek, addig ez a különbség a 2018-as adatok tükrében már nem volt szignifikáns. Ettől eltérően jelen eredmények abba az irányba mutatnak, hogy a Covid19-járvány visszaállította a nemi különbségeket, mivel nagyobb arányban épültek le a nők baráti kapcsolatai. Ez összhangban van a témát érintő magyar (pl. Fodor et al. 2021, Geambaşu et al. 2020) és növekvő számú nemzetközi vizsgálati eredményekkel (pl. Czymara–Langenkamp–Cano 2021, Reichelt–Makovi–Sargsyan 2021, Hipp–Bünning 2021), miszerint a nőket sok szempontból súlyosabban, hátrányosabban érintette a világgjárvány, mint a férfiakat. Emiatt többen az elmúlt évtizedek nemi esélyegyenlősége irányába tett haladás visszarendeződésétől tartanak (EIGE 2021).

Végül, míg a leíró statisztikák szerint a középfokú végzettséggel rendelkezőkre jellemzőbb volt valamely barát elvesztése, a regressziós modell eredményei nem mutatnak szignifikáns különbséget e változó szerint.

A második modellben a korcsoportok helyett a munkaerőpiaci helyzetet vontuk be (a kettő egyszerre az alacsony esetszám és a két változó közötti korreláció miatt sem vizsgálható). A regressziós eredmények alátámasztják, hogy az oktatásban részt vevők minden más csoporthoz képest (fizetett munkát végzők, munkanélküliek, nyugdíjasok, egyéb inaktív státuszban levők) szignifikánsan nagyobb valószínűséggel veszítettek barátot.

1. táblázat. Bináris logisztikus regressziós modellek –
A barát elvesztésének valószínűsége a Covid19-járvány idején

	Modell 1			Modell 2		
	AME	p	ci95	AME	p	ci95
Nem (ref. férfi)						
Nő	0.04	0.03	0.00,0.07	0.04	0.01	0.01,0.07
Korcsoport (ref. 18–23)						
24–29	-0.08	0.13	-0.19,0.03			
30–39	-0.11	0.03	-0.21,-0.01			
40–49	-0.10	0.06	-0.20,0.00			
50–65	-0.10	0.06	-0.20,0.00			
Iskolai végzettség (ref. alapképzés)						
közép	0.03	0.08	-0.00,0.07	0.03	0.13	-0.01,0.07
felső	0.01	0.47	-0.02,0.05	0.01	0.58	-0.03,0.05
Településtípus (ref. Budapest)						
város	-0.05	0.08	-0.10,0.01	-0.05	0.06	-0.10,0.00
falu	-0.04	0.18	-0.10,0.02	-0.04	0.16	-0.09,0.02
Munkaerőpiaci helyzet (ref. oktatásban vesz részt)						
Fizetett munkát végez				-0.19	0.02	-0.34,-0.03
Munkanélküli				-0.18	0.03	-0.34,-0.02
Nyugdíjas				-0.20	0.01	-0.36,-0.05
Egyéb inaktív				-0.20	0.01	-0.36,-0.04
N	996			996		
Pseudo R2	0.05			0.07		

Függő változó: Volt-e olyan baráti kapcsolata, amelyet korábban említett volna, de a Covid19-járvány alatt már nem? (0=nem volt N=929; 1=volt N=67). AME=átlagos marginális hatás; ci95=95%-os konfidencia intervallumok.

2. táblázat. Bináris logisztikus regressziós modellek –
A barát elvesztésének valószínűsége a Covid19-járvány idején – interakciós hatásokkal (nem és életkor)

	Model 3		
	AME	p	ci95
Nem (ref. férfi)			
Nő	0.03	0.03	0.00,0.07
Korcsoport (ref. 18–23)			
24–29	-0.09	0.11	-0.20,0.02
30–39	-0.11	0.03	-0.21,-0.01
40–49	-0.10	0.06	-0.20,0.00
50–65	-0.10	0.06	-0.20,0.00
Iskolai végzettség (ref. alapfokú)			
közép	0.03	0.11	-0.01,0.07
felső	0.01	0.47	-0.02,0.05
Településtípus (ref. Budapest)			
város	-0.05	0.08	-0.10,0.01
falu	-0.04	0.16	-0.10,0.02
Nem – kor interakció			
nő # 18–23	0.10	0.30	-0.09,0.30
nő # 24–29	-0.02	0.70	-0.11,0.07
nő # 30–39	0.07	0.00	0.02,0.11
nő # 40–49	-0.04	0.25	-0.10,0.03
nő # 50–65	0.06	0.01	0.01,0.11
N	996		
Pseudo R2	0.08		

Függő változó: Volt-e olyan baráti kapcsolata, amelyet korábban említett volna, de a Covid19-járvány alatt már nem?
(0=nem volt N=929; 1=volt N=67). AME=átlagos marginális hatás; ci95=95%-os konfidencia intervallumok.

A JÁRVÁNY IDEJÉN MEGMARADT BARÁTI KAPCSOLATOK VÁLTOZÁSA

Másik érdekes kérdés, hogy vajon hogyan alakultak azoknak a baráti kapcsolatoknak a jellemzői, melyek megmaradtak a Covid19-járvány alatti lezárások idején is. A továbbiakban a kapcsolatok változását három indikátor segítségével tekintjük át. Megnézzük a kapcsolattartás módjában és annak gyakoriságban bekövetkező változásokat, valamint azt is, hogy a válaszadók hogyan értékelik kapcsolataik minőségét a járvány előtt és a lezárások idején. Fontos megemlíteni, hogy a Covid19-járvány idején is keletkeztek baráti kapcsolatok, hiszen 43 fő, vagyis a válaszadók 4,3%-a említett olyan barátot, akit kevesebb mint 1 éve ismer. A továbbiakban ugyanakkor ezek alacsony esetszáma miatt nem vizsgáljuk részletesen annak valószínűségét, hogy valaki szerzett-e új barátot.

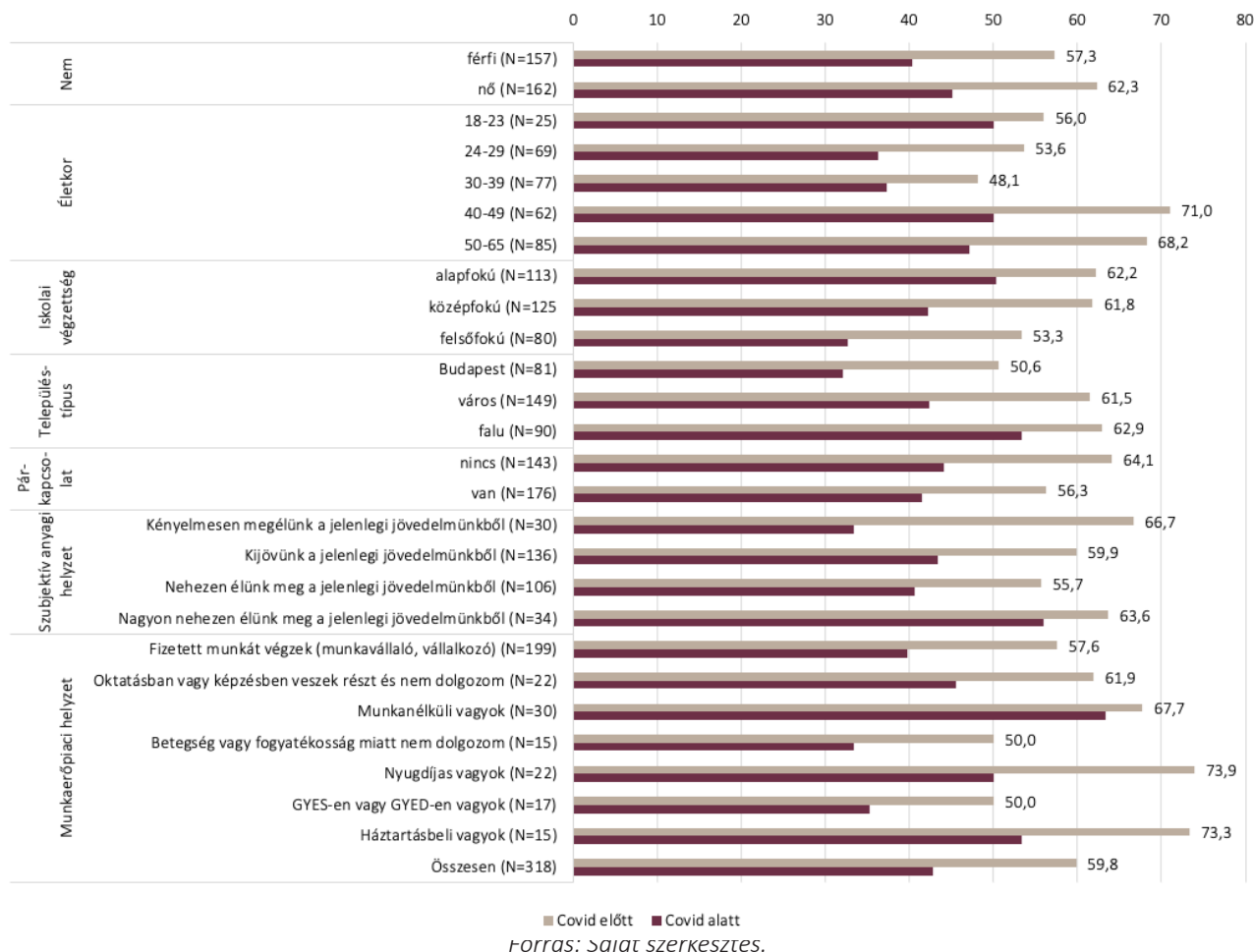
A kapcsolattartás módja

A Covid19-járványt megelőző időszakban a minta közel 60%-ára volt jellemző, hogy legalább egy baráttal személyesen tartotta a kapcsolatot, míg arányuk a járvány alatti időszakban 42,7%-ra csökkent. Demográfiai csoportok szerint azt láthatjuk, hogy a férfiak és a nők körében közel ugyanolyan arányban (17%) csökkent a személyesen kapcsolattartók aránya, bár a férfiakra eleve jellemzőbb volt, hogy csak online vagy telefonon tartották a kapcsolatot barátaikkal. Életkor alapján a legfiatalabb korcsoport (18–23) inkább maradt a személyes kapcsolattartásnál, esetükben mindösszesen 6 százalékponttal csökkent a legalább egy baráttal személyesen kapcsolatot tartók aránya. A 24–29 évesek és a 30–39 évesek körében már erőteljesebben, 10–17 százalékponttal csökkent arányuk, míg a 40–49 évesek és az 50–65 évesek körében több mint 20 százalékponttal. Iskolai végzettség alapján a középfokú és felsőfokú végzettséggel rendelkezőkre volt jellemzőbb (19–20 százalékponttal), hogy a személyes kapcsolattartást online vagy telefonos beszélgetésekre cserélték. Ugyanakkor a felsőfokú végzettséggel rendelkezők a járványt megelőző időszakban is kisebb arányban (53,3%) tartották személyesen a kapcsolatot az alap- és középfokú végzettséggel rendelkezőkhöz (62%) képest. A budapestiek és városiak körében szintén közel 20 százalékponttal csökkent a személyesen kapcsolattartók aránya, míg a falusiak esetében csak 10 százalékponttal. Szubjektív anyagi helyzet szerint, azok körében, akik kényelmesen kijönnek a jövedelmükből mintegy 33 százalékponttal, a nagyon nehezen megélők körében 8 százalékponttal, a két köztes kategória esetében 15–16 százalékponttal csökkent arányuk. Munkaerőpiaci státusz szerint a fizetett munkában és oktatásban lévők körében 16–17 százalékponttal csökkent arányuk, ennél jelentősen kisebb a változás (4,4 százalékpont) a munkanélüliek, jóval magasabb (24 százalékpont) a nyugdíjasok körében. A kétváltozós elemzések eredményei alapján a különbségek egyik vizsgált változó esetében sem szignifikánsak.

A fent bemutatott eredmények alapján az látható, hogy általánosságban visszaszorult a személyes kapcsolattartás. A baráttal rendelkezők 18,2%-ára volt jellemző, hogy korábban volt olyan barátja, akivel személyesen tartotta a kapcsolatot, de a járvány alatt nem. 80,7%-uknál nem változott mindez, 1,1%-uknak pedig lett ilyen barátja a járvány alatt, míg korábban nem volt. A logisztikus regressziós modellben annak valószínűségét vizsgáljuk, hogy valaki a Covid19-járvány alatt (feltehetőleg annak hatására) megszüntette a személyes kapcsolattartást valamennyi barátjával. A modellbe tehát csak azokat a válaszadókat vontuk be, akiknek volt a járványt megelőzően is legalább egy olyan barátjuk, akikkel személyesen tartották a kapcsolatot. 1-essel kódoltuk azokat, akiknek a Covid19-járvány előtt volt legalább egy ilyen barátjuk, de a lezárások idején már nem. Ehhez képest 0-val kódoltunk azokat a személyeket, akik továbbra is tartották legalább egy barátjukkal személyesen a kapcsolatot.

A modell eredményei részben alátámasztják a korábbiakban bemutatott különbségeket. A középfokú és felsőfokú végzettséggel rendelkezők szignifikánsan nagyobb valószínűséggel szorították háttérbe a személyes

5. ábra. Volt-e olyan barátja, akivel személyesen tartotta a kapcsolatot a Covid19-járvány kitörése (2020. március) előtt és a Covid19-járvány miatti lezárások alatt? (2020. március és 2021. május között) (%) (baráttal rendelkezők körében)

Forrás: Saját szerkesztés.

Szignifikanciateszt eredményei: férfiak és nők ($p=0,895$); korcsoportok ($p=0,685$); iskolai végzettség ($p=0,068$); településtípus ($p=0,108$); párkapcsolat ($p=0,231$); szubjektív anyagi helyzet ($p=0,113$); munkaerőpiaci helyzet ($p=0,534$).

kapcsolattartást az alsófokú végzettséggel rendelkezőkhöz képest. A magasabb végzettségi szinteken végbemennő nagyobb arányú változást magyarázhatja, hogy körükben magasabb volt a *home office*-ban dolgozók aránya, és ezzel összefüggésben ritkábban is hagyták el otthonaikat, másrészt otthonuk digitálisan jobban felszerelt lehet az otthonról történő munkavégzés biztosítása szempontjából. Településtípus szerint a budapestiek és a falun élők között mutatkozik szignifikáns különbség: a fővárosban élők a pandémia idején inkább váltottak telefonos vagy online beszélgetésekre. Amennyiben a városiakra változtatjuk a referenciacsoportot a modellben, akkor azt is láthatjuk, hogy a falun élők hozzájuk képest is kevésbé változtattak a kapcsolattartási szokásaikon ($AME=-0,18$; $p=0,011$; $ci_{95}=-0,32$; $-0,04$). Ez esetben a vírustól való megfertőződés félelme magyarázhatja a különbséget: a falvakban élők kevésbé voltak kitéve a vírusveszélynek, emiatt bátrabban is találkoztak személyesen a barátaikkal. A korcsoportok szerinti különbségek nem szignifikánsak.

Amennyiben a korcsoportok helyett a munkaerőpiaci státuszt vonjuk be az elemzésbe (3. táblázat, Modell 2), akkor látható, hogy a többi változó kontrollja mellett az oktatásban lévők nem különböznek a többi munkaerőpiaci csoporttól ebben a tekintetben. Szignifikáns különbségek mutatkoznak ugyanakkor, amennyiben a tanulók helyett amunkanélkülieket választjuk ki referenciacsoportnak, hiszen a fizetett munkát végzőkhöz

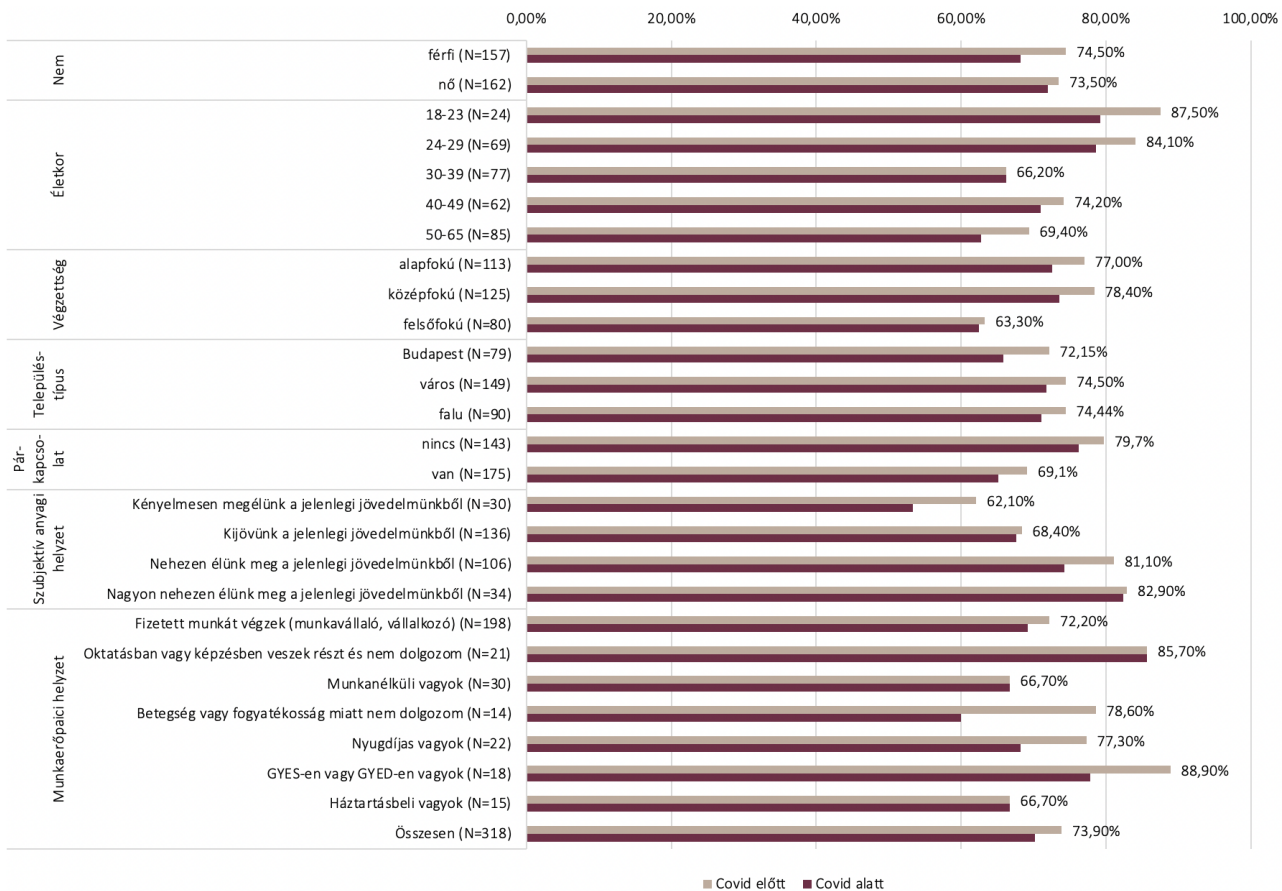
(AME=0.21; p=0.00; ci95=0.07; 0.35), a nyugdíjasokhoz (AME=0.27; p=0.02; ci95=0.04; 0.50), és az egyéb inaktívokhoz (AME=0.36; p=0.00, ci95=0.11; 0.60) képest is rájuk kevésbé volt jellemző, hogy áthelyezték a beszélgetéseiket, vagyis ők inkább maradtak a személyes kapcsolattartásnál. Ennek egy lehetséges magyarázata, hogy számukra anyagi helyzetükből adódóan kevésbé álltak rendelkezésre a digitális kapcsolattartás lehetőségei, ezért továbbra is személyesen tartották a kapcsolatot. Másrészt munkaerőpiaci helyzetükből adódóan jobban rá voltak kényszerülve arra, hogy elhagyják otthonukat (például munkakeresés céljából), s akár lehetséges, hogy emiatt kevésbé is szorították vissza a személyes kapcsolataikat. Végül megállapítható, hogy a nemek szerinti különbségek egyik modellben sem szignifikánsak.

3. táblázat. Bináris logisztikus regressziós modellek – A személyes kapcsolattartás változásának valószínűsége a Covid19-járvány idején

	Modell 1			Modell 2		
	AME	p	ci95	AME	p	ci95
Nem (ref. férfi)						
Nő	0.04	0.54	-0.09,0.17	0.01	0.89	-0.12,0.14
Korcsoport (ref. 18–23)						
24–29	0.13	0.33	-0.13,0.40			
30–39	0.05	0.68	-0.19,0.29			
40–49	0.13	0.31	-0.12,0.38			
50–65	0.15	0.22	-0.09,0.38			
Iskolai végzettség (ref. alap)						
közép	0.20	0.01	0.04,0.35	0.19	0.02	0.03,0.34
felső	0.21	0.01	0.05,0.38	0.20	0.02	0.03,0.38
Településtípus (ref. Budapest)						
város	-0.06	0.48	-0.23,0.11	-0.04	0.62	-0.21,0.12
falu	-0.24	0.00	-0.41,-0.08	-0.24	0.00	-0.40,-0.08
Munkaerőpiaci helyzet (ref. oktatásban vesz részt)						
Fizetett munkát végez				0.03	0.82	-0.25,0.32
Munkanélküli				-0.17	0.25	-0.47,0.12
Nyugdíjas				0.09	0.59	-0.25,0.43
Egyéb inaktív				0.18	0.31	-0.17,0.54
N	208			208		
Pseudo R2	0.08			0.10		

Függő változó: A COVID19-járvány előtt volt legalább egy barátja, akivel általában személyesen tartotta a kapcsolatot, de a járvány alatt már nem volt ilyen 1=igen (N=75); 0=nem (N=133) (a baráttal rendelkezők körében). AME=átlagos marginális hatás; ci95=95%-os konfidencia intervallumok.

6. ábra. Volt-e olyan barátja, akivel heti rendszerességgel tartotta a kapcsolatot a Covid19-járvány kitörése (2020. március) előtt és a Covid19-járvány miatti lezárások alatt (2020. március és 2021. május között)? (%) (baráttal rendelkezők körében)

Forrás: Saját szerkesztés.

Szignifikanciatesztek eredményei: férfiak és nők ($p=0,281$); korcsoportok (alacsony esetszámok miatt nem vizsgálható az összefüggés); iskolai végzettség ($p=0,136$); településtípus ($p=0,332$); párkapcsolat ($p=0,784$); szubjektív anyagi helyzet (alacsony esetszámok miatt nem vizsgálható az összefüggés); munkaerőpiaci helyzet (alacsony esetszámok miatt nem vizsgálható az összefüggés).

A kapcsolattartás gyakorisága

Nemcsak a kapcsolattartás módja, de annak gyakorisága is megváltozott. A különbségek a két vizsgált időszak között ugyan kisebbek (szinte minimálisak), mint a személyes kapcsolattartás változását tekintve, de a legtöbb vizsgált demográfiai csoportra jellemző, hogy a lezárások alatt ritkábban léptek kapcsolatba barátaikkal. A 6. ábrán azt mutatjuk be, hogy a baráttal rendelkezők mekkora részének volt legalább egy olyan barátja, akivel heti rendszerességgel tudta tartani a kapcsolatot a járvány előtt és alatt. A férfiakra valamivel jellemzőbb volt (6,3%) mint a nőkre, hogy a Covid19-járvány alatt nem tudták tartani heti rendszerességgel a kapcsolatot legalább egy barátjukkal. Életkor szerint a 18–23, illetve az 50–65 évesekre jellemző a legnagyobb csökkenés (8,30%; 6,6%). A különbség minimális a 30–39 évesek, valamint a felsőfokú végzettségűek körében (1,5% vagy ennél kisebb). Munkaerőpiaci státusz szerint pedig az látható, hogy a betegség vagy fogyatékoság miatt nem dolgozók és a gyesen, gyeden lévőek körében csökkent leginkább a heti kapcsolattartás előfordulása (18,6%; 11,1%). A különbségek ugyanakkor vagy nem szignifikánsak, vagy nem vizsgálható a változók közötti összefüggés az alacsony esetszámok miatt.

Ugyan látható néhány eltérés a vizsgált demográfiai csoportok között, de azok minimálisak, összességében a baráttal rendelkezők 5%-áról mondható el, hogy a járvány előtt volt olyan barátjuk, akivel hetente tartották a kapcsolatot, a járvány alatt viszont már nem (miközben mindösszesen 1,5%-uknak lett ilyen barátja a járvány idején). Emiatt ezt a változót nem vizsgáljuk tovább regressziós modellek segítségével.

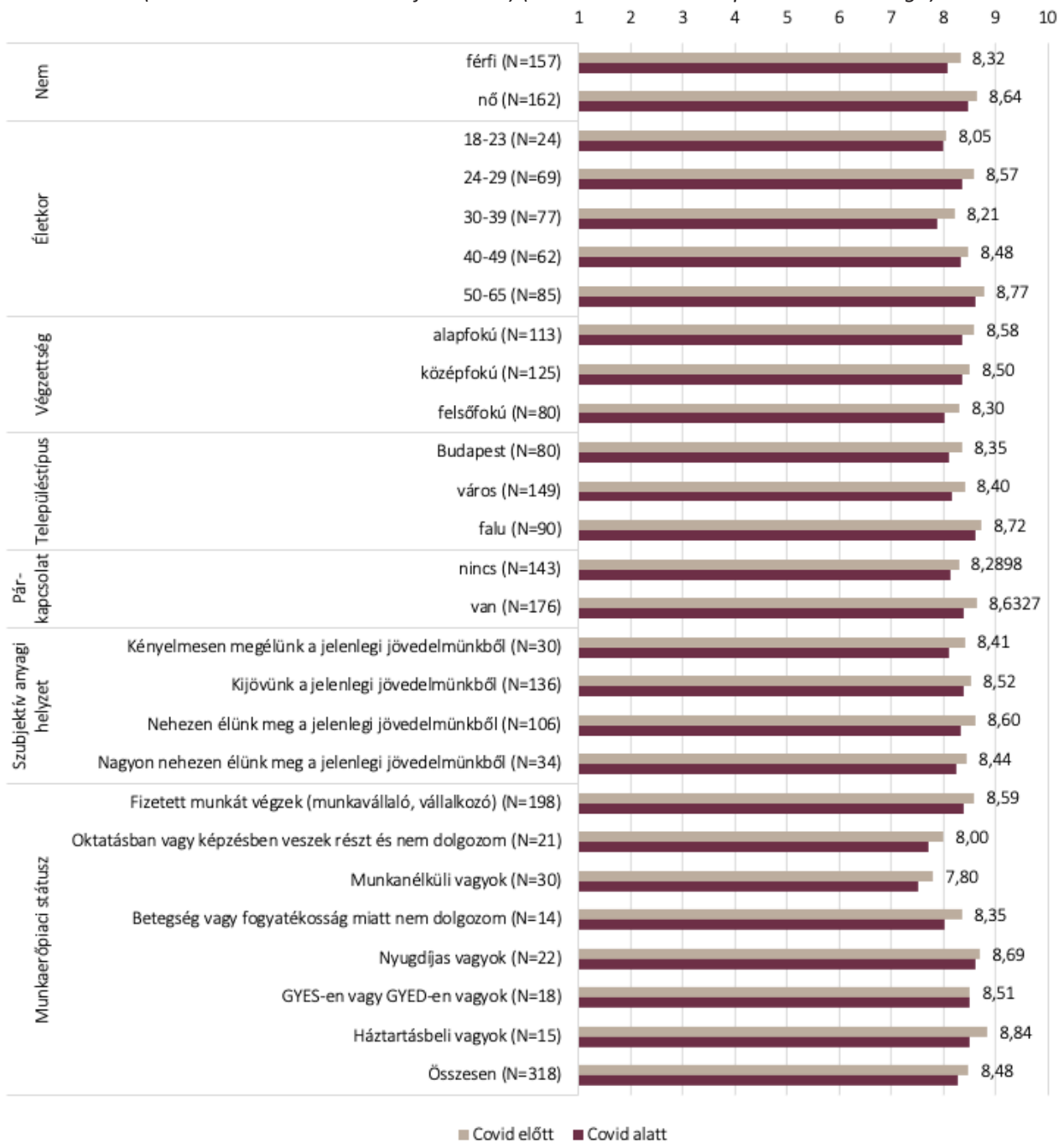
A kapcsolatok értékelése

A válaszadóknak egy 1-től 10-ig terjedő skálán (ahol az 1-es jelentette a nagyon rossz, a 10-es jelentette a nagyon jó kapcsolatminőséget) kellett válaszolniuk arra, hogy milyennek értékelik baráti kapcsolataikat a járvány előtt és annak idején. A baráti kapcsolatok értékelésének minimális romlásához az online kapcsolattartási lehetőség megléte is hozzájárulhatott. Az alábbi ábrán látható, hogy átlagosan magas a baráti kapcsolatok minőségének értékelése (8,5 körüli). Az 50–65 évesekre (8,77), a falvakban élőkre (8,72) és a háztartásbeliekre (8,84) jellemző, hogy átlagosan kedvezőbben ítélték meg a baráti kapcsolataik minőségét a többi csoporthoz képest, hiszen esetükben az átlag (Covid19-járvány előtti időszak) a 9-es értékhez közelít. Ettől eltérően a 18–23 évesekre (8,05), az oktatásban résztvevőkre (8,0), illetve a munkanélküliekre (7,8%) az átlaghoz képest alacsonyabb értékelés (8-ashoz közeli) jellemző.

A Covid19-járvány alatti időszakban csökkent a baráti kapcsolatok minőségének megítélése (8,48-ról 8,27-re), ugyanakkor bizonyos demográfiai csoportokban látványosabb a csökkenés a többihez képest: leginkább a 30–39 évesek (változás: -0,32), a betegség vagy fogyatékosság miatt nem dolgozók (-0,33), a háztartásbeliek (-0,34) és a munkanélküliek (-0,30), legkevésbé pedig a 18–23 évesek (-0,05), a gyesen és gyeden lévők (0), valamint a nyugdíjasok (-0,09) körében csökkent. A változások ugyanakkor csak a 30–39 évesek ($p=0,001$), a nők ($p=0,021$) és a férfiak ($p=0,005$), az alsófokú ($p=0,010$) és a felsőfokú ($p=0,024$) végzettséggel rendelkezők, a budapestiek ($p=0,007$) és a városiak ($p=0,005$), a fizetett munkát végzők ($p=0,005$), valamint a jövedelmükből jól ($p=0,012$) vagy nehezen megélők ($p=0,012$) körében szignifikánsak (5%-os szignifikanciaszinten). Amennyiben pedig nem a csoportokon belül vizsgáljuk a változást, hanem csoportok között (a Covid19-járvány előtti és alatti átlagok átlagos eltéréseit), akkor nem mutatnak szignifikáns különbséget az eredmények (7. ábra).

Összességében tehát a kapcsolattartás gyakoriságának a változásához hasonlóan, ez esetben is azt látjuk, hogy a változások minimálisak, emiatt a továbbiakban nem kifejezetten a változás mértékét vizsgáljuk, hanem azt, hogy változott-e, és ha igen, akkor milyen irányban az egyének baráti kapcsolatainak a megítélése. Ez esetben nem teszünk különbséget tehát a változás mértékét tekintve, csak azt elemezzük, hogy (bármennyivel is) romlott-e vagy javult-e a kapcsolat minőségének megítélése, vagy esetleg ugyanolyan maradt. A baráttal rendelkező 318 fő közül 64-nek (20,2%) romlottak átlagosan a baráti kapcsolatai, 30 főnek javultak (9,5%), és 224 főnek változatlanok maradtak (70,3%). Mivel azoknak az esetszáma nagyon alacsony, akik javulásról számoltak be, ezért őket nem vizsgáljuk külön, hanem egy csoportba vonjuk össze őket azokkal, akiknél a kapcsolatok megítélése változatlan maradt. A továbbiakban tehát kifejezetten annak a valószínűségét vizsgáljuk, hogy valakinek romlottak-e a baráti kapcsolatai a pandémia idején (8. ábra). A leíró statisztikák alapján azt látjuk, hogy a férfiakra a nőkhöz képest, a 18–23 évesekre az idősebb (és kifejezetten a 40–49 éves) korosztályhoz képest, a felsőfokú végzettségűekre az alapfokú és középfokú végzettségűekhez, a budapestiekre a városiakhoz és kifejezetten a falvakban élőkhez képest jellemzőbb volt, hogy csökkent baráti kapcsolataik minőségének megítélése. Szubjektív anyagi helyzet szerint a jövedelmükből kényelmesen kijövekre volt a többi kategóriához képest valamivel jellemzőbb, hogy csökkent körükben a baráti kapcsolatok minőségének megítélése, munkaerőpiaci helyzet szerint pedig a tanulókra és a nyugdíjasokon, valamint munkanélkülieken kívül az egyéb inaktív státuszban levőkre a fizetett munkát végzőkhöz képest. A különbségek csak a településtípus szerint szignifikánsak.

7. ábra. Milyennek értékeli kapcsolatukat a barátjával 1–10 skálán a Covid19-járvány kitörése (2020. március) előtt és a Covid19-járvány miatti lezárások alatt? (2020. március és 2021. május között) (válaszadók baráti kapcsolatainak átlaga)

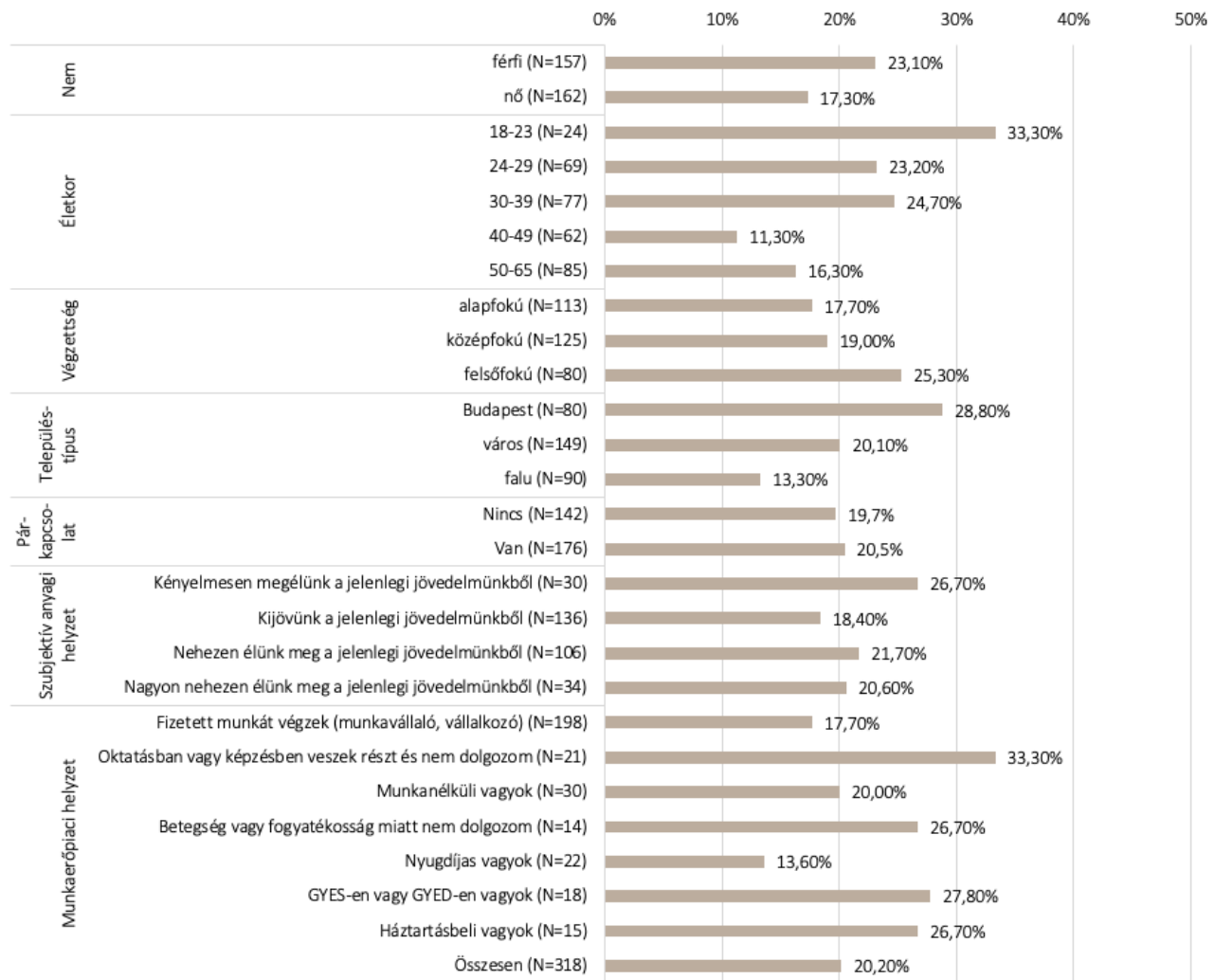

Forrás: Saját szerkesztés.

Szignifikanciaszintek eredményei (ANOVA): férfiak és nők ($p=0,511$); korcsoportok ($p=0,750$), iskolai végzettség ($p=0,685$); településtípus ($p=0,653$); párkapcsolat ($p=0,423$); szubjektív anyagi helyzet ($p=0,748$); munkaerőpiaci helyzet ($p=0,944$).

Amennyiben regressziós modellben vizsgáljuk annak valószínűségét, hogy átlagosan romlott-e a baráti kapcsolatok megítélése, akkor a fent leírt demográfiai különbségek közül ismételten csak a településtípus szerint szignifikánsak az eltérések (5%-os szignifikanciaszinten). Ezutóbbi is ugyanakkor csak abban az esetben, amikor az életkor helyett a munkaerőpiaci státuszra kontrollálunk (az életkort is tartalmazó modellben csak 10%-os szignifikanciaszinten szignifikánsak a különbségek). Az eredmények alapján a falun élők körében a buda-

8. ábra. Azok aránya, akik körében romlott a baráti kapcsolatok átlagos megítélése

Forrás: Saját szerkesztés.

Szignifikanciatesztek eredményei: férfiak és nők ($p=0,198$); korcsoportok ($p=0,099$); iskolai végzettség ($p=0,401$); településtípus ($p=0,045$; $C=0,140$); párkapcsolat ($p=0,871$); szubjektív anyagi helyzet ($p=0,762$); munkaerőpiaci helyzet (inaktív kategóriák összevonva) ($p=0,345$).

pestiekhez képest kisebb valószínűséggel csökkent a baráti kapcsolatok minőségének megítélése. A városiakat referenciacsoportként szerepeltetve a városiak és a falun élők között nem mutatkozik szignifikáns különbség egyik modellben sem (Modell 1: AME=-0.06, $p=0.272$, $ci95=-0.17$; 0.49; Modell 2: AME=-0.08; $p=0.13$, $ci95=-0.18$; 0.02). Ugyancsak 10%-os szignifikanciaszint mellett, de a 40–49 évesek baráti kapcsolatainak átlagos megítélése is kisebb valószínűséggel romlott a 18–23 évesekéhez képest.

4. táblázat. Bináris logisztikus regressziós modellek –
A baráti kapcsolatok romlásának valószínűsége a Covid19-járvány idején

	Modell 1			Modell 2		
	AME	p	ci95	AME	p	ci95
Nem (ref. férfi)						
Nő	-0.04	0.42	-0.14,0.06	-0.05	0.38	-0.15,0.06
Korcsoport (ref. 18–23)						
24–29	-0.11	0.42	-0.37,0.15			
30–39	-0.11	0.36	-0.36,0.13			
40–49	-0.22	0.07	-0.46,0.02			
50–65	-0.18	0.15	-0.42,0.06			
Iskolai végzettség (ref. alapkú)						
közép	-0.03	0.67	-0.16,0.10	0.00	0.94	-0.12,0.13
felső	0.02	0.72	-0.11,0.16	0.07	0.24	-0.05,0.20
Településtípus (ref. Budapest)						
város	-0.06	0.32	-0.19,0.06	-0.10	0.14	-0.23,0.03
falu	-0.13	0.07	-0.27,0.01	-0.18	0.01	-0.32,-0.04
Munkaerőpiaci helyzet (ref. fizetett munkát végez)						
Oktatásban vesz részt				-0.22	0.14	-0.51,0.07
Munkanélküli				-0.13	0.48	-0.48,0.23
Nyugdíjas				-0.18	0.30	-0.51,0.16
Egyéb inaktív				-0.06	0.73	-0.41,0.29
N	341			341		
Pseudo R2	0.05			0.05		

Függő változó: A válaszadó baráti kapcsolatának átlagos megítélése romlott-e a Covid19-járvány alatt. 1=romlott (N=71); 0=nem romlott/javult (N=270). AME=átlagos marginális hatás; ci95=95%-os konfidencia intervallumok.

INTERJÚK EREDMÉNYEI

Leépülő távoli, erősödő közeli kapcsolatok

A fent bemutatott kvantitatív eredmények alapján a baráti kapcsolatok voltak a leginkább sérülékenyek a járvány alatti időszakban, hiszen ennél a kapcsolattípusnál a legnagyobb a leépülő kapcsolatok aránya. Az interjúk kutatás eredményei egyrészt megerősítik, másrészt árnyalják ezt az eredményt. A kérdőíves adatokhoz hasonlóan az alanyok közül többségükben a fiatalok számoltak be arról, hogy elvesztették valamely barátjukat a járványidőszak alatt, ugyanakkor az interjúkból az is jól észrevehető, hogy a megszakadt barátságok jellemzően frissebb vagy kevésbé szoros kapcsolatok voltak. Mindez összefüggésben állhat azzal, hogy a fiatalok eleve több baráti kapcsolattal rendelkeznek – s így feltehetően több lazább baráti kapcsolatuk is van/volt.

A kevésbé kiforrott kapcsolatok megszűnése egyúttal magával hozta a közelebbi kapcsolatok erősödését is. Mindezt az alábbi két idézet jól példázza:

„Azt veszem észre, hogy akikkel szoros kapcsolatom volt korábban, azoknak a kapcsolatoknak a minősége nem változott. Akikkel viszont nem volt annyira stabil, velük viszont megszűnt, de ezt nem is bánom” (23 éves, nő, középfokú végzettség, falu).

„Alapvetően azt gondolom, hogy a nagyon közeli barátaimmal, ha akartam találkozni és beszélni akkor azt meg tudtam oldani. Szóval aki számomra fontos volt, azzal tartottam a kapcsolatot. Aki kevésbé volt fontos, az meg kiszelektálódott a vírus által, amit nem is bánok annyira” (23 éves, férfi, középfokú végzettség, város).

Egy másik alany távolabbi baráti kapcsolatai nem szűntek meg teljesen, ugyanakkor ő is arról számolt be, hogy ezek sokkal inkább sérültek, mint a közeli barátságok, s mindebben szerepet játszott az is, hogy nem találkoztak vagy beszéltek rendszeresen (melynek hiánya jobban megviselhet egy kevésbé kiforrott kapcsolatot). Ebben az idézetben mindemellett az is megjelenik, hogy a pandémia alatti változások nem visszafordíthatatlanok, a korlátozások enyhülésével remény mutatkozott arra is, hogy a kevésbé közeli barátokkal is helyreálljon a kapcsolattartás:

„A szűk barátaimmal nem, a távolabbi barátaimmal viszont kicsit azért azt érzem, hogy eltávolodtunk. És pont a találkozások hiánya miatt történt, mert nem volt heti rendszerességű sem a találkozás, sem a kapcsolattartás. Viszont most már újra kezd ez megváltozni. Szóval kicsit távolodtunk, de nem végleg. Ettől jobb se lett egyik kapcsolatom, de nem is romlott. Legalábbis azokkal az emberekkel, akikkel előtte is szorosan tartottam a kapcsolatot” (20 éves, nő, középfokú végzettség, város).

A kapcsolatok közelsége nemcsak a kapcsolat minőségének értelmében, de a fizikai távolság szempontjából is fontos tényezőként jelent meg az interjúkban. A más településeken élő barátokkal könnyebben leépültek (vagy legalábbis távolodtak) a kapcsolatok. A kvantitatív eredmények alapján azt láthattuk, hogy a falvakban élőkre ugyanannyira jellemző volt a barátvesztés, mint a budapestiekre, s mindezt a falvakban élők azon tulajdonságával magyaráztuk, hogy esetükben gyakoribb, hogy nem azonos településen élnek a barátaikkal. Az alábbi, egy falun élő húszas éveiben járó nőtől származó idézet alátámasztja ezt a magyarázatot, hiszen az alany éppen arról beszélt, hogy a lakóhelyek különbsége viselte meg baráti kapcsolatait. Ugyanakkor ebben az esetben is említésre került, hogy a közelebbi (s jelen értelemben fizikailag közelebb lévő barátokkal) szorosabbá váltak a kapcsolatok, legalábbis több ideje jutott a velük történő találkozásra.

Kérdés: „Akiiket említettél, hogy messzebb élnek és ritkult a kapcsolattartás velük a kapcsolat minőségére is hatással volt?” Válasz: „Igen. Kevesebbet keressük egymást, ők is engem, én is őket, keveset is tudunk egymásról. Vannak olyan dolgok, amik az elmúlt egy évben történtek és nem is mondtam nekik, nem is hallottam róluk, fontos dolgokat nem közöltünk egymással. Szóval negatív hatással volt a kapcsolatunkra. Egyébként emellett több időm volt. Aki közel van hozzám, azzal több időm van találkozni” (27 éves, nő, felsőfokú végzettség, falu).

Egy további interjúalany szintén egy más településen élő barátjával való kapcsolatának gyengüléséről beszélt, ugyanakkor ez esetben nemcsak (sőt nem kifejezetten) a fizikai távolság okozta az eltávolodást, hanem barátnőjének gyermekei. Az alany arról számolt be, hogy ugyan lett volna lehetősége meglátogatni barátnőjét, de félt, hogy megfertőzi a gyerekeket (illetve a gyerekek őt), vagy kellemetlenséget okoz számukra, ezért inkább nem is szólt, amikor arra járt.

„Van egy barátnőm, aki Gödön lakik a családjával, ott van két kisfiú. Amíg Dunakeszin laktunk sokkal többet jártam hozzájuk, mint most. A Covid miatt most viszont nem is éreztem azt, hogy ha arra járok,

akkor beugrok. És azért jártam arra, szóval nem mondom, hogy nem tudtam volna menni hozzájuk. De az ember megfontolja, hogy beugorjon a kétgyerekes, ovis, taknyos családba vagy ne. Nem magam miatt, hanem miattuk, mert nem tudom eldönteni sokszor, hogy ki hogy vélekedik. Mindig, ha megyek valahova akkor először van egy kis véleményfelmérés, hogy akkor most maszk legyen-e rajtam, vagy tartsunk távolságot, vagy maradjunk házon kívül, vagy egyáltalán mehetek? Vagy számít, hogy be vagyok-e oltva? Vagy, hogy egészségügyben dolgozom? Ezek után lehet egy fellélegzés, és akkor tudom, hogy hogy kezelik. De ezzel a barátnőmmel például nem találkoztam azóta, hogy Covid van” (32 éves, nő, felsőfokú végzettség, falu).

A fenti idézet arra is rávilágít, hogy a harmincas éveikben járó nők baráti kapcsolatainak alakulását nemcsak a fokozott gondoskodási feladatok, és ebből adódóan a barátokkal eltölthető idő mértékének csökkenése, de barátaik róluk alkotott percepciója – miszerint terhükre lennének – is befolyásolhatta.

SEMÉLYES ÉS TELEFONOS/ONLINE KAPCSOLATTARTÁS – PREFERENCIÁK ÉS EGYENLŐTLENSÉGEK

Egy másik, az interjúkban is megjelenő szempont, hogy mennyire tudták az alanyok a személyes kapcsolattartást pótolni telefonon vagy online. Az interjúk alapján egyrészt egy generációs, másrészt egy (digitális) egyenlőtlenségi törésvonal rajzolódik ki. A fiatalabb generációkhoz tartozók jobban ki tudták használni az online tér biztosította lehetőségeket, az idősebbek ilyen szempontból hátrányba kerültek. Míg a technológiához hozzáférők olyan programokat is át tudtak helyezni az online térbe, amelyek korábban kifejezetten személyes és kültéri programok voltak, így például a kocsmázás, addig mások szenvedtek a korábban személyes programok hiányától.

Az alábbi három idézetből jól látható, hogy az online lehetőséget kihasználó válaszadók (1. és 2. idézet) esetén is a preferencia ugyan a személyes találkozás lett volna, de a kényszerhelyzetből adódóan áthelyezték a programot az internetes térbe. A második idézetből az is látszik, hogy nemcsak korábbi közös programokat helyeztek át, de kitaláltak olyan új hobbikat is, amit könnyen tudtak közösen végezni a számítógép előtt is (sakk). A harmadik idézet pedig egy a mintánkban legidősebb korosztályhoz tartozó női válaszadótól származik, aki telefonos kapcsolattartással igyekezett pótolni a személyes találkozásokat, melyek ugyanakkor elmondása szerint nem tudták kompenzálni a szemtől-szembe történő találkozásokat. Az általa említett programok egy része kevésbé is pótolható online, mint az 1. válaszadó által említett fröccsözés, ugyanakkor az, hogy az interjúalany kifejezetten a beszélgetőpartner gesztusait, nonverbális visszajelzéseit és a szemkontaktust hiányolta a telefonon történő beszélgetés során, rávilágít arra is, hogy amennyiben hozzáfért volna az online videóchat eszközeihez, lehet kevésbé számolt volna be negatív tapasztalatokról.

„A (kapcsolattartás) sűrűsége változott. Áldás, hogy ez nem a 20. század elején történt velünk. Átmentünk az online térbe. Netkocsmázni könnyen lehet. Én nagyon társasági ember vagyok, engem borzalmasan zavar, hogy ha nincsen személyes interakció. De mivel nincs választás, az is csodálatos, hogy ki tudunk nyitni egy laptopot, és akkor ott vagyunk négyen, dumálgatunk, fröccsözgetünk, beszélgetünk 3–4 órát. Ha kellett, ezt hetente-kéthetente megcsináltuk a barátokkal. Mindemellett kicsiben egy-egy barátal találkoztam, de azért az nagyon megirgult” (40 éves, férfi, felsőfokú végzettség, város).

„Kicsit máshogy tartjuk a kapcsolatot, meg online. Főleg az első hullámban csak pár emberrel találkoztam. Utána meg odafigyelve, etikai meg egészségügyi szabályokat valamennyire figyelembe véve. De nem vágunk el egymással teljesen a kapcsolatot. Szerintem nem változott. Volt olyan, akivel előtte sok közös program volt, most meg inkább többet beszélgettünk messengeren, vagy nyáron, amikor lehetett találkozni

akkor sokkal több közös programunk volt, mint egyébként akár előtte, tehát azzal akkor be lett pótolva. Vagy a gyerekkori barátommal az utolsó hullámnál jött, hogy kitaláltunk egy új közös hobbit, ami a sakk és akkor online rengeteget sakkoztunk. De romlani nem romlott senkivel a kapcsolatom, vagy stagnált, vagy még akár erősebb is lett ezekkel a személyekkel” (30 éves, férfi, felsőfokú végzettség, Budapest).

„Barátokkal azért közösen mentünk kirándulni, wellness-hétféjére, tehát sok közös programunk volt. Közös ebédek, hol mi mentünk hozzájuk, hol ők jöttek, ezek ugye teljesen megszűntek és maradt a telefon. És egy telefonon való beszélgetés nem ad olyan élményt, meg én nem is szeretek telefonon beszélgetni hosszasan. Megnyílni sem lehet telefonon, nem hinném, hogy ki tudnék tárulkozni. És kell nekem a beszélgető partner szeme, személye, mosolya, gesztusai, visszajelzése” (65 éves, nő, felsőfokú végzettség, Budapest).

Ahogy már több fenti idézetben is olvasható volt, a személyes kapcsolattartásnál egy fontos szempontként jelent meg az interjúkban az is, hogy ki mennyire félt a megfertőződéstől, és itt természetesen nemcsak a válaszadók, hanem a kapcsolati személy preferenciái is döntő jelentőségűnek mutatkoztak. Ezzel kapcsolatban egyfajta bizonytalanság is észrevehető volt az elbeszélésekben, vagyis több alany is arról nyilatkozott (például a gyermekes barátnőjét nem meglátogató alany), hogy inkább meg sem kérdezték a barátaikat, mert eleve azt feltételezték, hogy nem találkoznának szívesen velük a járványhelyzetben és nem akarták zavarni őket. Ugyanakkor ezzel összefüggésben az is látható az interjúkból, hogy az első hullámhoz képest a későbbiekben – az oltások megjelenésével párhuzamosan – egyre bátrabban tartották a kapcsolatot személyesen is a barátokkal, és elkezdtek ismételten erősödni a baráti kapcsolatok, mely eredmények afelé mutatnak, hogy a jövőben visszarendeződhetnek a járvány idején leépülő kapcsolatok (legalábbis egy részük).

ÖSSZEFOGLALÁS

Tanulmányunkban a baráti kapcsolatok alakulását vizsgáltuk meg a Covid19-járvány idején kvantitatív (kérdőíves) és kvalitatív (interjú) adatok elemzésével. Áttekintettük a baráti kapcsolatok ellenállóképességét, illetve a járványidőszakban megmaradó baráti kapcsolatok esetében a kapcsolattartás módjában, gyakoriságában és minőségében bekövetkező változásokat.

A barátságoknak több fajtáját különböztetik meg már az ókor óta (részletesen lásd: Albert–Dávid 2007). Tanulmányunk szempontjából, mivel a kérdőíves adatfelvételben a kért számú legfontosabb emberi kapcsolatok számbavétele volt a cél, nem a lazább, hanem valószínűleg a szoros, „igazi/valódi” (*meaningful*) barátságok kerültek felsorolásra, azaz a változásokat ebben az érzelmileg közelebbi mezőben írjuk le. Nem zárható ki, hogy ebben a szűkebb baráti körben tapasztalt trendek a lazább, távolabbi baráti kört illetően fokozottan jelen vannak – ami a társadalmi integrációt illetően még problémásabb lehet.

Összességében megállapítható, hogy a járványidőszak a baráti kapcsolatok gyengülését és bizonyos esetekben azok leépülését eredményezte. Egyrészt jellemzőbb volt valamely barát elvesztése a fiatalokra (és kifejezetten a 18–23 év közöttiekre és ezzel összefüggésben a tanulóokra), a nőkre (és kifejezetten a 30–39 éves és az 50–65 éves nőkre) és a budapestiekre. A fiatalok és a budapestiek eleve több barátal is rendelkeznek, mint az idősebb korosztályok és a kisebb városokban vagy falvakban élők, így esetükben az is magyarázhatja a nagyobb valószínűségét valamely barát elvesztésének, hogy barátaik között lazább kapcsolatokat is megneveztek, melyeket (kisebb mértékű szorosságukból adódóan) jobban megviselt a járványhelyzet. Ezt a magyarázatot alátámasztják az interjú kutatás eredményei is, mely alapján a fiatalok kifejezetten arról számoltak be, hogy a lazább baráti kapcsolataik szűntek meg a pandémia idején, míg a szorosabb kapcsolataik megerősödtek.

A nőkre a férfiakhoz képest szintén jellemzőbb volt, hogy valamely barátjukkal megszűnt a kapcsolatuk a pandémia idején, mely eredmény összefüggésben állhat a Covid19-járvány alatt megsokszorozódott gondozói feladatokkal (Fodor et al. 2021, Geambaşu et al. 2020), s ezáltal a baráti kapcsolatok háttérbe szorulásával. Ezt a feltételezést erősíti a kérdőíves kutatás azon eredménye is, mely szerint kifejezetten a 30–39 éves és az 50–65 éves korosztály esetében mutatkoznak szignifikáns különbségek a két nem között. Míg a harmincas éveikben járónál a már egyébként bölcsődés, óvodás vagy iskolás gyermekek otthoni gondozása, oktatása, addig az 50–65 éveseknél a (kollégiumból, albérletből) hazaköltöző nagyobb gyermekek, illetve az idős szülők ellátása okozhatott növekedő terheket és csökkenő mértékű szabadidőt. A nők nagyobb arányú barátvesztése egyúttal a barátok számában mutatkozó nemi különbségek visszarendeződésének irányába is mutat. Míg a férfiak tradicionálisan több baráttal rendelkeztek, mint a nők, a különbség eltűnt az elmúlt években (Albert–Dávid–Tóth 2020). A Covid19-járvány hatására ugyanakkor megtörni látszik ez a trend, melynek alakulását a jövőben is kiemelten érdemes lenne vizsgálni.

A járvány alatti időszakban megmaradt baráti kapcsolatokra általánosan jellemző, hogy csökkent a személyes kapcsolattartás előfordulása. A demográfiai csoportok szerinti eredmények ugyanakkor ez esetben is mutatnak néhány érdekes összefüggést. A megbetegedéstől való nagyobb fokú félelem magyarázhatja, hogy a budapestiek és a városiak nagyobb valószínűséggel hagytak fel a személyes kapcsolattartással a falvakban élőkhöz képest, mely eredményt magyarázhatja, hogy a fővárosban és a városokban jobban félték a megfertőződés veszélyétől. A személyes kapcsolattartás jelentősebb visszaszorulása a magasabb végzettségűek esetében (az alsófokú végzettségűekhez képest) pedig összefüggésben állhat azzal, hogy körükben magasabb volt a *home office*-ban dolgozók aránya, s az otthoni munkavégzés következtében kevésbé is hagyták el otthonaikat és találkoztak barátaikkal. Emellett az otthoni munkavégzés miatt otthonuk jobban felszerelt is lehetett a digitális kapcsolattartásra. Ehhez hasonlóan a munkanélküliek körében is azt tapasztaltuk, hogy más munkaerőpiaci csoportokhoz képest inkább maradtak a személyes kapcsolattartásnál, melynek oka ismételtelen a digitális eszközökhöz való nehezebb hozzáférés lehetett, másrészt mindehhez kiszolgáltatottabb munkaerőpiaci helyzetük is hozzájárulhatott (jobban rá voltak kényszerülve, hogy elhagyják otthonukat). Ezen kívül a két idősebb korcsoportra is inkább jellemző volt, hogy visszaszorították a személyes kapcsolattartást a legfiatalabbakhoz képest, a különbségek viszont nem voltak statisztikailag szignifikánsak. Feltételezhető, hogy egy nem internetes mintán akár szignifikáns különbség is mutatkozna, hiszen az idősebbek kevésbé használják az internetet. Ráadásul mivel a mintánkban a 65 év felettiek nem szerepelnek, csak feltételezhetjük, hogy ezek a tendenciák körükben még nyomatékosabban tetten érhetők lennének.

A kapcsolattartás gyakoriságának változását aszerint mértük, hogy a válaszadónak volt-e legalább egy olyan barátja, akivel legalább heti rendszerességgel tartotta a kapcsolatot (a Covid19-járvány előtt és alatt). E tekintetben ugyanakkor nagyon minimális változás volt megfigyelhető, mindösszesen a minta 5%-ára volt jellemző, hogy ritkult a kapcsolattartás. Demográfiai csoportok szerint sem mutatkoztak szignifikáns különbségek. Az interjúk eredményei e tekintetben is árnyalják a képet, hiszen egyrészt az alanyok arról számoltak be, hogy a kevésbé szoros barátaikkal ritkult a kapcsolattartás, a közeli barátokkal viszont sokszor még gyakoribbá is vált. Az interjúalanyok elbeszélései alapján ez összefüggést mutatott az internetes kapcsolattartással is, hiszen azok a válaszadók, akik jobban hozzáfértek a digitális technológiához, gyakrabban is tartották a kapcsolatot, mint azok, akik elsősorban személyesen beszéltek a barátaikkal.

A kapcsolatok minőségének megítélése szintén kevésbé változott (szemben a személyes kapcsolattartás háttérbe szorulásával), ugyanakkor ez esetben mutatkozott néhány demográfiai csoport szerinti különbség. A budapestiek a falvakban élőkhöz képest nagyobb valószínűséggel értékelték rosszabbra baráti kapcsolataik

minőségét a járvány idején az azt megelőző időszakhoz képest. Mindez ismételten összefüggésben állhat azzal, hogy a budapestiek több, de esetlegesen távolabbi baráti kapcsolatot is megemlítettek, melyek sérülékenyebbek mutatkoztak az interjúk kutatás eredményei alapján.

Összességében tehát a tanulmány kvantitatív eredményei megmutatták, hogy a baráti kapcsolatok voltak a legsérülékenyebbek a fontos személyes kapcsolatok közül a járvány alatt. Ugyanakkor a kvalitatív eredmények arra is rávilágítottak, hogy a járványügyi szabályok enyhülésével és az oltások megjelenésével párhuzamosan a barátokkal történő kapcsolattartás ismételten gyakoribbá vált (a távolabbi barátokkal is), mely eredmények afelé mutatnak, hogy a jövőben visszarendeződhetnek a járvány idején leépülő kapcsolatok, ugyanakkor ez nem feltétlenül érvényesül minden szociodemográfiai csoport esetében egyenlő mértékben.

Kutatásunk limitációi közé tartozik, hogy mintánk csak az internettel rendelkező lakosságot reprezentálja. Egy, a teljes lakosságot reprezentáló mintán előfordulhat, hogy nagyobb különbségeket mutatnának az adatok a személyes kapcsolattartás visszaszorulását illetően. Emellett a 65 év felettiekre nem terjedt ki jelen kutatás, akik szintén kevésbé használnak internetet, noha a fiatalok mellett az eddigi kutatások alapján ők is kiemelt rizikócsoportnak tekinthetők a járvány negatív hatásai szempontjából, illetve a baráti kapcsolatok tekintetében is. További limitáció, hogy az interjúk kutatásban megmutatkozó szempontok közül nem mindegyikre vonatkozott kérdés a kérdőívben, így például a megszűnő kapcsolatoknál nem kérdezett rá a kapcsolat hosszára a kérdőív. Jelen tanulmányban az sem szerepelt elemzési szempontként a kvantitatív kutatásra vonatkozóan, hogy azonos településen élnek-e a válaszadóval azok a személyek, akivel megszűnt a baráti kapcsolatuk. Ez utóbbi ugyan szerepelt a kérdőívben, a szempont beemelése az elemzésbe viszont nem volt lehetséges, mivel nem a kapcsolatok szintjét, hanem az egyéni szintet vizsgáltuk. A barátot elvesztőkről azonban elmondható, hogy 52%-uk olyan megszűnő kapcsolatot (vagy kapcsolatokat) említett, akivel nem élnek egy településen, mely adat alapján nem mutatkozik egyértelmű összefüggés. Ennek alapos vizsgálata ugyanakkor további, a kapcsolatok szintjét vizsgáló kutatást igényelne.

HIVATKOZÁSOK

- Albert F. – Dávid B. (2007) *Embert barátjáról. A barátság szociológiája*. Budapest: Századvég.
- Albert F. – Dávid B. (2022) A bizalmas kapcsolathálózatok változása a pandémia idején. In Purebl Gy. – Susánszky A. – Susánszky P. (szerk.) *Csak az egészség meglegyen: Tanulmányok a mentális egészségről és egészségmagatartásról*. Budapest: Semmelweis, 7–19.
- Albert F. – Dávid B. – Tóth G. (2020) Hány barátja van Önnek? A barátok számának alakulása három évtized alatt (1986–2018). *Socio.hu Társadalomtudományi Szemle*, 10(3), 3–30. <https://doi.org/10.18030/socio.hu.2020.3.3>
- Albert F. – Koltai J. – Dávid B. (2021) The increasing importance of friends: Changes in core discussion network composition in post-communist Hungary between 1997–2015. *Social Networks*, 66(July), 139–145. <https://doi.org/10.1016/j.socnet.2021.02.005>
- Bíró-Nagy A. – Szászi Á. (2021) *Koronavírus és válságkezelés: A magyarok tapasztalatai egy év után*. Budapest: Friedrich-Ebert-Stiftung –Policy Solutions. Elérhető: <http://library.fes.de/pdf-files/bueros/budapest/17768.pdf> [Letöltve: 2022-12-17].
- Bosetti, P. – Huynh B-T. – Abdou Y. A. – Sanchez M. – Eisenhauer C. – Courtejoie N. – Accardo J. – Salje H. – Guillemot D. – Moslonka-Lefebvre M. – Boëlle P-Y. – Béraud G. – Cauchemez S. – Opatowski L. (2020) *Lockdown impact on age-specific contact patterns and behaviours in France*. manuscript, medRxiv reprint. <https://doi.org/10.1101/2020.10.07.20205104>
- Bzdok, D. – Dunbar, R. (2020) The Neurobiology of Social Distance. *Trends in Cognitive Sciences*. 9, 717–733. <https://doi.org/10.1016/j.tics.2020.05.016>
- Casagrande, D. G. – McIlvaine-Newsad, H. – Jones, E. C. (2015) Social networks of help-seeking in different types of disaster responses to the 2008 Mississippi river floods. *Human Organization*, 74(4), 351–361.
- Creswell, J. W. – Plano Clark, V. L. (2011) *Designing and Conducting Mixed Methods Research*. Sage Publications Ltd., Thousand Oaks.
- Czymara, C. S. – Langenkamp, A. – Cano, T. (2021) Cause for concerns: gender inequality in experiencing the COVID-19 lockdown in Germany. *European Societies*, 23(1), S68–S81. <https://doi.org/10.1080/14616696.2020.1808692>
- Dávid B. – Herke B. – Huszti É. – Tóth G. – Túry-Angyal E. – Albert F. (2021) A pandémia hatása a személyes kapcsolathálózati struktúrára. Otthoni munkavégzés: védelem a vírustól vagy társas izoláltság? *Scientia et Securitas* 2(3), 350–357. <https://doi.org/10.1556/112.2021.00056>
- Dávid B. – Herke B. – Huszti É. – Tóth G. – Túry-Angyal E. – Albert F. (é.n.) Age group differences in face-to-face contact network structures during the pandemic crisis: reshaping social capital. (Kézirat elbírálás alatt.)
- Dunbar, R. I. M. (2018) The Anatomy of Friendship, Trends. *Cognitive Sciences*, 22, 32–51. <https://dx.doi.org/10.1016/j.tics.2017.10.004>.
- EIGE (2021) *Gender Equality Index 2021 – Health*. Luxembourg: Publications Office of the European Union. <https://doi.org/10.2839/834132>
- Eurofound (2020) Living, working and COVID-19. *COVID-19 series*. Luxembourg: Publications Office of the European Union. <https://doi.org/10.2806/467608> Elérhető: https://www.eurofound.europa.eu/sites/default/files/ef_publication/field_document/ef20059en.pdf [Letöltve: 2022-12-17].
- Feld, S.L. (1981) The Focused Organization of Social Ties. *American Journal of Sociology* 86, 1015–1035.
- Fodor É. – Gregor A. – Koltai J. – Kováts E. (2021) The impact of COVID-19 on the gender division of childcare work in Hungary. *European Societies*, 23(1), S95–S110. <https://doi.org/10.1080/14616696.2020.1817522>
- Geambaşu R. – Gergely O. – Nagy B. – Somogyi N. (2020) Qualitative Research on Hungarian Mothers' Social Situation and Mental Health During the Time of the Covid-19 Pandemic. *Corvinus Journal of Sociology and Social Policy*, 11(2), 151–155. <https://doi.org/10.14267/CJSSP.2020.2.11>
- Hipp, L. – Bünning, M. (2021) Parenthood as a driver of increased gender inequality during COVID-19? Exploratory evidence from Germany. *European Societies*, 23(1), S658–S673. <https://doi.org/10.1080/14616696.2020.1833229>
- Hurlbert, J. S. – Haines, V. A. – Beggs, J. J. (2000) Core networks and tie activation: What kinds of routine networks allocate resources in nonroutine situations? *American Sociological Review*, 65(4), 598–618. <https://doi.org/10.2307/2657385>
- Jarvis, C.I. – Van Zandvoort, K. – Gimma, A. et al. (2020) Quantifying the impact of physical distance measures on the transmission of COVID-19 in the UK. *BMC Med*, 18, 124. <https://doi.org/10.1186/s12916-020-01597-8>
- Király G. – Dén-Nagy I. – Géring Zs. – Nagy B. (2014) Kevert módszertani megközelítések. Elméletek és módszertani alapok. *Kultúra és közösség*, 5(2), 95–104.
- Kovacs, B. – Caplan, N. – Grob, S. – King, M. (2021) Social Networks and Loneliness During the COVID-19 Pandemic. 7. January–December, *Socius: Sociological Research for a Dynamic World*, 1–16. <https://doi.org/10.1177/2378023120985254>

- KSH (2021) *A háztartások információs- és kommunikációs eszköz-használatának főbb jellemzői*. Elérhető: https://www.ksh.hu/docs/hun/xftp/idoszaki/ikt/2020/01/digitalis_tarsadalom_2020.pdf [Letöltve: 2022-12-17].
- Latsuzbaia, A. – Herold, M. – Bertemes, J-P. – Mossong, J. (2020) Evolving social contact patterns during the COVID-19 crisis in Luxembourg. *PLOS ONE*, 15(8), e0237128. <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0237128>
- Marsden, P.V. – Campbell, K.L. (1984) Measuring Tie Strength. *Social Forces*, 63(2), 482–501. <https://doi.org/10.1093/sf/63.2.482>
- Mollenhorst, G. – Volker, B. – Flap, H. (2014) Changes in personal relationships: How social contexts affect the emergence and discontinuation of relationships. *Social Networks*, 37, 65–80. <https://doi.org/10.1016/j.socnet.2013.12.003>
- Pléh Cs. (2021) Az embert körülvevő kapcsolati háló és a járvány próbatevése. *Magyar Tudomány*, 182(10), 1317–1334. <https://doi.org/10.1556/2065.182.2021.10.4>
- Reichelt, M. – Makovi, K. – Sargsyan, A. (2021) The impact of COVID-19 on gender inequality in the labor market and gender-role attitudes. *European Societies*, 23(1), S228–S245. <https://doi.org/10.1080/14616696.2020.1823010>
- Székely L. (szerk.) (2021) *Magyar fiatalok a koronavírus-járvány idején – Magyar Ifjúság Kutatás 2020*. Budapest: Enigma 2001 Kiadó és Médiaszolgáltató Kft.
- Zhang, J. – Litvinova, M. – Liang, Y. – Wang, Y. – Wang, W. – Zhao, S. – Wu, Q. – Merler, S. – Viboud, C. – Vespignani, A. – Ajelli, M. – Yu, H. (2020) *Changes in contact patterns shape the dynamics of the COVID-19 outbreak in China*. *Science*, Jun 26;368(6498), 1481–1486. <https://doi.org/10.1126/science.abb8001>. Epub 2020 Apr 29. PMID: 32350060; PMCID: PMC7199529.

REISINGER ADRIENN¹ – DÁNOS ZSOLT²

AZ EGYETEMI TÁRSADALMI FELELŐSSÉGVÁLLALÁS KOMMUNIKÁCIÓJA

A Széchenyi István Egyetemről megjelenő hírek vizsgálata a helyi online sajtóban³

<https://doi.org/10.18030/socio.hu.2022.4.191>

ABSZTRAKT

A tanulmány az egyetemi társadalmi felelősségvállalás egyre jobban terjedő jelenségét vizsgálja kommunikációjának fókuszba helyezésével a győri Széchenyi István Egyetem példáján. Bár az egyetemi társadalmi felelősségvállalás közel húsz éve létező fogalom, kutatása és szakirodalmának terjedelme még messze elmarad a vállalati társadalmi felelősségvállalásától. Annak ellenére, hogy az egész világon jelennek meg esettanulmányok, amelyek a helyi egyetemek társadalmi felelősségvállalását mutatják be, a téma elemzési köre igen szűk mezsgyén mozog. Ritkán elemzett téma mind a hazai, mind a nemzetközi szakirodalomban az egyetemek társadalmi felelősségvállalási kommunikációja is. A tanulmány kísérletet tesz arra, hogy a kvantitatív és kvalitatív tartalomelemzés módszertanát használva egy konkrét magyarországi egyetem esetében vizsgálja a társadalmi felelősségvállalás kommunikációját a helyi online sajtóban. Az egyetemek honlapjaik és a közösségimédia-felületeken kívül az online médián keresztül tudják elérni a legtöbb embert, így fontos kommunikációs csatorna lehet a felelősségvállalási aktivitás bemutatására is. A társadalmi felelősségvállalás kommunikációja hozzájárulhat az intézmények ismertségének növekedéséhez és akár versenyelőnyt is jelenthet számukra. A tanulmány fő megállapítása, hogy a Széchenyi István Egyetemhez kapcsolódó társadalmi felelősségvállalási tevékenységről szóló hírek jelen vannak a vizsgált online sajtóban, melyek alapján széleskörű aktivitás is feltételezhető az intézményben. A kutatási eredmények egyrészt segíthetik az intézményeket társadalmi felelősségvállalási tevékenységük tudatos kommunikációjának a fejlesztésében, másrészt hasznosak lehetnek a kutatói közösség számára is a témához kapcsolódó felmérésekhez való hozzájárulással.

Kulcsszavak: magyar felsőoktatás, harmadik misszió, egyetemi társadalmi felelősségvállalás, kommunikáció, online sajtó

1 Széchenyi István Egyetem.

2 Kulturális és Innovációs Minisztérium.

3 A tanulmány a Bolyai János Kutatási Ösztöndíj támogatásával készült.

COMMUNICATION OF THE UNIVERSITY SOCIAL RESPONSIBILITY

Examining news about the Széchenyi István University in local online media

ABSTRACT

The paper examines the university social responsibility with a focus on its communication in theory and practice using the example of the Széchenyi István University in Győr. Although the concept of university social responsibility has existed for nearly 20 years, the range of research and literature on the subject still falls far short of that of corporate social responsibility. While there are case studies from all over the world about the social responsibility of local universities, the scope of analysis of the topic is very narrow. The communication of the university social responsibility is also a rarely analysed topic in both the Hungarian and international literature. This study attempts to investigate the university social responsibility communication in the local online media based on quantitative and qualitative content analyses. Universities can reach a lot of people by using websites and social media, and online media can also be an important platform to communicate their social responsibility activities. Communication can contribute to the reputation and even to the competitiveness of universities. The main finding of the study is that news about the social responsibility activities of the Széchenyi István University can be found in the local online media. Based on this fact a wide range of social responsibility activities are assumed at the university. On the one hand, the research results can help institutions to develop conscious communication of their social responsibility activity, and on the other hand, they can be useful for the research community by contributing to studies related to the topic.

Keywords: Hungarian higher education, third mission, university social responsibility, communication, online media

AZ EGYETEMI TÁRSADALMI FELELŐSSÉGVÁLLALÁS KOMMUNIKÁCIÓJA

A SZÉCHENYI ISTVÁN EGYETEMRŐL MEGJELENŐ HÍREK VIZSGÁLATA A HELYI ONLINE SAJTÓBAN

BEVEZETÉS

A 20. század második fele óta folyamatosan érik intenzív hatások a felsőoktatási intézményeket, amelyek következtében átalakulnak az egyetemi missziók. A misszióváltozásokat találóan írja le az úgynevezett akadémiai forradalmak fogalma (Etzkowitz et al. 2000), amely az egyes egyetemi missziók új funkciókkal való kiegészülését jelöli. Az egyes forradalmak születésével az első misszió, az oktatás (tanítás-tanulás) mellett megjelent a második misszió, a kutatás, majd a komplex harmadik misszió, amelynek értelmezése körül ma is széleskörű diskurzus zajlik a tudomány és a felsőoktatás-menedzsment területén egyaránt. Ehhez a folyamatban lévő értelmezési útkereséshez kapcsolódik egy Dél-Amerikából indult egyetemi mozgalom, amely egy új fogalmat, az egyetemi társadalmi felelősségvállalást alkotta meg.

Bár az egyetemi társadalmi felelősségvállalás fogalma csak néhány éve terjedt el a hazai felsőoktatásban, egyre több intézmény rendelkezik különböző kapcsolódó tevékenységekkel (Dános 2021). Tudjuk ezt onnan is, hogy valamilyen módon kommunikálják ezeket az aktivitásokat az intézmények. Az egyetemi társadalmi felelősségvállalást alapvetően háromféle módon lehet vizsgálni: vagy azt, hogy konkrétan milyen területeken aktív az egyetem, vagy azt, hogy mit kommunikál erről az intézmény, illetve hogyan reagál erre a társadalom. Ez utóbbi, nézetünk szerint, szorosan összekapcsolódik az intézmény kommunikációjával. Ugyanakkor az utóbbi két irány alapján csak közvetetten lehet magára a felelősségvállalási tevékenységekre teljeskörűen következtetni, ezáltal csak azt lehet tudni, hogy mit láttat magáról az intézmény és hogyan fogadja a tevékenységeit az érintett közeg. A kommunikáció kapcsán feltételezhető, ha egy adott felületen nem teljeskörűen mutatja be az intézmény kapcsolódó működését, úgy nem is kaphatunk képet a teljes tevékenységi palettáról. Ennek ellenére fontos feltárni, hogy az egyetemek mit kommunikálnak a társadalmi felelősségvállalásukról, hiszen a kívülállók és sokszor az egyetemi polgárok számára is így lesz látható az intézmények ilyen irányú aktivitása.

Az egyetemi honlapok kvantitatív tartalomelemzésére hazai (Dános 2021, Reisinger–Dános 2021b) és nemzetközi (Tetrevova–Vavra–Munzarova 2021) példát is találhatunk, az online sajtóban való jelenlét elemzésére Dános tett kísérletet néhány egyetem esetében 2021-ben. Dános (2021) kutatása egy komplex, több egyetemet is érintő egyetemi társadalmifelelősségvállalás-elemzés része volt, és vizsgálata intézményenként csak egy-egy online lap elemzésére terjedt ki. A kutatás során megállapította, hogy a vizsgált egyetemek alapvetően helyi, regionális szinten aktívak a társadalmi felelősségvállalás területén.

A fenti előzmények alapján azt a célt tűztük ki, hogy az egyetemi társadalmi felelősségvállalás kérdését a kommunikáció irányából közelítsük meg olyan módon, hogy kvantitatív és kvalitatív tartalomelemzés módszerével részletesen megvizsgáljuk egy konkrét egyetem, a Széchenyi István Egyetem társadalmi felelősségvállalásának és tevékenységeinek láthatóságát három online híroldal alapján. A *Kisalföld* megyei lapként, a *Győr Plusz* és a *Győri Hírek* helyi lapként szolgáltatnak híreket, és mivel a korábbi kutatás (Dános 2021) már bizonyította, hogy a Széchenyi István Egyetem jellemzően helyi, regionális szintű tevékenységeket folytat, ezért

esett választásunk a három forrásra. Kutatásunk eredményeként kulcsszavak alapján láthatóvá vált, hogy az egyetem milyen tartalmakat kommunikált, illetve hogy a legtöbb témához kapcsolódó tartalmat megjelenítő oldal mennyire alkalmas a kapcsolódó tevékenységek bemutatására.

A tanulmány első felében ismertetjük, hogy mit jelent az egyetemi társadalmi felelősségvállalás fogalma, ez hogyan kapcsolódik a sokszor szinonimaként kezelt harmadik misszió aktivitáshoz. Ezt követően térünk ki a társadalmi felelősségvállalás kommunikációjára. Mivel az egyetemi társadalmi felelősségvállalás alapját a vállalati társadalmi felelősségvállalás (CSR) jelenti, először az ehhez kapcsolódó főbb jellemzőket mutatjuk be, majd ez alapján térünk ki arra, hogy ehhez képest miben más az egyetemi felelősségvállalási kommunikáció. A tanulmány második felében mutatjuk be saját kutatási eredményeinket és vonunk le következtetéseket ez alapján a témához kapcsolódóan.

Bízunk benne, hogy tudunk olyan megállapításokat tenni, amelyek felhívhatják a figyelmet az egyetemi társadalmi felelősségvállalás kommunikációjának fontosságára egy olyan kommunikációs felület vizsgálatával, mely még újnak számít a hazai és nemzetközi elemzések körében is. Reméljük, hogy tanulmányunkkal hozzá tudunk járulni a téma elméletéhez és gyakorlatához is.

AZ EGYETEMI TÁRSADALMI FELELŐSSÉGVÁLLALÁS – ELMÉLETI HÁTTÉR

Egyetemi szerepek

A felsőoktatási intézmények alapvető feladata mindig az oktatás volt, nagyjából az ipari forradalom előtti időkhöz az egyetemeknek nem volt más feladatuk, így az oktatás tekinthető az egyetemek első missziójának. A csak oktatási tevékenységet folytató intézményeket első generációs intézményeknek is hívjuk. Első akadémiai forradalomnak hívjuk azt a folyamatot, amikor az oktatás mellett megjelent az egyetemeken a kutatási tevékenység is második misszióként (Etzkowitz et al. 2000). Az oktatási és kutatási tevékenységet folytató intézményeket második generációs jelzővel illették. A második akadémiai forradalom a 20. század végén bontakozott ki és ma is zajló folyamat, melynek során az egyetemi szerepek új funkciókkal bővülnek (Gál–Zsibók 2011, Kotosz et al. 2016, Lukovics–Zuti 2014), így létrejönnek a harmadik generációs egyetemek és megjelennek a harmadik missziós tevékenységek. Általánosságban a második akadémiai forradalom azt jelenti, hogy az intézményekre az oktatás és kutatás mellett gazdasági és társadalmi szerepvállalás is jellemző; és szempont az, hogy a tudást, amely az intézményekben keletkezik, a helyi gazdaság hasznosítani tudja.

Fontos kiemelni, hogy a harmadik generációs egyetemek nem teljesen azonosak a harmadik missziós tevékenységet folytatókkal (Kotosz et al. 2016). A harmadik generációs egyetemek mind helyi, mind nemzetközi környezetben jelen vannak, viszont a harmadik missziós tevékenységek alapvetően helyi, regionális fókuszúak. Vagyis, ahogy megállapították (Kotosz et al. 2016), attól, hogy egy egyetem végez harmadik missziós tevékenységet, még nem feltétlenül lesz harmadik generációs intézmény is. Természetesen a szintlépéshez, a második generációból a harmadik generációba történő átlépéshez szüksége van a harmadik missziós tevékenységekre, azonban ennél több is szükséges ehhez.

Azt, hogy egy egyetem mely fázisban van (Wissema [2009] úgy látja, hogy az egyetemek ma jellemzően valahol a második és harmadik generációs szint közötti átmenetben működnek), nagyon sok tényező befolyásolhatja, és mivel még nem készült el egy egységes tevékenységlista egyik szintre sem, nehéz azt megmondani, hogy az intézmény már átlépett-e a következő szintre. Úgy gondoljuk, hogy nem is húzható egyértelmű határ a tevékenységek komplexitása miatt. Tehát lehet egy intézmény még úgy a második generációs szinten, hogy

közben már megjelennek harmadik és akár negyedik generációs⁴ (Lukovics–Zuti 2014, Pawlowski 2009) szintű kezdeményezések is, de ezek még nem dominánsak. Ezek alapján látható, hogy milyen komplex kérdéskörrel állunk szemben és milyen nehéz objektíven értelmezni az egyetemek különböző szintű szerepeit.

Az egyetemek kommunikációjában az elmúlt években egyre többször jelenik meg a harmadik misszió. Molas-Gallart és Castro-Martinez (2007:321 – idézi Kotosz–Lukovics 2017:12) a következőképpen foglalták össze a fogalom lényegét: „Minden olyan tevékenység, mely a tudás létrehozásával, felhasználásával, alkalmazásával, az abból fakadó előnyök, illetve egyéb egyetemi adottságok kiaknázásával kapcsolatos az akadémiai környezetben kívül.” Vagyis harmadik misszióknak tekinthetünk minden olyan egyetemi tevékenységet, ami nem minősül oktatásnak és kutatásnak (Compagnucci–Spigarelli 2020). A harmadik misszió mellett sokat hallott kifejezés az egyetemi társadalmi felelősségvállalás is, mely sokszor a harmadik misszió szinonimájaként jelenik meg, azonban a két fogalom nem teljesen fedi egymást. Mivel a tanulmány az egyetemi társadalmi felelősségvállalás jelenségét vizsgálja, így a továbbiakban erről a fogalomról lesz szó, kitérve arra is, hogy miben más ez a megközelítés, mint a harmadik misszió.

Az egyetemi társadalmi felelősségvállalás fogalmi rendszere

A társadalmi felelősségvállalás olyan tevékenységeket jelent, amelyek más emberek, szervezetek javát, érdekét szolgálják (Nárai–Reisinger 2016). A fogalom alapvetően a vállalati aktivitáshoz kapcsolódik (*corporate social responsibility* – CSR), azonban értelmezhető más szereplők társadalmi felelősségvállalása is, erről az utóbbi években jelentek már meg tudományos írások (pl. Nárai–Reisinger 2016, Reisinger 2019). Így értelmezhető az egyetemi társadalmi felelősségvállalás fogalma is, önálló szervezeti felelősségvállalási kategóriaként (Dános 2021). A fogalom kialakulásában és értelmezésében egyértelműen kötődik a CSR-hoz, azonban ettől eltérő elemei is vannak. A CSR szakirodalmi háttere óriási, és bár a kifejezés évtizedek óta létezik, általános meghatározás eddig még nem született (Sarkar–Searcy 2016).

Tanulmányunkban az Európai Bizottság (European Commission 2011:7) definícióját ismertetjük, mely egy tágran értelmezhető fogalom: a CSR „a vállalkozásoknak a társadalomra gyakorolt hatásuk iránti felelőssége.” Ez akár az egyetemek esetében is alkalmazható lehet, azonban azt látni kell, hogy míg a vállalatok esetében ez a fajta tevékenység az elmúlt évtizedek eredménye és valamilyen szinten önként vállalt feladat, addig az egyetemeknél olyan aktivitás, amely mindig is létezett valamilyen formában, csak nem volt nevesítve. Bár a felsőoktatási intézmények alapfeladata mindig is az oktatás volt és erre épülnek rá a továbbiak, társadalmi szerepük mindig is volt. Az utóbbi egy-két évtizedben erősödtek meg az ilyen irányú aktivitások és került a fogalom értelmezése a tudományos kutatások látóterébe. A társadalmi aktivitás, habár modern formának tekinthető, mégis kapcsolódik az egyetem hagyományos alapfeladataihoz, és ahhoz, hogy ez korábban nem volt széles körben ismert, hozzátartozik az is, hogy ez hiányzott az egyetemek kommunikációjából. A társadalmi felelősség kommunikációban való megjelenése nem választható el attól a folyamattól, hogy az intézmények egyfajta szervezetfejlődési folyamaton maguk is átestek, azaz megindult az egyetemnek mint modern szervezetnek a megismerése. Ebben a formában az egyetem már tudatosabban formálja a tevékenységeit és tudatosabban is használja ezeket a kommunikációjában (Krücken–Meyer 2006).

Az egyetemi társadalmi felelősségvállalás történeti mérföldkövének tekinthető az 1988-as *Magna Charta Universitatum*, mely megfogalmazta a társadalmi értékek formálásának fontosságát, majd ezt követte az UNESCO 1998-as deklarációja, mely összegezte a 21. századi felsőoktatási feladatokat és hangsúlyozta az intézmények

⁴ Olyan intézmények, amelyek már nem követői, hanem alakítói akarnak lenni a helyi folyamatoknak.

társadalmi felelősségét, ahogy tette ezt a dekrétum 2009-es megerősítése is (Gurria 2009). Fogalmának első csírái Boyer (1996) nevéhez fűződnek az elkötelezettségi ösztöndíj (*Scholarship of Engagement*) koncepciójának felállításával. Boyer az egyetemi ösztöndíj terjesztését tekintette a felelősségvállalás egyik formájának, ami találkozott Barker (2004) véleményével, aki öt különböző közösségi célú ösztöndíj bevezetését javasolta az egyetemi társadalmi elkötelezettség szélesítésére. Az egyetemek társadalmi szerepvállalásának fogalmi keretezését kísérelte meg Bonnen (1998), de emellett elterjedt volt az egyetemi közösségi elkötelezettség (*university civil engagement*) kifejezés használata is az egyetemi társadalmi felelősségvállalás egyfajta korai fogalomparjaként (Esfijani–Hussain–Chang 2012). Az egyetemi társadalmi felelősségvállalás gyakorlati formában született meg 2001-ben 13 chilei egyetem hálózatában (a 2001 és 2005 között működő *Universidad Construye País*), ami az egyetemek közötti felelősségvállalási gyakorlatok és a közös koncepciók kialakítását szolgálta (Vallaes 2008). Dél-Amerika ezt követően is sokáig kezdeményező maradt a modell terjesztésében, és itt jelent meg 2009-ben az első útmutató a témával kapcsolatban (Vallaes–De La Cruz–Sasia 2009).

A fogalom jelentése a mai napig formálódik és jelenleg még nincs egy általános meghatározása. Jorge és Peña (2017) 15 év szakirodalmának áttanulmányozását követően megkísérelték megfogalmazni azokat a legfontosabb területeket, ahol az egyetemi társadalmi felelősségvállalást az egyetemeknek alkalmaznia kell. Ez a következő négy terület: oktatás, kutatás, egyetemi irányítás és közösségi részvétel. Ez sokban összecseng az egyetemi felelősségvállalás ma is talán legelterjedtebb korai értelmezésével (Vallaes–De La Cruz–Sasia 2009 – idézi Dános 2021:52–53), ahol szintén négy kiemelt terület van:

1. „szervezeti feladatok (egyaránt jelenti a belső környezet és a szervezeti hatások tudatos kezelését pl. egy egyetemi kampusz tekintetében);
2. oktatási feladatok (Milyen tudásanyagot nyújt az egyetem a hallgatók számára? Társadalmilag tudatos állampolgárok nevelése);
3. kognitív feladatok (társadalmi tudásépítés és disszemináció feladata);
4. társadalmi feladatok (minden külső szervezeti feladat).”

A fentiek alapján megállapítható, hogy az egyetemi társadalmi felelősségvállalás az egyetem minden olyan szegmensét átfogja, ami az egyetemnek mint társadalmi partnernek a szerepét lefedi. Fő funkciója olyan nonprofit és elsősorban társadalmi hasznosságot célzó szolgáltatások és támogatások nyújtása, amelyek szorosan kapcsolódnak az egyetemek alapfeladataihoz, részben túllépve annak hagyományos keretein, részben attól eltérő modern formákat és szerepeket felvéve és alakítva.

Miben tér el az egyetemi társadalmi felelősségvállalás a harmadik misszió fogalmától? A harmadik misszió értelmezhető úgy, hogy minden olyan tevékenységet lefed, amely nem az oktatás és a kutatás (vagyis az első két misszió), tehát történeti fejlődés eredménye és társadalmi, gazdasági aktivitásokat is jelenthet. Az egyetemi társadalmi felelősségvállalás ehhez képest egy viszonylag új és még a mai napig nem egységes fogalmi megközelítést jelent, melynek alapja a CSR és alapvetően társadalmi fókuszú. Kiemelten fontos, hogy itt nemcsak az oktatáson és kutatáson túli tevékenységekről van szó, hanem gyakorlatilag a fogalom azt jelenti, hogy a felelős működésnek át kell hatnia a teljes egyetemi működést (Vallaes–De La Cruz–Sasia 2009, Jorge–Peña 2017). Így a fogalom részben szűkebb, mint a harmadik misszió, mert nincsenek gazdasági irányultságai, részben viszont tágabb is, mert az egész egyetemi működéshez kapcsolódhat (Reisinger–Dános 2021a). Ennek szellemében az egyetemi társadalmi felelősségvállalás az egész egyetemi közösség és annak szűkebb-tágabb környezetének együttműködését jelenti (Ali et al. 2021).

AZ EGYETEMI TÁRSADALMI FELELŐSSÉGVÁLLALÁS KOMMUNIKÁCIÓJA

Mivel az egyetemi társadalmi felelősségvállalás alapja a CSR, így a fejezetben először a CSR kommunikációjának főbb jellemzőit ismertetjük, utána térünk rá arra, hogy ettől mennyiben térhet el az egyetemek kommunikációja.

CSR-kommunikáció

Bár a CSR alapvetően a vállalatok önként vállalt tevékenysége, ma már általánosan elfogadott tény, hogy az aktivitásban a társadalmi érdekek mellett vállalati érdekek is megjelenhetnek. Csonka és szerzőtársai (2013:182) ezt így fogalmazták meg: „*egyetlen vállalkozástól sem várható el, hogy bármely tevékenységét tökéletesen non-profit módon, nyereségmaximalizálási és vagyongyarapodási céljait teljes mértékben sutba dobva végezze.*” Ezen gondolat szerint a CSR motivációja így nemcsak kizárólag altruista szempontokat jelenthet, megjelenhetnek olyan motivációk is, amelyek a vállalati versenyképesség növelését célozzák meg. Itt felmerül a kérdés, hogy ezek relációjában milyen szerepe van a CSR kommunikációjának. A vállalat adott tevékenységét, tevékenységeit szeretné megmutatni a környezetének, mely által hírnevét, ismertségét növelné, vagy egyáltalán magának a kommunikáció tényének is jelentőséget tulajdonít, és a hangsúly nem is azon van, hogy milyen aktivitás áll mögötte, hanem erről hogyan kommunikál. Holliday és szerzőtársai (2002 – hivatkozva Tóth 2007) három kommunikációs megközelítést határoztak meg:

- *talk the talk*: ez esetben a hangsúly a kommunikáción van, amely mögött nincs vagy eltérő tartalom van;
- *walk the talk*: a CSR-aktivitást folyamatos hiteles kommunikáció kíséri;
- *talk the walk*: ez hasonló az előzőhöz, azzal a különbséggel, hogy itt a kommunikációt megelőzi a cselekvés.

Tóth (2007) könyvében kiegészítette további egy típussal a fenti felsorolást: véleménye szerint létezik a *just walk* esete is, amikor a vállalat aktív, de erről nem kommunikál. Ligeti és Oravec (2009) két csoportba sorolta a vállalatokat: a csendes (*quiet*) szervezetek nem kommunikálják CSR-tevékenységüket, míg a hangosak (*loud*) számára fontos az aktivitás teljes körű láthatósága. A szerzők megállapították, hogy a vállalatok többsége valószínűsíthetően valahol a két véglet között található, hiszen mind a teljes kommunikációhiány, mind a széleskörű kommunikáció ritkán valósul meg. Ihlen és szerzőtársai (2011) hangsúlyozzák, hogy a nem kommunikáció is kommunikáció, így fontos, hogy a vállalatok tudatosak legyenek e kérdésben, mert befolyásolhatja akár a megítélésüket is. Éppen ezért a társadalmi felelősségvállalás kapcsán nem csak az a fontos, hogy mit csinál a vállalat, hanem az is, hogy azt hogyan vagy hogyan nem kommunikálja. A nemzetközi szakirodalom bővelkedik e téren mind elméleti, mind gyakorlati írásokkal. Magyarországon az elmúlt nagyjából egy évtizedben jelentek meg tanulmányok a témában, melyek főként elméleti megközelítésből vizsgálják a kérdéskört (pl. Matolay 2010, Gulyásné 2011, Lukács 2015), azonban fellelhető néhány empirikus tanulmány is (pl. Szántó 2010, Pataki–Szántó 2011, Géring 2017).

A CSR-kommunikációhoz kapcsolódó főbb szempontokat az alábbi kérdésekre választ keresve mutatjuk be röviden:

- **Mi a kommunikáció motivációja?** Itt az a kérdés, hogy a vállalatot belső vagy külső tényezők motiválják a kommunikációra, vagyis van-e külső kényszer mögötte, amely lehet társadalmi, gazdasági vagy akár piaci nyomás is.
- **Mi a kommunikáció célja?** Ismertség növelése, jógyakorlatok megmutatása, versenyképesség növelése, jó példa mutatása stb.
- **Kik a kommunikáció célcsoportjai?** Fontos szempont, hogy a vállalat kiknek, milyen szervezeteknek akar kommunikálni: a vevőinek, leendő vevőinek, a munkatársaknak, érdekeltjeinek, más vállalatoknak, civil/

nonprofit szervezeteknek, állami szervezeteknek?

- **Miről tud a vállalat kommunikálni?** Egyrészt kommunikálhat a CSR stratégiáról, egy konkrét tevékenységről, tevékenységek soráról, vagy akár CSR-jelentés formában adott időszak aktivitásának áttekintéséről is.
- **Milyen kommunikációs csatornákon valósulhat meg a kommunikáció?** Sokféle módon lehet csoportosítani a különböző eszközöket, a tanulmányban Lukács (2015) megközelítése alapján az egyirányú és kétirányú csoportosítási szempontot mutatjuk be. Az egyirányú eszközök alapvetően a tájékoztatást szolgálják, melyek segítségével a vállalat informálja a célcsoportokat, ide tartozhatnak többek között a hírlevelek, pénzügyi és nem pénzügyi jelentések, sajtótájékoztatók, nyilvános beszédek, vállalati rendezvények, médiumok vagy az utóbbi nagyjából két évtizedben megjelenő online megoldások, például vállalati honlapok, e-mail, online sajtó. A kétirányú kommunikációs eszközök esetében mindkét fél részéről megfigyelhető aktivitás, például fókuszcsoportos kutatás, megbeszélések, workshopok, fórumok, bevonás döntéshozatali folyamatba, közösségimédia-felületek stb. A tudományos kutatások középpontjában főként a vállalati honlapok és a közösségimédia-felületek vizsgálata áll az utóbbi években, de szinte kizárólag nemzetközi szinten. Magyarországon Szántó (2010) és Géring (2017) vállalati honlapok vizsgálatát találtuk empirikus elemzéseként, azonban a nemzetközi felmérések az 1990-es évek végétől folyamatosak.

A fentiek alapján látható, hogy egy összetett kérdéskörrel állunk szemben, így nem lehet általánosítható gondolatokat megfogalmazni minden vállalatra. Ahogy magában a CSR-aktivitásban is jelentős különbségek vannak, így annak kommunikációja is sokféle lesz, melyet befolyásolhat többek között a vállalati méret, a tevékenység, a piaci helyzet vagy a pénzügyi helyzet.

Az alfejezetben ismertettük a vállalatok társadalmi felelősségvállalási aktivitásának kommunikációs jellemzőit, a következőkben azt nézzük meg, hogy az egyetemek esetében vajon lehet-e ezekre az alapokra építeni a felelősségvállalás kommunikációját, milyen megoldásokat tudnak a felsőoktatási intézmények jó gyakorlatként átvenni a piaci szereplőktől.

Az egyetemi társadalmi felelősségvállalás kommunikációja

Az előző alfejezetben láthattuk, hogy a vállalati CSR milyen komplex téma, továbbá megállapítottuk, hogy jellemzően nemzetközi szinten kutatott, hazai elemzések néhány esetben készültek még csak. Az egyetemi társadalmi felelősségvállalás kommunikációja esetében azonban nemcsak a hazai, de a nemzetközi szakirodalmi bázis is rendkívül kicsi, néhány olyan tanulmányt találtunk csak, melyek átfogóan vizsgálják a témát. A vállalatok esetében abból indultunk ki, hogy a CSR nemcsak egy önként vállalt feladat lehet, és akár a versenyképesség növekedése is várható az aktivitás által. Míg a vállalatok esetében a CSR és a versenyképesség kapcsolatának elemzése az 1970-es évekig nyúlik vissza (Carroll–Shabana 2010), addig az egyetemek esetében ilyen jellegű (a társadalmi felelősségvállalás megközelítése a versenyképesség oldaláról) elemzéssel eddig még nem találkoztunk. A harmadik generációs egyetemek és a harmadik missziós tevékenységek megjelenésével kerültek előtérbe azok a szempontok, melyek szerint az egyetemek összetett tevékenységük révén hozzájárulhatnak a térségi versenyképességhez és a területi fejlődéshez azáltal, hogy tevékenységüknek gazdasági hatása is lehet (pl. Kotosz et al. 2015, 2016; Erdős et al. 2021). *„Megállapíthatjuk, hogy egy térség versenyképességének javítását elsősorban a harmadik generációs egyetemektől várhatjuk, hiszen ez az a szakasz, ahol az egyetemek nem csupán oktatnak és kutatnak, hanem a tudáshasznosulás is döntő szempont működésükben. Mindez azt eredményezi, hogy a gazdaság és az egyetem szoros kapcsolatba kerül, melyen keresztül lehetőség nyílik az egyetemen képződött tudás helyi felhasználására, ami a vállalkozások versenyképességének javulásán keresztül javítja a térség versenyképességét (Vilmányi 2011)”* (Lukovics–Zuti 201483–84).

Ezen túlmenően fontos kérdés lehet, hogy mitől függhet magának az egyetemnek a versenyképessége, ehhez hogyan járulhatnak hozzá az egyes egyetemi tevékenységek és ezek kommunikációja? Egyáltalán mit értünk egyetemi versenyképesség alatt? Barakonyi megfogalmazásában „a felsőoktatás versenyképessége a nemzetközi tudáspiacon történő versengésre való készséget jelenti, a pozíciószerezés és tartós helytállás képességét, amit az oktatási piacon a hallgatókért való versengésben való sikeres szereplés (hazai hallgatók vonzása, hazai tehetségek megtartása, külföldi hallgatók irányába vonzerő megléte), az elért tudáspiaci részesedés és jó-vedelmezőség megtartása és fenntartható növelése, a felsőoktatási nemzetközi tudományos kutatási tevékenységben, az innováció terén megszerzett pozíció megtartása és erősítése (kutatóegyetemek nemzetközi rangsorában elért helyezése), valamint a nemzetközi szabad tőke kutatási megbízásokra, kutatási együttműködési célú bevonására gyakorolt vonzereje jellemez” (2010:13). Úgy gondoljuk, hogy ez a megközelítés kiegészíthető a társadalmi felelősségvállalás területén végzett aktivitás és annak kommunikációja szempontjaival is. Természetesen egy leendő hallgatónak az oktatás minősége lehet az egyik legfontosabb tényező, de az intézmény megítélését mind hazai, mind nemzetközi viszonylatban befolyásolhatja az, hogy elindult-e már a második akadémiai forradalomként emlegetett úton és mennyire hatja át a működését a felelős gondolkodás. Az érintettek erről természetesen akkor fognak tudni, ha erről az egyetemek kommunikálnak is, de ennek részben más motivációja és háttere lehet, mint a vállalatok esetében.

Arról sem szabad megfeledkezni azonban, hogy mára az egyetemek globális, de akár nemzeti szinten is versenyeznek egymással, például a hallgatókért és a fejlesztési forrásokért, ami a nemzetközi és a hazai rangsorokban is kifejeződik. Mivel a versenyképességet az egyetemek esetében is egyre tágabban értelmezik, és az egyes rangsorokban már a társadalmi felelősségvállalás is szempontként jelenik meg (pl. *Times Higher Education* rangsor), így mindenképpen fennáll annak a lehetősége, hogy az egyetemi kommunikációban ez a szempont is szerepet játszik.

A vállalatok esetében többször felvetődik, hogy csak reklámcélokra használják a CSR-kommunikációt (*talk the talk*). Úgy gondoljuk, hogy a felsőoktatásban jelenleg még a másik két típus lehet jellemző (*walk the talk; talk the walk*).⁵ Ugyanis, ha megjelennek a harmadik missziós vagy társadalmi felelősségvállalással kapcsolatos tevékenységek, akkor ezek kommunikációja is láthatóvá válik valamilyen szinten (Bander 2011, Dános 2021). Míg a CSR kommunikációjára vonatkozóan jelentős számú nemzetközi irodalom érhető el, az egyetemek esetében csak néhány olyan tanulmányt találtunk, melyek áttekintést adnak a témáról (pl. Erazo-Coronado et al. 2020, Tetreova–Vavra–Munzarova 2021, Esteruelas 2018), illetve elérhető néhány hazai elemzés is már, melyek egy része közvetlenül (Dános 2021, Reisinger–Dános 2021b, Balázs et al. 2021), egy része tágabb kontextusban vizsgálja a témát (Deés 2011, 2013).

A következőkben a CSR kommunikációjánál feltett kérdéseket válaszoljuk meg az egyetemi társadalmi felelősségvállalás kommunikációjához kapcsolódóan:

- **Mi a kommunikáció motivációja?** Az egyetemek esetében inkább feltételezhető a belső motiváció, a külső nyomás talán annyiban lehet releváns, hogy ha egy intézmény látja, hogy a többiek rendszeresen kommunikálnak, akkor megjelenik nála is az igény erre.
- **Mi a kommunikáció célja?** Az egyetemek esetében a láthatóság növelése lehet az egyik fő cél. Az, hogy ez magával hozhatja akár az intézmény versenyképességének növekedését is, kevésbé lehet tudatos (Dános 2021).
- **Kik a kommunikáció célcsoportjai?** Az egyetem polgárai, az egyetemmel kapcsolatban állók, a potenciá-

⁵ Mindez nem független attól, hogy az egyetem sokfunkciós intézmény, ezért a versenyképesség is sokféle módon tud érvényesülni.

lis hallgatók, kollégák és akár más egyetemek is (pl. jó gyakorlatok megismerése miatt).

- **Miről tud egy egyetem kommunikálni?** Egyrészt arról, hogy milyen tervei vannak e téren (pl. stratégiai dokumentumokban), másrészt magukról a tevékenységekről. Az utóbbi időben egyre inkább jellemző az is, hogy az egyetemek úgynevezett fenntarthatósági jelentéseket tesznek közzé, amely egyrészt túlmutat a társadalmi felelősségvállaláson, másrészt magában tudja foglalni az intézmény ilyen irányú kezdeményezéseit is (a nemzetközi szakirodalomban fellelhetők már olyan tanulmányok, melyek az egyetemek fenntarthatósági jelentéseinek láthatóságát vizsgálják: pl. Dade–Hassenzahl 2013, Brusca–Labrador–Larran 2018, Hasim et al. 2018).
- **Milyen kommunikációs csatornákon valósulhat meg a kommunikáció?** Az egyetemek esetében is ugyanúgy releváns lehet az egyirányú és a kétirányú kommunikációs eszközök alkalmazása (Lukács 2015), mint a vállalatok esetében. Ma már minden egyetemnek van honlapja, így ez egy fontos kommunikációs csatorna lehet, mellyel akár globális szintű szereplőket is el lehet érni, továbbá egyre jellemzőbb a közösségi média használata is. A fentiekben említettük, hogy az egyetemi társadalmi felelősségvállalás kommunikációjáról kevés átfogó tanulmány született eddig. Szinte teljesen feltáratlan terület a jelenlegi ismereteink szerint az online sajtóban való megjelenés vizsgálata, így tanulmányunkban ezt vizsgáljuk kutatásunk alapján. Fontosnak tartjuk a médiamegjelenéseket is a honlapok, a közösségi média mellett. Bár ez utóbbiak széles körű elérhetőséget biztosítanak, nem érik el azokat, akik nem célzottan az egyetemet keresik információért, hanem „csak” híreket olvasnak különböző hírportálokon és így találnak rá egyetemi hírekre is. Ezért tartjuk relevánsnak az online médiában közölt tartalmak elemzését is, melyet egy hazai egyetem példáján mutatunk be a tanulmány következő fejezetében.

AZ EGYETEMI TÁRSADALMI FELELŐSSÉGVÁLLALÁS KOMMUNIKÁCIÓJA AZ ONLINE SAJTÓBAN A SZÉCHENYI ISTVÁN EGYETEM PÉLDÁJÁN

Az alábbiakban először a kutatás módszertanát, majd eredményeit és legvégül az ezek alapján levont következtetéseket mutatjuk be.

Módszertan

A kutatási célnak megfelelően egy kiválasztott intézmény, a Széchenyi István Egyetem példáján keresztül vizsgáljuk az egyetemi társadalmi felelősségvállalás kommunikációját az online sajtóban. Hasonló kutatást a nemzetközi szakirodalomban eddig még nem találtunk, hazai kutatási előzménynek Dános (2021) kutatása tekinthető, aki négy egyetem esetében már kísérletet tett a jelenség vizsgálatára a megyei online sajtókban. Ezen előzményekre alapozva jelen kutatásunkat kiterjesztettük az alábbiak szerint: egyrészt a megyei lap mellett két helyi online sajtóoldal is elemzésre került kvantitatív tartalomelemzéssel kulcsszavak alapján, másrészt a legtöbb hírt tartalmazó oldal esetében kísérletet tettünk a hírek alapján kirajzolódó aktivitás jellemzésére is (kvalitatív tartalomelemzés).

A társadalmi felelősségvállalás kommunikációja a sajtóban a társadalmi visszacsatolás szerepét is betöltheti (Dános 2021). Minél több tartalom jelenik meg a sajtóban, annál több lehetőséget kínálnak az ott megjelenő tartalmak az adott intézmény tevékenységeivel kapcsolatos megállapítások megtételére, bizonyos mértékig a helyi/megyei társadalomban való elismertségére, beágyazottságára is enged következtetni.

Az alábbi online sajtóoldalakat vizsgáltuk 2022 februárjában:

1. www.kisalfold.hu (a Győr-Moson-Sopron megyei napilap, a *Kisalföld* online oldala);
2. www.gyorplusz.hu (Győr megyei jogú város és vonzáskörzete híreire irányuló online oldal, *Győr Plusz*, amely több egyéb médiaforumhoz, pl. rádió, televízió kapcsolódik);
3. www.gyorihirek.hu (Győr megyei jogú város és vonzáskörzete híreire irányuló online oldal, *Győri Hírek*, amely több egyéb médiaforumhoz, pl. rádió, televízió kapcsolódik).

A kutatás első részében kvantitatív tartalomelemzést alkalmaztunk az alábbi kulcsszavakkal és a felsőoktatási intézmény teljes nevével való összetett keresés során.⁶ A kulcsszavak megegyeznek korábbi társadalmi felelősségvállalási kutatásokban (Dános 2021, Reisinger–Dános 2021b) használtakkal, melyek mivel már megfelelőnek bizonyultak a téma kutatására, úgy döntöttünk, hogy jelen elemzést is ezekkel valósítjuk meg:

- társadalmi felelősségvállalás,
- harmadik misszió,
- jótékonyság,
- fenntarthatóság,
- fenntartható fejlődés,
- környezetvédelem,
- esélyegyenlőség,
- önkéntesség,
- civil szervezet,
- rászoruló.

Az oldalak online tartalmainak elemzéséhez első körben az oldalak saját keresőit használtuk. Ennek kapcsán jelentkeztek a választott módszertan első gyakorlati korlátai, mivel a *Kisalföld* oldalának keresője alkalmatlan volt összetett keresések elvégzésére, ezért ennél a honlapon alternatív keresőket kellett igénybe vennünk. Ezek egyike a Google-kereső speciális keresőfunkciója volt, amely lehetővé teszi a teljes weboldalon való keresést is. A *Kisalföld* nyomtatott verziójának anyagai elérhetőek az Arcanum Digitális Tudománytárban is, így kontrollvizsgálatként ennek keresőjét is használtuk, mivel a *Kisalföld* nyomtatott tartalmai nagyrészt az online verzióban is megtekinthetők. Az eredeti terv az volt, hogy a 2015–2019-es és a 2020–2021-es időszakokat vizsgáljuk mindegyik oldal esetében azon felvetés alapján, hogy kimutatható-e a hatása a járványhelyzetnek. Azonban a *Kisalföld* tartalmai az Arcanum Digitális Tudománytárban csak 2018-ig érhetőek el, így az összehasonlítás érdekében a vizsgált két időszak a 2015–2018 és a 2019–2021 lett. Viszont nem mondtunk le a járványhelyzet esetleges hatásának kimutatásáról, azonban ezt csak a kvalitatív tartalomelemzés során vizsgáltuk.

⁶ A kulcsszavak használata során súlyozást nem alkalmaztunk.

EREDMÉNYEK

A kvantitatív tartalomelemzés eredményei

A felmérés során saját keresővel a *Győr Plusz* és a *Győri Hírek* online lapok esetében tudtuk vizsgálni a kívánt tartalmakat, mivel a *Kisalföld* saját keresője nem tud összetett kereséseket végrehajtani. A *Kisalföld* tartalmainak kutatása érdekében ezért igénybe vettük a Google speciális keresőjét⁷, illetve az Arcanum Digitális Tudománytár keresőjét is. A honlapokon történő kulcsszavas keresés eredményeit az 1. táblázat mutatja be.⁸

1. táblázat. Az egyetemi társadalmi felelősségvállaláshoz kapcsolódó kulcsszavak megjelenésének száma az online sajtóban a Széchenyi István Egyetem esetében, 2015–2018, 2019–2021

Online sajtó	Kereső	társadalmi felelősségvállalás	harmadik misszió	jótekonyság	fenntarthatóság	fenntartható fejlődés	környezetvédelem	esélyegyenlőség	önkéntesség	civil szervezet	rászoruló	Kulcsszavak összesen
Kisalföld (időhatár nélkül)	Google speciális kereső	3	0	14	7	3	9	3	3	3	9	54
Kisalföld 2015–2018	Arcanum	10	0	6	14	2	10	4	6	39	44	135
Győr Plusz 2019–2021	saját kereső	14	8	7	29	28	12	3	7	29	7	144
Győr Plusz 2015–2018	saját kereső	6	2	7	8	12	5	7	1	14	5	67
Győri Hírek 2019–2021	saját kereső	2	0	1	1	3	0	0	1	3	1	12
Győri Hírek 2015–2018	saját kereső	1	0	1	1	0	1	0	0	4	0	8

Forrás: Saját kutatás alapján saját szerkesztés.

Az eredményekből látható, hogy a legtöbb keresőtalálat a *Győr Plusz* honlapján született, azonban az eredményt árnyalja, hogy a *Kisalföld* az Arcanum keresőjével a 2015–2018-as időszakra vonatkozóan több találatot ért el, mint a *Győr Plusz*. Ennek ellenére a Google speciális kereső jelentősen kevesebb releváns eredményt mutatott fel, mint az Arcanum. Hozzá kell tenni, hogy a Google esetében csak az adott oldal tartalmában végeztünk keresést, így alapvetően csak a szűken vett tartalomban lévő hírekben, cikkekben kerestünk, míg az Arcanum keresője esetében nem volt lehetőség ilyen szűkítésre. A táblázat mutatja, hogy a legtöbb találat a civil szervezet kifejezés esetében született, míg a legkevesebb releváns tartalmat a harmadik misszió és az esélyegyenlőség kulcsszavak hozták. Az is látható, hogy ahol volt lehetőség az összehasonlításra, ott mindkét esetben az 2019 és 2021 közötti időszak hozott magasabb találati számot.

A kutatás következő lépése annak kiválasztása volt az 1. táblázatban bemutatott eredmények alapján, hogy melyik online oldal esetében találkozhatunk a legtöbb releváns hírrel. A *Győri Híreket* zártuk ki először a lehetséges vizsgálati körből, mivel a legkevesebb releváns tartalmat ez a honlap mutatta a keresőszavak alapján, illetve több kulcsszó esetében nem is sikerült találatot elérni. A *Kisalföld* és a *Győr Plusz* esetében az egyes talá-

⁷ Ebben az esetben időkorlátot nem tudtunk megadni a kereséshez.

⁸ Kulcsszavak szerinti összegzés a táblázatban nem szerepel, mert a *Kisalföld* esetében átfedés van az időszakok között, így félrevezető lenne az eredmény. Ettől függetlenül látszik a táblázatban, hogy mely kulcsszavak a leggyakoribbak, erre az elemzés során ki is fogunk térni.

latokat mélyebb elemzésnek vetettük alá abból a szempontból, hogy milyen mértékben mutatnak releváns tartalmat az egyes kulcsszavas találatok. A *Kisalföld* Google-találatai kapcsán a konkrét oldalak adattartalmát vizsgálva jelentős számú kereszthivatkozott tartalmat találtunk. Ez lényegében azt jelenti, hogy a tartalmak egy része semmilyen módon nem kötődik a kutatási témához, az adott oldalon csak kapcsolódó cikk linkje vagy cikkajánló jelenik meg. Az Arcanumban lévő találatok tételes és konkrét vizsgálatánál is kiderült, hogy az adott találatok jelentős része nem egy közös cikkhez, illetve hírforráshoz kapcsolódik, hanem más-más hírtartalmaknál jelenik meg az egyetem neve és a kulcsszó. Mindez azt jelentette, hogy ezekben az összetett keresésekben az egyetem és a keresett kifejezések nem egy szövegben fordultak elő, a találatok csak a különböző tartalmak egy oldalon lévő elhelyezéséből fakadtak. Ennek következtében meg kellett állapítanunk, hogy a valós tevékenységeket, tartalmakat fedő találatok száma jóval alacsonyabb a *Kisalföld* esetében. Ebből a szempontból a Google által elért találati számok állnak közelebb a valós kapcsolódó tartalmakhoz, amelyek azonban jóval alacsonyabb számot mutattak, mint az Arcanum keresője. A *Győr Plusz* esetében a találatok 100%-ban releváns tartalomra mutattak.

Ugyanakkor azt le kell szögeznünk, hogy a kutatásnak ebben a szakaszában még nem vizsgáltuk az egyes kulcsszavaknál megjelenő duplikációkat (különböző keresőszavaknál ugyanarra a tartalomra mutató találatokat), illetve azt sem vizsgáltuk, hogy az adott tartalom valóban az egyetem által végzett tevékenységre mutat-e. Ennek megfelelően a kutatás egyedül azt vizsgálta ebben a szakaszban, hogy az egyetem neve és a kulcsszavak ugyanabban a szövegben (cikkből, hírben, információs tartalomban) szerepeltek-e. Mivel az előfordulási szám csak a *Győr Plusz* esetében volt magas, így nem csak a találatok magasabb száma, de azok relevanciája alapján is a *Győr Plusz* tartalmainak szövegelemzése mellett döntöttünk.

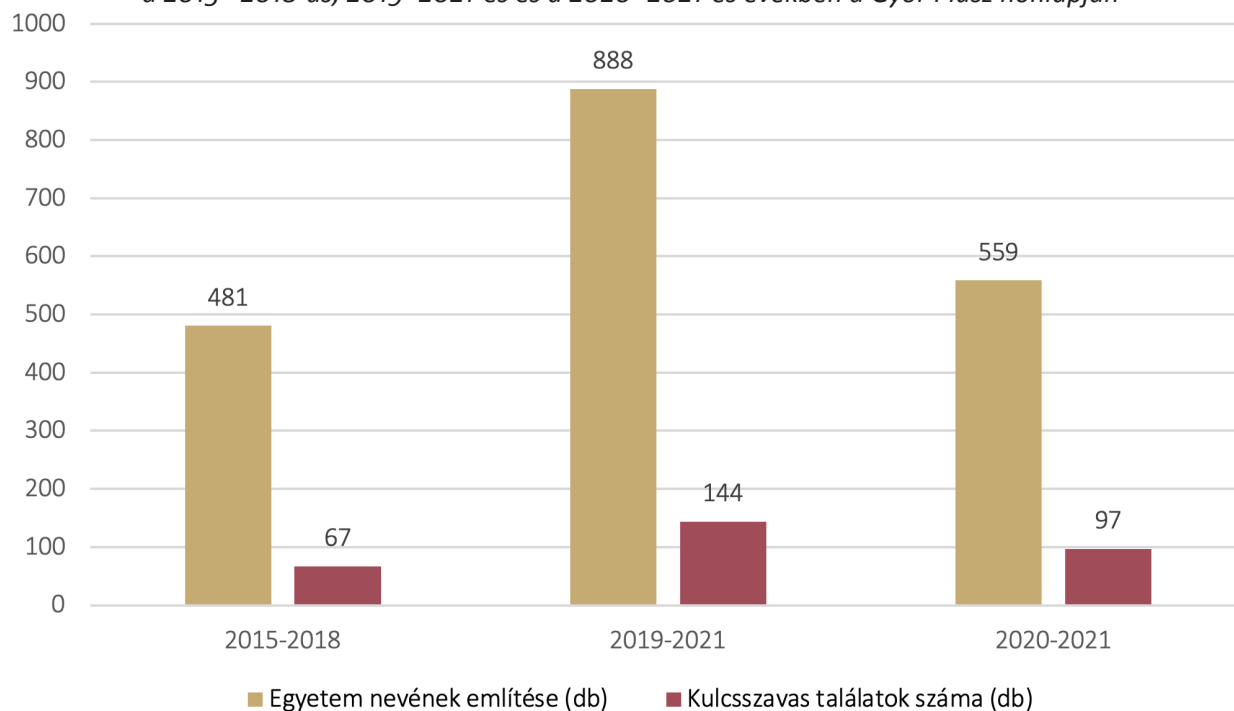
Szövegelemzés a *Győr Plusz* honlapján

A Széchenyi István Egyetem a *Győr Plusz* honlapján összesen 888 említéssel szerepel 2019. január 1. és 2021. december 31. között, melyek közül összesen 144 esetben a keresőszavak is megjelennek az egyetem nevével együtt. Mindez azt jelenti, hogy a honlapon az egyetemmel kapcsolatos tartalmak mintegy 16,2%-a hozható kapcsolatba a társadalmi felelősségvállalással a keresőszavak által generált találati eredmények szerint ebben az időszakban. A 2015 és 2018 közötti időszakban ugyanez az arány közel 14% (481 intézményemlétsémből 67 kapcsolódó találat). A kapcsolódó eredmények kapcsán fontosnak tartottuk azt is vizsgálni, hogy a COVID-19 járvány időszaka hozott-e valamilyen változást a számok tekintetében. A 2020–2021-es időszakra összesen 97 releváns találatot számoltunk, amelyhez 559 említés kapcsolódik 2020. január 1. és 2021. december 31. között. Ez az összes figyelembe vehető tartalom mintegy 17,4%-a. Az egyes időszakokban az egyetem nevének említése és a kulcsszavas találatok arányai az 1. ábrán láthatóak.

Az összegzett eredmények alapján elmondható, hogy a kapcsolódó kommunikációs tartalmak száma kis mértékben növekvő tendenciát mutat, amely a COVID-19 járványidőszak alatt sem állt meg, szoros összefüggésben az egyetemek felelősségvállalásával a járvány elleni küzdelemben. Mindezek mellett azt is rögzítenünk kell, hogy a növekedés nem jelentős, és a társadalmi felelősségvállalás kommunikációjának beágyazottsága lényeges változáson nem esett át az elmúlt években. Ha éves szintre bontjuk le a releváns tartalmak számát, akkor elmondhatjuk, hogy a két időszak közötti összevetésben jelentősen nőtt a kapcsolódó tartalmak száma (évi mintegy 17 tartalomról 48-ra). Ha az összes egyetemi tartalomhoz viszonyítva nézzük a társadalmi felelősségvállaláshoz kapcsolódó hírek számát éves összevetésben, akkor az látható, hogy közel 2 százalékpontot nőtt a releváns tartalmak száma 2019–2021-re a 2015–2018-as időszakhoz képest (14,2%-ról 16,2%-ra).

A keresőszavak alapján azonosított tartalmakat első körben adattisztítási célból vizsgáltuk. Arra törekedtünk, hogy minden duplikációt (keresőszó által talált ismétlődő tartalmat) és az egyetemet nem vagy csak

1. ábra. A Széchenyi István Egyetem nevének találati és a kulcsszavas keresési eredmények száma a 2015–2018-as, 2019–2021-es és a 2020–2021-es években a Győr Plusz honlapján

Forrás: Saját kutatás alapján saját szerkesztés.

közvetetten érintő szöveget kizárjuk a további elemzésből.⁹ Ezen kívül kiszűrtük a nem az egyetemi társadalmi felelősségvállaláshoz tartozó harmadik missziós tevékenységeket (pl. technológiatranszfer) is a találatok közül. Az adattisztítás eredményei a 2. táblázatban láthatóak.

2. táblázat. A kulcsszavas találatok száma a Győr Plusz honlapján az adattisztítást követően

	2015–2018			2019–2021		
	Tisztított találatok száma	Duplikációk száma	Eltérő tartalmak száma	Tisztított találatok száma	Duplikációk száma	Eltérő tartalmak száma
társadalmi felelősségvállalás	5	0	1	12	0	2
harmadik misszió	1	1	0	6	1	1
jótekonyság	7	0	0	6	0	1
fenntarthatóság	6	1	1	24	3	2
fenntartható fejlődés	9	1	2	14	12	2
környezetvédelem	4	1	0	8	2	2
esélyegyenlőség	4	3	0	2	1	0
önkéntesség	0	1	0	5	1	1
civil szervezet	8	3	3	12	17	0
rászoruló	1	2	2	2	4	1
Összesen	45	13	9	91	41	12

Forrás: Saját kutatás alapján saját szerkesztés.

⁹ Ebben az esetben az egyetem neve és a keresőszó közös szövegben található, de a szöveg semmilyen módon, még utalás szintjén sem kapcsolódik az egyetem valamely társadalmi felelősségvállalási tevékenységéhez.

Az adattisztítást követően 67-ből 45 tartalom felelt meg a 2015–2018-as, illetve 91 a 144-ből a 2019–2021-es időszakban, ami összesen 136 vizsgálható tartalmat jelent a korábbi 211 helyett, azaz a korábbi kulcsszavas találatok mintegy kétharmada tekinthető valóban relevánsnak. A megmaradt tartalmak kulcsszó szerinti bonthatását a továbbiakban nem alkalmaztuk, mivel a kulcsszavak szerinti kategorizálásnak elsősorban a tartalmak azonosításában és a vizsgálandó szövegek kiválasztásában volt jelentősége.

A következő lépés az azonosított tartalmak tevékenységcsoportokba való besorolása volt, amelyhez Dános (2021:71–72) munkájában megadott tevékenységcsoportokra vonatkozó 12 kategóriát használtuk fel az alábbiak szerint:

1. Oktatáshoz kötődő tevékenységek
2. Tudásterjesztéshez kötődő tevékenységek
3. Környezeti fenntarthatósághoz kötődő tevékenységek
4. Tudományos tevékenységhez, kutatáshoz kötődő tevékenységek
5. Disszeminációhoz, tudománykommunikációhoz kötődő tevékenységek
6. Kulturális tevékenységekhez kötődő tevékenységek
7. Társadalmi kapcsolatokhoz kötődő (pl. civil szervezetekkel, állampolgárokkal való kapcsolódás) tevékenységek
8. Vállalati és szakmai kapcsolatokhoz kötődő tevékenységek
9. Területi szerepvállaláshoz kötődő tevékenységek
10. Munkavállalókhöz kötődő tevékenységek – közösségépítés
11. Hallgatókhoz kötődő tevékenységek
12. Közéleti, nyilvánossághoz kötődő tevékenységek

Az egyes tartalmak több tevékenységcsoporthoz is tartozó társadalmi felelősségvállalási tevékenységeket is magukban foglalhatnak. Ezekben az esetekben azt vizsgáltuk, hogy a tartalom fő témájához, címéhez kapcsolódó tevékenység mely tevékenységcsoporthoz tartozik (pl. alapvetően hátrányos helyzetű hallgatók számára létrehozott ösztöndíjról szóló cikkben érintik az önkéntesség témáját is). Sorvezetőül a Dános (2021) kategorizálásánál felsorolt tevékenységkatasztert használtuk, amely összesen mintegy 300 tevékenységet kapcsol a felsorolt tevékenységkategóriákhoz. A több tevékenységet felölelő (pl. átfogó ösztöndíjprogramok létrehozása, kiterjedt nemzetköziesítési tevékenységek, átfogó pályázati tevékenységek) tartalmak esetében a csoportosítás kiegészítésére létrehoztunk egy önálló csoportot, amelybe a nehezen meghatározható tartalmakat soroltuk. Fontos megjegyezni, hogy az egyes tartalmak fókuszja több alkalommal nem a Széchenyi István Egyetem egyetemi társadalmi felelősségvállalására irányult (hanem például stratégiai partnerekére, vállalatokéra). Ezekben az esetekben is besoroltuk az adott tartalmat, amennyiben történt utalás a Széchenyi István Egyetem valamely kapcsolódó tevékenységére (pl. az Audi vállalati társadalmi felelősségvállalásáról szóló cikkben szerepel utalás az egyetem tudásátadási tevékenységeire). A közvetlen utalás nélküli tartalmakat már a korábbi szűrés alkalmával kivettük a mintából. A csoportosítás eredményeit a 3. táblázat mutatja be.

A 3. táblázatból látható, hogy a legtöbb azonosított és kommunikált tevékenység a környezeti fenntarthatósághoz kötődő tevékenységekhez, a disszeminációhoz, tudománykommunikációhoz és a társadalmi kapcsolatokhoz kötődő tevékenységekhez kapcsolódik. A több tevékenységcsoportot érintő tevékenységek csoportját nem számítva a legkevésbé kommunikált tevékenységek a közéleti, nyilvánossághoz kötődő tevékenységek, a munkavállalókhöz kötődő tevékenységek, illetve a vállalati és szakmai kapcsolatokhoz kötődő aktivitások. Összességében majdnem minden tevékenységcsoporthoz kapcsolódott tartalom mindkét vizsgált időszakban, kivéve a többes tevékenységcsoportot, illetve a közéleti, nyilvánossághoz kötődő tevékenységeket, ahol nem volt kapcsolódó tartalom a 2015 és 2018 közötti időszakban. A két vizsgált időszak egymáshoz való viszonyításában az látszik, hogy míg a 2019 és 2021 közötti időszak mintegy kétszer annyi tartalmat ered-

3. táblázat. A Győr Plusz honlapján azonosított tartalmak száma tevékenységcsoportok szerinti besorolásban

Tevékenységcsoportok	2015–2018	2019–2021	Összesen
Oktatáshoz kötődő tevékenységek	3	7	10
Tudásterjesztéshez kötődő tevékenységek	3	7	10
Környezeti fenntarthatósághoz kötődő tevékenységek	7	16	23
Tudományos tevékenységhez, kutatáshoz kötődő tevékenységek	3	12	15
Disszeminációhoz, tudománykommunikációhoz kötődő tevékenységek	5	13	18
Kulturális tevékenységekhez kötődő tevékenységek	3	5	8
Társadalmi kapcsolatokhoz kötődő (pl. civil szervezetekkel, állampolgárokkal való kapcsolódás) tevékenységek	6	12	18
Vállalati és szakmai kapcsolatokhoz kötődő tevékenységek	2	3	5
Területi szerepvállaláshoz kötődő tevékenységek	4	3	7
Munkavállalóhoz kötődő tevékenységek – közösségépítés	3	1	4
Hallgatókhoz kötődő tevékenységek	6	5	11
Közéleti, nyilvánossághoz kötődő tevékenységek	0	4	4
Több tevékenységcsoportot érintő tevékenységek	0	3	3
Összes tevékenység	45	91	136

Forrás: Saját kutatás alapján saját szerkesztés.

ményezett, az egyes tevékenységkategóriákban a két időszak tartalmainak egymáshoz viszonyított aránya jóval vegyesebb összetételt mutat.

Átlagot meghaladóan élénkülő tevékenységkommunikációról árulkodnak például a tudományos tevékenységekhez, kutatáshoz köthető tartalmak, ahogy a disszeminációhoz, tudománykommunikációhoz kapcsolódó hírek változása is. Ezek növekedése egészen biztosan összekapcsolódik azzal a folyamattal, amelynek keretében a felsőoktatási intézmények járványkezelésben és a járvány elleni védekezésben való szerepe megnőtt, ami nem csak konkrét járványügyi tevékenységekben, de az azzal kapcsolatos kutatásokban és tudományos kommunikációban is megjelent. Több tevékenységcsoport esetében lényegében megduplázódott a tartalmak száma, ami megfelel az összesített aránynak, de vannak olyan kategóriák is, ahol csökkenés következett be. Ezeknek önmagában nem tulajdonítanánk nagyobb jelentőséget, csak annyit, hogy ezeknek a területeknek a kommunikációjában nem látható emelkedő trend a járványidőszakában. Két tevékenységcsoportra érdemes még kitérni, egyrészt a közéleti, nyilvánossághoz kötődő tevékenységekre, amelyek egy nagyon speciális csoport, az idetartozó tevékenységek eleve nagyon alacsony számúak, és a kapcsolódó tartalmak bővítése egyértelműen köthető a járványhelyzethez. A másik csoport a több tevékenységcsoportot érintő tartalmak, amely egy áthidaló kategória, és az ide kapcsolódó találatok számának növekedése nem feltétlenül köthető egyéb trendhez, inkább a tartalmak összesített számának emelkedésével állhat összefüggésben.

KÖVETKEZTETÉSEK

A Széchenyi István Egyetem a Nyugat-Dunántúl régió legnagyobb felsőoktatási intézménye, amelyről már Dános (2021) kutatása is megállapította, hogy más egyetemekhez viszonyítva is jelentős a helyi/megyei sajtóban lévő jelenléte. Figyelembe véve, hogy jelen kutatásunk csak az egyik helyi honlapot elemezte mélyebben, az még nem jelenthető ki egyértelműen, hogy a Széchenyi István Egyetem kommunikációjában nagy szerepet játszik az egyetemi társadalmi felelősségvállalás helyi/megyei szintű kommunikálása. Az mindenesetre megállapítható, hogy a vizsgált oldal esetében a kapcsolódó tevékenységek sokszínű és összetett tevékenységsort mutatnak. Mindehhez fontos megjegyezni, hogy folyamatosan bővülő mennyiségű tartalom kapcsolódik a tevékenységekhez, a tevékenységek széles repertoárja azonban már a korábbi években is megfigyelhető volt. Mindez egybevág korábbi kutatásokkal (Reisinger–Dános 2015, Dános 2021), amelyek megállapították, hogy a Széchenyi István Egyetem egyetemi társadalmi felelősségvállaláshoz kapcsolódó aktivitása jelentős szerepet tölt be az intézmény életében, ami sokszínű és változatos tevékenységekben ölt testet.

A vizsgált tartalmakból az a következtetés is levonható, hogy az egyetemi társadalmi felelősségvállalás tevékenységei alkalmasak az egyetem jó hírének, arculatának erősítésére. Több hírben is megjelent annak közlése, hogy az egyetem maga is nagy szerepet tulajdonít az egyetemi társadalmi felelősségvállalásnak és a harmadik misszióknak, valamint fontosnak látja, hogy ezt kifelé is kommunikálja. Például a *Times Higher Education* egyetemi rangsorban való előrelépése kapcsán fontosnak tartják megjegyezni, hogy ez a rangsor a társadalmi felelősségvállalást is figyelembe veszi a sorrend kialakítása során.¹⁰ A kutatás nem irányult annak megállapítására, hogy milyen mértékben tudatos az egyetem kommunikációja ebben a tekintetben, de az eredmények és a korábbi kutatások következtetései arra utalnak, hogy legalább részben mindenképpen tudatos elképzelés áll a folyamatok háttérében.

Fontos hangsúlyozni, hogy a COVID-19 járványhoz kötődő vagy az alatt megjelent tartalmak a megfogalmazott irányelvek jellegében egy, a korábbinál hangsúlyosabb szerepvállalást tárnak elénk. Az egyetem tudatosan kommunikálja, hogy a társadalmi felelősségvállalása részének tekinti a járvány elleni küzdelemben való részvételét, és felépített tevékenységek jelennek meg ennek kapcsán a munkavállalók és a hallgatók felé is (például önkéntesség támogatása, jutalmazása). Az egyetem kommunikációja és aktivitása erős párhuzamot mutat ebben az időszakban, ami arra utal, hogy az egyetem valóban felelős szervezatként tekint magára a COVID-19 járvány vonatkozásában.

A vizsgálat eredményei alapján arról kevés következtetést lehet levonni, hogy az egyetemi társadalmi felelősségvállaláshoz kapcsolódó tevékenységek milyen hatást gyakorolnak a helyi/megyei társadalomra, de azt ki lehet jelenteni, hogy megfelelő hírértékkel mindenképpen rendelkeznek. Mindez azt jelenti, hogy ezek helyi/megyei sajtóban való jelenléte alapján feltételezhető, hogy a helyi/megyei társadalom érdeklődésére is számot tarthatnak a tevékenységekről szóló hírek. Arra, hogy akár a hírekre, akár magukra a tevékenységekre milyen társadalmi igény irányul, ezekből az adatokból azonban még közvetetten is nehéz következtetéseket levonni. Ezt mindenképpen a kutatás korlátai közé kell sorolni. Szintén a kutatás korlátja, hogy a kulcsszavakkal és azok korlátozott számával nem lehet minden kapcsolódó tartalmat elérni, amit viszont ellensúlyoznak korábbi kutatási (Dános 2021) megerősítések. Mindezeket figyelembe véve az alábbi megállapításokat tesszük kutatásunk alapján:

1.

¹⁰ Az egyetem nem szerepel ugyan az összetett listában, de az egyes szempontoknál rangsorolták, és így az egyes mutatóknál látható a nemzetközi szintű elhelyezkedés.

1. A helyi/megyei sajtó kapcsolódó tartalmai a Széchenyi István Egyetem esetében hozzájárulhatnak az intézmény egyetemi társadalmi felelősségvállalásának és annak kommunikációjának erősítéséhez.
2. Az egyetem társadalmi felelősségvállalási tevékenységeinek kommunikációja annyiban tekinthető a társadalmi felelősségvállalás részének, amennyiben biztosítja a helyi/megyei társadalom részére a visszajelzést, illetve a tevékenységek megőrzését, fenntartását generálja.
3. Az egyetemi társadalmi felelősségvállalás sajtómegjelenése következetes képét mutatja annak, hogy az egyetem hogyan gondolkodik az egyetemi társadalmi felelősségvállalásról, azaz a cselekvés mellett milyen kommunikációs stratégiát kíván folytatni ebben a tekintetben.

ÖSSZEZÉS

A tanulmány célja, hogy áttekintést adjunk az egyetemi társadalmi felelősségvállalás kommunikációjának fő jellemzőiről, mindezt egy konkrét egyetemen vizsgálva az online sajtómegjelenések alapján. Először bemutattuk az egyetemi társadalmi felelősségvállalás fogalmi rendszerét, majd kommunikációjának főbb jellegzetességeit, melynél a CSR kommunikációjából indultunk ki két okból. Egyrészt az egyetemi társadalmi felelősségvállalás jelenségének alapját a CSR jelenti, másrészt feltételezhető, hogy az egyetemi társadalmi felelősségvállalás kommunikációja hasonló mintákat tud felvenni, mint a vállalati társadalmi felelősségvállalásé. Ebből viszont az is következik, hogy az egyetemek is tudják egyfajta arculati elemként a felelősségvállalás kommunikációját használni, így a tevékenységek kommunikációja növelheti ismertségüket és akár versenyképességük növeléséhez is hozzájárulhat.

A CSR kommunikációja kapcsán jelentős nemzetközi és kisszámú hazai szakirodalmi forrást találtunk, viszont az egyetemi társadalmi felelősségvállalás kommunikációja kapcsán sem a hazai, sem a nemzetközi irodalmi háttér nem tekinthető jelentősnek. Az online sajtóban való megjelenéshez kapcsolódóan pedig csak egy előzménykutatást (Dános 2021) találtunk, ezért döntöttünk ezen kommunikációs felülethez kapcsolódó elemzés mellett, hozzájárulva ezzel az egyetemi társadalmi felelősségvállalás hazai kutatásához.

A Széchenyi István Egyetem esetében elemeztük az online sajtómegjelenést a *Kisalföld*, a *Győr Plusz* és a *Győri Hírek* oldalakon a 2015 és 2021 közötti időszakra vonatkozóan először kulcsszavas kvantitatív tartalomelemzés, majd a legtöbb releváns hírt tartalmazó oldal esetében kvalitatív tartalomelemzés keretében is. Megállapítottuk, hogy a három oldal nem vizsgálható ugyanazzal a módszerrel, mert a *Kisalföld* saját keresője nem alkalmas összetett keresések kivitelezésére. Ezek alapján rögtön azonosítottuk is a kutatás egyik korlátját, mely más, jövőbeli kutatások esetében is fontos szempont lehet. Összességében a *Győr Plusz* oldala volt az, ahol a legtöbb releváns információt találtuk, mely alapján az egyetem széles körű társadalmi aktivitása rajzolódik ki. Állíthatjuk ezt annak ellenére, hogy a kutatás csak a kommunikációra terjedt ki és nem vizsgáltuk a konkrét tevékenységeket, hiszen ehhez más kutatási módszer kell, azonban közvetetten a kommunikációból is tudtunk a tevékenységek sokszínűségére következtetni. Az már további kutatás tárgya lehet, amikor az egyes tevékenységek is górcső alá kerülnek, és ekkor megállapíthatóvá válhat az aktivitás gyakorisága is, és igazán ekkor válhat majd láthatóvá, hogy az egyetemre a CSR kommunikációja esetében felvázolt kommunikációs szempontok (*walk the talk; talk the walk*) közül melyik lehet igazán releváns.

Fontos lehetőséget kínál a jövőbeli kutatások számára a tanulmányban bemutatott eredmények analitikus feldolgozása, illetve a szövegtartalmak egyéb módszerrel, esetlegesen szövegelemző szoftverrel való vizsgálata. Szintén adja magát kutatási lehetőségként az egyetemek médiahasználatának kutatása, amely további irányokat adhat a kommunikációs szempontok vizsgálatához. Nagyon tanulságos lenne a makrorégió, akár a visegrádi országok néhány egyeteme gyakorlatának megismerése, illetve az érintett célcsoportok vizsgálata.

Reményeink szerint jelen kutatás hozzájárulhat egy olyan téma szélesebb megnyitásához a hazai felsőoktatási kutatások területén, mely eddig még kevésbé vizsgált mind elméleti, mind gyakorlati oldalról. Bízunk abban, hogy az egyetem példáján sikerült olyan üzenetet átadnunk mind a kutatók, mind a gyakorlati szakemberek számára, mely alapján további szempontokat lehet majd beemlíteni a téma vizsgálatába és megvalósításába is.

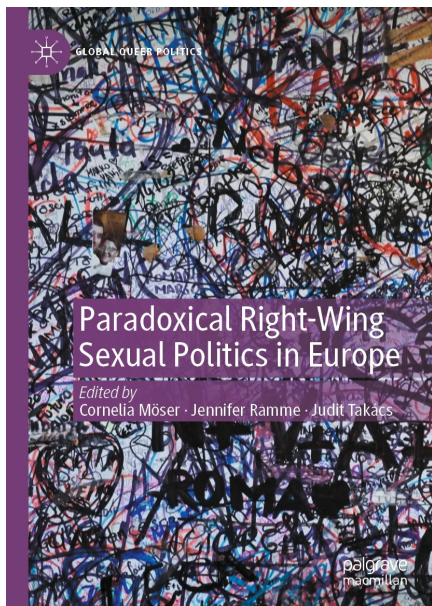
HIVATKOZÁSOK

- Ali, M. – Mustapha, I. – Osman, S. – Hassan, U. (2021) University social responsibility: A review of conceptual evolution and its thematic analysis. *Journal of Cleaner Production*, 286, 124931 <https://doi.org/10.1016/j.jclepro.2020.124931>
- Balázs L. – Rajcsányi-Molnár M. – András I. – Sitku K. (2021) Social Responsibility and Community Engagement at a Hungarian Regional University. *Journal of Higher Education Theory and Practice*, 21(1), 54–63. <https://doi.org/10.33423/jhetp.v21i1.4037>
- Bander K. (2011) Vállalt küldetések az intézményi honlapok alapján. In Hrubos I. (szerk.) *Műhelytanulmányok. NFKK Füzetek 8.* Budapest: Budapesti Corvinus Egyetem Nemzetközi Felsőoktatási Kutatások Központja, 58–88.
- Barakonyi K. (2010) A felsőoktatás versenyképességéről. *Vezetéstudomány*, XLI(12), 4–19.
- Barker, D. (2004) The Scholarship of Engagement: A Taxonomy of Five Emerging Practices. *Journal of Higher Education Outreach and Engagement*, 9(2), 123–137.
- Bonnen, J. T. (1998) The land grant idea and the evolving outreach university. In Lerner, R. M. – Simon, L. A. (szerk.) *University-community collaborations for the 21st century: Outreach to scholarship for youth and families.* New York: Garland Press, 25–70.
- Boyer, E. L. (1996) The Scholarship of Engagement. *Bulletin of the American Academy of Arts and Sciences*, 49(7), 18–33.
- Brusca, I. – Labrador, M. – Larran, M. (2018) The challenge of sustainability and integrated reporting at universities: A case study. *Journal of Cleaner Production*, 188, 347–354. <https://doi.org/10.1016/j.jclepro.2018.03.292>
- Carroll, A. B. – Shabana, K. M. (2010) The Business Case for Corporate Social Responsibility: A Review of Concepts, Research and Practice. *International Journal of Management Reviews*, 12(1), 85–105. <https://doi.org/10.1111/j.1468-2370.2009.00275.x>
- Compagnucci, L. – Spigarelli, F. (2020) The Third Mission of the university: A systematic literature review on potentials and constraints. *Technological Forecasting and Social Change*, 161, 120284. <https://doi.org/10.1016/j.techfore.2020.120284>
- Csonka A. – Szabó-Szentgróti E. – Kórműves Zs. – Szabó-Szentgróti G. – Borbély Cs. (2013) Nyereséges vállalati működés vs társadalmi felelősségvállalás. *Acta Scientiarum Socialium*, 39, 181–188.
- Dade, A. – Hassenzahl, D. M. (2013) Communicating sustainability A content analysis of website communications in the United States. *International Journal of Sustainability in Higher Education*, 14(3), 254–263.
- Dános Zs. (2021) *A társadalmi felelősségvállalás formái a magyar felsőoktatásban.* Doktori értekezés. Győr: Széchenyi István Egyetem. Elérhető: <https://rgdi.sze.hu/downloadmanager/details/id/39158/m/12744> [Letöltve: 2021-10-10].
- Deés Sz. (2011) *Egyetemi tudománymarketing – a harmadik generációs egyetem szemlélete és kommunikációja.* Doktori értekezés. Pécs: Pécsi Tudományegyetem.
- Deés Sz. (2013) Vége az elefántcsonttorony korszaknak – Vállalati kommunikációs modell kialakítása a magyar felsőoktatásban. *Marketing & Menedzsment*, 2, 37–51.
- European Commission (EC) (2011) *A renewed EU strategy 2011-14 for Corporate Social Responsibility.* Brussels.
- Erazo-Coronado, L. – Llano-Aristizábal, S. – Garcés-Prettel, M. – Erazo-Coronado, A-M. (2020) Impact of university social responsibility communication on university selection and the mediating effect of reputation. *Profesional de la Informacion*, 29(4), 1–17. <https://doi.org/10.3145/epi.2020.jul.38>
- Erdős K. – Szabó N. – Veréb Miskolczi Zs. – Varga A. (2021) A Pécsi Tudományegyetem térségi gazdasági hatásainak vizsgálata a GMR-Magyarország modellel. *Területi Statisztika*, 1, 48–78. <https://doi.org/10.15196/TS610103>
- Esfijani, A. – Hussain, F. K. – Chang, E. (2012) *An approach to university social responsibility ontology development through text analysis.* Paper presented at the IEEE 5th International Conference on Human System Interactions, IEEE-HSI-2012.
- Esteruelas, N. C. (2018) University social responsibility: the role of the media and its stakeholders. *Retos*, 8(16), 93–103. <https://orcid.org/0000-0002-7733-9366>
- Etzkowitz, H. – Webster, A. – Gebhardt, C. – Castiano Terra, B. R. (2000) The future of the university and the university of the future: evolution of ivory tower to entrepreneurial paradigm. *Research Policy*, 29(2), 313–330. [https://doi.org/10.1016/S0048-7333\(99\)00069-4](https://doi.org/10.1016/S0048-7333(99)00069-4)
- Gál Z. – Zsibók Zs. (2011) Regional engagement of mid-range universities: Adopting European models and best practices in Hungary. *AUDEM: The International Journal of Higher Education and Democracy*, 1, 94–120. <https://doi.org/10.1353/aud.2011.0010>
- Géring Zs. (2017) Kevert szövegelemzési módszertan alkalmazása gazdasági és társadalmi jelenségek vizsgálatához – Online CSR-kommunikáció vizsgálata tartalomelemzéssel és diskurzuselemzéssel. *Vezetéstudomány*, 48(4), 55–66. <https://doi.org/10.14267/VEZTUD.2017.04.08>
- Gulyásné Kerekes R. (2011) CSR, mint kommunikációs tartalom és forma. In Fojtik J. (szerk.) *MOK 2011 Felelős marketing: Tanulmánykötet: A Magyar Marketing Szövetség Marketing Oktatók Klubja 17. országos konferenciájának előadásai.* Pécs: Pécsi Tudományegyetem Közgazdaságtudományi Kar, 317–329.

- Gurria, A. (2009) *The New Dynamics of Higher Education and Research For Societal Change and Development Introductory Remarks*. UNESCO World Conference on Higher Education. Elérhető: <https://www.oecd.org/education/thenewdynamicsofhighereducationandresearchforsocietalchangeanddevelopment.htm>
- Hasim, M. S. – Hashim, A. E. – Ariff, N. R. M. – Sapeciay, Z. – Abdullah, A. S. (2018) Commitment to sustainability: A content analysis of website for university organisations. *IOP Conf. Series: Earth and Environmental Science*, 117, 012046 <https://doi.org/10.1088/1755-1315/117/1/012046>
- Holliday, Ch. O. – Schmidheiny, S. – Watts, Ph. (2002) *Walking the Talk The Business Case for Sustainable Development*. Routledge.
- Ihlen, Ø. – Bartlett, J. L. – May, S. (2011) Corporate Social Responsibility and Communication. In Ihlen, Ø. – Bartlett, J. L. – May, S. (szerk.) *The Handbook of Communication and Corporate Social Responsibility*. John Wiley & Sons, 3–22. <https://doi.org/10.1002/9781118083246.ch1>
- Jorge, M. L. – Peña, F. J. A. (2017) Analysing the literature on university social responsibility: A review of selected higher education journals. *Higher Education Quarterly*, 71, 302–319. <https://doi.org/10.1111/hequ.12122>
- Kotosz B. – Lukovics M. – Molnár G. – Zuti B. (2015) How to Measure the Local Economic Impact of Universities? *Regional Statistics*, 2, 3–19. <https://doi.org/10.15196/rs05201>
- Kotosz B. – Lukovics M. – Zuti B. – Molnár G. (2016) Egyetemi funkciók és helyi gazdasági hatások: módszertani problémák és lehetséges megoldások. In Lengyel I. – Nagy B. (szerk.) *Térségek versenyképessége, intelligens szakosodása és újraiparosodása*. Szeged: JATEPress, 185–203.
- Kotosz B. – Lukovics M. (2017) *Az egyetemek helyi gazdasági hatásainak mérése*. Saarbrücken: GlobeEdit.
- Krücken, G. – Meier, F. (2006) Turning the university into an organizational actor. In Drori, G. S. – Meyer, J. W. – Hwang, H. (szerk.) *Globalization and organization: World Society and organizational change*, Oxford: Oxford University Press, 241–257.
- Ligeti G. – Oravecz Á. (2009) CSR communication of corporate enterprises in Hungary. *Journal of Business Ethics*, 84(2), 137–149. <https://doi.org/10.1007/s10551-008-9678-3>
- Lukács R. (2015) A vállalati társadalmi felelősségvállalás kommunikációs elvei és eszközrendszere a marketingben. *Vezetéstudomány*, 46(9–10), 2–11.
- Lukovics M. – Zuti B. (2014) Egyetemek a régiók versenyképességének javításáért: „negyedik generációs” egyetemek? *Tér és Társadalom*, 4, 77–96. <https://doi.org/10.17649/TET.28.4.2587>
- Matolay R. (2010) Vállalatok társadalmi felelősségvállalása – hatékonysági vonzatok. *Vezetéstudomány*, 7–8. 43–50. <https://doi.org/10.14267/VEZTUD.2010.07.05>
- Molas-Gallart, J. – Castro-Martínez, E. (2007) Ambiguity and conflict in the development of „Third Mission” indicators. *Research Evaluation*, 16(4), 321–330. <https://doi.org/10.3152/095820207X263592>
- Nárai M. – Reisinger A. (2016) *Társadalmi felelősségvállalás és részvétel*. Budapest–Pécs: Dialóg Campus.
- Pawlowski, K. (2009) The ‘fourth generation university’ as a creator of the local and regional development. *Higher Education in Europe*, 1, 51–64. <https://doi.org/10.1080/03797720902747017>
- Pataki Gy. – Szántó R. (2011) A társadalmi felelősségvállalás vállalati on-line kommunikációjának kritikai elemzése. *Vezetéstudomány*, XLII(12), 2–12.
- Reisinger A. (2019) Felelősségvállalás – Ki? Kiért? Hogyan? In Tevanné Südi A. – Budai B. B. (szerk.) *Ünnepi tanulmánykötet a 70 éves Gáspár Mátyás tiszteletére*. Budapest: Magánkiadás, 208–222.
- Reisinger A. – Dános Zs. (2015) Egyetemi társadalmi felelősségvállalás három magyar egyetem esetében. *Tér-Gazdaság-Ember*, 3(3), 117–133.
- Reisinger A. – Dános Zs. (2021a) Az egyetemi társadalmi felelősségvállalás területi megközelítésben – négy magyar egyetem fókuszában. *Tér és Társadalom*, 35(3), 87–107. <https://doi.org/10.17649/TET.35.3.3342>
- Reisinger A. – Dános Zs. (2021b) Examining the Visibility of Social Responsibility on the Websites of Hungarian State Universities. *Deturope*, 13(3), 58–72. <https://doi.org/10.32725/det.2021.019>
- Sarkar, S. – Searcy, C. (2016) Zeitgeist or chameleon? A quantitative analysis of CSR definitions. *Journal of Cleaner Production*, 135, 1423–1435. <https://doi.org/10.1016/j.jclepro.2016.06.157>
- Szántó R. (2010) A társadalmi felelősség-vállalás online kommunikációja. *Marketing és Menedzsment*, 44(2), 52–58.
- Tetrevova, L. – Vavra, J. – Munzarova, S. (2021) Communication of Socially-Responsible Activities by Higher Education Institutions. *Sustainability*, 13(2), 483. <https://doi.org/10.3390/su13020483>
- Tóth G. (2007) *A Valóban Felelős Vállalat*. Budapest: KÖVET.

- Vallaes, F. (2008) Responsabilidad Social Universitaria: una nueva filosofía de gestión ética e in-teligente para las universidades. *Educación Superior y Sociedad*, 13(2), 193–220.
- Vallaes, F. – De La Cruz, C. – Sasia, P. M. (2009) *Responsabilidad Social Universitaria. Manual de Primeros Pasos*. Mexico D. F. McGraw-Hill.
- Vilmányi M. (2011) Egyetemi-ipari együttműködések a kapcsolatmarketing nézőpontjából. *Vezetéstudomány*, 1, 52–63.
<https://doi.org/10.14267/VEZTUD.2011.01.05>
- Wissem, J. G. (2009) *Towards the third generation university. Managing the university in transition*. Northampton: Edward Elgar Publishing Inc.

A JOBBOLDALI SZEXUÁLPOLITIKÁK ELLENTMONDÁSAI EURÓPÁBAN

Cornelia Möser – Jennifer Ramme – Judit Takács (szerk.) (2022)
Paradoxical Right-Wing Sexual Politics in Europe
Palgrave Macmillan, Cham
<https://doi.org/10.1007/978-3-030-81341-3>

<https://doi.org/10.18030/socio.hu.2022.4.213>

A Palgrave Macmillan kiadásában a *Global Queer Politics* könyvsorozat részeként 2022-ben jelent meg a Cornelia Möser, Jennifer Ramme és Takács Judit által szerkesztett *Paradoxical Right-Wing Sexual Politics in Europe* című angol nyelvű kötet (A jobboldali szexuálpolitikák ellentmondásai Európában). A 278 oldalas kötet megkapó borítójának fényképét az egyik szerkesztő, Jennifer Ramme készítette a „szerelem zűrzavaros fala” előtt. A különféle – szerelmi kapcsolatokra utaló – feliratokkal teleírt fal Veronában található Rómeó és Júlia állítólagos találkozóhelyének bejáratánál. A fénykép készítésének idején a *Non Una di Meno* (Egyel sem kevesebb) tüntetés zajlott a Családok Világkongresszusának² idején. A *Non Una di Meno* transfeminista hálózat háromnapos tüntetése az említett világkongresszus által megtestesített, nőket, nemzeti, etnikai és szexuális kisebbségeket elnyomó, exkluzív és heteronormatív családfogalomra adott válasz volt. Az e világkongresszuson részt vevő, az olaszországi jobboldali szexuálpolitikákat alakító, úgynevezett élet- és családpárti, valamint LMBTQ-ellenes szereplők jelenlétét is kritika érte, például Olaszország egykori miniszterelnök-helyettesét, belügyminiszterét és a jobboldali Északi Liga vezetőjét, Matteo Salvinit.³ A fénykép készítésének időpontja (egy feminista tüntetés és egy exkluzív családpárti világkongresszus), valamint a falon szereplő feliratok bonyolult-

¹ Társadalomtudományi Kutatóközpont Szociológiai Intézet.

² A Családok Világkongresszusa (*World Family Congress, WFC*) egy 1997-ben létrejött, egyesült államokbeli szervezethez, a Családok Nemzetközi Szervezetéhez (*International Organization for the Family, IOF*) kötődő projekt, ami a „természetes családot” támogatja. A veronai világkongresszus címe „A változás szele: Európai és globális családpárti mozgalom” (*The Wind of Change: Europe and the Global Pro-Family Movement*). Célja „megerősíteni, ünnepelni és megvédeni a természetes hagyományos családot, mint a társadalom egyetlen alapvető és fenntartható egységét.” A világkongresszus megvitatandó kérdései közé tartozott többek között „a házasság szépsége”, „a gyerekek jogai”, „az élet és család jogi védelme”. Bővebben lásd: <https://wcf-verona.org/en/about-the-congress/> [Letöltve: 2022-09-10].

³ További információ érhető el a *Non Una di Meno* hálózat honlapján: <https://nonunadimeno.wordpress.com/2019/03/17/verona-citta-transfeminista/> [Letöltve: 2022-09-10].

sága jelezheti a kötetben tárgyalt szexualpolitikák összetettségét, ellentmondásait, valamint érzelmekkel és ideológiákkal való összefonódását.⁴

A kötet szerzőinek előzetes munkásságát áttekintve az olvasó meggyőződhet arról, hogy a könyv alkotói releváns szakmai, kutatói tapasztalattal rendelkeznek az általuk feldolgozott témakörökkel kapcsolatban. A kötet elején található, a különböző országok és pártok, európai és nemzetközi szervezetek rövidítéseit tartalmazó jegyzék segíti eligazodni az olvasót mind nemzeti, mind nemzetközi kontextusban. Ugyanakkor az egyes fejezetek szerzői gyakran eltérő megfogalmazásokat és rövidítéseket használnak: jó példa erre az LMBT – azaz leszbikus, meleg, biszexuális, transznemű – rövidítés különféle, a tárgyalt országokra jellemzőnek gondolt, adott kontextusban értelmezhető változatainak alkalmazása.

A könyv tíz tanulmányból áll keretes szerkezetbe rendezve: az első és az utolsó fejezet a könyv címéhez és tematikájához igazodva az Európában megjelenő jobboldali szexualpolitikák ellentmondásait tárgyalja. A többi tanulmány nagy része egy-egy adott országon belül elemzi a jobboldali szexualpolitikákkal kapcsolatban felmerülő ellentmondásokat (Portugália, Olaszország, Ausztria, Magyarország, Oroszország, Írország), míg két fejezet összehasonlító módszerrel mutat be két-két országot (Lengyelország és Spanyolország, Svédország és Franciaország) és az ott megjelenő jobboldali szexualpolitikákat.

A *Paradoxes That Matter: Introducing Critical Perspectives on Right-Wing Sexual Politics in Europe* című első fejezet a kötet szerkesztőinek közös műve, ami a könyv létrejöttének körülményeiről és a kutatás központi kérdésének megközelítéseiről és módszereiről értekezik. A társadalmi nemre (*gender*) és a szexualitásra vonatkozó jobboldali diszkurzív stratégiákat és az ezekhez kapcsolódó populizmus kérdéseit tárja fel. A szerkesztők négy fő elemzési területre hívják fel a figyelmet a jobboldali szexualpolitikák nemzetközi szintű jelenléte kapcsán: 1) a helyi – leggyakrabban országos szintű – szexualpolitikákban azonosítható ellentmondásokra, 2) a fogalmak, gyakorlatok és politikai stratégiák terjedésére, 3) a politikai ideológiák (rasszizmus, familiarizmus, antiszemitizmus, nacionalizmus, heteroszexizmus) szerepére, valamint 4) a válságretorikákra. Majd e négy területre vonatkozóan bizonyos fogalmak tisztázását is vállalják a szexualpolitikák eredetéről és fogalmáról értekezve. A könyv központi fogalmát, a szexualpolitikát a „*a biológiai és társadalmi nemmel, a rokoni kapcsolatokkal és a szexualitással összefüggő kérdésekhez kapcsolódó hatalmi viszonyok működési tereként*” értelmezik. E „*működési tér különböző (helyi, nemzeti és nemzetközi) szinteken és különböző egymást metsző társadalmi egyenlőtlenségeken keresztül vizsgálható*”.⁵ A jobboldali szexualpolitikákat pedig úgy értelmezik a szerkesztők, mint amit egyénileg és kollektíven végeznek a politikai szintéren jobboldaliként azonosított szereplők. Ezen szereplőket különböző politikai nézetek jellemezhetik, melyek az egyenlőség és a sokszínűség elképzelésével szembehelyezkedve a társadalmi hierarchiákról alkotott vélelmek igazolásául szolgálhatnak (Möser et al. 2022:13).

A szexualitás disszidens formáinak (*dissident forms of sexuality*) elnyomása jelenleg is több szervezet és kormány törekvése. Emiatt hibás lenne azt feltételezni, hogy a szexualpolitikák liberalizálódása egyirányú fejlődési pályára „helyezhető”, sőt az sokkal inkább a szexualitást érintő elnyomás és az ehhez kapcsolódó küzdelem terének számít.⁶ A szerkesztők szerint a szexualpolitikák és a genderpolitikák interszekcionálisak, vagyis közös

4 Az említett 2019-es XIII. Családok Világkongresszusáról, a Verona Nyilatkozatról és annak jobboldali szexualpolitikákban való relevanciájáról a kötet egyik szerzője, Luca Trappolin részletesebben értekezik az ötödik fejezetben Olaszország kapcsán.

5 „... we interpret sexual politics as an operational field of power relations linked to sex, gender, kinship and sexuality issues that can be examined at different—local, national and international—levels, and through various intersecting features of social inequalities” (Möser et al. 2022:10, saját fordítás).

6 „It would be wrong to consider the liberalization of sexual politics as a linear line of progress. All to the contrary, different examples of history have shown that sexual politics should rather be considered as a field of struggle” (Möser et al. 2022:11, saját fordítás)

metszéspontokkal rendelkeznek, így az olyan kérdések, mint „a szexuális azonosság (*sexual identification*) és szexuális irányultság, a heteronormativitás és a szexuális öröm és vágy morális megítélése mind hasonló fontosságúak a szélsőjobboldali szexualpolitikák megértésében.”⁷ A könyv célja a hatalommegszerzési képességeket növelő és kiterjesztő, társadalmi és politikai aktorok által létrehozott és megvalósított európai jobboldali szexualpolitikák és kulturális napirendek feltárása. A szerkesztők elismerik, hogy a bal-jobb politikai spektrum jellemzőinek megjelenése Európában nem homogén, változatos. A kötet azt is feltárja, hogy bizonyos szélsőjobboldali ideológiák miként normalizálódnak a társadalomban való *mainstream*mé válásuk során. Ezt „brutális normalitásnak” (*Brutal Normalities*) nevezik,⁸ ami egyrészt a nemek közötti hierarchiát erősítve, a biológiai nem, valamint a társadalmi nem és a nemi szerepek közötti kapcsolat esszencialista feltételezéseire épít, és ellentétbe helyezi a fix identitásokat a szexuális és a társadalmi nemi emancipációval. Megemlíti a familiarizmust⁹ is, ami elősegítheti a jobboldali szexualpolitikák nemzetek feletti terjedését (például tematizálódik a család védelme az említett Családok Világkongresszusa esetében). Bár közel sem beszélhetünk egységes európai jobboldali szexualpolitikáról, „*mégis jelentős számú helyi, nemzeti és nemzetközi jobboldali, szélsőjobboldali, konzervatív és vallási szereplő hasonló nézeteket és értékeket vall a társadalmi nemmel, a szexualitással és a családdal kapcsolatban.*”¹⁰

A kötet szerkesztői a fejezet végén következtetéseket vonnak le és javaslatokat fogalmaznak meg: egyrészt érdemes lenne együttműködéseket kialakítani a társadalmi nemek és a szexualitás tudománya (*gender studies* és *sexuality studies*) között. Másrészt érdemes lenne bevonni akadémiai és civil szervezetek szereplőit az Európában megjelenő szélsőjobboldali szexualpolitikákat feltáró nemzetközi kutatóhálózatba, hogy a kutatók antidemokratikus lépésekre megfelelő válaszok születhessenek. Harmadrészt, érdemes lenne a globális szinten is vizsgálni a transznacionális folyamatokat. Negyedrész, a jobboldali politikák *mainstream*mé alakításának és válásának azonosítása fontos lépés lehet az Európában zajló egyéb politikai küzdelmek megértéséhez (Möser et al. 2022:17–18).

Monica Cornejo-Valle és Jennifer Ramme a – „*We Don’t Want Rainbow Terror*”: *Religious and Far-Right Sexual Politics in Poland and Spain* című – második fejezet szerzői Lengyelország és Spanyolország konzervatív politikai aktoraira fókuszálnak, kifejezetten az LMBTQ* és a feminista aktivizmushoz kapcsolódó erkölcsi vagy morális pánik (*moral panic*) jelenségének vizsgálata kapcsán. A szerzőpáros a fejezet bevezetőjében a következő szemléletes példával indokolja a két ország összehasonlító elemzését: míg 2005-ben a lengyelországi konzervatív és szélsőjobboldal LMBTQ* aktivistákat zaklatott, addig ugyanebben az évben engedélyezték az azonos nemű párok házasságát Spanyolországban. A szerzők az összehasonlítással mutatják be, hogy az Európai Unióban miként változott a szélsőjobboldal és annak szexualpolitikája. Továbbá rámutatnak arra, hogy a helyi környezetben miként és milyen politikai szereplők révén jelennek meg globális és transznacionális diskurzusok, valamint hogy mely válságregorikák valószínűsíthetőbbek helyi szinten (Cornejo-Valle–Ramme 2022:26–28).

7 „We believe that sexual and gender politics are intersectional, and topics including sexual identification and orientation, heteronormativity and moral views on sexual pleasure, and desire are equally important for a full understanding of far-right politics analysed in this volume” (Möser et al. 2022:12, saját fordítás).

8 A szerkesztők által használt „brutális normalitás” fogalmáról lásd Möser et al. 2022:14: „We refer to the normalization of far-right politics as ‘Brutal Normalities’, including institutional and everyday sexism, LGBTIQ*-phobia and sexualized racism”

9 A familiarizmust vagy familiarizmust a kötet szerzői egyrészt társadalmi, másrészt ideológiai familiarizmusként értelmezik. Előbbi az egyénnel szemben a család jelentőséget hangsúlyozza, és szakpolitikai intézkedések révén a házasságon alapuló családforma felé „tereli” az egyéneket, míg a másik felfogás a családot mint a társadalom központi, fennmaradását biztosító elemét azonosítja, illetve pozitív értékeket rendel hozzá (például »családi értékek«). Magyar kontextusban lásd: Dupcsik–Tóth 2014.

10 „... still a vast number of local, national and transnational right-wing, far-right, conservative and religious actors often share certain conservative beliefs and values in terms of gender, sexuality and family.” (Möser et al. 2022:17, saját fordítás)

A fejezet elméleti megközelítését Cohen (1972) morális pánik megközelítése, valamint a Snow és Benford által alkotott kollektív cselekvés értelmezési kereteinek (*theory of framing in collective action*) elmélete adja (Snow–Benford 1988, Snow et al. 1986). A morális pánik arra a folyamatra fókuszál Cohen megközelítése alapján, ami által „egy állapotot, epizódot, személyt vagy személyek csoportját a társadalmi értékekre és érdekekre fenyegetésként határoznak meg” (Cohen 1972:9)¹¹ az úgynevezett morális vállalkozók (*moral entrepreneurs*). A morális jelző a nacionalizmus és a vallás szempontjából fontos a fejezet szerzői számára. Snow és Benford keretezéselemzéséhez kapcsolódóan azt feltételezik, hogy a jobboldali erkölcsi pánik egy keretezésre való törekvés eredménye. Emellett a válságretorikában meghatározóvá váló kulcsszavak és kifejezések áttekintésével e törekvések politikai lehetőségstruktúráját is elemzik a két ország tekintetében.

Az összehasonlítás elején a szerzők mindkét országban azonosítják a jobboldali szexualpolitikák szereplőit. Először a katolikus egyház helyzetét tárják fel különböző kutatások számszerű eredményei alapján (például a katolikus hívek aránya, az egyházi szertartásokon való részvétel, a vallás szerepe a nemzeti identitás meghatározásában, valamint a magukat katolikus vallásúként azonosító válaszadók hozzáállása bizonyos kérdésekhez). Ilyen témák például az azonos nemű párok házassága és az azonos nemű párok általi örökbefogadás, amikkel kapcsolatban Lengyelországban általában inkább elutasító hozzáállás figyelhető meg, míg Spanyolországban inkább elfogadó. A bemutatott adatokból arra lehet következtetni, hogy a katolikus egyház eltérő mértékű támogatottsággal rendelkezik a két elemzett országban, de az is megállapítható, hogy – az eltérő kontextus ellenére – mindkét ország „antigender” aktivistái „bizonyos mértékű katolikus háttérrel, doktrinális nyelvezettel, anti-LMBTQ* napirenddel, nacionalista és »életpárti« (pro-life) retorikával, valamint jobb- és szélsőjobboldali politikai beállítottsággal és nemzetközi hálózatokkal rendelkeznek.”¹² A jobboldali szexualpolitikák szereplői közé sorolhatók a politikai pártok, valamint a civil szféra bizonyos kulcsszervezetei és azok különböző platformjai. A tanulmány a szélsőjobboldali pártok, valamint a katolikus egyház szélsőjobboldali képviselőinek és az úgynevezett életpárti civil szervezeteknek az összefonódásáról értekezik, ahol „a szexualpolitikák központi elemeit a fehér felsőbbrendűség, a rasszizmus, az antiszemitizmus és az iszlamofóbia alkotják.”¹³

A jobboldali szexualpolitikai aktorok összehasonlítása után a fejezet azt vizsgálja, hogy miként alkalmazzák a nemzetközi „antigender” napirendet, nyelvezetet és ideológiai utalásokat nemzeti szinten. A fejezet ennek nyomán jelentős szereplőként azonosítja a katolikus egyházat a különböző szexualpolitikához kapcsolódó kérdések keretezésében (példaként említhető az azonos nemű párok házassága, az abortusz, a mesterséges megtermékenyítés kérdéseinek „genderideológiaként” és egyúttal a „halál kultúrájaként” való keretezése). Fő keretezési elemként a „halál kultúrája” mindkét országban jelen van és több szereplőt céloz egyszerre: támogatja a pronatalista és familiarista elképzeléseket, miközben elítéli az erkölcs megsértőit (*moral offenders*). A szerzők példákon keresztül mutatják be, hogy a „genderideológia” és a „halál kultúrája” keretezése miként jelent meg a két országban. Továbbá olyan szereplőket és fejleményeket azonosítanak, melyek révén a fentebb azonosított keretezésre vonatkozó nemzetközi doktrinális nyelvezet helyi szinten alakul és „alkalmazkodik” az adott közösség érzéseinek, emlékezetének megfelelően a morális pánikkeltés céljából (Cornejo-Valle–Ramme 2022:34–44). Ezt követően a tanulmány azt vizsgálja, hogy hasonló keretezés mellett miért „sikeresebb” a szélsőjobboldali szexualpolitika Lengyelországban, mint Spanyolországban. A különbséget a két országban jelenlé-

11 „condition, episode, person or group of persons emerges to become define as a threat to societal values and interests” (Cohen 1972:9, saját fordítás).

12 „... still share some Catholic background, doctrinal language, anti-LGBTQ* agenda, nationalist and familist (‘pro-life’) rhetoric, right and far-right political alignment and international networks” (Cornejo-Valle – Ramme 2022:30. saját fordítás).

13 „Those groups link their sexual politics openly to white supremacy, racism, antisemitism and Islamophobia.” (Cornejo-Valle–Ramme 2022:32, saját fordítás).

vő nacionalizmustípusokkal, valamint a katolikus egyház politikai életben való szerepével magyarázza. Végül a szerzők megállapítják, hogy mindkét országban a „konzervatív szereplők morális pánikot kívántak kelteni azáltal, hogy a társadalomra, a gyerekekre, a nemzetre és akár a civilizációra való fenyegetésként jelölték meg az LMBTQ* és feminista aktivistákat”.¹⁴ A fejezet az összehasonlítás eredményeinek megismétlésével és a felmerülő paradoxonok áttekintésével zárul.

A – *Nothing from Them: LGBTQI+ Rights and Portuguese Exceptionalism in Troubled Times* című – harmadik fejezetben Ana Cristina Santos portugál kontextusban elemzi a szélsőjobboldal terjedése, valamint a társadalmi nemi és szexuális sokszínűség (*gender and sexual diversity*) ellen irányuló támadások közötti kapcsolatot a jobboldali populista ideológiákhoz kapcsolódóan. A tanulmány Portugália jelenkori történelmének a tárgyalandó kérdések szempontjából releváns áttekintésével indul, majd Santos három paradoxont is azonosít: 1) Miként tudott átfogó jogi elismerést biztosítani az LMBTQI+ csoportnak egy olyan, 48 évig diktatúrában élő katolikus, és „hagyományos” család-orientált ország, mint Portugália? 2) A 2008-as gazdasági válságot és a Nemzetközi Valutaalaphoz kötődő 2010. évi megszorító intézkedéseket követően, miként tudta az ország az egyenlőség és az emberi jogok tiszteletét a gazdasági helyreállítás alapvető részévé tenni? 3) Annak ellenére, hogy a szélsőjobboldali nézetek terjednek Európában, vajon Portugália miért tartozik azon országok közé, ahol e nézetek kevésbé sikeresek? (Santos 2022:63)

A szerző bemutatja a 2001-et követő LMBTQI+ politikákat Portugáliában, majd a társadalmi nemi- és szexuális sokszínűség-ellenes mozgalmak és a szélsőjobboldal megjelenését, végül az LMBTQI+ csoport mindennapi életét érintő szélsőjobboldallal kapcsolatos aggodalmakat tárja fel.

Az átfogó LMBTQI+ jogi keretrendszer kialakulásához hozzájárult az LMBTQI+ mozgalom rezilienciája, valamint a diffuzív inkluzivitást (*diffusive inclusiveness*) eredményező elszigetelés politikája (*politics of containment*), vagyis megosztó kérdések esetén a radikális stratégiák felfüggesztése a progresszív és a konzervatív társadalmi szektorok széleskörű konszenzusának elérése érdekében (Santos 2022:66). Azonban a katolikus egyház által támogatott salazari jobboldali diktatúra nem tűnt el nyom nélkül: például az aszimmetrikus módon megvalósuló társadalmi, kulturális és politikai intervenciók, mely aszimmetriák a köz- és a magánéletbe ágyazódva maradnak fenn (strukturális szexizmus, vagyis a társadalmi szerkezetbe ágyazott nemek közötti egyenlőtlenségek, homofóbia és transzfóbia).¹⁵ A modernizációhoz és az Európai Unióhoz kapcsolódó progresszív jogi lépések mellett a heteronormatív, familiarista jóléti rezsimben kialakult konzervatív hagyományok is megmaradnak, és ezek egymással ellentétes erőként működnek.

A Charles Tilly-féle politikai lehetőségstruktúrára (*political opportunity structure*) támaszkodva a szerző megvizsgálta, hogy a jobboldali populizmusnak milyen feltételek álltak a rendelkezésére ahhoz, hogy sikeressé váljon (társadalmi mozgalom, politikai pártok és informális csoportok). Három hullámot azonosított Portugáliában: az abortuszellenes mozgalmat (1998–2007), az azonos nemű párok házassága elleni kampányt (2009–2010) és 2018 óta az „antigender” mozgalmat (Santos 2022:68). Rámutatott arra, hogy 1974 óta, a salazari diktatúra bukása után először szerzett politikai mandátumot szélsőjobboldali jelölt, ami lehetőséget adhat a jobboldali szexualpolitikák legitim platformon való megjelenésének. A szerző a jobboldali aggodalmakra adott LMBTQI+ csoportok reakcióit is feltárta, például, hogy a megkérdozettek szerint a szélsőjobboldal fenyegető

14 „... Polish and Spanish conservatives tried to create a moral panic by accusing LGBTQ* and feminist activists of being a threat to society, to children, to the nation and even to the entire European civilization (which is claimed as a Christian civilization).” (Cornejo-Valle–Ramme 2022:44, saját fordítás).

15 Ilyen aszimmetriaként azonosítja a tanulmány – több más tanulmányra hivatkozva – például a nemek közötti bérszakadékot, a nemi alapú erőszak magas arányát és az ehhez kapcsolódó hivatalosan benyújtott panaszok hiányát (Santos 2022:66–67).

jelenléte a jelenlegi jogi keretrendszer és társadalmi stabilitás sérülékenységre világít rá. A fejezet vége a korábban azonosított három paradoxont oldja fel a portugál jobboldali szexualpolitikák esetében. 1) Az LMBTQI+ csoport aktivizmusának köszönhetően az EU-hoz kapcsolódó modernizációs törekvések részévé vált az emberi jogok védelme és biztosítása. 2) A korábbi jobboldali kormánnyal szemben a könyv megjelenésekor hatalmon lévő baloldali kormány számára az egyenlőség és igazságosság kulcsszempontokká váltak (a gazdasági fellendülésben is). 3) A portugál szélsőjobboldal nem tudott igazán platformot szerezni, ami mind a lehetőségek hiányából, mind a történelmi kontextusból fakad (Santos 2022:78–79).

A *The Sexual Politics of National Secularisms in Sweden and France: A Cross-Confessional Comparison* című negyedik tanulmányban Cornelia Möser és Eva Reimers Svédországot és Franciaországot vették górcső alá. Kiindulási pontjuk az „antigender” mozgalmaknak a „genderideológiával” való szembehelyezkedése, valamint e mozgalmak vallásos intézményekkel, szervezetekkel való kapcsolata. A két országot éppen azért tartották érdekesnek összevetni a szerzők, mert azok szekuláris, modern, toleráns államként azonosítják magukat. A vallásnak csekély hatása van az állampolgárokra és a kormányzásra, a vallásszabadságot pedig tiszteletben tartják. Az összehasonlítást a közösen vallott értékeknek, a jóléti államiságnak és a gyerekgondozás szervezésének hasonlósága indokolja (Möser–Reimers 2022:88–89). E két országot a vallásszabadság biztosítása és a szexualpolitikák szerint hasonlítják össze. Utóbbi azt foglalja magában, hogy „*a jog és a politikai cselekedet miként szabályozza a szexuális és nemi identitások és gyakorlatok társadalmi sokféleségét, valamint miként hoz létre hierarchikus viszonyt közöttük.*”¹⁶

A fejezet elméleti keretéhez analitikus fogalmakként használja Puar (2007) homonacionalizmusát, Farris (2017) femonacionalizmusát, valamint az ezeket metsző szekularizmus fogalmát. A homonacionalizmus többek között arra mutat rá, hogy sok nyugati országban a tolerancia és az LMBTQ személyek jogainak biztosítása a vallás mássá (*othering*), archaikussá és veszélyessé minősítésével jár együtt. A femonacionalizmus arra hívja fel a figyelmet, hogy a nemek közötti egyenlőség értékei és politikái milyen módon jelennek meg európai nacionalista és idegengyűlölő diskurzusokban (Farris 2017:1).¹⁷ A tanulmány a szekularizáció és szekularizmus fogalmait is meghatározza: a vallásnak a politika, a kormányzás és az egyének feletti hatalmának és befolyásának elvesztése, valamint a nemzetállamok önképében meghatározó vallásos hatalom és befolyás hiánya (Möser–Reimers 2022:90). A két ország szekularizmusában és vallásszabadságában különbségek vannak a történelmi fejlődés nyomán, ami befolyásolja, hogy a homonacionalizmus és femonacionalizmus miként jelenik meg a szélsőjobboldali és a nacionalista mozgalmaknál. E különbségek feltárása után a tanulmány bemutatja az „antigender” mozgalmak főbb szereplőit és elemzi az általuk alkalmazott diszkurzív stratégiákat, valamint elhelyezi őket mind nemzeti, mind európai kontextusban.

Svédország protestáns szekularizmusát bemutatva a szerzőpáros arra jutott, hogy a vallás nem elégséges érv az „antigender” mozgalom fellendülésére, sőt az egyháznak alig van szerepe ebben. Svédország feminista, LMBTQ-barát és a nemek közötti egyenlőséget szem előtt tartó nemzetképében a tanulmány a femo- és a homonacionalizmus megnyilvánulásait véli felfedezni. A különböző tényezők (a nacionalizmus femo- és homonacionalizmussal, valamint szekularizmussal való összefüggései, modernitásfelfogás, neoliberalizmus, iszlamofóbia, rasszizmus) pedig termékeny talajt adtak az „antigender” mozgalmaknak és diskurzusoknak. Ezen diskurzusokat – melyeket a jobboldali nacionalista mozgalom képvisel – lassú, de folyamatos változás jellemzi

16 „By sexual politics we refer to how legislation and political actions regulate the social variety of sexual and gender identities and practices, and how this produces hierarchical order or political repression of some sexual and gender cultures and identities (Weeks 1981)” (Möser–Reimers 2022:88, saját fordítás).

17 A szerzők kifejezetten ekként használták a femonacionalizmus fogalmát: „A femonacionalizmus fogalmát az olyan nacionalista és konzervatív diskurzus leírására használjuk, amik tartalma a »nők megmentése« a muszlimoktól” (uo. 90, saját fordítás).

2010-től, a Svéd Demokraták (*SD, Sverigedemokraterna*) nacionalista konzervatív jobboldali párt parlamentbe jutása óta (Möser–Reimers 2022:93–95). Franciaországban a *La Manif pour tous (LMPT)* azonos nemű párok házasságával és örökbefogadási lehetőségével szembehelyezkedő mozgalom,¹⁸ valamint a nacionalista, szélső-jobboldali Nemzeti Front, későbbi nevén a Nemzeti Tömörülés (*FN, Front National és RN, Rassemblement National*) politikai aktorok azonosíthatók a nacionalista szexualpolitikák különböző formáinak megtestesítőiként. A franciaországi jobboldali szexualpolitikák megértésének négy központi ideológiai jellemzőjét azonosítja a tanulmány: a familiarizmus, a nacionalizmus, a naturalizmus és a rasszizmus. A szerzőpáros szerint mindkét országban az „antigender” mozgalom révén normalizálódnak és *mainstream*mé válnak a jobboldali nacionalista populista politikák és értékek, és ez összekapcsolódik a bevándorlásellenes és rasszista megnyilvánulásokkal.

Luca Trappolin a *Right-Wing Sexual Politics and „Anti-gender” Mobilization in Italy: Key Features and Latest Developments* című negyedik fejezetben Olaszországot vizsgálja a jobboldali szexualpolitikák és az „antigender” mozgalmak kapcsán, kifejezetten ezeknek a „genderideológia” keretrendszerére való támaszkodását az LGBT jogok és nemi identitások denaturalizációja elleni mozgósításban. Már a tanulmány elején megállapítja, hogy az anyaságot mint a nők társadalmi helyzetét meghatározó tényezőt az olasz jobboldali pártok és szervezetek szexualpolitikáikban az LGBT-mozgalom követeléseivel állítanak szembe (például a szerző által azonosított abortuszhoz való jog, az olasz nők termékenységének kérdése, valamint a homoszexualitás deviancia vagy magánügyi keretezése). További fontos tényező a Vatikán „genderideológiára” vonatkozó retorikájának átvétele, amely a társadalmi nem, a szexualitás és a család heteronormatív és esszencialista értelmezését hangsúlyozza. Ezen diskurzus jobboldali szexualpolitikákba való beépítésének sikerességéhez további politikai tényezők is hozzájárultak: a szerző ezek között említi a családjog, a büntetőtörvénykönyv és a nemzeti iskola-rendszer modernizálásáról, valamint az azonos nemű párok elismeréséről és a gyűlöletbűncselekmények szabályozásáról szóló 2010 környékére tehető olasz parlamenti vitákat. A jobboldali pártok és szervezetek – a parlamenti vitákkal kapcsolatos diskurzusokat, tüntetéseket felhasználva – „genderkonspirátornak” nevezték a reformok támogatóit (Trappolin 2022:120–121). Az ezen parlamenti viták és tárgyalt jogi reformok körüli folyamatok ellentünetésekhez és az „antigender” mozgalom felállításához vezettek, melyekben a különböző csoportok közötti összekötő kapocs a „genderideológiáról” szóló diskurzus és ennek különböző szereplőket összekötő hatalma (Kováts–Pöim 2015) volt. A tanulmány az olasz „antigender” mozgalomra Anna Lavizzari és Massimo Prearo (2019) megközelítését alkalmazza, vagyis „*egyének, már létező szervezetek és újonnan alakult csoportok hálózatának megnyilvánulása[ként értelmezi], akiket foglalkoztat a genderideológia és genderelmélet fogalmi köre összpontosuló politikai és ideológiai fenyegetés.*”¹⁹

A genderideológia-diskurzus révén a jobboldali társadalmi és politikai aktorok szövetséget alakíthattak ki a katolikus intézményekkel és szervezetekkel, ami a mozgalom láthatóságának növelése mellett további következménnyel is járt. Egyrészt a Vatikántól vett genderideológia-diskurzus leszűkült az olyan szexualpolitikákra, melyek vissza kívánják tartani az államot az LGBT jogokat és a nemi identitások denaturalizációját érintő változásoktól. Másrészt előtérbe került ezen szexualpolitikában a „hagyományos család” védelme szembeállítva az LGBT jogok fejlődésével és a családi értékek szekularizációjával (Trappolin 2022:121).

A szerző bemutatja az olaszországi „antigender” mozgalom összetételét, valamint főbb társadalmi és politikai szereplőit annak kialakulásától kezdve, a mozgalom mobilizációjához kapcsolódó problémákkal együtt.

18 A mozgalom neve *La Manif pour tous* (Tüntetést mindenkinek), ami a *Le mariage pour tous* (Házasságot mindenkinek) egyenlő házasságot követelő mozgalommal helyezkedik szembe.

19 „...expression of a network of individuals, already existing organizations, and newly-formed groups concerned with the political and ideological threat centered around the notions of gender ideology and gender theory” (Lavizzari–Prearo 2019:425, saját fordítás).

A jobboldali politikai pártok és szervezetek mozgósítási folyamatban játszott szerepe kapcsán a szerző egyrészt a „genderideológia” diskurzus tartalmát, vatikáni eredetét és e diskurzus említett szereplők általi elsajátítását vizsgálja, másrészt a politikai rendszer és az olasz „antigender” civil szervezetek kapcsolatát tárja fel. Ezt követően a legutóbbi olaszországi „antigender” fejleményeket (például a 2018 márciusa és 2019 szeptembere között kormányzó Nemzeti Liga (*Lega*, a *Lega Nord* utódpartja) és a 2019-es Családkongresszus) ismerteti az ezekről készült médiatudósításokra támaszkodva. Végezetül két paradoxont tár fel az olasz jobboldali társadalmi és politikai aktorok „genderideológia” elleni harca kapcsán. A Vatikántól átvett „genderideológia” diskurzus a genderelmélet egységesként való bemutatása paradoxonként értelmezhető. Egy másik paradoxon az LMBT jogokkal való szembehelyezkedést mint mobilizáló tényezőt érinti. Ugyanis miközben az LMBT szexualpolitikákat elítélik a tanulmányban azonosított jobboldali szereplők, igyekeznek homofóbiaellenes, az egyenlőség elvét hangsúlyozó megnyilvánulásokat tenni. A fennálló paradoxont kívánja feloldani a „genderideológia” diskurzus a „hagyományos családra” és a gyermekek védelmére fókuszálva, szembeállítva azt az LMBT aktivisták követeléseivel (például párkapcsolat jogi elismerése, gyűlölet-bűncselekmények szabályozása). Így a homofóbiaellenesség úgy nyilvánul meg, hogy nem konkrétan az LMBT csoporttal, hanem a többségre erőltetett, „diktatórikus” jelzővel illetett, kulturális kisebbségi követelésekkel helyezkedik szembe az emberek közötti egyenlőséget hangsúlyozva (Trappolin 2022:137–138).

A következő, Ausztriáról szóló – *Fear of the „New Human Being”: On the Intersection of Antisemitism, Antifeminism and Nationalism in the Austrian Freedom Party (FPÖ)* című – fejezet Karin Stögner eredetileg németül íródott tanulmányának e kötethez igazított angol nyelvű változata. A fejezet célja, hogy bemutassa az antifeminizmus és az „antigenderizmus” antiszemitizmussal és nacionalizmussal való metszéspontjait és kölcsönhatásait az Osztrák Szabadságpárt (*Freiheitliche Partei Österreichs*, FPÖ) példáján keresztül. E párt kapcsán kifejezetten azt vizsgálja, hogy az antifeminista és antiszemita retorika miként biztosít és erősít meg egy exkluzív nemzeti identitást, valamint hogy ezek összekapcsolódásai miként teszik lehetővé az ambivalenciák, bizonytalanságok és ellentmondások beépítését egy stabil, fix igazságokat tartalmazó világnézetbe.²⁰

Stögner először Ausztria és Németország történelmi kontextusát tárja fel az antifeminizmus, antiszemitizmus és nacionalizmus kapcsán, rámutatva a hasonlóságokra és a különbségekre, valamint a folytonosságokra vagy épp azok hiányára, kifejezetten a *Völkisch* etnonacionalista német ideológiára fókuszálva. E kontextusban vizsgálja az Osztrák Szabadságpárt Politikai Kézikönyvét²¹ és az abban található ideológiai alapokat, melyben megjelenik például a mixofóbia elve (az emberek csoportjának kölcsönös kizárólagossága, vagyis a csoportok közötti keveredés elkerülése) az antifeminizmussal és az antiszemitizmussal együtt. A fejezet rámutat arra, hogy a mixofóbia a nacionalizmushoz hasonlóan nagy szerepet játszik a jobboldali szexualpolitikákban. Ezen ideológiai alapok a kézikönyvben azonban kevésbé explicitek, inkább a jelenlegi társadalmi vitákra szabottan, „modernizálva” jelennek meg (Stögner 2022:152). A szerző az antifeminizmus és az antiszemitizmus metszéspontjait vizsgálva megállapítja, hogy a párt eltávolodott a nyílt antiszemita megnyilvánulásoktól, az antifeminizmus pedig egyfajta antiszemitizmust helyettesítő ideológiaként jelenik meg az FPÖ diskurzusában (Stögner 2022:162–165). Végezetül megállapítja, hogy „a szexizmus, a homofóbia és a transzfóbia a párt ideológiájának alapjai közé tartoznak” és azt a célt szolgálják, hogy a társadalmilag nem elfogadott antiszemitizmus ideológi-

20 „...their interplay and interpenetration make it possible to integrate socially induced but unacknowledged ambivalences, uncertainties and contradictions (e.g. with regard to one’s own identity) into a fixed world view” (Stögner 2022:146, saját fordítás).

21 A kézikönyv az Osztrák Szabadságpárt vezető tisztségviselőinek és választott képviselőinek szolgál útmutatóul, és azonosítja az aktuálisnak tekintett problémákat, valamint megoldási lehetőségeket. A főbb fejezetek címei között szerepel például: szabadság és felelősség, haza és identitás, jog és igazságosság, család és nemzedékek.

ájának helyét átvegyék, hasonló működési móddal.²² A párt ezen keresztül a bizonytalanságok csökkentését, a fix és egyértelmű identitások fenntartását célozza.

Emiatt például a párt társadalmi nemekre vonatkozó politikai kapcsán fontos a történelem során megszilárdított rend természetesként láttatása (mind biológiai, mind társadalmi nem esetén) és megerősítése a nemek bináris jellegének hangsúlyozásán keresztül. A tanulmány a *gender mainstreaming* példáján keresztül mutatja be az FPÖ ambivalens hozzáállását. Ugyanis e párt egyszerre célozza politikai programjában a nemek közötti egyenlőséget, mégis ezen egyenlőség elérésében a fennálló társadalmi rend megváltozását és a stabil nemi szerepek elmosódását éli meg fenyegetésként. A nemek binaritásához való ragaszkodás, valamint a nők és a férfiak hierarchikus társadalmi struktúrában való helyzetének egyértelmű mivolta mind a nemzeti kulturális identitás részét képezik a párt ideológiájában. A párt identitáspolitikájában az „antigender” diskurzus a nemzeti egységet szolgálja, amiben a társadalmi nemi szerepek fenntartása a cél. Ebben a kontextusban a nők a férfiakhoz képest impliciten alacsonyabb rendű nemként, mégis idealizált és védendő alanyként jelennek meg az anyaság kapcsán a jóindulati szexizmus révén (Stögner 2022:166).

A hetedik – *Paradoxes of the Right-Wing Sexual/Gender Politics in Hungary: Right-Wing Populism* – fejezetben Barát Erzsébet a 2010-et követő magyarországi jobboldali populista diskurzusok exkluzív diszkurzív stratégiáit tárgyalja. Először a jobboldali populista félelemretorikát mutatja be, amiben a „gender” fogalma kulcsszerepet játszik, kiegészülve az ehhez társított „ideológia” megnevezéssel, ami a népszerűség mobilizációját teszi lehetővé a gender stratégiai hiteltelenítésével és ellehetetlenítésével. A következőkben egyrészt a jobboldali populista diskurzust tárja fel, másrészt a marxista feminista csoport érvelését elemzi, amint azok a domináns kizáró logikába és retorikába ragadnak, miközben épp azok megkérdőjelezése lenne a céljuk.

Barát már a tanulmány elején arra a paradoxonra hívja fel a figyelmet a radikális jobboldali szexualpolitikák kapcsán, miszerint a kormánypárti gyűlöletbeszéd logikai koherenciát alakít ki azáltal, hogy a „genderideológiát” a Laclau által félmjelzett üres jelölőként használja. Ezáltal stigmatizálhatóvá válik bármely csoport, és így a nemzet ellenségének minősíthető. Megállapítja, hogy a diszkurzív stratégia alapja Magyarországon az üres jelölőként működő genderideológia (Barát 2022:176). Ruth Wodak (2015) a neoliberális kapitalizmusban működő populista jobboldali politikai diskurzusok két jellegzetességét emeli ki: a kisebbségi társadalmi csoportra irányuló bűnbakkepzés folyamatát, valamint a „józan észre” való hivatkozást és anti-intellektualizmust. E két jellegzetességet a fejezet szerzője egymást metszőnek véli, kifejezetten a gyűlöletbeszéd „normává válása” során. A gyűlöletbeszéd keretében hiteltelenítést és ellehetetlenítést Barát a gender kapcsán a társadalmi nemek tanulmánya mesterszak megszüntetésével kapcsolatban mutatja be részletesen, majd a fejezet második felében a magyar progresszív feminizmus érvelési problémáit és ideológiai korlátait elemzi. A progresszív feminista retorikát a Magyar Női Érdekérvényesítő Szövetség weboldalán található anyagok, valamint kiválasztott tanulmányok alapján tárja fel. Ezen anyagokból láthatóvá válik a biológiai alapú egyéni identitáshoz való jogot követelő progresszív baloldali feminizmus és a gender társadalmi konstruáltságát hangsúlyozó queerfeminizmus egymásnak feszülése a társadalmi nem eltérő felfogása miatt (Barát 2022:187). Barát a fejezet végén megismétli, hogy a domináns politikai retorika a gender és „genderideológia” megbélyegzésével szisztematikusan hitelteleníti és ellehetetleníti a félelemretorikán keresztül a gender fogalmához expliciten vagy impliciten kapcsolódó kutatást és aktivizmust.

Erin Katherine Krafft az Oroszországról szóló – *Paradoxical Sexual and Gender Politics: Projects and Narratives of Russia's Far Right* című – nyolcadik fejezetben a jelenlegi orosz szélsőjobboldalt vizsgálja, aminek

22 „Sexism, homophobia and transphobia are fixed components of the FPÖ's ideology and can substitute for an antisemitism that is no longer openly permitted” (Stögner:167, saját fordítás).

központi projektje a heteronormatív társadalmi nemi normák kizárólagosságának felállítását és megszilárdítását. A fejezet célja, hogy rámutasson: a szélsőjobboldal e projekten belüli törekvései a saját politikai hatalmuk és érdekeik megerősítését szolgálják azáltal, hogy szabályozzák, megosztják és ezáltal gyengítik a többi társadalmi csoportot a lakosságon belül. A heteronormatív narratívák és jogszabályok paradox helyzetét is bemutatja a szerző: míg a heteronormatív társadalmi nemi szerepek és szexualitásformák megerősítése a „veszélyes nyugati beavatkozások” elleni védelmet szolgálják, bizonyos esetekben éppen a neoliberalizmus nyugati modelljére támaszkodva igazolják saját érveiket (például az orosz abortuszellenes mozgalom és a nyugati „családpárti” értékekre támaszkodó eszmék közötti kapcsolat).

A fejezet eleje a jobboldali válságretorikát mutatja be, valamint annak használatát a különböző ideológiák felállításában, így a nacionalizmus, neotradicionalizmus, neoliberalizmus és az előíró heteronormativitás (*prescriptive heteronormativity*) esetében. „A gazdasági, demográfiai és politikai válságokat az állam taktikusan és diszkurzív módon használja. Ezen válságokra új nacionalista és neotradicionalista narratívákat, neoliberális ideológiákat és gyakorlatokat épít az előíró heteronormativitással együtt.”²³ Ehhez kapcsolódóan, a szerző meghatározza, hogy a fogalmak (nacionalizmus, neotradicionalizmus, neoliberalizmus, heteronormativitás, nem-heteroszexuális) mely jelentését használja. Például azért használja a tanulmány Kondakov (2014) munkásságára támaszkodva a nem-heteroszexuális kifejezést az LGBTQI helyett, mert előbbi kevésbé „nyugati”, és ezáltal sokkal szélesebb körű csoportot foglal magában (Krafft 2022:205). A krízisekre adott válaszokban fontos szerepet játszik a heteronormatív női és férfi sztereotípiákra és nemi szerepekre épülő és ezeket megkövetelő „gender neotradicionalizmus”, ami hozzájárul a pronatalista – azaz a népesség reprodukcióját ösztönző – állami politikákhoz és diskurzusokhoz is.

A fejezet második részében Krafft az orosz állam, az ortodox egyház és a magánfinanszírozók projektjeit és narratíváit elemzi. Ezek a hagyományos családi egységek elősegítését és a neotradicionalisták heteroszexuális normák (*heteronorms*) felállítását célozzák, és a konkrét, előíró heteronormatív társadalmi szerepeken nyugvó családmodellt és az anyaságot támogatják. A szerző az oroszországi jobboldali szexualpolitikák paradoxonjaira mutatott rá egyrészt a július 8-án ünnepelt „Család, Szeretet és Hűség Napja” kapcsán, másrészt az abortuszellenes projektek – például az Anyaság Szentsége (*Sanctity of Motherhood*) projekt – kapcsán, így ez utóbbiakhoz kapcsolódó pronatalista politikákra és a nyugati neotradicionalista családi értékek megidézésére, valamint e projektek belső ellentmondásaira is. Ilyen belső ellentmondásként emelhető ki a családon belüli erőszak rekriminalizálására vonatkozó állami törekvés és az egyház ezzel való szembehelyezkedése (Krafft 2022:207–212).

A fejezet harmadik része az oroszországi homofób politikákat és gyakorlatokat vizsgálja, valamint azt, hogy ezek miként hoznak létre politikai és társadalmi keretrendszereket és heteroszexuális normákat. A jogszabályok kapcsán a szerző megemlíti, hogy bár a homoszexuális cselekményeket dekriminalizálták Oroszországban (kétszer is: először 1917-ben, másodszer 1933-ban), olyan jogszabályok és kapcsolódó retorikák jelentek meg, melyek a nem-heteroszexuális lakosságot elítélik, patológiai esetnek tekintik és legitimálhatják az e csoport ellen elkövetett erőszakot (például gyűlöletbűncselekményeket) is. Az e politikákra és retorikákra vonatkozó érvelés alapján a nem-heteroszexuális oroszok bűnbakokként és ellenségekként jelennek meg, akik veszélyt jelentenek a hegemon femininitást megtestesítő, védelemre szoruló, sérülékeny orosz anyákra, gyerekekre és magára a nemzetre is. A szerző végső következtetése, hogy a bemutatott projektek és narratívák belső ellentmondásaikkal együtt, illetve azok ellenére is a heteroszexuális normák olyan átfogó rendszerét alkotják,

23 „These economic, demographic, and political crises are all tactically and discursively put to use by the State; they are the foundation upon which new nationalist and neotraditionalist narratives are built, as well as new neoliberal ideologies and practices, paired with and manifesting as sprawling projects of prescriptive heteronormativity” (Krafft 2022:204, saját fordítás).

ami a népesség egyes csoportjainak fegyelmezését, megosztását és gyengítését (*discipline, divid, and weaken*) célozza hatékonyan (Krafft 2022:215–216).

A kilencedik – *De-colonializing National(ist) Narratives Across the Island of Ireland: The Right to Same-Sex Marriage and Abortion in Northern Ireland* című – fejezetben Ulrike M. Vieten egy olyan jogesetről írt, amikor is egy észak-írországi LMBT+ szervezet egy azonos nemű párok házasságát támogató feliratú tortát kívánt rendelni, ám a cukrászda megtagadta a szolgáltatást vallási okokra hivatkozva. Ezzel kívánta szemléltetni, hogy az észak-írországi szexualpolitikák paradoxonjainak megértésében a vallás – és kifejezetten a római katolikus vallás – kulcsszerepet tölt be. A szexualpolitikák kapcsán a fejezet az azonos nemű párok házasságára és az abortusz szabályozására fókuszál. Például paradoxon az, hogy míg növekvő elfogadottságot élveznek a queer életmódok és identitások, az abortuszjogok liberalizálása nem élvez ekkora elfogadottságot az észak-írországi „antigender” szexualpolitikákban.

A szerző először Írország brit gyarmatosításának főbb történelmi fordulópontjait azonosítja és a dekolonizációs nacionalista narratívák szükségessége mellett érvel annak érdekében, hogy a jelenleg is fennálló etnikai-vallási konfliktusokat és nacionalista politikákat kontextusba helyezze. Ezt követően az észak-írországi szexualpolitikákat, valamint az etnovallási csoportidentitásból fakadó sajátosságokat mutatja be. Észak-Írországot – a politikai és a civil szervezetek igyekezete ellenére – még mindig meghatározza a felekezeti és az ehhez kapcsolódó konfliktusok (katolikus és protestáns felekezetek). Továbbá érdekcsoport alapú (konzociális) hatalommegosztás jellemzi, ami révén két etnikai-vallási közösség egyenlő képvisellel rendelkezik a helyi kormányzatban. Az 1998 után két domináns felekezeti politikai párttá fejlődött Demokratikus Unionista Párt (*Democratic Unionist Party, DUP*) és a *Sinn Féin* különböző módon viszonyul az LMBT+ jogokhoz: az előbbi elutasító, az utóbbi támogató módon. Ezzel szemben a nők testi autonómiáját érintő abortuszhoz való jog a felekezeti megosztottságot áthidalva, sokkal megosztóbb kérdés nemzeti szinten (Vieten 2022:231–233).

A továbbiakban a dekolonialista és a posztkolonialista fogalmak kritikai megközelítését vizsgálja az angol jog Észak-Írországra való kiterjesztésének politikai és szimbolikus hatása kapcsán. Habár – elismeri a szerző – meglepő lehet, azok számára, akik ezt a nem-európai területek kapcsán használják, hogy a fejezet a dekolonizáció elméleti keretére támaszkodik, ezen elméleti keretből kiragadja az alárendelődés (*subordination*) fogalmát. Ezt az ír katolikusok által történelmileg megélt társadalmi-gazdasági kizsákmányolásra, valamint mássá (*othering*) és alsóbbrendűvé minősítésére (*inferiorization*) használja. A szakaszt Lyra Mckee, leszbikus aktivista és szabadújságíró meggyilkolása²⁴ keretezi, ami a felekezeti megosztottságot átlépő, észak-ír LMBT+ aktivizmus ellenállását eredményezte. Vieten végül amellel érvel, hogy Észak-Írország esetében az egymással versengő nemzeti/nacionalista (*nacional(ist)*) narratívák jellemzik a szexualpolitikákat is. Ezek a – gyarmati múlthoz és ellenálláshoz kötődő – narratívák a katolikus konzervativizmustól a szabadság és a szekularizáció felé vezetnek (Vieten 2022:238–239).

A kötet – *Paradoxes in Right-Wing Sexual Politics in Europe: Concluding Remarks* című – zárófejezetében Eva Reimers és Olaf Stuve a korábbi tanulmányok közös elemeire reflektál. Megállapítják, hogy a feminista és a queer mozgalom elért eredményei (nemek közötti egyenlőség, szexuális szabadság) Európában egyrészt nem lineárisan fejlődnek, másrészt nem szabad adottnak tekinteni azokat. A jobboldali szexualpolitikák közös pontjaiként azonosítják a feminizmus elutasítását és az azzal való szembefordulást, a heteronormativitás bárminemű megkérdőjelezésének elutasítását, a család és a gyermekek, valamint a nemzet védelmének kiemelt szerepét (Reimers–Stuve 2022:249–250).

²⁴ Lyra Mckee újságíróként az észak-írországi, etnonacionalista konfliktusról írt. 2019-ben egy, az ír forradalmi időszakhoz köthető megemlékezésen lőtte le egy vélhetően az új IRA szervezethez tartozó személyt.

Három elemet emelnek ki kifejezetten. Egyrészt a jobboldali nacionalizmus és a specifikus hegemon maszkulinitás összekapcsolódását, pontosabban a maszkulinitás jobboldali nacionalista szexualpolitikákban játszott központi szerepét szemben a nem hegemon maszkulinitások mintázataival. Másrészt a kötet fejezetei alapján megállapítható, hogy az „antigender” szövetségek sokfélék, az összekapcsolódások vagy a hasonló narratívák („a nemzethalál fenyegetése”) ellenére nem egységes az európai jobboldali nacionalizmus, és továbbra is meghatározó a helyi kontextus. Harmadrészt, bemutatják a jobboldali nacionalizmus populista jellemzőit (például a közös ellenség kijelölése a mozgalom által, illetve az általuk képviselt nézetekkel kapcsolatos ellenállás hiánya, e nézetek fokozatos elfogadása, olykor *mainstream*mé válása) (Reimers–Stuve 2022:256–259). A szerzők különböző javaslatokat fogalmaznak meg, így a jobboldali nacionalista szereplők által diktált politikai napirendekkel szembeni ellenállást, a gazdasági, rasszbeli és politikai egyenlőtlenségekre építő, populista jobboldali nacionalista szexualpolitikák sikerességének alásását, valamint a maszkulinitás normáinak, használatának láthatóvá tételét és kritikus vizsgálatát (Reimers–Stuve 2022:260–262).

Összességében a kötet egyik fő tanulsága, hogy a nemzeti szintű jobboldali szexualpolitikák különböző formában, az áttekintett tanulmányok által feltárt ellentmondásokkal együtt vannak jelen Európában, és a szexualpolitikai aktorok által napirendre tűzött kérdések érintik a nők és a szexuális kisebbségek mozgalmait. A kötet a recenzens számára két fő dologra világított rá. Egyrészt: a jobboldali európai szexualpolitikák belső ellentmondásokkal terhelték. Másrészt: a fent említett mozgalmak jogaira vonatkozó liberalizálódás nem valamilyen lineáris fejlődési vonalat követ, hanem sok szempontból nagyon is törékenynek tűnik.

A kötet újszerű témaválasztása, valamint tematikai és elemzésbeli sokszínűsége miatt releváns olvasmány lehet az európai jobboldali szexualpolitikai témakörök iránt érdeklődők számára. A könyv értő olvasásához azonban ajánlott a témakörhöz kapcsolódó alapvető ismeretekkel és tudással rendelkeznie az olvasónak. A színvonalas kötetet ajánlom a társadalmi nem és szexualitás területén dolgozó kutatók mellett a társadalomtudományi kérdések iránt érdeklő akadémiai intézmények és civil szervezetek munkatársainak.

HIVATKOZÁSOK

- About the Congress, World Congress of Families XIII. Elérhető: <https://wcfverona.org/en/about-the-congress/> [Letöltve: 2022-09-10].
- Cohen, S. (1972) *Folk Devils and Moral Panics: The Creation of the Mods and Rockers*. Oxford: Martin Robertson.
<https://doi.org/10.4324/9780203828250>
- Dupcsik Cs. – Tóth O. (2014) Family Systems and Family Values in Twenty-First-Century Hungary. In Rajkai Z. (szerk.) *Family and Social Change in Socialist and Post-socialist Societies*. Leiden–Boston: MA: Brill.210–249.
https://doi.org/10.1163/9789004276833_008
- Farris, S. R. (2017) *In the Name of Women's Rights: The Rise of Femonationalism*. Durham: Duke University Press.
<https://doi.org/10.1515/9780822372929>
- Kondakov, A. (2014) The Silenced Citizens of Russia: Exclusion of Non-Heterosexual Subjects from Rights-Based Citizenship. *Social & Legal Studies*, 23(2), 151–174. <https://doi.org/10.1177/0964663913505315>
- Kováts E. – Pöim, M. (2015) *Gender as Symbolic Glue: The Position and the Role of Conservative and Far Right Parties in the Anti-gender Mobilizations in Europe*. Brussels: Foundation for European Progressive Studies (FEPS). Elérhető: <https://library.fes.de/pdf-files/bueros/budapest/11382.pdf> [Letöltve: 2022-09-10].
- Lavizzari, A. – Prearo, M. (2019) The Anti-gender Movement in Italy: Catholic Participation Between Electoral and Protest Politics. *European Societies*, 21(3), 422–442. <https://doi.org/10.1080/14616696.2018.1536801>
- Möser, C. – Ramme, J. – Takács J. (szerk.) (2022) *Paradoxical Right-Wing Sexual Politics in Europe*. Palgrave Macmillan, Cham.
<https://doi.org/10.1007/978-3-030-81341-3>
- Puar, J. K. (2007) *Terrorist Assemblages: Homonationalism in Queer Times*. Durham: Duke University Press.
<https://doi.org/10.2307/j.ctv1131fg5>
- Snow, D. A. – Benford, R. D. (1988) Ideology, Frame Resonance, and Participant Mobilization. In Klandermans, B. – Kriesi, H. – Tarrow, S. (szerk.) *International Social Movement Research. 1. kötet*. JAI Press. 197–217.
- Snow, D. A. – Rochford Jr, B. E. – Worden, S. K. – Benford, R. D. (1986) Frame Alignment Processes, Micromobilization, and Movement Participation. *American Sociological Review*, 51(4), 464–481. <https://doi.org/10.2307/2095581>
- Verona Trans-feminist City, Non Una di Meno, 2022. március 29. Elérhető: <https://nonunadimeno.wordpress.com/2019/03/29/verona-trans-feminist-city/> [Letöltve: 2022-09-10].
- Wodak, R. (2015) *The Politics of Fear: What Right-Wing Populist Discourses Mean*. London: Routledge.
<https://doi.org/10.4135/9781446270073>